NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 1

Izvještaj o humanom razvoju 2007

Socijalna uključenost u Bosni i Hercegovini

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 2

ZAHVALA

Supervizoru: Arminu SIRČI, višem rukovodiocu programa, UNDP BiH.

Voditelju tima: dr. Žarku PAPIĆU.

Autorima (abecednim redom): Maidi FETAHAGIĆ, Borisu HRABAČU, Fahrudinu MEMIĆU, Ranki NINKOVIĆ, Adili PAŠALIĆ-KRESO, Lejli SOMUN-KRUPALIJA i Miodragu ŽIVANOVIĆU.

Ani ABDELBASIT i Sarini BAKIĆ, asistentima na projektu, za njihov izuzetan doprinos u radu tima koji je izrađivao NHDR-2007.

Uredničkom timu UNDP-a

Christine McNAB, rezidentnoj predstavnici UNDP-a u Bosni i Hercegovini; Stefanu PRIESNERU, zamjeniku rezidentne predstavnice UNDP u BiH; Arminu SIRČI, višem rukovodiocu programa; Richard MARSHALL, specijalisti za smanjenje siromaštva, Susanne MILCHER, specijalisti za socijalnu uključenost, Tim O'BRIEN, ekonomskom analitičaru, Kleliji BALTA. rukovoditeljici gender programa, Alexandre PRIETO, rukovodiocu programa, Christian, HEINZ, rukovodiocu programa, Massimo DIANA, programskom specijalisti, Nicola TIEZZI, UNV program i Dženanu KAPETANOVIĆU, službeniku programa UNDP BiH.

Posebno priznanje

Predstavnicima vladinih radnih grupa, za njihov značajan doprinos i vrijedne komentare koji su doprinijeli ukupnoj kvaliteti izvještaja: Azri IBRAHIMAGIĆ, Direkcija za evropske integracije BiH; Ljubi LEPIRU, pomoćniku ministra, Ministarstvo zdravlja i socijalne politike, Srđanu LJUBOJEVIĆU, pomoćniku direktora, Direkcija za evropske integracije BiH; Edinu ŠABANOVIĆU, višem savjetniku za metodologiju uzorkovanja, Agencija za statistiku BiH; Azemini VUKOVIĆ, šefu EPPU-PIM, Asimu ZEČEVIĆU, pomoćniku ministra, Ministarstvo rada i socijalne politike FBiH.

Posebna zahvalnost pripada širem savjetodavnom timu u kojem su sudjelovale organizacije civilnog društva i javne institucije, te njihovim predstavnicima za njihov izniman doprinos:

AGENCIJI ARA Bijeljina (Jagoda Petrović i Draganu Kekiću), AIFI Bihać (Dragici Biuković), ALTER ARTU Travnik (Alenu Aganoviću), Udruženji osoba s mišićnom distrofijom Kantona Sarajevo (Šahmanija Almiru), Udruženju gluhih i nagluhih osoba Sarajeva (Proho Jasni), Udruženju OAZA (Hadžimusić Nazmiji, Pamuk Adisi), Udruženju osoba s cerebralnom paralizom Kantona Sarajevo (Novotni Nevenku), Udruženju osoba s mulitipleks sklerozom (Bahtijarević Fati), Udruženji paraplegičara Kantona Sarajevo (Slimović Zuli), Udruženji roditelja djece s posebnim potrebama SVI DIJELIMO ISTO SUNCE Trebinje (Mijatu Šaroviću, Đurica Bori, Ivanišević Stani, Lončar Draženki, Čučković Snežani, Đerić Jovanki, Vučurević Biljani, Bošković Mili), Udruženju slijepih građana Kantona Sarajevo (Fikretu Zuko, Branku Miljku, Antić Amiri, Šakanović Bejzi), Odboru slijepih žena (Hadžić Amini), Uniji slijepih BiH (Nišić Risti), CENTRU ZA KULTURU DIJALOGA Sarajevo (Selmi Dizdarević), CENTRU ZA LJUDSKA PRAVA Mostar (Gordani Blaž), CENTRU ZA SOCIJALNI RAD Trebinje (Miri Ćuk), CRVENOM KRIŽU TUZLANSKOG KANTONA Tuzla (Tanji Bijedić), DIA Novi Grad (Branislavu Čarakovcu), DOMU MLADIH Sanski Most (Nidžari Biščević),

Udruženju slijepih FBiH (Kulović Almasu), FONDACIJI LOKALNE DEMOKRATIJE Sarajevo (Lejli Mujkić), FORMA F (Marini Marjanović), AGENCIJI ZA RAVNOPRAVNOST SPOLOVA BiH, GENDER CENTRU F BIH (Ani Jakšić, Vikici Šunjić), GENDER CENTRU RS (Spomenki Krunić), organizacijama KORAK DALJE Srbac (Slobodanu Suvajcu), i KORAK Kozarska Dubica (Branku Saviću), Ministarstvu rada, sovcjalne zaštite, raseljenih lica i izbjeglica Kantona Sarajevo (Ibrahimu Karišiku), udruženju MEDICA Visoko (Seleni Tufek), OKC (Radio Balkan) Banja Luka (Đorđu Šešumu), OMLADINSKOJ INFORMATIVNOJ AGENCIJI Sarajevo (Vanji Vuković), udruženju PRIJATELJICE Tuzla (Emiru Hasanbašić, Sehaveti Srabović), REFERENTNOJ GRUPI Tuzla (Merimi Habul Bačić, Saneli Šehić), ROMANO CENTRO Zenica (Salku Musiću, Beganović Asimu, Musić Naimu, Beganović Jasminu, Beganović Šabanu, Sejdić Eldu), Savezu slijepih građana F BiH (Kulović Almasu), organizaciji SVJETIONIK Prijedor (Davorinu Šikmanu, Bojani Medarević), World University Service Sarajevo (Marini Vasilj), UNDP-u (Kleliji Balta), ZDRAVO DA STE Banja Luka (OC Kastel, Banja Luka) (Jeleni Radivojević-Stupar), ZEMLJA DJECE Tuzla (OC Pinkland, Banovići) (Tatjani Mičić), ŽENA BiH Mostar (Azri Hasanbegović), ŽENE ŽENAMA Sarajevo (Nazmiji Hadžimusić).

Lektura: Lynne O'Donoghue

Agencija za marketing, medije i društvena istraživanja: PRISM RESEARCH, Sarajevo, uz posebnu zahvalu Dini ĐIPI i Esmi SARAJLIĆ MEBARKI.

Prijevod: Sabina BERBEROVIĆ, Danica ĆUK, Senada KRESO, Maja LJUBOVIĆ i Danijela VALENTA, Ivona ZEKIĆ

Stajališta iznesena u ovom dokumentu su stajališta autora i ne odražavaju nužno mišljenje Razvojnog programa Ujedinjenih nacija.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 3

SADRŽAJ

Zahvala	2
Sadržaj	3
Lista tabela, grafikona i izdvojenih tekstova	5
Skraćenice	8
Predgovor	9
Sažetak	10
1. POGLAVLJE: ŠTA JE SOCIJALNA ISKLJUČENOST I ZBOG ČEGA JE ZNAČAJNA	**15**
1. Pojam socijalne isključenosti	16
2. Veza s humanim razvojem i pristupima koji se temelje na ljudskim pravima	17
3. Pristup koji se temelji na pravima	19
4. Zajedničko djelovanje	19
5. Socijalna isključenost u kontekstu BiH	21
6. Posljedice sukoba	21
7. Materijalna isključenost u BiH	23
8. Budućnost	24
9. Put ka Evropi i okvir politika EU	25
10. Sažetak i zaključci	28
2. POGLAVLJE: STANJE HUMANOG RAZVOJA U BIH I OBRASCI SOCIJALNE ISKLJUČENOSTI	**29**
1. Indeksi humanog razvoja i socijalne isključenosti - karakteristike BiH	30
2. Indeksi socijalne isključenosti za BiH	31
3. Ključne dimenzije i isključene grupe	33
4. Pregled stanja po ključnim grupama	35
5. Rodni (gender) aspekti socijalne isključenosti	43
6. Pokretači i uzroci socijalne isključenosti u BiH	44
7. Sažetak i zaključci	44
3. POGLAVLJE: DRUŠTVENA ISKLJUČENOST, POSTKONFLIKTNA DISKRIMINACIJA I ETNIČKA PODJELA	**47**
1. Etnička podjela i isključenost	48
2. Strukturni i institucionalni pokretači podjele na nacionalnoj osnovi	48
3. Direktna diskriminacija na nacionalnoj osnovi i isključenost	50
4. Etničke podjele, stavovi prema socijalnoj solidarnosti i usporavanje društvenih procesa	51
5. Sažetak i zaključci	53
4. POGLAVLJE: PROGRAM SOCIJALNE UKLJUČENOSTI ZA BIH	**55**
1. Stvaranje okvira politike u BiH koji odgovara evropskim standardima	56
2. Prioriteti uključenosti	58
3. Sažetak i zaključak	67
5. POGLAVLJE: EKONOMSKA ISKLJUČENOST	**69**
1. Ekonomski i politički kontekst	70
2. Dimenzije ekonomske isključenosti u BiH danas	73

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 4

3. Rodni (gender) aspekti ekonomske nesigurnosti 77
4. Mogućnosti budućeg djelovanja 81
5. Strategije za postizanje uključenosti 82
6. Sažetak i zaključci 87

6. POGLAVLJE: OBRAZOVANJE I CJELOŽIVOTNO UČENJE 89
1. Socijalna isključenost i obrazovanje 90
2. Obrazovanje u BiH danas 92
3. Pitanja vezana za ravnopravnost spolova 101
4. Budućnost 102
5. Sažetak i zaključci 106

7. POGLAVLJE: ZDRAVSTVO: NOVI PRISTUP I SOCIJALNA UKLJUČENOST 109
1. Osnovni pojmovi: blagostanje, zdravlje i uključenost 110
2. Zdravstvena situacija u BiH 111
3. Zdravstvena zaštita u BiH 113
4. Buduća usmjerenja i politike 118
5. Sažetak i zaključak 119

8. POGLAVLJE: SOCIJALNA ZAŠTITA - OD SOCIJALNE POMOĆI DO SOCIJALNE UKLJUČENOSTI 121
1. Socijalna zaštita i pomoć u BiH danas 122
2. Ključne reforme: od pomoći do uključenosti 126
3. Penzioni sistem 129
4. Aspekti ravnopravnosti spolova u sistemu socijalne zaštite 130
5. Sažetak i zaključci 131

9. POGLAVLJE: SUDJELOVANJE U POLITIČKOM ŽIVOTU 133
1. Osnovni pojmovi: sudjelovanje, civilno društvo i javni prostor 134
2. Organizacije civilnog društva i interesne skupine 134
3. Mediji 139
4. Izborni proces i formalna politika 141
5. Sažetak i zaključci 145

10. POGLAVLJE: KAKO DA BIH KRENE DALJE 147
1. Opće napomene 148
2. Definiranje strategije socijalne uključenosti za Bosnu i Hercegovinu 148
3. Sažetak rezultata po sektorima 151
4. Sažetak i zaključci 157

PRILOZI 159
Prilog 1: PROCJENA INDEKSA HUMANOG RAZVOJA 160
Prilog 2: PROCJENA INDEKSA SOCIJALNE ISKLJUČENOSTI (HSEI) 179
PRILOG 3: LAEKEN INDIKATORI ZA BOSNU I HERCEGOVINU 185
PRILOG 4: ANKETA O SOCIJALNOJ ISKLJUČENOSTI 197

Literatura 207

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 5

LISTA TABELA

Broj	Naslov	STRANA
Tabela 1	Mjesečni prihod domaćinstva, uključujući sve plaće i prihode svih članova domaćinstva, dječji doplatak, penzije i sve ostale izvore prihoda (u %)	66
Tabela 2	Promjene u stopi siromaštva od 2000. do 2004. preuzete iz revidirane MTDS (EPPU, 2005.)	70
Tabela 3	Radno sposobno stanovništvo prema aktivnosti, spolu/rodu i entitetima	74
Tabela 4	Radno sposobno stanovništvo prema aktivnosti, spolu/rodu i entitetima (%)	75
Tabela 5	Trajanje nezaposlenosti po spolovima (%)	75
Tabela 6	Udio ekonomski aktivnih žena po entitetima i za BiH za period 2003.-2004.	77
Tabela 7	Distribucija prihoda među ženama i muškarcima za BiH za period 2003.-2004.	78
Tabela 8	Prihodi i zadovoljstvo uvjetima života prema nivou obrazovanja	91
Tabela 9	Pokrivenost zdravstvenim osiguranjem u BiH tijekom 2005. godine	114
Tabela 10	Distribucija godišnjih prihoda na ime zdravstvene zaštite po osiguranoj osobi i troškovi za lijekove u 2005. godini po kantonima	116
Tabela 11	Pregled osiguranika i nosilaca osiguranja u FBiH u 2005.	117
Tabela 12	Pregled osiguranika u RS u 2005.	117
Tabela 13	Korisnici socijalne zaštite u BiH	123
Tabela 14	Maloljetnici koji su korisnici socijalne zaštite	123
Tabela15	Odrasli korisnici socijalne zaštite	123
Tabela 16	Ukupna godišnja potrošnja za potrebe socijalnih programa u BiH u 2004. (u milionima KM)	125
Tabela 17	Ukupna godišnja sredstva za socijalne programme u BiH u periodu od 2003. do 2008.	128
Tabela 18	Broj nevladinih organizacija u skladu s NACE klasifikacijom koji su utvrdili zavodi za statistiku u FBiH, RS i Distriktu Brčko	135
Tabela 19	Struktura institucionalnih mehanizama za uvođenje rodno osviještenog pristupa (gender mainstreaming)	144
Tabela 20	Minimalne i maksimalne vrijednosti dimenzija koje se koriste za mjerenje HDI	160
Tabela 21	Indeksi humanog razvoja za 2003. i 2004. godinu	163
Tabela 22	Izvori podataka za procjenu HDI	164
Tabela 23	Trend HDI za BiH	165
Tabela 24	Indeksi siromaštva za 2003. i 2004.	166
Tabela 25	Izvori podataka za procjenu HPI	167
Tabela 26	Indeksi razvoja prema spolovima za 2003. i 2004.	168
Tabela 27	Izvori podataka za procjenu GDI	169
Tabela 28	Izračunavanje GDI	170
Tabela 29	Poređenje HDI i GDI	172

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 6

Broj	Naslov	STRANA
Tabela 30	Mjerilo osnaživanja spolova	173
Tabela 31	Izvori podataka za procjenu GEM	174
Tabela 32	Izračunavanje GEM	174
Tabela 33	Položaj Bosne i Hercegovine u Centralnoj i Istočnoj Evropi, 2003., prema HDI	176
Tabela 34	Položaj Bosne i Hercegovine u svijetu	177
Tabela 35	Položaj Bosne i Hercegovine u Centralnoj i Istočnoj Evropi, 2003., prema GDI	177
Tabela 36	Odnos indikatora koji se odnose na spolove (gender indikatora) u zemljama Srednje i Istočne Evrope: muškarci/žene	178
Tabela 37	Dimenzije i indikatori za izračunavanje HSEI	181
Tabela 38	Procjena indeksa socijalne isključenosti (HSEI)	181
Tabela 39	Dimenzije i pokazatelji ekstremne isključenosti (HSEI-1)	182
Tabela 40	Izračunavanje HSEI-1	182
Tabela 41	Dimenzije i inidkatori dugoročne isključenosti (HSEI-2)	183
Tabela 42	Izračunavanje HSEI-2	184
Tabela 43	Populacija bez kompjutera i Interneta	184
Tabela 44	Tabelarni pregled Leaken indikatora	192
Tabela 45	Organizacija ankete	197
Tabela 46	Dimenzije i indikatori socijalne isključenosti	198
Tabela 47	Pregled rezultata ostvarenih kontakata	201
Tabela 48	Lista općina i broj intervjua provedenih po općini	205
Tabela 49	Demografske karakteristike uzorka	206

LISTA GRAFIKONA

Broj	Naslov	STRANA
Grafikon 1	Učinak siromaštva i ekonomskog pritiska na porodicu	63
Grafikon 2	Prosječna neto plaća u BiH u 2004. godini, po spolu i zanimanju	79
Grafikon 3	Višedimenzionalna socijalna isključenost ekonomski ugrožene populacije u BiH	80
Grafikon 4	Profil siromaštva u BiH za 2004.	94
Grafikon 5	Najviši postignuti nivo obrazovanja prema spolu	101
Grafikon 6	Prosječna neto plaća u BiH u 2004. godini prema spolu i nivou obrazovanja	102
Grafikon 7	Pitanja zdravstvene zaštite i rodne isključenosti	113

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 7

Broj	Naslov	STRANA
Grafikon 8	Struktura potrošnje za potrebe socijalne zaštite u 2004.	125
Grafikon 9	Stope sudjelovanja u BiH	141
Grafikon 10	Indeksi BDP-a za BiH, FBiH i RS	164
Grafikon 11	HDI za BiH, FBiH i RS	164
Grafikon 12	HDI entiteta u odnosu na prosjek BiH	165
Grafikon 13	Trend HD indeksa za BiH	166
Grafikon 14	HPI - populacija u %	168
Grafikon 15	GDI za 2003. i 2004.	171
Grafikon 16	GDI entiteta u odnosu na prosjek BiH	171
Grafikon 17	Korelacija HDI i GDI	172
Grafikon 18	GEM za BiH, FBiH i RS	175
Grafikon 19	GEM entiteta u odnosu na prosjek BiH	175
Grafikon 20	Indeks ekstremne socijalne isključenosti HSEI-1	183
Grafikon 21	Raspršenost populacije u odnosu na prag siromaštva	189
Grafikon 22	Lorenzova krivulja	190

LISTA IZDVOJENIH TEKSTOVA

Broj	Naslov	STRANA
Okvir 1	Socijalna isključenost i pristup razvoju koji se zasniva na ljudskim pravima (HRBA) i komplementarni okviri	20
Okvir 2	Pristup EU jednakosti spolova (rodnoj jednakosti)	26
Okvir 3	Laeken indikatori	34
Okvir 4	Okrugli sto o socijalnoj isključenosti mladih	37
Okvir 5	Okrugli sto o socijalnoj isključenosti osoba s invaliditetom	40
Okvir 6	Okrugli sto o socijalnoj isključenosti Roma	42
Okvir 7	Operacionaliziranje socijalne uključenosti u okviru općinskog planiranja razvoja u BiH - UNDP-ov program RMAP - Općinski razvojni program zasnovan na poštivanju ljudskih prava	60
Okvir 8	Socijalna uključenost romske populacije kroz 'recikliranje'	83
Okvir 9	Socijalna uključenost kroz programe održivog povratka	85
Okvir 10	Razvoj zasnovan na područjima namijenjen promoviranju socijalne uključenosti	86
Okvir 11	Rješavanje pitanja nezaposlenosti i isključenosti mladih	99
Okvir 12	Rodno osviješteni pristup u BiH	136
Okvir 13	Okrugli sto o socijalnoj uključenosti - strateška orijentacija NVO	138
Okvir 14	Socijalna inkluzija u BiH - kako dalje	150
Okvir 15	Definicija pokazatelja nejednakosti	190

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 8

SKRAĆENICE

BD	Distrikt Brčko
BiH	Bosna i Hercegovina
BHAS	Agencija za statistiku BiH
BSAL	Birks Sinclair & Associates Ltd.
CB BiH	Centralna banka BiH
CEDAW	Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena
RAK	Regulatorna agencija za komunikacije
CSO	Organizacija civilnog društva
DEZA	Swiss Agency for Development and Cooperation - Švicarska agencija za razvoj i saradnju
DFID	UK Department for International Development - Ured Vlade Velike Britanije za međunarodni razvoj
RVI	ratni vojni invalidi
EC	Evropska komisija
EPPU-PIMO	Jedinica za ekonomsko planiranje i implementaciju Srednjoročne razvojne strategije BiH - Ured za monitoring i implementaciju Srednjoročne razvojne strategije BiH
ESI	Inicijativa za evropsku stabilnost
EU	Evropska unija
FBiH	Federacija Bosne i Hercegovine
FMSLP	Federalno ministarstvo rada i socijalne politike
FOS	Federalni zavod za statistiku
GAP	Gender akcioni plan
BDP	Bruto domaći proizvod
GDI	Indeks razvoja prema spolu
GEEP	Projekt - Gender jednakost i ravnopravnost u BiH
GEL	Zakon o jednakosti spolova
GEM	Mjrerilo osnaživanja spolova
GFAP	Opći okvirni sporazum za mir
GROZD	Građansko organizovanje za demokratiju
GTF	Radna grupa za jednakost spolova
HBS	Anketa o potrošnji domaćinstava
HDI	Indeks humanog razvoja
HDR/MDG	Izvještaj o humanom razvoju/Izvještaj o milenijumskim ciljevima
HPI	Indeks siromaštva
HSEI	Indeks socijalne isključenosti
IBHI	Nezavisni biro za humanitarna pitanja
IGMM-COG	Koordinaciona grupa za institucionalne mehanizme za uvođenje rodno osviještenog pristupa Coordination Group for Institutional Mechanisms for Gender Mainstreaming
ILO	Međunarodna organizacija rada
MMF	Međunarodni monetarni fond
IPA	Predpristupni instrument
JIM	Zajednički memorandum o inkluziji
KM	Konvertibilna marka
LiBiH	Anketa - Živjeti u BiH
LFS	Anketa o radnoj snazi
LSMS	Anketa o mjerenju životnog standarda
MDG	Milenijumski razvojni ciljevi
MHSWRS	Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske
MIFF	Multi-annual Indicative Financial Framework/Višegodišnji indikativni finansijski okvir
MIPD	Višegodišnji indikativni planski dokument - Multi-Annual Indicative Planning Document
MTDS	Srednjoročna strategija razvoja
NACE	Statistička klasifikacija ekonomskih djelatnosti u EU
NAP	Nacionalni akcioni plan
NAP/Inc.	Nacionalni akcioni plan za socijalnu inkluziju
NGO	nevladina organizacija
NHDR	Izvještaj o humanom razvoju za zemlju
OECD	Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj
OHCHR	Ured visokog komesara za ljudska prava
OHR	Ured visokog predstavnika
OSCE	Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi
OSF	Fond otvoreno društvo
PRSP	Strategija smanjenja siromaštva
RS	Republika Srpska
RSIS	Zavod za statistiku Republike Srpske
OIA	Omladinska informativna agencija
SAA	Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju
SDC	Swiss Agency for Development and Cooperation - švicarska agencija za razvoj i saradnju
SDPD	Podrška izradi politike invalidnosti
SEE	Jugoistočna Evropa
UNESCO	Organizacija Ujedinjenih nacija za prosvjetu, nauku i kulturu
UNDP	Razvojni program Ujedinjenih nacija
UNHCR	Visoki komesar UN za izbjeglice
WB	Svjetska banka
VET	Program za stručno obrazovanje i obuku
WHO	Svjetska zdravstvena organizacija
ZZJZ FBiH	Zavod za javno zdravstvo FBiH
ZZZ RS	Zavod za zdravstvenu zaštitu RS

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 9

Predgovor – Socijalna uključenost u BiH

Ovo je, šesti po redu Izvještaj o humanom razvoju za BiH i posvećen je važnoj temi u okviru koncepta humanog razvoja. Ovogodišnji izvještaj analizira različite aspekte i uzroke socijalne isključenosti u BiH i daje preporuke za promoviranje socijalne uključenosti. Pojam socijalne uključenosti koji predstavlja samu bit procesa donošenja socijalnih politika u EU se u velikoj mjeri nadovezuje na pojmove humanog razvoja i pristupa socioekonomskom razvoju koji se temelji na ljudskim pravima. Takvi se pristupi oslanjaju na analizu ekonomskih i socijalnih prava i u obzir uzimaju sva prava koja pojedincima povećavaju mogućnost izbora i omogućuju da vode dostojanstven i ispunjen život. Pored toga, imaju i isti pristup pitanjima jednakosti, nediskriminacije i uključivog sudjelovanja.

Izvještaj na više načina predstavlja značajan iskorak: daje analizu stanja socijalne isključenosti i višestruke deprivacije u BiH; po prvi put daje procjene indeksa socijalne isključenosti i Laeken indikatora socijalne isključenosti za BiH; izrađen je uz direktan angažman predstavnika obespravljenih grupa, te konačno, njegovi su autori domaći stručnjaci - istraživači.

Analiza kvalitete života u BiH koju nudimo dala je neke paradoksalne rezultate. Ekonomski rast se nastavlja, a rezultati koji se postižu u obrazovanju i zdravstvenoj zaštiti pokazuju stalni napredak. Tako u smislu ukupnog humanog razvoja BiH postiže značajan napredak - takav da se po ostvarenom prosjeku svrstala među one zemlje u svijetu s najvećim stepenom humanog razvoja. Pa ipak, socijalna isključenost i dalje predstavlja izuzetan problem, a ispod takvog ukupnog napretka leži cijeli niz društvenih lomova, kao i opće povećanje nejednakosti u distribuciji dohotka, rezultatima u obrazovanju i zdravstvu. Zbirni statistički podaci koje dajemo, dakle indeks socijalne isključenosti sugerira da je preko 50% stanovništva na neki način socijalno isključeno. Nadalje, 21% populacije se suočava s nekim od oblika krajnje isključenosti dok ih je 47% u riziku od dugoročne socijalne isključenosti. Skupine poput manjinskih povratnika, Roma, starijih osoba, mladih i osoba s invaliditetom nisu samo u najvećem riziku od siromaštva i nezaposlenosti nego imaju i daleko više teškoća u pristupu javnim uslugama i u sudjelovanju u političkom životu.

U izvještaju se naglašava da socijalna politika BiH mora sadržavati i perspektivu socijalne uključenosti i definirati plan politika kroz koji će se u BiH jačati socijalna uključenost. Autori daju i set preporuka namijenjenih reformama različitih sektora. Ove preporuke između ostalog podrazumijevaju inkluzivne strategije ekonomskog razvoja - kao što su primjena aktivnih politika koje se odnose na tržište rada i inicijativa za otklanjanje diskriminacije kojima se nastoji ubrzati zapošljavanje isključenih grupa i žena; jačanje kvalitete obrazovanja kako bi se prevenirala pojava siromaštva, neravnopravnosti i nezaposlenosti; osiguravanje jednakosti i uključenosti u domeni zdravstvene zaštite; izrada socijalne politike uključenosti i sistema socijalne zaštite i davanje poticaja istinskom demokratskom sudjelovanju.

Ove su preporuke sačinjene na temelju rasprave i zaključaka Konferencije o socijalnoj uključenosti koja je održana u Sarajevu, 28. i 29. novembra 2006. godine u organizaciji Direkcije za ekonomsko planiranje, UNDP-a, DFID-a, Švicarske agencije za koordinacuju i razvoj i Delegacije EC u BiH.

Željeni rezultati razvoja u BiH se mogu postići jedino kroz socijalno uključive politike. Ovakav pristup osigurava ujednačen i pošten proces tranzicije koji će doprinijeti sprečavanju budućih sukoba na način koji je u skladu s uvjetima koje definira proces integracije u EU. Konačno, ono što je još značajnije je da jedino kroz zajedničku viziju socijalne uključenosti može se unaprijediti kvaliteta života svakog građanina te stvoriti održivo i istinski uključivo društvo u BiH u budućnosti.

Christine McNab

Rezidentna predstavnica

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 10

SAŽETAK

Socijalna uključenost, humani razvoj i ljudska prava

Izvještaj o humanom razvoju 2007 za Bosnu i Hercegovinu analizira socijalnu isključenost u BiH i razvija preporuke za politike socijalnog uključivanja. Namjera ovog Izvještaja je da ispita socijalnu uključenost kroz prizmu humanog razvoja.

U opštem smislu, biti 'isključen' se razumijeva kao biti izostavljen iz glavnih tokova i uskraćen za pristup socijalnim, ekonomskim i političkim pravima koja su dostupna drugima. Socijalna isključenost vodi porijeklo iz evropske tradicije i misli i na tragu je obaveze prema socijalnoj solidarnosti koja se reflektira u različitim evropksim socijalnim modelima. Iako su ovi modeli promjenjivi, oni uvijek naglašavaju važnost solidarnosti, zajednice i jednakosti.

Socijalna isključenost se ne odnosi samo na ekonomska i socijalna prava već se odnosi na sva prava koja su relevantna za povećavanje izbora svim pojedincima kako bi živjeli dostojanstvenim i svrsishodnim životom. Stajalište socijalne isključenosti dijeli sa pristupom baziranim na ljudskim pravima (RBA), zajedničko zanimanje za jednakost, nediskriminaciju i važnost participacije koja bi trebala biti inkluzivna. U tom smislu, stajalište socijalne isključenosti se bavi pitanjima vlasti i građanskih prava, sa institucionalnom dimenzijom isključenosti i sa organizacijama, institucijama i procesima koji isključuju. Jačanje ljudskih prava u okviru razvojnih programa jeste način rješavanja određenih oblika socijalnog isključivanja i jačanja politika uključivanja.

Pristup socijalnog uključivanja podrazumijeva ukazivanje na potrebe ili postojanje otuđenja gdje god da se javljaju. Socijalna uključenost seže dalje od jačanja prava u zakonodavnom pogledu tako što dotiče materijalnu oskudicu, stigmatizaciju i društvenu podjeljenost i stoga pristup traži razumijevanje ovog kompleksnog društvenog fenomena kako u okvirima uzroka tako i posljedica. Takođe to ima operacionalno usmjerenje, osmišljavajući efikasne politike, efektivno prepoznavajući da država ima „dužnost da brine" o uključivanju svih članova društva u političke, ekonomske i društvene procese.

Humani razvoj i socijalna isključenost u današnjoj BiH

Uprkos povećanju stopa rasta, oko petine stanovništva se nalazi ispod opšte linije siromaštva i još uvijek veći dio stanovništva (oko trećine) jeste siromašno u relativnim okvirima. Ovakva vrsta siromaštva nije bila poznata u prijeratnoj BiH. Bivša Jugoslavija je uživala relativno visok životni standard u okviru društvene jednakosti. U ovom smislu, ekonomsko isključivanje predstavlja novi oblik siromaštva, uzrokovan destrukcijom i migracijama usljed rata, praćen nejednakom i nejednakopravnom tranzicijom, cementirano rastom nezaposlenosti. Nejednakost i društvena izdvojenost su ključni aspekti isključenosti u BiH. Oni su, sa druge strane, uzrokovani od strane nekoliko procesa uključujući i političku podijeljenost zemlje. Sve dok se nejednakost ne počne tretirati, rast će i dalje biti neuravnotežen i ostaće fokusiran na rijetke a ne na većinu.

Narastajuća tema nejednakosti uzrokovana je drugim društvenim odnosima, međutim, najznačajnija u smislu brojki u BiH jeste socijalna isključenost na osnovu spola. Diferencijacija na osnovu gendera je mnogo jače izražena deset godina nakon rata nego u periodu prije rata, zbog samog rata ali i eksplozije radikalnog nacionalizma.Socijalna i politička klima koje su direktno izrasle iz toga blokiraju progresivnu promjenu. Kada se poredi sa socijalnim dinamikama u većem dijelu Evrope, u moralnom i društvenom pogledu, BiH ostaje u zapećku.

Očekivano, etnička podijeljenost je jedan od najjačih korijena uzroka i i manifestacije socijalne isključenosti u BiH. Ona ima trostruku dimenziju. Prvo, direktno uzrokuje isključivanje manjina u oblastima sa većinama. Drugo, slabi sposobnost institucionalnog okvira za zaustavljanje isključenosti i treće, ima negativan i širok efekat na društvene procese. Zbog toga sprečava progresivne promjene i produžava otuđivanje ljudi u BiH jednih od drugih.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 11

Efekti etničke podijeljenosti se najviše očituje u procesu povratka. Kao posljedica veoma slabog intergrisanog povratka u predratna boravišta, nacionalne manjine su jedna od najupečatljivijih socijalno isključenih grupa. Ovo se ne ogleda samo u njihovoj ograničenoj političkoj participaciji i pristupu uslugama, već i u njihovom otuđenju iz regularnih društvenih procesa u oblastima gdje žive.

Ostale glavne isključene grupe se suočavaju sa marginalizacijom na slične načine, ali njihova isključenost nije direktno proizašla iz političke podijeljenosti BiH tako da uzroci njihove isključenosti imaju korijene u ostalim procesima. Posebno ugrožene grupe uključuju Rome, osobe sa invaliditetom, starije osobe, stanovnike ruralnih područja i mlade. Ove isključene grupe nisu samo u najvećem riziku od siromaštva usljed niskih plata ili nezaposlenosti, već imaju znatno više poteškoća u pristupu javnim uslugama i učešću u političkom životu. Rizik ovih grupa da budu isključene, barem u jednoj dimenziji, je veći ako se nekoliko komponenti socijalne isključenosti međusobno prepliću i utiču jedne na druge, kreirajući tako spiralnu višestruku oskudicu (npr. gender, mjesto stanovanja, invaliditet).

Ključni rezultati: Indikatori socijalne uključenosti i humanog razvoja

Razmjer i priroda socijalne isključenosti u BiH može biti analizirana u sljedećim kategorijama: post-ratna diskriminacija i etnička podijeljenost, ekonomska nesigurnost i ugroženost, obrazovanje, zdravstvo, socijalna zaštita i građanska participacija. Gender aspekti isključenosti mogu također biti ispitani u okviru svih ovih segmenata.

Kako bi se omogućio opšti barometar isključivanja u BiH, istraživači NHDR 2007 su razvili metodologiju za izračunavanje niza od tri indikatora socijalne isključenosti. Ovo se oslanja na pristup korišten u mjerenju promjena u humanom razvoju, ali se specifično odnosi na probleme izolacije od ključnih ekonomskih, političkih i društvenih procesa.

- **Indeks generalne socijalne isključenosti (HSEI)** je baziran na sedam glavnih indikatora koji odražavaju životni standard, zdravlje, obrazovanje, učestvovanje u društvu i pristup uslugama. Indeks pokazuje da je 50.32% stanovništva u BiH socijalno isključeno u barem jednom od ovih oblika.
- **Indeks ekstremne socijalne isključenosti (HSEI-1)** je izraženiji oblik HSEI-ija i procijenjen je na 21.85%. Ovo znači da je oko 22% stanovnika u BiH ekstremno isključeno od najosnovnijih procesa i potreba.
- **Indeks dugoročne socijalne isključenosti (HSEI-2)** se razlikuje od ostalih u tome što mjeri dio stanovništva koji ima ograničene izbore za poboljšanje vlastite situacije, što znači da su u riziku od dugoročne socijalne isključenosti. Ovaj indeks pokazuje da je 47% stanovništva u BiH u riziku od dugoročne isključenosti.

NHDR 2007 također sadrži ključne indikatore humanog razvoja. Podaci koji su ovdje prikazani daju znatno pozitivniju sliku, i pokazuju da je u BiH postignut stabilan napredak u okviru humanog razvoja. Indeks humanog razvoja (HDI) 2004, kombinovana mjerenja koja se odnose na dužinu životnog vijeka, dostignutog obrazovanja i materijalnih životnih standarda, je bio 0.804, rangirajući BiH na 62 mjesto u odnosu na 177 država. Sa postizanjem ovog rezultata, BiH je ušla u grupu zemalja sa visokim humanim razvojem (tj. sa visinom HDI od 0.800 i više). Postoje, svakako, značajne razlike između entiteta. FBiH je za 1.5% iznad prosjeka za BiH dok je RS, sa vrijednossću od 0.784, još uvijek ispod praga (0.800) zemalja sa visokim humanim razvojem. Prema procijenjenom Indeksu siromaštva (HPI) za 2004, 13.88% stanovništva BiH jeste siromašno.

Gender razvojni indeks (GDI) za 2004 je bio 0.801, što pokazuje poboljšanje u odnosu na 2003. Ali nejednakost polova je još uvijek prisutna, posebno u obrazovanju i ekonomskim aktivnostima. Važno je naglasiti da razlike između Indeksa humanog razvojaHDI i Indeksa gender razvoja GDI pokazuju značajnu nejednakost polova u BiH i oba entiteta. Ovo je također potvrđeno izračunavanjem Mjere Gender Osnaživanja (GEM) od 0.496, pokazujući nejednakost polova u političkoj i ekonomskoj participaciji kao i nedostatku moći nad ekonomskim resursima što je mjereno zarađenim prihodom.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 12

Socijalna uključenost i put u Evropu

Socijalna uključenost leži u srcu kreiranja socijalne politike u EU. Osim toga, sa napretkom u pridruživanju BiH će morati razviti vlastitu mašineriju za rješavanje ovih pitanja. Sada je već pravo vrijeme da se poduzme akcija.

Istodobno, motivirajuća snaga u BiH nije više međunarodna podrška i supervizija. Zato reforme moraju biti stavljene u položaj da pokrenu BiH dalje ka putu održivog razvoja. Ove reforme moraju osigurati da će svaki građanin imati jednake mogućnosti, jednak pristup sredstvima i tržištima kao i šansu da učestvuju u svim aspektima društvenog i političkog života. Prepoznavajući socijalnu isključenost kao osnovu za oblikovanje politika dolazi se do definisanja novih pravaca. Jedna ključna preporuka ovog Izvještaja jeste upravo izrada Strategije socijalne uključenosti u skladu sa Srednjoročnom razvojnom strategijom i zahtjevima EU.

Ovakve vrste reformi se također zahtijevaju kao dio praktičnog procesa integracije sa EU, koji je započeo potpisivanjem Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, 25 novembra, 2005. godine. One traže cjelovito prilagođavanje politike, generalni institucionalni okvir i pravni sistem, sa ciljem dostizanja evropskih standarda. Jedinstvena EU strategija za borbu protiv socijalne isključenosti stavlja naglasak na progres 'zemalja članica' i 'zemalja kandidata' u analiziranju socijalne isključenosti i implementaciji politika. Ovo će tražiti da BiH, putem EU Otvorene metode koordinacije (OMC), razvije vlastiti pristup siromaštvu i isključenosti, i razradi ih u

Zajednički memorandum o uključivanju, praćen Državnim akcionim planom, glavnim instrumentima putem kojih zemlje članice realiziraju zajednički dogovorene ciljeve. Sredstva za monitoring Otvorene metode koordinacije su Laeken indikatori socijalne uključenosti, usvojeni od strane Evropskog vijeća 2001. godine u Laekenu. Kao važan doprinos u ovom koraku, po prvi put uopšte, EU Laeken indikatori socijalne uključenosti su izračunati i predstavljeni u ovom NHDR-u.

Uključive politike zapošljavanja, obrazovanja, zdravstva i socijalne zaštite

Uključivi ekonomski razvoj zahtijeva održiv ekonomski rast u skladu sa strukturalnom promjenom postojeće industrijske i poljoprivredne osnove u BiH. Porast zaposlenosti je u centru kako smanjivanja siromaštva tako i ekonomske uključenosti. Kako bi se ovo postiglo, BiH treba dinamičnu ekonomiju, fleksibilno tržište rada, koje također teži zaposlenosti i ekonomskoj zaštiti. Ovi pristupi, zajedno sa aktivnog politikama zapošljavanja i antidiskriminatorskim inicijativama u svrhu povećanja zaposlenosti isključenih grupa i žena, stvaraju osnovu moderne inkluzivne ekonomije.

Jedno specifično pitanje isključenosti jeste veoma visok stepen ekonomske neaktivnosti koja je prisutna u BiH. Kreiranjem politike tržišta rada hitno treba reaktivirati oko 57% radne snage koja nije aktivna ili je obeshrabrena, i u isto vrijeme smanjivati dugoročnu nezaposlenost i nezaposlenost mladih.

Dostignuća u obrazovanju u BiH su daleko ispod evropskih prosjeka a nepismenost predstavlja stvaran problem, posebno za žene u zrelim godinama i starije žene. Kvalitetno obrazovanje jeste najbolje sredstvo za prevenciju nejednakosti i siromaštva, i najefikasniji način za izlaz iz socijalne isključenosti. Modernizacija nastavnih programa i investiranje u opremu je potrebno u cijeloj BiH i što je od krucijalne važnosti za sistem u cjelini, prilagođeno zahtjevima tržišta rada.. Ovakav napredak je temeljno važan, posebno u srednjim školama, kako bi se obuhvatila i djeca iz siromašnih i marginaliziranih porodica.

Zdravstveni standard je pod velikim uticajem nezaposlenosti, stresa, nesigurnosti za budućnost i migracija. Zdravstveno osiguranje trenutno pokriva jedva 80% porodica tako da određena nejednakost postoji, a zdravstvena prava značajno variraju od regije do regije. Najugroženije grupe u riziku da budu isključene iz adekvatne zdravstvene zaštite jesu trudnice i porodilje, dojenčad, djeca, starije osobe, osobe sa invaliditetom, nezaposleni, siromašni, i raseljene osobe. Univerzalno zdravstveno osiguranje i osnovni državni finansijski paket za svakog građanina bi mogao pomoći u otklanjanju barijera u zdravstvenoj zaštiti. Usluge zdravstvene zaštite također trebaju postati više dostupne najisključenijim grupama.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 13

Sadašnji sistem socijalne zaštite je uveliko neefikasan zbog nedostatka senzitiviteta prema potrebama korisnika, nerazvijenost mješovitog sistema, i slabih kapaciteta centara za socijalni rad. Generalno, ovi nedostaci imaju svoj korijen u odsustvu državne socijalne politike sa izjednačenim standardima. Reforma sistema socijalne zaštite treba uključivati harmonizaciju standarda i finansiranja, fokusiranje na finansijsku potrebu više nego na status korisnika. Razvijanje partnerstva između centara za socijalnu zaštitu, javnog i privatnog sektora, te civilnog društva će kreirati unaprijeđen sistem socijalne zaštite, sistem koji je fokusiran na usluge i korisnike.

Jačanje civilnog društva

Kao posljedica Daytonskog sporazuma, struktura države je kompleksna i fragmentirana. Ovakvo podvojeno političko okruženje i dominacija nacionalnih stranaka, zajedno su izazvali nezainteresovanost stanovništva za učešće u politici.

Poslijeratni sektor civilnog društva je odigrao značajnu ulogu na lokalnom nivou promovišući socijalno uključivanje putem pružanja usluga u segmentima gdje država nije aktivna. Na ovaj način, civilno društvo donekle mijenja shvatanja i smanjuje predrasude. Međutim, ono ima znatno manji uticaj na zagovaranje socijalne uključenosti na državnom nivou i nivou entiteta. Nadalje, sektor se suočava sa finansijskim problemima koje predstavljaju izazov za održivost ovih rezultata.

Jednakost polova kao ključni građanski izazov

BiH je poduzela širok spektar službenih aktivnosti na polju jednakosti spolova. Pitanja gendera su integrisana u pripremu i implementaciju Srednjoročne razvojne strategije (MTDS) kroz uspostavljanje Radne grupe za jednakost polova. Struktura institucionalnih mehanizama gender osnaživanja je uspostavljena na svim vertikalnim nivoima zakonodavstva i izvršne vlasti u BiH. Ali uprkos ovome, gender nejednakost se povećava u BiH. Žene se suočavaju sa većim rizikom od isključenosti u obrazovanju, ekonomskim mogućnostima i zdravstvenoj zaštiti. Zbog toga, uspostavljanje pune gender senzitivne politike socijalne uključenosti će zahtijevati pomijeranje od kreiranja politika gender mainstreaminga u uspostavljanje efektivnih mehanizama za implementaciju. Ovo obuhvata direktno uključivanje u ekonomske i društvene procese, njegujući nova progresivna shvatanja.

Put ka socijalnoj uključenosti za buduću BiH

Socijalna isključenost u BiH je uzrokovana kompleksnom mrežom institucionalnih prepreka za određene pojedince ili grupe uz nedostatak mogućnosti za prevazilaženje ovih prepreka. To je proces u kojem su određeni pojedinci ili grupe dovedeni na rub društva, spriječeni da žive dostojanstveno i potpuno učestvuju u društvu, usljed etničkih ili gender razlika, siromaštva, nezaposlenosti ili radne neaktivnosti i nedostatka obrazovanja. Ovo ih udaljava od pristupa zdravstvenim i socijalnim uslugama, socijalnim mrežama i organizacijama i aktivnostima u zajednici. Imaju nikakav ili veoma mali pristup vlastima i donošenjima odluka što ih onemogućava da imaju kontrolu svojih socijalnih pozicija i odluka koje se tiču njihovog svakodnevnog života.

Zbog ovog razloga, jačanje socijalne uključenosti treba biti jedan od osnovnih strateških prioriteta za razvoj BiH i njenih ekonomskih politika. U ovom kontekstu, bitno je održavati dogovorene principe Srednjoročne razvojne strategije BiH (2004-2007) za kreiranje strategije socijalne uključenosti. U okviru ove strategije, trebaju se stvoriti veze sa zahtjevima EU procesa za predstojeće pripreme budućeg Memoranduma o socijalnoj uključenosti i učešća u Otvorenoj metodi koordinacije.

Konačno, važno je naglasiti da se socijalna uključenost ne postiže samim razvijanjem politike. Ona zahtijeva potporu svakog građanina, nevladinih i vladinih institucija, zajednice poduzetnika, sindikata i političkih stranaka. Samo putem zajedničkih aktivnosti i zajedničkom vizijom, može se stvarati trajno i autentično uključivo društvo za buduću BiH.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 14

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 15

1. POGLAVLJE:

ŠTA JE SOCIJALNA ISKLJUČENOST I ZBOG ČEGA JE ZNAČAJNA

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 16

1. POGLAVLJE: ŠTA JE SOCIJALNA ISKLJUČENOST I ZBOG ČEGA JE ZNAČAJNA

U ovom poglavlju ispitujemo značenje socijalne isključenosti i niz politika koje se mogu primijeniti kako bi se osigurala socijalna uključenost. Pored toga, ono se bavi i još jednim značajnim zadatkom - primjenom ovih ideja u današnjoj Bosni i Hercegovini. Na početku ukratko opisujemo šta podrazumijevamo pod tim pojmom, te navodimo još neke, poznatije pristupe. Potom ove ideje stavljamo u kontekst BiH, te dajemo prijedlog ključnih pitanja koje je potrebno riješiti. Na kraju poglavlja, a s obzirom da će upravo to usmjeravati i proces prilagođavanja domaćih politika u budućnosti, analiziramo okvire socijalne uključenosti Evropske unije.

1. Pojam socijalne isključenosti

Preciznih definicija socijalne isključenosti nema baš mnogo. Općenito, smatra se da biti "isključen" znači biti ostavljen izvan većinskoga te biti uskraćen za socijalna, ekonomska i politička prava koja su osigurana drugima. Striktne definicije i politike namijenjene borbi protiv socijalne isključenosti (ili ono što bismo mogli nazvati "agendama", odnosno programima socijalne uključenosti) još uvijek više ovise o kontekstu, te je stoga korisno detaljno razmotriti i njihovo prilagođavanje kontekstu BiH.

Ured Vlade Velike Britanije za međunarodni razvoj (DFID) daje sljedeći opis socijalne isključenosti:

"Socijalna isključenost opisuje proces kojim se određene grupe sistematski stavljaju u podređeni i nepovoljan položaj jer ih se diskriminira na osnovu njihove nacionalne pripadnosti, rase, vjerske pripadnosti, seksualne orijentacije, kaste, porijekla, spola, dobi, invaliditeta, zaraženosti HIV virusom, migracijskog statusa ili mjesta prebivališta. Diskriminacija se javlja u javnim institucijama, npr. u pravnom ili obrazovnom i zdravstvenom sistemu, ali i u okvirima društvenih institucija - domaćinstvima npr." [1]

Nadalje, može se tvrditi i da u kontekstu ekonomije u razvoju ili u tranziciji postojanje socijalne isključenosti: [2]

- uzrokuje siromaštvo specifičnih grupa ljudi čime dovodi do viših stopa siromaštva među najisključenijim grupama;
- umanjuje proizvodne kapacitete i stopu smanjenja siromaštva društva u cjelini;
- otežava postizanje Milenijumskih razvojnih ciljeva (MDG);
- dovodi do sukoba i nesigurnosti.

EU, koja je socijalno uključivanje (inkluziju) postavila za okosnicu u izradi svojih politika, isključenost opisuje kao poseban oblik siromaštva koje se mjeri dohotkom. Siromaštvo je rezultat raspodjele, dok je isključenost s tim povezan proces odbijanja sudjelovanja, solidarnosti i pristupa. I doista, za jedne isključenost predstavlja širi pojam koji uključuje i siromaštvo; za druge je ona uzrok ili posljedica siromaštva. Vjerovatno je, međutim, da je uzročno-posljedična povezanost obostrana.[3]

Općenito uzevši, može se reći da je socijalna isključenost višedimenzionalna ili socioekonomska; da obuhvaća

---

[1] DFID, *Reducing Poverty by Tackling Social Exclusion - Smanjenje siromaštva rješavanjem pitanja socijalne isključenosti,* septembar, 2005., str. 3.

[2] DFID, ibid, str. 5-9.

[3] Silver, H. i Miller, S.M., *Social Exclusion, The European Approach to Social Disadvantage, Indicators, vol.2. no.2 - Socijalna isključenost, evropski pristup socijalnoj zapostavljenosti, Indikatori, tom 2, broj 2, proljeće 2003.*

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 17

zajedničke jednako kao i individualne resurse; da je dinamički proces koji prati putanju između pune integracije i višestruke isključenosti; da je odnosna, to jest da podrazumijeva društvenu distanciranost ili izoliranost, odbacivanje, ponižavanje, nedostatak mreže društvene podrške i osporavanje sudjelovanja; u određenom smislu aktivna, odnosno da postoje sile ili agent koji tu isključenost pokreću; te konačno, da je relativna u odnosu na kontekst. Nepoštivanje, diskriminacija i degradiranje u tom smislu djeluju jednako kao i siromaštvo definirano finansijskim ograničenjima i stanje fizičke potrebe. Čak i savremene socijalne države na temelju različitih razloga neke svoje građane mogu staviti u stanje isključenosti.

2. Veza s humanim razvojem i pristupima koji se temelje na ljudskim pravima

Iako je pojam socijalne uključenosti izgrađen odvojeno od humanoga razvoja i savremenijih razvojnih koncepata koje koristi UN, a koji se fokusiraju na zadovoljavanje prava, postoji veliki broj zajedničkih tačaka među njima. Štaviše, kao nacionalni izvještaj o humanom razvoju, u ovome izvještaju namjerno nastojimo istražiti socijalnu inkluziju (socijalno uključivanje) sa stajališta humanog razvoja. Stoga je važno dati historijski pregled oba ova pristupa, kao i domene u kojima se preklapaju.

Humani razvoj (HD) i pristup zasnovan na ljudskim pravima (RBA) kao pojam koji je nastao kasnije predstavljaju osnovu filozofije razvoja koju koristi UN. Humani razvoj je prvi formulirao UNDP krajem 1980-ih i 1990-ih. RBA je razvijen u saradnji s Uredom UN-ovog komesara za ljudska prava (OHCHR) negdje na prijelazu stoljeća. Premda je socijalna uključenost kao pojam starija (kako navodimo u daljem tekstu), na značaju za izradu politika dobila je tek u posljednjih deceniju i po, i po svome je karakteru, u osnovi, evropska, kako u smislu svojih korijena tako i u smislu primjene u cijeloj Evropskoj uniji. Tako su oba ova pojma na važnosti dobila u istom, nedavnom vremenskom periodu.

Pristup humanog razvoja u fokus, odnosno kao svoju osnovu postavlja slobodu ljudskih bića - ili bolje rečeno "mogućnost" - pozitivnog izbora i to ne u formalnom smislu, već prije u smislu stvarnog stanja i uvjeta koji ograničavaju slobode čak i u najdemokratskijim društvima. Tako biti "razvijen" znači imati mogućnost, odnosno biti sposoban na izbor koji omogućuje sticanje određenih osnovnih stanja ljudskih bića - dakle, da budu obrazovani, zdravi, da imaju pravo na izražavanje stajališta, da budu politički aktivni i u mogućnosti da sudjeluju u materijalnom bogatstvu društva itd.

Koncept humanog razvoja temelji se tako na veličanstvenosti ljudskog potencijala naspram ograničenja koja nameće životna stvarnost. Nedostatak obrazovanja, loša zdravstvena zaštita, neadekvatne ekonomske mogućnosti, kršenje političkih sloboda i zanemarivanje građanskih prava mogu, općenito gledano, ograničiti slobode ljudskih bića.

Perspektiva humanog razvoja sadržava potrebu da se prevaziđu prepreke s kojima se ljudi suočavaju kroz vlastita nastojanja i inicijative. Namjera nije samo unaprijediti život ljudi u smislu blagostanja i slobode nego i pokazati da rezultati koje ljudi postižu mogu radikalno promijeniti i poboljšati način na koji je društvo uređeno. S jedne strane, nastojanja se usmjeravaju na stvaranje jasnije perspektive o tome na koji se način i kako mogu poboljšati životi ljudi, a s druge, na kompletniji uvid o tome kako se kroz jačanje ljudskih postignuća može postići takvo poboljšanje. [4]

---

[4] Amartya Sen, "Forward" - "Naprijed", u, *Readings in Human Development - Tekstovi o humanom razvoju,* UNDP Office for Human Development Reports - Ured za izvještaje o humanom razvoju, Njujork, Oxford University Press, 2003., str. VII.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 18

Osnovna svrha humanog razvoja jeste širenje mogućnosti izbora koje ljudi imaju na raspolaganju. Prije svega, važno je napomenuti da su ove mogućnosti izbora nedefinirane te se vremenom mijenjaju. Ljudi veoma često cijene postignuća koja su, općenito uzevši, teško mjerljiva i koja nemaju veze s dohotkom ili ekonomskim rastom, kakvi su npr. bolji pristup obrazovanju, kvalitetnija prehrana i zdravstvene službe, siguran životni prostor, kulturne slobode i osjećaj sudjelovanja u aktivnostima zajednice. Cilj humanog razvoja predstavlja uspostavljanje okruženja u kojem će ljudi moći živjeti zdravim i kreativnim, dugim životom." [5]

Tako osnovnu razliku između klasične ekonomske filozofije i ljudskog razvoja predstavlja činjenica da se prva fokusira na razvijanje samo jedne mogućnosti izbora - izbora dohotka - dok ljudski razvoj podrazumijeva unapređivanje i proširivanje svih izbora koje ljudi imaju na raspolaganju bez obzira jesu li oni ekonomske, socijalne, kulturne ili političke prirode. Stoga je moguće tvrditi kako će povećanje dohotka dovesti i do povećanja mogućnosti izbora na drugim planovima. Takav odnos ipak nije automatski.

Glavna dodatna vrijednost elemenata humanoga razvoja je u slijedećem: kao prvo , da nejednakost u distribuciji dohotka "zamagljuje" automatski odnos koji se zamjećuje između rasta dohotka i ekonomskog rasta, i drugo da bi društvo trebalo izgrađivati i razvijati ljudske potencijale kako bi osiguralo jednak pristup mogućnostima koje su ljudima na raspolaganju. Tako na primjer, rast BDP-a, predstavlja značajan instrument za uvećavanje ljudskih potencijala. Pa ipak se procesi proizvodnje ne mogu tretirati u apstraktnom odnosu jer njihovo postojanje zahtijeva ljudski kontekst. Ukratko, i ljudski su potencijali značajno sredstvo za postizanje ekonomskog blagostanja. Treće, paradigma humanog razvoja podrazumijeva ne samo ekonomiju, nego društvo u cjelini. Političkim, kulturnim i socijalnim faktorima se posvećuje jednaka pažnja kao i ekonomskim. Istraživanja o odnosu ekonomskog i neekonomskog okruženja predstavljaju jedan od najvažnijih aspekata unutar pojma humanog razvoja. Četvrto, ljudi su i krajnje ishodište, ali i sredstvo humanog razvoja. Ljudi se ne percipiraju isključivo kao proizvodna sredstva - kroz uvećavanje ljudskog kapitala, nego kao i konačna odrednica na koju je razvoj usmjeren.

Sistem socijalne zaštite, mreže socijalne sigurnosti ili ulaganja u obrazovanje i zdravstvenu zaštitu ne mogu se ujednačiti bez ovakve paradigme humanog razvoja. On podrazumijeva ove aspekte, ali samo kao komponente. Paradigma humanog razvoja podrazumijeva sve aspekte razvoja, od ekonomskog rasta, međunarodne trgovine, budžetskog deficita i fiskalne politike pa sve do štednje, ulaganja, tehnologije osnovnih socijalnih službi i mreža socijalne sigurnosti namijenjenih siromašnima. Ne postoji niti jedan aspekt razvoja koji ne potpada pod ovo područje, ali najvažniju stavku predstavljaju razmjere i priroda izbora i mogućnosti koje ljudi imaju na raspolaganju, te unapređenje ljudskih života. U stvari se svi aspekti života - ekonomski, politički i kulturni - sagledavaju iz ove perspektive. Ekonomski rast tako postaje samo jedna od komponenti u paradigmi humanog razvoja.

Paradigma humanog razvoja ukratko naglašava:

- da razvoj u središte svojih ciljeva mora postaviti ljude;
- da je svrha razvoja unapređenje svih mogućnosti i izbora koje ljudi imaju na raspolaganju, a ne samo dohotka;
- paradigma se pored toga odnosi na izgradnju ljudskih potencijala (kroz ulaganje u ljude) i cjelovitim korištenjem tih ljudskih potencijala (kroz izgradnju okvira za razvoj i zapošljavanje);

---

[5] Mahbub ul Haq, *Human Development Paradigm - Paradigma humanog razvoja, str. 17.*

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 19

- temelji se na četiri osnovne postavke; jednakosti, održivosti, produktivnosti i osnaživanju (napomena: ekonomski rast predstavlja značajan element unutar pojma humanog razvoja, ali se u tom smislu naglašava potreba da se pažnja posveti njegovoj jednakosti i raspodjeli);
- svrha analiza humanog razvoja je da ponude praktične opcije kroz koje je moguće postići razvoj. [6]

3. Pristup koji se temelji na pravima

Skorijih je godina filozofija humanog razvoja dobila pojačanje kroz uključivanje perspektive ljudskih prava, što je dovelo do pojave pristupa razvoju koji se temelji na pravima (RBA), (vidjeti tekst u okviru 1), ili usvajanja osnovnih međunarodnih instrumenata za zaštitu ljudskih prava te ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava. Jedan od značajnih događaja u tom smislu bilo je i usvajanje Međunarodnog sporazuma o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, kojeg je UN usvojio 1966.

Prema visokom komesaru za ljudska prava, pristup koji se temelji na ljudskim pravima[7] normativno se temelji na međunarodnim standardima koji se odnose na ljudska prava, a operativno je usmjeren na promoviranje i zaštitu ljudskih prava. Kroz ovaj se pristup analiziraju nejednakosti koje leže u samoj srži problema koji se odnose na razvoj te nepravednu raspodjelu moći koja predstavlja prepreku razvoju.

U okvirima pristupa zasnovanih na pravima, planovi, politike i procesi koji se odnose na razvoj, temelje se na sistemu prava i obaveza koje iz njih proizlaze, a koje se temelje na međunarodnom pravu. Ovim se pomaže promoviranju održivosti razvoja te se ljudi osnažuju kako bi sami sudjelovali u formuliranju politika.

Humani razvoj i ljudska prava su kao koncepti po svojoj motivaciji i brizi dovoljno bliski te su stoga kompatibilni i podudarni, a dovoljno različiti u smislu strategije i dizajna, te se kao takvi međusobno uspješno i kvalitetno nadopunjuju.[8] Ljudska prava doprinose humanom razvoju na način da garantiraju zaštićeni prostor u kojemu elita ne može monopolizirati procese, politike i programe razvoja. Okvir ljudskih prava unosi i važnu ideju - da su određeni akteri dužni omogućavati i poticati razvoj.

Milenijumska deklaracija Ujedinjenih nacija[9] izričito u središte međunarodne agende za novi milenij stavlja oboje - humani razvoj i ljudska prava. Kada su zemlje članice UN-a obnovile svoju obavezanost na promoviranje humanog razvoja i zaštitu ljudskih prava, dogovorile su i osam mjerljivih i vremenski određenih ciljeva - tzv. Milenijumske razvojne ciljeve . Ovi ciljevi osiguravaju fokus u nastojanjima da smanje siromaštvo te predstavljaju zajedničku osnovu za mjerenje napretka.

Milenijumski razvojni ciljevi predstavljaju značajne odrednice za realizaciju ekonomskih i socijalnih prava koja se često zanemaruju. Ljudska prava pomažu u preciziranju, odnosno "izoštravanju" strategija za postizanje ovih ciljeva kroz razrješavanje pitanja poput diskriminacije, isključenosti, nemoći i nemogućnosti te neuspjeha po pitanju odgovornosti - koja leže u samim korijenima siromaštva ali i drugih razvojnih problema. [10]

---

6 Mahbub ul Haq, ibid. str. 19.

7 Office of the UN High Commissioner for Human Rights - Ured visokog komesara za ljudska prava UN, *Frequently Asked Questions on a Human Rights-Based Approach to Development Cooperation - Najčešća pitanja o pristupu saradnji u razvoju koji se temelji na ljudskim pravima,* UN, Njujork i Ženeva, 2006., str. 15.

8 United Nations Development Programme - Razvojni program Ujedinjenih nacija (UNDP), *Human Development Report 2000: Human Rights and Human Development - Izvještaj o humanom razvoju za 2000.: Ljudska prava i humani razvoj, Njujork,* 2000., str. 19, dostupno na: http://hdr.undp.org/reports/view_reports.cfm?year=2000&country=0&region=0&type=0&theme=0

9 Usvojen od strane Generalne skupštine UN u okviru Rezolucije 55/2, 8. septembra 2000. Vidjeti http://www.un.org/millenium/declaration/ares552e.pdf.

10 UNDP, *Millennium Development Goals: A Compact Among Nations to End Human Poverty Izvještaj o humanom razvoju za 2003.: - Milenijumski razvojni ciljevi: sporazum među narodima o iskorjenjivanju siromaštva,* Njujork., 2003, str. 1 i str. 30 i dalje.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 20

4. Zajedničko djelovanje

Socijalna uključenost vuče korijene iz evropske filozofske tradicije i prepoznaje se kroz posvećenost socijalnoj solidarnosti koja se odražava u različitim evropskim socijalnim modelima. Iako se ovi modeli međusobno razlikuju, svi naglašavaju značaj solidarnosti, zajednice i jednakosti.

OKVIR 1: SOCIJALNA ISKLJUČENOST I PRISTUP RAZVOJU KOJI SE TEMELJI NA LJUDSKIM PRAVIMA (HRBA) - PODUDARNI OKVIRI

Pristup razvoju koji se temelji na ljudskim pravima (HRBA) koristi konceptualnu i analitičku moć ljudskih prava za potrebe analiziranja i rješavanja različitih vrsta nejednakosti i isključenosti u političkom, ekonomskom i socijalnom smislu. Kao razvojni okvir, poziva se na normativne smjernice kao i na principe ljudskih prava a za potrebe izgradnje kapaciteta za njihovu realizaciju. Tako se, osim identificiranja i imenovanja kršenja i nepoštivanja ljudskih prava, kroz ovaj pristup isto nastoji prevenirati i to izgradnjom kapaciteta i sposobnosti onih koji su sami nositelji tih prava da razumiju i zahtijevaju svoja prava, te kapaciteta i sposobnosti dužnosnika na svim razinama vlasti da poštuju, štite i ispunjavaju ljudska prava.

I socijalna isključenost i HRBA predstavljaju kvalitetne analitičke okvire koji produbljuju naše razumijevanje značajki razvoja i siromaštva, posebno fokusirajući se na pitanje "moći i neposjedovanja moći". Oba se ova okvira bave bilo pojedincima bilo grupama koje brine nemogućnost pristupa ili nepravičan pristup radu i zapošljavanju, osnovnim servisima u obrazovanju, zdravstvenoj i socijalnoj zaštiti kao i procesima odlučivanja o njima. Što se siromaštva tiče, oba ova okvira zagovaraju višedimenzionalni analitički okvir za procjenu i mjerenje siromaštva te istinski nastoje razumjeti strukturne uzroke siromaštva. Oba se, pored apsolutnog siromaštva (siromaštvom koje se mjeri dohotkom ili potrošnjom ispod određenog praga), bave i relativnim siromaštvom (komparativnom onemogućenošću da se u cijelosti sudjeluje u određenom društvu).

Socijalna isključenost može se promatrati i kao rezultat, ali i kao proces kroz koji se pojedinci ili skupine sprečavaju da sudjeluju u ekonomskim, političkim i socijalnim dimenzijama života u svojim zajednicama (DFID, Social Inclusion Review, 9). To se odnosi na ograničen pristup tržištu rada i drugim mogućnostima zarađivanja za život - isključenost iz informiranja, konsultiranja, procesa odlučivanja i drugih građanskih prava. HRBA do istovjetnog zaključka dolazi na temelju principa nediskriminacije i međusobnih odnosa i ovisnosti svih ljudskih prava. Tako, pored građanskih i političkih prava, ovaj pristup naglašava i ključnu ulogu koju u smislu održivog humanog razvoja igraju ekonomska i socijalna prava. Za oba je ova stajališta zajednička briga za jednakost, nediskriminaciju i sudjelovanje - participaciju.

Konačno, ključni aspekt pristupa razvoju koji se temelji na ljudskim pravima (HRBA) jest odgovornost. Sa stajališta ljudskih prava, pojedinci i grupe su nositelji prava, dok su institucije vlasti i drugi, kao nositelji dužnosti odgovorni za realizaciju tih prava. To u stvari znači da one i njihovi zastupnici moraju izbjegavati samovoljno uplitanje u slobodno uživanje prava ("poštivanje") te uspostaviti aktivne mjere kojim će se treće strane ili drugi pojedinci spriječiti da krše i narušavaju ova prava ("zaštita"). Pored toga, vlade (institucije vlasti) su odgovorne za izradu i usvajanje odgovarajućih zakonodavnih, administrativnih i budžetskih mjera kroz koje bi se uspostavio sistem koji omogućava ostvarivanje najviše moguće razine realizacije ovih prava ("ispunjavanje"). Takvo stajalište o odgovornosti iz perspektive socijalne isključenosti odražava se u pažnji koja se posvećuje ne samo isključenima nego i onima koji su za takvo isključivanje odgovorni. Jednako se tako ova perspektiva bavi upravom i građanskim pravima, odnosno institucionalnom dimenzijom isključenosti te organizacijama, institucijama i procesima koji su bilo odgovorni za isključivanje ili su isključeni.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 21

Socijalna isključenost može se direktno povezati s definicijom diskriminacije koju daje Komisija za ljudska prava, prema kojoj je diskriminacija: "Svako razlikovanje, isključivanje, ograničavanje ili privilegovanje, koje je zasnovano na bilo kojoj osnovi poput rase, boje, spola, jezika čiji cilj ili rezultat je narušavanje ili negiranje mogućnosti, uživanja ili ostvarivanja svih prava i sloboda za sva lica, pod jednakim uvjetima ".[11] Ova je definicija integralni dio zakona i primjenjiva je u svim zemljama.

Ne samo da socijalna uključenost proističe iz ekonomskih i socijalnih prava već se odnosi i na sva prava značajna za proširivanje izbora pojedinaca koja osiguravaju pristojan i dostojanstven život. Perspektiva socijalne isključenosti se, jednako kao i RBA, bavi pitanjima jednakosti, nediskriminacije i značaja sudjelovanja koje bi trebalo biti uključivo. U tom je smislu ova perspektiva usmjerena na upravljanje i građanska prava, odnosno na institucionalnu dimenziju isključenosti, te organizacije, institucije i procese koji djeluju na takav isključujući način. Usmjeravanje ljudskih prava, odnosno njihovo uvođenje u programiranje razvoja predstavlja način za rješavanje određenih oblika socijalne isključenosti i jačanje uključivih politika.

Pristup koji se temelji na socijalnoj uključenosti implicira razrješavanje pitanja potreba ili otuđenja gdje god oni postojali. Socijalna uključenost nadilazi puku primjenu i poštivanje prava u pravnom smislu i to tako što zadire u pitanja materijalne deprivacije, stigmatiziranja i socijalne izdvojenosti; tako ovaj pristup nastoji ovaj složeni socijalni fenomen analizirati kako u smislu njegovih uzroka tako i u smislu rezultata. U operativnom je smislu možemo smatrati pristranom jer nudi odgovore u vidu praktičnih politika, te zastupa stav da je država dužna voditi brigu, uključivati i osigurati sudjelovanje svih članova društva u političkim, ekonomskim i socijalnim procesima. [12]

5. Socijalna isključenost u kontekstu BiH

Deset godina nakon rata koji je nanio ogromne materijalne i ljudske gubitke, Bosna i Hercegovina je stekla istinski historijski poticaj. Nakon perioda rekonstrukcije i masivne međunarodne podrške za zemlju, nastaje period održivoga razvoja i vlastite odgovornosti, koji je potaknut početkom pregovora o članstvu u EU te pojavom diskusije na domaćem nivou o ustavnim reformama. Ovi trendovi, koji se javljaju prvi put od rata, signaliziraju početke novog nacionalnog konsenzusa.

Pa ipak istovremeno i dalje postoje ogromni problemi. Slom društva, kojeg je pratio sukob i koji je "zabetoniran" tokom perioda nakon rata, predstavlja ključno pitanje od velikog utjecaja na stanje socijalne isključenosti u Bosni i Hercegovini. Stoga vrijedi posvetiti nešto prostora proučavanju specifičnih pojedinosti BiH - zemlje koja se suočava s dvostrukom tranzicijom (od rata ka miru, te tržišta od socijalizma ka kapitalizmu), i s boljom ekonomskom i socijalnom prošlošću u odnosu na sadašnjost.

6. Posljedice sukoba

Gubici nastali tokom rata od 1992. do 1995. godine bili su ogromni. Još uvijek nema pouzdanih podataka u smislu mjerljivih posljedica, a malo je onih koji se usude izračunavati one nemjerljive.[13] Tako se npr. procjenjuje da je u BiH ubijeno ili se vodi kao nestalo skoro 258.000 osoba, odnosno 5,9% njenog prijeratnog stanovništva. Prema Državnoj komisiji za nestale osobe, nestalih je 27.371, dok Crveni krst procjenjuje da je nestalih osoba oko 19.000. [14]

---

[11] Vidjeti: *Virtual Round Table on Social Exclusion (Summary on Section 1) - Virtualni okrugli sto o socijalnoj isključenosti (sažetak prvog dijela).*

[12] *Virtual Roundtable - Virtualni okrugli sto,* ibid.

[13] Vidjeti: UNDP/IBHI, Izvještaj o humanom razvoju za 1998., Bosna i Hercegovina, Sarajevo, 1998.

[14] Bošnjović. I. i grupa istraživača. *"Demografske promjene u Bosni i Hercegovini od 1991. do 1998." u dokumentu broj 1 MFB "Povratak raseljenih lica i izbjeglica i uslovi za preživljavanje Bosne i Hercegovine"*, Sarajevo, januar, 1999.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 22

Do najvećeg raseljavanja stanovništva došlo je 1995. godine, kada je raseljeno 1.282.000 osoba. Do kraja rata 1,2 miliona izbjeglica prebivalo je izvan BiH. Oko 50% stanovništva iz 1991. godine promijenilo je svoje mjesto prebivališta. [15]

Direktna materijalna i ekonomska šteta se procjenjuje na 50-60 milijardi US$, što znači da je gotovo potpuno uništena većina proizvodnih kapaciteta. Druge procjene koje uzimaju u obzir i gubitak u smislu BDP-a od 1992. godine do danas (odnosno mjerljivu indirektnu štetu) ukazuju da ukupno uzevši indirektna i direktna šteta iznosi nekih 100 milijardi US$. Indirektna šteta poput razaranja sistema vlasti i upravljanja, prekid naučnog i tehnološkog razvoja, odliv kvalificirane radne snage i stručnjaka praktično se i ne može izmjeriti, ali je jasno da je do takve štete došlo, i da su njene razmjere ogromne. Uništenje društva, tolerancije i suživota, razaranje porodica i malih zajednica te potpuno uništenje društvenih vrijednosti i uobičajenog načina života su najtragičnije posljedice sukoba koje se očito ne mogu izbrisati u kratkom vremenskom roku. Napokon, daleko je teže obnoviti društvo negoli mostove i ceste.

Implementacija Općeg okvirnog sporazuma za mir (GFAP) u osnovi predstavlja planiranu tranziciju od rata ka miru. Pa ipak, usprkos snažnoj podršci međunarodnih snaga u vojnom, civilnom, ekonomskom i humanitarnom domenu, napredak koji je postignut nije zadovoljavajući te zemlja tek treba postići opću održivost.

Bosna i Hercegovina je bila korisnik velike količine međunarodne pomoći u raznim područjima.[16] Iako stoji da bi stanovništvo teško preživjelo tokom rata ili stabiliziralo živote u poslijeratnom periodu bez međunarodne pomoći, mora se imati na umu i da je upravo strana pomoć zauzvrat stvorila značajan sindrom ovisnosti o pomoći u BiH. Sada je u najvećem interesu BiH da prođe kroz brzu i jednostavnu tranziciju od stanja u kojem je isključivo primatelj pomoći ka održivome razvoju uz razvoj domaćih kapaciteta i institucionalnu izgradnju.

Osnovni faktor u provođenju ovakve tranzicije ka društvenoj održivosti i razvoju jeste potreba za potpunom promjenom stavova i mišljenja, kako ljudi tako i institucija vlasti u BiH. Većina stanovništva BiH, u skladu s tradicionalnim načinom razmišljanja, vjeruje da je međunarodna zajednica dovela do promjene u državi preuzimanjem uloge "patrona". U vremenu socijalizma ljudi su od države očekivali da rješava sve njihove probleme, kako probleme građana tako i poslovnih subjekata. Jednako tako danas ljudi u BiH očekuju da međunarodna zajednica rješava sve njihove probleme, dok su lokalne inicijative ostale "zamrznute", a vodstvo i stanovništvo ostaju pasivni. Ako se BiH želi odmaknuti od ovakve kulture zavisnosti, mora doći do radikalne promjene u postojećem načinu razmišljanja. Stanovništvo BiH je potrebno probuditi te ga učiniti odgovornim za vlastitu budućnost. Tranzicija od centralno planiranog ekonomskog i političkog monopola ka slobodnoj tržišnoj ekonomiji, demokratiji i civilnom društvu predstavlja ključ za budućnost.

Značajan dio stanovništva koji je prije rata imao relativno visok životni standard sada je u situaciji da se nalazi ispod praga siromaštva. U tom smislu ekonomska isključenost predstavlja novi oblik siromaštva koji se razlikuje od tradicionalnog poimanja siromaštva, koja na socijalnu isključenost utječe u još većoj mjeri zbog činjenice da se socijalne mreže koje su nekada postojale u najvećoj mjeri ne mogu izdržavati. To se posebno odnosi na starije osobe koje su najčešće pogođene ovakvim problemima.

Devastacija društvenih struktura i vrijednosti uz spor ekonomski oporavak te utjecaj međunarodnog faktora i ovisnost o stranoj pomoći su kod stanovništva stvorili stanje apatije. To je posebno slučaj kod mladih ljudi. Istraživanja pokazuju da ih preko 60%, bez obzira na nacionalnu pripadnost, ne vidi budućnost za sebe u BiH. Socijalna samoisključenost i sveprisutan nedostatak sudjelovanja predstavljaju važne faktore kod stanovništva, koji se ogledaju npr. u nesudjelovanju u društvenim aktivnostima i na izborima. Zanimljivo je i da najobrazovaniji

---

[15] Vidjeti: Helsinški komitet za ljudska prava u BiH, *"Izvještaj o stanju ljudskih prava u BiH", januar-decembar 1998."*, Sarajevo.

[16] Za više detalja vidjeti: Ž. Papić (ur.), ibid.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 23

dio stanovništva također potpada u ovu skupinu. [17]

Spolna (gender) osnova socijalne isključenosti bilježi se u daleko većoj mjeri deset godina poslije rata negoli u vremenu prije rata. Ovo je situacija historijskog nazadovanja koja ukazuje na povratak patrijarhalnog društva koje vuče korijene još iz ratnih dešavanja i eksplozije radikalnog nacionalizma. U BiH, kako se to u povijesti uvijek dešavalo, nacionalizam i druge desno orijentirane ideologije minimiziraju i potiskuju društvenu poziciju žena.

Etničke podjele predstavljaju jedan od najjačih korijena socijalne isključenosti. Tokom rata je isključenost ljudi druge nacionalnosti uzimala drugačije, veoma brutalne oblike kakvi su pritisak na iseljavanje ili fizičko uništavanje. Posljedica takvog oblika isključenosti te, prije svega, nepostojanje integriranog povratka u prvotna mjesta prebivališta onih koji su kao narod u manjini danas predstavlja jedan od najizraženijih oblika socijalne isključenosti u BiH. One pak interno raseljene osobe koje su ostale u području u kojem kao narod predstavljaju većinu jednako tako u većini slučajeva nisu integrirani u društvo. U tom smislu suočavamo se s posebnim oblicima socijalne isključenosti, posebno u situacijama gdje nekadašnje ruralno stanovništvo sada živi u urbanim područjima. Tako u poslijeratnoj BiH etnička osnova socijalne isključenosti poprima dva posebna oblika.

Tri konstitutivna naroda u BiH (Bošnjaci, Srbi i Hrvati) su socijalno uključeni unutar svojih etničkih skupina i isključuju osobe druge nacionalne pripadnosti. Ova pojava prevazilazi etničku podjelu te se više radi o jednoj vrsti zatvorene socijalne isključenosti i paralelizmu etničke i socijalne uključenosti. Dalje u tekstu dajemo detaljnu analizu institucionalnih, političkih i ustavnih osnova za ovu pojavu. Istovremeno je prostor za normalnu uključenost građana kao pojedinaca ograničen. Kada se govori o zapošljavanju ili zdravstvenoj zaštiti, tri skupine svoju vlastitu uključenost postižu kroz etničku uključenost.

7. Materijalna isključenost u BiH

Usprkos sve višim stopama rasta, postotak stanovništva koje živi ispod praga siromaštva je i dalje visok. Što je čak i gore, neke su skupine na različite načine isključene iz sudjelovanja u društvu i suočavaju se s marginalizacijom na različitim razinama (u obrazovanju, zapošljavanju, zdravstvu, socijalnom sudjelovanju). Grupe koje su posebno pogođene ovom pojavom su povratnici u područja manjinskog povratka, Romi, osobe s invaliditetom, stariji i mladi. Isključene grupe nisu samo u najvećem riziku od siromaštva koje se mjeri dohotkom, nego im je daleko teže pristupiti tržištu rada, kvalitetnom obrazovanju, zdravstvenoj zaštiti i političkom sudjelovanju. Rizik ovih skupina da će biti isključene u najmanje jednoj od dimenzija je daleko veći ako postoji međusobna interakcija i djelovanje više komponenti socijalne isključenosti, čime se stvara spirala višestruke deprivacije (npr. na osnovu spola, lokacije, invaliditeta). Ljude u stanje isključenosti dovode institucije i postupanje koje odražava, provodi i reproducira prevladavajuće društvene stavove i vrijednosti, posebno one koje dolaze iz moćnih društvenih grupa. Postojeća situacija jasno ukazuje na to da bi socijalna uključenost trebala postati okvir za politiku u BiH u budućnosti.

Nadalje, postoji cijeli niz skupina koje se tradicionalno ne smatraju isključenima, a za čije je sudjelovanje u društvu potrebno poduzeti akcije. Ove se grupe mogu smatrati najmarginaliziranijim jer njihovu isključenost karakterizira stigmatizacija više negoli deprivacija. Ova raznolika kategorija obuhvata skupine poput zaraženih HIV-om/oboljelih od SIDE, seksualnih manjina i sadašnjih i nekadašnjih ovisnika o drogama. Stigma, odnosno obilježenost ima izuzetno jak utjecaj, a dopiranje do ovih skupina zahtijeva od institucija poseban trud i nastojanje koje podrazumijeva borbu sa samim uzrocima stigmatizacije - sile koja je dodatni poticaj dobila u politici koja se zasniva na etničkoj pripadnosti.

---

[17] Vidjeti UNDP/IBHI (2000.) Izvještaj o humanom razvoju - mlad., Bosna i Hercegovina - 2000., Sarajevo 2000.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 24

8. Budućnost

Upravo je sada pravo vrijeme za akciju. Istovremeno, međunarodna podrška i supervizija više ne predstavljaju pokretačku snagu u BiH. Stoga se u BiH moraju provesti reforme koje idu tragom održivog razvoja. Takve su reforme neophodne kako bi se osiguralo da svaki građanin ima jednake mogućnosti, jednak pristup resursima i tržištu te šansu da sudjeluje u svim aspektima društvenog i političkog života.

Ovakva je vrsta reformi neophodna i kao dio procesa integriranja BiH u EU. Ovaj je proces ušao u fazu praktične provedbe 25. novembra 2005. godine početkom pregovora o sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju, koji predstavljaju temelje reformi koje će zahtijevati sveobuhvatno usklađivanje politike, institucionalnih okvira i pravnog sistema s ciljem da se dostignu evropski standardi. [18] Socijalna povelja Evropske unije poseban naglasak stavlja na napredak koji zemlje članice i zemlje kandidati ostvaruju u analiziranju stanja socijalne isključenosti i implementiranju politike socijalne uključenosti.

Istovremeno, kao zemlja članica UN-a, te u skladu s međunarodnim principima ljudskih prava, BiH je obavezna izgraditi konceptualni temelj humanog razvoja i Milenijumskih razvojnih ciljeva definiranih u Milenijumskoj deklaraciji iz septembra 2000. Stoga BiH mora biti aktivan akter u procesima globalne saradnje i razvoja.

U tom kontekstu analiza socijalne isključenosti u BiH i izgradnja politika socijalne uključenosti imaju trojak značaj:

- politike socijalne uključenosti koje moraju odgovarati stvarnim potrebama BiH;
- osiguravaju poštivanje evropskih standarda u procesu reforme socijalne politike;
- omogućuju sudjelovanje u globalnim debatama o novim teorijskim osnovama "razvoja s ljudskim likom".

Već opisane posebnosti BiH konteksta i analiza koju dajemo u sljedećim poglavljima pokazuju značajne specifičnosti u definiranju strategije i politika za jačanje socijalne uključenosti.

Nacionalna pripadnost za veliki dio stanovništva predstavlja važan, ali ne i isključivi faktor socijalne isključenosti. Postojeća ustavna rješenja u BiH, koja su direktan rezultat Dejtonskog mirovnog sporazuma kao i promjena u nacionalnoj strukturi stanovništva, uveliko iz socijalnih procesa isključuju manjinsko stanovništvo na određenom teritoriju BiH.[19] Višedimenzionalni aspekt isključenosti postaje očit kroz rizik od siromaštva, nezaposlenosti, neposjedovanja zdravstvenog osiguranja, neadekvatnog obrazovanja, nesudjelovanja u aktivnostima u društvu, kao i nedostatka pristupa službama i uslugama. Sve su ovo razlozi zbog kojih indeks socijalne isključenosti (HSEI) po prvi put pokazuje kako je 50,32% stanovništva BiH socijalno isključeno u barem jednom od ovih aspekata.

Tako osnovni preduvjet za jačanje socijalne uključenosti u BiH predstavlja stvaranje uvjeta i postizanje konsenzusa o podršci politici socijalne uključenosti, a koja podrazumijeva ustavnu reformu i cjelovit paket reformi koje predstavljaju dio procesa pridruživanja EU. O značaju socijalne uključenosti koja treba postati prioritet politika u BiH, te o tome šta karakterizira isključenost u BiH, kao i o mogućim načinima za promoviranje uključenosti raspravljalo se na Konferenciji o socijalnoj uključenosti koja je održana u Sarajevu od 28. do 29. novembra 2006. godine, a koju su organizirali Direkcija za ekonomsko planiranje, UNDP, DFID, SDC i Delegacija EK u BiH. [20]

---

[18] Vidjeti: Vijeće ministara BiH - Direkcija za evropske integracije BiH *Strategija integriranja Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju,* Sarajevo, maj 2006., str. 13.

[19] Vidjeti: UNDP BiH *Sistem ranog upozoravanja: tromjesečni izvještaji, broj 1 (januar-mart) i broj 2 (april-juni),* 2006.

[20] Preporuke s konferencije dajemo u izdvojenom tekstu u Okviru 14.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 25

9. Put ka Evropi i okvir politika EU

Proces stabilizacije i pridruživanja EU predstavlja osnovu za jačanje socijalne uključenosti u BiH, ne samo zbog potrebe za implementiranjem evropskih standarda u kontekstu socijalne isključenosti, kao i politika za njeno smanjivanje, nego odražava i značaj reformi ustavne, institucionalne i zakonske strukture zemlje u takav oblik koji promovira i stvara opće uvjete neophodne za socijalnu uključenost..

U zadnjem desetljeću prošlog stoljeća socijalna se politika EU počela razvijati na osnovama smanjenja socijalne isključenosti. Početnu je tačku predstavljalo uvođenje pojma "socijalna isključenost" u preambulu Evropske socijalne povelje (1989.) i njene izmjene i dopune (1996.), kada je u nju uvršteno i novo pravo, "pravo na zaštitu od siromaštva i socijalne isključenosti".

Kako bismo razumjeli pristup koji primjenjuje EU i politike socijalne uključenosti , potrebno je navesti sljedeće definicije. [21]

Siromaštvo: Smatra se da ljudi žive u siromaštvu ako su njihovi prihodi (dohodak) i resursi nedovoljni u tolikoj mjeri da ih sprečavaju da postignu standard življenja koji se smatra prihvatljivim u društvu u kojem žive. Zbog svog siromaštva mogu biti višestruko uskraćeni kroz zapošljavanje, nizak dohodak, loše uvjete stanovanja, neadekvatnu zdravstvenu zaštitu i prepreke cjeloživotnom učenju, kulturi, sportu i rekreaciji. Često su ljudi isključeni i marginalizirani i u smislu sudjelovanja u aktivnostima (ekonomskim, socijalnim i kulturnim) koje za druge ljude predstavljaju pravilo, a može biti ograničen i njihov pristup temeljnim pravima.

Socijalna isključenost: Socijalna isključenost predstavlja proces kojim se određeni pojedinci "odguruju" na rub društva te ih se, zbog njihovog siromaštva, neposjedovanja osnovnih vještina i znanja te nemogućnosti cjeloživotnog učenja, ili zbog diskriminacije, sprečava da u cijelosti sudjeluju. Ovo ih udaljava od mogućnosti zapošljavanja, stvaranja dohotka i obrazovanja kao i od socijalnih i mreža koje postoje unutar zajednice. Tako oni imaju malo mogućnosti pristupa moći i tijelima zaduženim za odlučivanje te se često osjećaju nemoćnima i u nemogućnosti da na bilo koji način utječu na odluke koje se direktno tiču njihovog svakodnevnog života.

Socijalna uključenost: Socijalna uključenost predstavlja proces kojim se osigurava da oni koji su u riziku od siromaštva i socijalne isključenosti dobiju mogućnosti i resurse potrebne kako bi u cijelosti sudjelovali u ekonomskom, društvenom i kulturnom životu, i uživaju životni standard i blagostanje koji se smatraju normalnim u društvu u kojem žive. Njime se osigurava da potpunije sudjeluju u procesu donošenja odluka koje se izravno tiču njihovih života i pristupa temeljnim pravima.

Na sastanku Evropskog vijeća održanom u Lisabonu 2000. godine formulirana je zajednička strategija za borbu protiv socijalne isključenosti, u kojoj je korištena "otvorena metoda koordinacije" koja podrazumijeva pet osnovnih elemenata:

1. zajedničke ciljeve;
2. nacionalne akcione planove o socijalnom uključivanju (inkluziji) (NAP), zajedničke memorandume o uključenosti (JIM);
3. zajedničke izvještaje o socijalnom uključivanju;
4. zajednički dogovorene indikatore socijalne isključenosti (Laeken indikatore);
5. razmjenu stečenih iskustava.

---

[21] Vijeće EU, Joint Report of the Commission and Council on Social Inclusion - Zajedničko izvješće Komisije i Vijeća o socijalnoj inkluziji, 5. mart 2005., Brisel.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 26

Zajednički ciljevi strategije socijalne uključenosti u EU su:

1. promoviranje sudjelovanja u zapošljavanju i pristupa svim dobrima, uslugama, resursima i pravima;
2. preveniranje socijalne isključenosti;
3. podrška najugroženijima;
4. mobiliziranje svih relevantnih tijela.

Zajednički ciljevi u borbi protiv siromaštva i socijalne isključenosti dogovoreni su na Samitu Vijeća EU održanom u Nici u decembru 2000., a revidirani su na sesiji Vijeća za zapošljavanje, socijalnu politiku, zdravstvo i zaštitu potrošača u decembru 2002. godine. Ovi su ciljevi poslužili za definiranje politike kroz koju su se zemlje članice EU obavezale: "na poduzimanje koraka kako bi se postigao značajan učinak u iskorjenjivanju siromaštva" do 2010.

Očito je da su, iako se temelje na zajedničkom cilju, politike zemalja članica EU donekle različite, te se neke od njih usko fokusiraju na tržište rada i mreže socijalne sigurnosti, dok druge zahvaćaju daleko šire područje.

OKVIR 2: EU PRISTUP RAVNOPRAVNOSTI SPOLOVA

Ravnopravnost spolova predstavlja temeljno pravo, zajedničku vrijednost koju dijeli cijela EU te i neophodan uvjet za postizanje ciljeva koje je EU zacrtala u smislu rasta, zapošljavanja i socijalne kohezije. EU je značajno napredovala u postizanju ravnopravnosti spolova, zahvaljujući zakonodavstvu koje regulira jednak tretman, integraciji principa rodne jednakosti, odnosno rodno osjetljivim politikama, posebnim mjerama za unapređenja žena, akcijskim programima, socijalnom dijalogu i dijalogu s civilnim društvom. Evropski je parlament predstavljao važnog partnera u postizanju takvog napretka. Brojne su žene dostigle najviše nivoe obrazovanja, stupile na tržište rada i postale značajni akteri u javnom životu. Pa ipak, neravnopravnost i dalje postoji i mogla bi se i produbiti kako globalno ekonomsko natjecanje bude zahtijevalo fleksibilniju i mobilniju radnu snagu. Takav bi trend u većoj mjeri utjecao na žene koje su često prisiljene birati između rađanja djece i karijere, sve zbog nepostojanja fleksibilnih radnih aranžmana i servisa za brigu o djeci, održavanju rodnih stereotipa te neravnopravnom podjelom obaveza oko obitelji između žena i muškaraca. Napredak koji su postigle žene, uključujući i napredak u ključnim područjima Lisabonske strategije - obrazovanju i istraživanju, ne odražavaju se u cijelosti kroz poziciju žena na tržištu rada, što predstavlja rasipanje ljudskog kapitala koji EU ne može sebi priuštiti. Istovremeno, nizak priraštaj i smanjivanje radne snage prijete političkoj i ekonomskoj ulozi EU. EU i dalje ostaje važan partner u globalnim nastojanjima na promoviranju ravnopravnosti. Najveće izazove u tom smislu predstavljaju smanjenje siromaštva i mogući načini na koje se globalizacija može preobratiti u pozitivan zamajac za sve žene i muškarce.

A Road Map For Equality Between Women And Men - Mapa puta za ravnopravnost žena i muškaraca, Brisel 01.03. 2006. COM (2006.)

Nacionalni akcioni planovi o socijalnoj uključenosti , tzv. NAPs/incl, predstavljaju glavne kanale kroz koje zemlje članice EU realiziraju dogovorene zajedničke ciljeve. Kroz ove se planove analiziraju priroda i razmjere siromaštva i socijalne isključenosti te identificiraju glavni trendovi i izazovi, a na temelju toga kreiraju detaljne mjere koje proizlaze iz politike. NAPs/incl se pridržavaju strukture koja je dogovorena i pokrivaju razdoblje od dvije godine. Prve je planove podnijelo 15 zemalja članica EU u junu 2001. godine, a druge u junu 2003. godine. Deset novih zemalja članica su svoje prve akcijske planove, koji pokrivaju period do 2006. godine, predstavile u julu 2004.

Procesu izrade NAPs/incl za zemlje kandidate ili one koje pristupaju EU, prije njihovog članstva u EU, prethodi

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 27

zajednički memorandum o uključenosti, tzv. JIM. JIM-ovi analiziraju situaciju po pitanju socijalne uključenosti, razmatraju uspješnost postojećih politika i identificiraju ključne prioritete za budućnost. Ovi dokumenti pak ne podrazumijevaju obavezivanje na implementaciju određenih aktivnosti. Proces izrade JIM nastoji zemlje koje pristupaju EU i zemlje kandidate pripremiti za sudjelovanje u OMC-u, koje ih očekuje nakon pristupanja EU. Procesom se pored toga nastoje izgraditi statistički kapaciteti za praćenje stanja siromaštva i socijalne isključenosti. Evropska komisija i predstavnici državnih vlada deset zemalja koje su se nalazile u procesu pristupanja EU potpisale su deset takvih dokumenata (JIM) 18. decembra 2003. godine. JIM za Bugarsku je potpisan u februaru 2005. godine, a za Rumuniju u junu 2005. Proces potpisivanja JIM-a obavezan je za sve zemlje u procesu pristupanja.

"Zajednički izvještaj o socijalnoj uključenosti" predstavlja odgovor različitih tijela EU na NAPs/incl. Prvi takav izvještaj podnesen je na sastanku Evropskog vijeća u decembru 2001. godine. Drugi, znatno detaljniji završen je u decembru 2003. i usvojen u martu 2004., a izvještaj koji sadrži analizu NAPs/incl deset novih zemalja članica usvojen je 2005. godine. Te je iste godine uveden i "Zajednički izvještaj o socijalnoj inkluziji" koji će biti objavljivan jednom godišnje.

Pokazatelji socijalne uključenosti su poznatiji pod nazivom Laeken indikatori, s obzirom da su po prvi put usvojeni na samitu Evropskog vijeća u Laekenu u decembru 2001. Dogovoreno je da će ovi indikatori zahvaćati tri nivoa: (1) deset primarnih indikatora odnosit će se na siromaštvo u finansijskom smislu i materijalnu deprivaciju, zapošljavanje, zdravstvenu zaštitu i obrazovanje; (2) sekundarni indikatori će predstavljati nadopunu osnovnom setu pokazatelja, ali će ih elaborirati detaljnije; (3) indikatori za koje same zemlje članice odluče da ih uključe u vlastite NAPs/incl, a koji će im pomoći u dodatnom tumačenju primarnih i sekundarnih indikatora i/ili za pojašnjavanje posebnosti pojedinih područja.

Analiza NAPs/incl iz 2003.[22] pokazuje da se posebna pažnja posvećuje:

- širenju uključivog tržišta rada i promoviranju zapošljavanja kao prava i mogućnosti za sve;
- osiguravanju adekvatnog prihoda i sredstava za sve kako bi mogli živjeti životom dostojnim čovjeka;
- poduzimanju preventivnih mjera protiv diskriminacije u području obrazovanja te stvaranju mogućnosti za cjeloživotno učenje;
- održavanju porodične solidarnosti uz promoviranje ravnopravnosti spolova i zaštite prava pojedinca, porodične pomoći i dječijih prava;
- osiguravanju pristojnog stambenog smještaja za sve;
- osiguranju jednakog pristupa kvalitetnim servisima i službama (zdravstvenoj zaštiti, prijevozu, socijalnoj zaštiti, kulturnim, pravnim servisima i onim namijenjenim slobodnom vremenu i razonodi);
- unapređenju načina pružanja socijalnih usluga;
- ulaganju u regije koje su višestruko deprivirane.

Jasno je da uspješna strategija koja bi dovela do znatnog smanjenja siromaštva i socijalne isključenosti zahtijeva višedimenzionalan i dugoročan pristup koji bi uzeo u obzir ovih osam izazova. Pored toga, u kontekstu nesigurnog globalnog ekonomskog i političkog okruženja, zemlje će tokom sljedećih dvije do četiri godine pažnju usmjeriti na sljedeće ključne prioritete: [23]

---

22 Vidjeti: Vijeće EU, Joint Report of the Commission and Council on Social Inclusion - Zajedničko izvješće Komisije i Vijeća o socijalnoj inkluziji, 5. mart 2005., Brisel

23 Za više detalja vidjeti: Vijeće EU, ibid.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 28

- Promoviranje aktivnih politika koje se odnose na tržište rada i izgradnju koherentnih i sveobuhvatnih strategija cjeloživotnog učenja s ciljem kvalitetnije integracije na tržištu rada, posebno integracije dugotrajno nezaposlenih i grupa koje su u riziku od siromaštva i socijalne isključenosti;
- Osiguravanje da sistemi socijalne zaštite imaju zadovoljavajući spektar i područje pokrivenosti. Nivo sredstava koja se isplaćuju treba garantirati mogućnost da svi žive dostojanstvenim životom, a istovremeno otkloniti one karakteristike koje takvu vrstu pomoći čine poticajem za nezapošljavanje;
- Povećati mogućnost pristupa najugroženijih grupa i onih koji su u najvećem riziku od socijalne isključenosti pristojnim uvjetima stanovanja, kvalitetnoj zdravstvenoj zaštiti i servisima dugoročne zaštite, posebnim i redovitim mogućnostima obrazovanja i cjeloživotnog učenja, uključujući i prijelaz iz škole na posao, s posebnim osvrtom na mlade ljude koji školovanje okončavaju s lošim ili bez ikakvih kvalifikacija;
- Fokusirati se na otklanjanje siromaštva i socijalne isključenosti među djecom kao korak naprijed u borbi protiv naslijeđa siromaštva koje prelazi s generacije na generaciju i još k tome na inicijative u ranom obrazovanju kako bi se identificirala djeca i siromašne porodice te im se pružila podrška;
- Smanjivanje nivoa siromaštva i socijalne isključenosti i povećavanje sudjelovanja imigranata i nacionalnih manjina na tržištu rada kako bi stepen njihovog sudjelovanja dosegao nivo većine stanovništva.

10. Sažetak i zaključci

Ovo se poglavlje bavi značenjem socijalne uključenosti i njenim mjestom u okvirima filozofije razvoja koju je razvio UN i to sa stajališta humanog razvoja i pristupa koji se zasniva na pravima. Jasno je da među ova dva pristupa postoje brojne zajedničke tačke, posebno u domeni ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava. Stoga je očito da su i socijalna uključenost i pristup koji se temelji na pravima kvalitetni mehanizmi za kreiranje politike. Oba pristupa izričito navode da su država ili nadležne vlasti odgovorne, odnosno dužne djelovati na uključivanju umjesto da se bave rješavanjem kršenja prava.

Rasprava koju smo u ovom poglavlju prezentirali bavi se i socijalnom uključenošću u okviru BiH. Naveli smo više dimenzija koje je u tom smislu potrebno istražiti. Naša je pretpostavka da su rat i etničko razdvajanje koje je potom uslijedilo imali posebno razoran utjecaj na ukupno otuđenje i obrasce isključenosti; te pored toga da se može reći kako bi okvir politike koji bi se zasnivao na uključenosti posebno odgovarao upravo takvom okruženju.

Poglavlje zaključujemo napomenom da se BiH ovim pitanjima mora pozabaviti, i to ne samo iz etičkih pobuda. Ako želi pristupiti Evropskoj uniji, zemlja mora izgraditi kapacitete za procjenjivanje i rješavanje pitanja socijalne isključenosti te ispuniti preduvjete koji se odnose na socijalnu dimenziju EU. Pitanje socijalne uključenosti stoga predstavlja jedno od ključnih pitanja razvoja u BiH, jer je kao takva neophodna kako bi se građanima BiH osigurala bolja budućnost, dok istovremeno ima važnu ulogu u prevenciji sukoba.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 29

2. POGLAVLJE:

STANJE HUMANOG RAZVOJA U BiH I OBRASCI SOCIJALNE ISKLJUČENOSTI

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 30

2. POGLAVLJE: STANJE HUMANOG RAZVOJA U BiH I OBRASCI SOCIJALNE ISKLJUČENOSTI

U ovom se poglavlju razmatra stanje humanog razvoja u BiH kao i razmjere i priroda socijalne isključenosti. U tu svrhu koristimo analizu datu u prilogu 1-3, koji daje detaljniji pregled i razmatranje rezultata.

Poglavlje je podijeljeno u dva glavna dijela. U prvom dijelu se daje pregled postignuća BiH u humanom razvoju tokom 2006. godine, te rezultati posebno izrađenog seta indeksa socijalne uključenosti koji se za BiH izračunavaju i predstavljaju prvi put. U ovom dijelu navodimo najvažnije indikatore humanog razvoja i teorijski rang BiH na globalnom planu. Drugi dio ovog poglavlja detaljnije razmatra prirodu isključenosti i efekt koji ona ima na ključne grupe. Pri tome koristimo set Leaken indikatora za BiH koji su izračunati namjenski za ovaj izvještaj (a koje detaljno opisujemo u Prilogu 3). Poglavlje završavamo raspravom o uzrocima i pokretačima isključenosti, te sažetkom i zaključcima.

1. Indeksi humanog razvoja i socijalne isključenosti – karakteristike BiH

U BiH je u kontekstu humanog razvoja od 2002. godine postignut stabilan napredak. Izračunate vrijednosti indeksa humanog razvoja dajemo u Prilogu 1, zajedno s analizom trendova za period od 2000. do 2004. godine. Indeks humanog razvoja (HDI) je u 2004. iznosio 0,804. Dosegnuvši takav rezultat, BiH je dospjela u grupu zemalja visokog humanog razvoja, odnosno onih čiji HDI iznosi 0,800 ili više od toga. Mora se pak priznati da je do povećanja HDI u odnosu na 2003. godinu, kada je ovaj indeks iznosio 0,793, došlo dijelom i zbog revidiranja odnosno prilagođavanja vrijednosti kupovne moći (PPP), kojom se jednostavno odražava razlika u relativnim cijenama između BiH i ostatka svijeta. Povećanje vrijednosti PPP je u velikoj mjeri doprinijelo povećanju HDI. Bez obzira na to, važno je uzeti u obzir da se većina podataka iz procjena temelji na specijalnim anketama, te ova promjena nije u cijelosti metodološki zasnovana.

I dalje su prisutne značajne razlike između dva entiteta, Federacija BiH (FBiH) je za 1,5% iznad prosjeka za BiH kao cjelinu, dok se RS, za koju vrijednost indeksa iznosi 0,784, još uvijek nalazi ispod praga zemalja s visokim humanim razvojem. Vrijedi naglasiti da i unutar FBiH bez sumnje postoje velike varijacije te se stoga ne može pretpostaviti da uvjeti koji određuju visok humani razvoj dominiraju cijelim njenim teritorijem. Stabilnost rasta HDI u BiH se odražava i u činjenici da je HDI za BiH u 2004. godini bio 12% viši od onog izračunatog u 2000. godini.

Procijenjeni indeks siromaštva (HPI) u 2004. iznosio je 13,88, što znači da je u kontekstu humanog razvoja 13,88% stanovništva BiH siromašno. U poređenju s rezultatima HPI za 2003. kada je isti iznosio 13,86, možemo reći da nije došlo ni do značajnog povećanja ali ni smanjenja ovog indeksa. U datom se slučaju siromaštvo mjeri korištenjem kategorija niskih prihoda i dugotrajne nezaposlenosti, koji u BiH zajedno imaju najviše utjecaja na siromaštvo. HPI je viši u RS, gdje je siromašno 15,64% stanovništva u poređenju s 12,52% siromašnih u FBiH.

Indeks razvoja prema spolu (GDI) u 2004. iznosio je 0,801, što pokazuje da se u odnosu na 2003. godinu povećao. Ipak je još uvijek izražena neravnopravnost spolova, posebno u obrazovanju i ekonomskim aktivnostima.

Važno je naglasiti kako razlika između HDI i GDI pokazuje značajnu neravnopravnost spolova, kako u BiH tako i u oba entiteta. Isto potvrđuje i izračunata mjera osnaživanja spolova (GEM) koja iznosi 0,496, i ukazuje na neravnopravnost spolova u smislu političkog i ekonomskog sudjelovanja kao i mogućnost upravljanja ekonomskim resursima mjerenu kroz zarađeni dohodak.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 31

Usprkos povećanju HDI, status BiH u poređenju s drugim zemljama Srednje i Istočne Evrope praktično se nije promijenio. BiH se nalazi na devetom mjestu, odmah ispred Makedonije i Albanije. Na svjetskom planu vrijednost HDI bi BiH stavila na 62. mjesto u svijetu. Važno je pak uzeti u obzir da je ovo tek hipotetički rang, uz pretpostavku da se rang drugih zemalja nije promijenio.

Važno je također napomenuti da ključne probleme koji dovode do slabosti u humanom razvoju u BiH predstavlja siromaštvo - mjereno dohotkom, dugotrajna nezaposlenost i neravnopravnost spolova. Pored toga, visok je postotak ekonomski neaktivnog stanovništva - odnosno udio stanovništva koji nikada nije sudjelovao na tržištu rada ili se s njega potpuno povukao. Ukupno 57% radno sposobnog stanovništva nije aktivno na formalnom tržištu rada, te su kategorizirani kao "dugotrajno nezaposleni".

2. Indeksi socijalne isključenosti za BiH

Ovaj izvještaj po prvi put predstavlja metodologiju za izračunavanje indeksa socijalne isključenosti (HSEI) koji bi, slijedom logike humanog razvoja, socijalnu isključenost trebao izražavati na kvantitativan i višedimenzionalan način (vidjeti Prilog 2). Kako je ovo prvi ovakav pokušaj, pozdravljamo sve konstruktivne komentare na strukturu i odabir indikatora te metodologiju koju smo koristili.

Bez obzira na manje razlike, već navedena definicija socijalne isključenosti opisuje ovu pojavu u smislu međusobne zavisnosti siromaštva, dugotrajne nezaposlenosti, socijalne izolacije i obrazovanja. U nastojanju da analiziramo socijalnu isključenost primijenili smo nešto širi pristup, trudeći se da ustanovimo međusobnu zavisnost sljedećih faktora:

- životnog standarda,
- zdravstvenog statusa,
- obrazovanja,
- sudjelovanja u društvu,
- pristupa službama i uslugama.

Kako bismo takvo što izrazili, koristili smo sedam alternativnih indikatora:

- Za životni standard: 1) stanovništvo koje živi ispod praga siromaštva i 2) dugotrajna nezaposlenost;
- Za zdravstveni status: 3) osobe bez zdravstvenog osiguranja;
- Za obrazovanje: 4) osobe starije od 15 godina koje nisu završile osnovnu školu;
- Za sudjelovanje u društvu: 5) osobe koje ne glasaju na izborima i 6) one koje ne sudjeluju u organiziranim društvenim aktivnostima;
- U smislu pristupa službama i uslugama: 7) domaćinstva bez telefonskog priključka.

Ovi indikatori odražavaju posebnosti BiH i dijelom se nastavljaju na ustanovljene slabosti u analizi humanog razvoja. To se prije svega odnosi na indikatore koji se odnose na siromaštvo - stanovništvo koje živi ispod praga siromaštva i dugotrajnu nezaposlenost. U tom je kontekstu vidljiva metodološka veza između indeksa humanog razvoja i HSEI.

Počevši od prethodnog istraživanja koje se temelji na istraživanju za potrebe NHDR-a za 2007. i drugih procjena, izračunati BiH HSEI za 2006.godinu iznosio je 50,32. Ovaj podatak sugerira da je 50,32% stanovništva u BiH na određeni način isključeno iz društva. Zanimljivo je da u tom smislu ne postoje značajne razlike između urbanog i ruralnog stanovništva čime se u pitanje dovode različiti stereotipi same socijalne isključenosti. Ne postoji ni znatnija razlika između FBiH (51,01) i RS (49,50).

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 32

HSEI smo definirali kao indeks "opće socijalne isključenosti". Pored toga, u ovom smo NHDR-u izračunavali i indeks krajnje socijalne isključenosti (HSEI-1). Područja koja smo u ovom slučaju analizirali su životni standard, zdravstveni status i obrazovanje. Na taj su način smanjeni i broj strukturnih segmenata i broj indikatora. Metodološki je to urađeno tako što smo se fokusirali na osnovne potrebe. Korišteni su sljedeći alternativni indikatori:

- Za životni standard: 1) stanovništvo bez novčanih prihoda; 2) stambeni status -kuća/stan bez telefona;
- Za zdravstveni status: 3) stanovništvo bez zdravstvenog osiguranja;
- Za obrazovanje: 4) osobe starije od 15 godina koje nisu završile osnovnu školu.

Za životni su standard korišteni novi indikatori kojima se opisuje nepostojanje mogućnosti da se zadovolje osnovne potrebe. Za aspekte zdravstvenog statusa i obrazovanja korišteni su isti indikatori kao i za HSEI , odnosno općenitu socijalnu isključenost.

Procijenjeni indeks krajnje socijalne isključenosti u BiH za 2006. iznosi 21,85, što znači da se nekih 22% stanovništva BiH može opisati kao "krajnje socijalno isključeno". U okviru HSEI-1 vidljive su razlike između FBiH (24,53) i RS (20,01) te urbanog (19,75) i ruralnog (23,57) stanovništva. Izraženo u procentima, ruralno je stanovništvo za 19% više krajnje socijalno isključeno od urbanog.

U okviru iste strukture segmenta HSEI-1, ali uz uvođenje novih indikatora, izračunali smo i indeks dugoročne socijalne isključenosti (HSEI-2). Za potrebe izračunavanja ovog indeksa koristili smo sljedeće indikatore:

- Za životni standard: 1) posao na kojem osobe rade je ispod njihovih kvalifikacija; 2) zaposlenost u neformalnom sektoru;
- Za zdravstveni status: 3) zaposlenost uz zdravstvenu zaštitu koja se zasniva na minimalnoj plaći;
- Za obrazovanje: 4) zaposlenost bez mogućnosti daljeg obrazovanja ili obuke.

U odabiru upravo ovih pokazatelja rukovodili smo se postojećim stanjem u BiH gdje veliki broj zaposlenih radi u neformalnom sektoru ekonomije te na poslovima koji su ispod njihovih kvalifikacija, bez mogućnosti daljeg obrazovanja kao i onih čija se prava u smislu socijalne i zdravstvene zaštite temelje na minimalnoj propisanoj, a ne na njihovoj stvarnoj plaći, čime se umanjuju njihove buduće penzije i druga prava. Sve navedeno su elementi dugotrajne socijalne isključenosti.

Dajemo i indeks dugoročne socijalne isključenosti (HSEI-2). On se od ostalih indeksa razlikuje u tome da mjeri onaj dio stanovništva BiH koji je u riziku od dugoročne isključenosti čiji je uzrok nedostatak mogućnosti samounapređenja. Biti zaposlen, a još uvijek biti u stanju izuzetne nesigurnosti i nedostatka mogućnosti može u budućnosti dovesti do dugoročne isključenosti. Vrijednost ovog indeksa za BiH u 2006. iznosila je 47,31, odnosno 47,31% ljudi u BiH koji su zaposleni su u riziku da ostanu u kategoriji dugoročno socijalno isključenih. U tom smislu nema većih razlika između ruralnog (47,14) i urbanog stanovništva (47,54), a niti između entiteta (FBiH 47,14 i RS 47,32).

Analiza humanog razvoja i indeksi socijalne isključenosti u BiH uzajamno se nadopunjuju, kako metodološki tako i u smislu rezultata, te bi stoga indekse socijalne isključenosti trebalo promatrati u kontekstu humanog razvoja. HSEI od 50,32 u skladu je s drugim nalazima koje analiziramo u narednim poglavljima. Procjena stanovništva koje živi ispod praga siromaštva ili su u riziku od pada ispod ovog praga pokazuje da je oko 50% stanovništva u BiH siromašno ili je u riziku da postane siromašno i to više u kratkom negoli u dugom roku. U tako visokom HSEI indeksu odražava se i stopa nezaposlenosti od 30,1% u 2006.

Posebno je potrebno istaknuti sličnosti u rezultatima analize socijalne isključenosti između ruralnog i urbanog stanovništva, odnosno između "industrijalizirane" FBiH i "neindustrijalizirane" RS. Ova sličnost nije tako očita kod opće i dugoročne socijalne isključenosti. Kako smo već spomenuli, time se u pitanje dovode stereotipna stajališta o socijalnoj isključenosti u slučaju BiH.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 33

3. Ključne dimenzije i isključene grupe

U ovom se dijelu izvještaja analizira stanje nekoliko ključnih grupa koje su obično pogođene isključenošću. U tom su smislu korišteni brojni izvori, uključujući i podatke iz ankete Živjeti u BiH (LiBiH) iz 2004. kao i prvog seta Leaken indikatora za BiH. Ovi pokazatelji mjere rizik od deprivacije prema različitim karakteristikama domaćinstva. Kratak pregled dajemo u tekstu u okviru 3, dok se detaljnije razmatraju u Prilogu 3.

U odabiru grupa za anketu polazili smo od indikatora i subjektivne procjene ugroženosti u BiH. Specifične grupe koje su na temelju prihoda domaćinstva u riziku od pada ispod praga siromaštva su, prema Laeken indikatorima, nezaposleni i osobe od 65 ili više godina koje često ne zadovoljavaju uvjete za penziju. Po kriteriju pristupa tržištu rada, u većem su riziku žene i mladi isključeni iz procesa obrazovanja. Ukupno uzevši, anketirali smo starije osobe, mlade, osobe s invaliditetom te raseljene osobe kao i Rome. Poseban smo dio posvetili rodnoj (gender) dimenziji isključenosti.

Prema zadnjim podacima iz ankete LiBiH koje navodi Srednjoročna strategija razvoja (MTDS - PRSP), u 2004. godini 17,8% stanovništva (ili 681.000) živjelo je ispod općeg praga siromaštva. Ovakav rezultat predstavlja smanjenje od 8,7% u odnosu na stanje iz 2001. godine kada je taj postotak iznosio 19,5%. U RS je siromašno 21% stanovništva, dok je siromašnih u FBiH 15%.

U anketi LiBiH korištena je metodologija odnosno mjera koja se temelji na potrošnji. Ova mjera siromaštva predstavlja apsolutnu mjeru - pojedinac se smatra siromašnim ako ne može zadovoljiti potrebu za energetskom potrošnjom od 2.400 kalorija i minimalnom potrošnjom drugih, neprehrambenih proizvoda. Za razliku od Leaken indikatora, ova mjera siromaštva ne pravi razliku između odraslih osoba i djece te se definira "po glavi stanovnika". Na osnovu ovog mjerenja, kao prag siromaštva utvrđen je iznos od 2.223 KM po osobi godišnje, odnosno 185 KM mjesečno. Na temelju ovako definiranog praga utvrđeno je da je u 2004. godini 17,8% stanovništva u BiH bilo siromašno.

Prema preliminarnim rezultatima[24] koji se odnose na siromaštvo, za 2004. godinu su identificirane sljedeće kategorije u riziku od pada ispod praga siromaštva:

- 66% domaćinstava sa troje ili više djece je siromašno;
- 37% pojedinaca koji još uvijek imaju status izbjeglice ili raseljene osobe su siromašni;
- 32% domaćinstava s dvoje djece je siromašno;
- 29% nezaposlenih po ILO metodologiji su siromašni;
- 25% osoba koje žive u domaćinstvima u kojima je glava domaćinstva imala završenu samo osnovnu školu je siromašno;
- 24% osoba starijih od 15 godina koji imaju završenu samo osnovnu školu je siromašno;
- 23% osoba koje žive u mješovitim općinama (koje nisu ni pretežno urbane niti ruralne) su siromašne;
- 22% osoba koje žive u domaćinstvima u kojima je zanimanje glave domaćinstva definirano kao "zanimanje neindustrijskog tipa u proizvodnji" je siromašno.

Nedavno objavljeni rezultati pouzdane Ankete o radnoj snazi za 2006. godinu sugerira da ukupna stopa nezaposlenosti u BiH iznosi 30%. [25] Ovaj je podatak u suprotnosti sa službenim stopama nezaposlenosti od 40%, te

---

[24] EPPU-PIMO, *Preliminarni izvještaj o stanju siromaštva u BiH za period 2001-2004.*, Sarajevo, 2005. Situaciju osoba s invaliditetom i Roma detaljno ćemo analizirati nakon objavljivanja sljedeće ankete Živjeti u BiH za 2007. godinu.

[25] BHAS, Anketa o radnoj snazi (preliminarni podaci), Saopštenje broj 1, 27. juli 2006., Sarajevo.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 34

ranijim procjenama koje su padale do čak 20%. Ova anketa predstavlja važan korak naprijed, ne samo zato što je za njeno provođenje korišten pristup koji je definirala ILO, nego i zato što osigurava rigorozno zahvatanje podataka.

Procijenjeni Leaken indikatori za BiH pokazuju da je nezaposlenost u većini slučajeva po svom karakteru dugotrajna, i da su nezaposleni, a posebno muškarci u znatnom riziku od pada ispod praga siromaštva - što potvrđuju obje navedene metodologije mjerenja siromaštva. Zaposlenje u formalnom sektoru koje osigurava umirovljenje i penziju (što nije slučaj kod zaposlenih u neformalnom, odnosno sektoru sive ekonomije) u značajnoj mjeri smanjuje rizik od pada ispod praga siromaštva, što je posebno očito kod žena u dobi za penziju.

Žene u BiH imaju upola manje šanse za pronalaženje zaposlenja od muškaraca. Pored toga, činjenica da se kao kategorije navode i zaposleni i dugotrajno nezaposleni ukazuje da je tržište rada praktično blokirano za jednu kategoriju stanovništva. Žene koje ne sudjeluju na tržištu rada, muškarci koji su nezaposleni već dugo vremena, siva ekonomija u cvatu što na duge staze stvara siromašne stare osobe naglašavaju potrebu za razvijanjem tržišta rada koje bi bilo uključivo prema svima te za promoviranjem jednakih prava i mogućnosti kao najznačajnijeg prioriteta u razvojnoj politici BiH.

Okvir 3: Leaken indikatori

Laeken indikatori predstavljaju osnovni okvir za praćenje socijalne isključenosti za potrebe Evropske unije koji je dogovoren na sastanku Vijeća u oktobru 2002.:

Indikator 1a:	Stopa rizika od siromaštva, prema godinama i spolu;
Indikator 1b:	Stopa rizika od siromaštva prema najčešćem statusu u aktivnosti i spolu;
Indikator 1c:	Stopa rizika od siromaštva, prema tipu domaćinstva;
Indikator 1d:	Stopa rizika od siromaštva, prema statusu vlasnika stana;
Indikator 1e:	Stopa rizika od siromaštva, prema dohotku (ilustrativne vrijednosti);
Indikator 2:	Nejednakost raspodjele dohotka S80/S20 - odnos između ukupnog dohotka grupe od jedne petine sa najvišim dohotkom i grupe od jedne petine sa najnižim dohotkom/kvintilni udio;
Indikator 3:	Stopa rizika od siromaštva, prema spolu (60% prag (medijan));
Indikator 4:	Relativni jaz rizika od siromaštva;
Indikator 5:	Regionalna kohezija (raspršenost regionalnih stopa zaposlenosti)
Indikator 6:	Stopa dugotrajne nezaposlenosti;
Indikator 7:	Osobe koje žive u domaćinstvima u kojima niko ne radi;
Indikator 8:	Osobe koje su rano napustile školovanje, ne pohađaju školu ili obuku;
Indikator 9:	Očekivani životni vijek pri rođenju;
Indikator 10:	Zdravstveno stanje prema nivou dohotka kako ga definira sama osoba;
Indikator 11:	Raspršenost oko praga rizika od siromaštva;
Indikator 12:	Stopa rizika od siromaštva u određenom vremenskom trenutku iz prethodne godine;
Indikator 13:	Stopa rizika od siromaštva prije socijalnih transfera, prema spolu;
Indikator 14:	Nejednakost raspodjele dohotka - Ginijev koeficijent;
Indikator 15:	Stopa trajnog rizika od siromaštva: prema spolu (50% prag (medijan));
Indikator 16:	Stopa dugotrajne nezaposlenosti;
Indikator 17:	Stopa izuzetno dugotrajne nezaposlenosti;
Indikator 18:	Osobe sa niskim nivoom obrazovanja.

Ovaj način mjerenja je po svojoj prirodi izuzetno relativistički. Tako se na primjer osobe smatraju siromašnima ako ekvivalent dohotka koji imaju na raspolaganju iznosi manje od 60% ekvivalenta prosječnog nacionalnog dohotka. Takvo se mjerenje razlikuje od apsolutnih mjera koje po izračunu Svjetske banke koje su ranije korištene u BiH. Ovim se mjerenjem obično mjeri ugroženost ili rizik, kao i depriviranost, opet u jasnom kontrastu u odnosu na razvojne pristupe.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 35

4. Pregled stanja po ključnim grupama

a) Starije osobe

Leaken indikatori pokazuju da su starije osobe u najvećem riziku od pada ispod praga siromaštva, barem kada se govori o siromaštvu koje se mjeri prihodima. Pravo na penziju u značajnoj mjeri smanjuje rizik od siromaštva, posebno u slučaju žena. Od dvočlanih domaćinstva u kojoj je barem jedan član domaćinstva stariji od 65 godina i u kojima nema izdržavane djece siromašno je 36.1%. Siromašno je i ukupno 28.8% samačkih domaćinstava u kojima živi osoba koja ima 65 godina ili više. Drugim riječima, svaka treća starija osoba u BiH se može smatrati siromašnom.

Kada govorimo o siromaštvu koje se mjeri potrošnjom, odnosno mjeri potrošnje, rezultati ankete LiBiH pokazuju da se situacija u domaćinstvima sa dvoje ili više starijih osoba između 2001. i 2004. godine pogoršala dok se stanje u samačkim domaćinstvima u kojima žive starije osobe poboljšala. Na temelju toga se može zaključiti da je isključenost starijih osoba u BiH rezultat prije svega materijalnog siromaštva te da bi stanje starijih osoba u tom smislu bilo znatno bolje ako bi se za njih brinuli njihovi srodnici ili država kroz sistem penzionog osiguranja ili druge oblike socijalne zaštite namijenjenih starijim osobama.

Činjenica da u BiH svaka druga osoba u dobi od 65 godina ili starija često, ili veoma često osjeća da im je sve teško i da je za njih složena i teška svaka aktivnost najbolje opisuje stepen aktivne isključenosti starijih ljudi u BiH društvu. Okolnost koja dodatno otežava stanje u ovoj kategoriji stanovništva je činjenica da je najveća stopa nepismenosti u BiH zabilježena upravo kod žena u dobi od 65 godina ili više.

Za starije osobe pak, i u kontekstu siromaštva i socijalne isključenosti ključni problem i dalje ostaje sistem penzionog osiguranja u BiH. U BiH je na kraju 2004. godine bilo 484.000 penzionera, a prosječna penzija iznosila je 184 KM mjesečno, dok je u isto vrijeme prag siromaštva iznosio 185 KM mjesečno. Ne uzimajući u obzir penzionere s iznadprosječnim penzijama, penzioni sistem u BiH je, bez sumnje, sistem koji generira siromaštvo te predstavlja dio sistema socijalne zaštite na koji u najvećoj mjeri utječe niska službena stopa zaposlenosti i visoka stopa ekonomski neaktivnog stanovništva (čime se smanjuju doprinosi za penzije). Prije 1991. godine, na svakog penzionera dolazila su tri zaposlena. Danas je taj odnos pao na 1:1,9. Nadalje, penzioni sistem u BiH obuhvata 81% osoba starijih od 64 godine, dok sve ostale evropske zemlje imaju daleko veći broj penzionera negoli starijih osoba, što je uzimajući u obzir njihove sisteme penzionog osiguranja razumno. Problem s penzijskim osiguranjem u BiH je taj što se manje od 45% finansijskih resursa troši na penzije za osobe starije od 65 godina, što znači da je za penzionere starije od 64 godine načinjen neadekvatan penzioni plan.

Ako bismo sav raspoloživi prihod penzijskog sistema koji se daje za starosne penzije podijelili sa brojem osoba starijih od 64 godine, starije osobe bi živjele u krajnjem siromaštvu. Sistem penzionog osiguranja u BiH dodjeljuje manje sredstava po jednoj staroj osobi nego zemlje u kojima su troškovi života niži (Albanija, Bugarska, i Rumunija) te štaviše manje od zemalja koje su ekonomski nerazvijenije od BiH (Albanija). U BiH se za penzije izdvaja 8,77% BDP-a, što je manje negoli u susjednim zemljama (Hrvatska 12,5%; bivša Srbija i Crna Gora 11,7%).[26]

[26] See more: GROZD *Citizens Platform for Elections 2006,* May, 2006. (Problems Analyses for Citizens Platform, ALDI, March, 2006).

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 36

b) Mladi

S obzirom da se radi o velikoj i heterogenoj grupi, komentare smo podijelili po starosnim grupama.

I) Djeca mlađa od 15 godina

Mjerenje siromaštva koje se temelji na potrošnji i po glavi stanovnika pokazuje da su domaćinstva s više od dvoje djece najsiromašnija kategorija stanovništva BiH. Prema Leaken indikatorima, dakle mjere siromaštva na osnovu prihoda i po ekvivalentu odrasle osobe, djeca su u jednakom riziku od padanja ispod praga siromaštva kao i odrasli. Uzevši u obzir da jedan pristup ističe siromaštvo u domaćinstvima s djecom, dok ga drugi spušta na minimum, bilo bi razumno prihvatiti kompromisno rješenje koje ukazuje da su domaćinstva s djecom u većem riziku od pada ispod praga siromaštva. Podaci prikupljeni na temelju potrošnje domaćinstava pokazuju da se rizik od pada ispod praga siromaštva u slučaju domaćinstava s djecom u periodu od 2001. do 2004. doista povećao, što daje razloga za zabrinutost. Nadalje, pogoršanje materijalnog stanja djece često za rezultat ima smanjenje nataliteta jer potencijalni roditelji smatraju prvo ili sljedeće dijete luksuzom. Pored toga, djeca koja su odrasla u siromaštvu redovno postaju siromašni odrasli, odnosno ostaju zatočeni u krugu tzv. "naslijeđenog" siromaštva.

II) Mladi između 15 i 25 godina

Sljedeći statistički podaci ilustriraju stepen socijalne isključenosti među mladima u BiH. U svrhu poređenja napravili smo analizu između odgovora mladih ljudi (15-25 godina) koji su još uvijek u procesu obrazovanja, onih koji su s obrazovanjem završili, osoba u dobi između 25 i 65, te onih starijih od 65.

Razočaranje u budućnost - osjećaj beznadežnosti - gotovo je tri i po puta viši među onima koji se više ne obrazuju redovno, 22,4% više nego među mladim studentima i učenicima (6,0%), te bliži načinu razmišljanja osoba u dobi između 5 i 65 godina (u 27,6% slučajeva) te onih starijih od 65 (33,4%). Među mladim ljudima koji nisu pohađali nikakve obrazovne ustanove najniža je stopa onih koji imaju zdravstveno osiguranje, dok je kod mladih koji su još u školi ta stopa najviša.

Podaci pokazuju i da 11,2% mladih koji ne idu u školu pati od depresije, što je dva puta više od onih koji pohađaju školu (samo 5,2%). Ako ovo stavimo u kontekst, odraslih u dobi od 25 do 65 godina koji se često ili veoma često osjećaju depresivnima ili pate od melankolije je 17,2%.

Mladi koji nisu obuhvaćeni redovnim obrazovanjem su u 22,3% slučajeva obrazovni sistem ocijenili kao loš, što je 1,5 puta više od mladih koji se još uvijek obrazuju (12,8%). Drugim riječima, svaki peti mladi muškarac ili žena u BiH koji nije obuhvaćen redovnim obrazovanjem vjeruje da je obrazovni sistem loš.

Postoji i značajna razlika između mladih koji su obuhvaćeni redovnim obrazovanjem i onih koji to nisu koja se odnosi na njihove prihode. Veoma je malo studenata koji rade za vrijeme studiranja. Većina studenata je nezaposlena i nemaju vlastitih prihoda te u smislu materijalne podrške ovise o svojim roditeljima. To znači da djeca u kategoriji siromašnih nemaju pristup obrazovanju što ih u dugoročnom smislu dovodi u spomenuti krug naslijeđenog siromaštva. Čak iako imaju pristup obrazovanju, taj bi pristup bio ugrožen ako bi njihovi roditelji pali ispod praga siromaštva.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 37

OKVIR 4: OKRUGLI STO O SOCIJALNOJ ISKLJUČENOSTI MLADIH

Tema okruglog stola o socijalnoj isključenosti održanog 2. juna 2006. godine u Trebinju, u Udruženju roditelja djece i mladih sa posebnim potrebama "Sunce nam je zajedničko" bila je socijalna isključenost djece i mladih s posebnim potrebama. Diskusija se fokusirala na probleme djece i omladine s posebnim potrebama, njihove integracije u društvo i problema s kojim se suočavaju njihovi roditelji.

Zaključci i preporuke okruglog stola su bile:

- Siromaštvo i socijalna isključenost su, sa stajališta roditelja, neodvojivi.
- Djeca bi trebala "izaći u društvo" i postati integralni dio društva.
- Porodice su također isključene i izolirane; neki roditelji svoje dijete isključuju zbog stida ili zato što vjeruju da ih na taj način mogu najbolje zaštititi.
- Kako bi se podstaknula socijalna uključenost potrebno je riješiti i problem nedostatka roditeljske motiviranosti i aktivnosti.
- Potrebno je ukloniti predrasude i situaciju da osobe bivaju isključene čak i iz vlastitih porodica.
- Potrebno je uspostaviti koordinaciju između obrazovnog i sistema socijalne zaštite (uključenost djece s posebnim potrebama trebala bi počinjati prije dobi od deset godina); roditelji griješe zadržavajući djecu kod kuće vjerujući kako ih na takav način mogu zaštititi.
- Od ključne je važnosti kontakt između roditelja djece s posebnim potrebama i zdrave djece.
- Razlozi materijalne prirode snažno utječu na nastojanja roditelja na uključenosti za svoju djecu.
- Za podršku procesu uključivanja djece i mladih s posebnim potrebama potrebno je stručnije osoblje.
- Školama je potrebno dovoljno kvalificiranog osoblja za ovakvu vrstu obrazovanja (za potrebe inkluzivnog modela nastave nedovoljan je broj socijalnih radnika i psihologa), te roditelji moraju vršiti pritisak u tom smjeru.
- Obrazovni sistem ne podiže svijest građana kako bi stanovništvo učinilo osviještenim i osjetljivim na ovaj problem (predrasude, psihološke barijere).
- Neophodno je jačati samostalnost i samopouzdanje osoba s posebnim potrebama (u okolnostima kada je centar ili škola daleko od kuće).
- Trebalo bi uzeti u obzir i dalje razvijati potrebu pripadanja grupi kao jednu od važnih ljudskih potreba.
- Nezaposlenost/zaposlenost u velikoj mjeri utječe na socijalno uključivanje (inkluziju), osoba s posebnim potrebama može imati potpuno drugačiji život ako dobije posao.
- Kako bi se na ovo pitanje skrenula pažnja javnosti potreban je veći angažman medija i to posebno na uklanjanju predrasuda.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 38

c) Osobe s invaliditetom

Socijalna isključenost osoba s invaliditetom se gotovo podrazumijeva, ali se zanemaruju prave razmjere njihove socijalne isključenosti. Sljedeće brojke[27] prikazuju stvarnu, dramatičnu dimenziju socijalne isključenosti osoba s invaliditetom, te otkrivaju izuzetno zabrinjavajuću sliku:

- Broj osoba s invaliditetom koje se često ili veoma često osjećaju beznadežno u svojim razmišljanjima o budućnosti (46,4%) gotovo je dvostruko veći od broja ljudi bez invaliditeta koji se tako osjećaju (24,9%).
- Postotak osoba s invaliditetom koje se često ili veoma često osjećaju depresivno (47,8%) gotovo je tri puta veći od broja ljudi bez invaliditeta koji se tako osjećaju (17,3%).
- Osobe s invaliditetom kvalitet svog društvenog života na skali od 1 do 7 ocjenjuju nižom ocjenom (3,68) od osoba bez invaliditeta (4,26).
- Osobe s invaliditetom kvalitet svog slobodnog vremena na skali od 1 do 7 ocjenjuju nižom ocjenom (3,49) od osoba bez invaliditeta (4,06).
- Osobe s invaliditetom ukupan kvalitet svog života na skali od 1 do 7 ocjenjuju nižom ocjenom (3,58) od osoba bez invaliditeta (4,39).

Jednako su tako osobe s invaliditetom praktično isključene iz procesa obrazovanja. U vrijeme kada je provedena ova anketa, 0,7% ovih osoba dobivalo je neku vrstu obrazovanja, dok je u istoj kategoriji postotak osoba bez invaliditeta deset puta veći (9,6%). Daleko veći postotak (46,2%) je osoba s invaliditetom koje su stoga procijenile svoje mogućnosti za sticanje znanja i vještina kao loše u usporedbi s postotkom osoba bez invaliditeta (37,3%).

Slično tome, u području zdravstvene zaštite, nešto je veći postotak osoba s invaliditetom koje nemaju zdravstveno osiguranje (18,4%) od onih bez invaliditeta (14,1%). Nadalje 28,6% osoba s invaliditetom je medicinske/zdravstvene usluge ocijenilo lošima, što je gotovo jedan i po puta više od onih bez invaliditeta (20,2%). Gotovo svi ispitanici su u najvećem broju slučajeva sistem socijalne zaštite ocijenili lošim.

Slika je gotovo jednako crna i po pitanju dohotka. Osoba s invaliditetom koje zarađuju određeni dohodak je upola manje od onih bez invaliditeta (16,7% spram 33,5%). Pored toga, ako iz ove analize isključimo one koji su radno nesposobni, penzionere i vojnike, vidjet ćemo da je među onima s invaliditetom daleko više domaćica (31,4%) u usporedbi s osobama bez invaliditeta (21,6%), dok je broj studenata i učenika daleko manji (1% u poređenju s 11,2%). Ne iznenađuje ni činjenica da su osobe s invaliditetom zadovoljstvo poslom na skali od 1 do 7 ocijenile nižom ocjenom (3,28) od osoba bez invaliditeta (4,01).

Ukupno gledano, osobe s invaliditetom su, kako potvrđuju i iskustva iz brojnih zemalja, izloženije i ugroženije siromaštvom[28] i socijalnom isključenošću. Analiza koju je za BiH dala Svjetska banka, a koja se temelji na rezultatima LSMS za 2001. godinu, pokazala je da invaliditet ili posebna potreba povećava vjerovatnoću od pada u stanje siromaštva za 18%.[29] Drugim riječima, vjerovatnoća da se suoči sa siromaštvom za osobu s posebnim potrebama je za petinu veća negoli za osobu bez invaliditeta.

Kroz ove smo analize došli do sljedećih zaključaka:

---

27 BHAS, FOS, RSIS, BSAL, IBHI, podaci iz *Živjeti u BiH - talas 4,* 2004.

28 Za više detalja vidjeti: Papić, Ž. uz podršku Zuko, F. (2006.) u okviru projekta "Support to the Disability Policy Development in BiH" - *"Podrška razvijanju politike invalidnosti", Review of the Social, Cultural, Institutional, Historical and Political Setting - Razmatranje socijalnog, kulturnog, historijskog i političkog konteksta, Sarajevo,* IBHI, april 2006.

29 Tsirunyan, S., Svjetska banka, *Disability and Poverty - Results based upon the LSMS in BiH - Invalidnost i siromaštvo - rezultati zasnovani na LSMS anketi u BiH,* predstavljeno na Konferenciji o invalidnosti i siromaštvu u BiH, Sarajevo, 28. novembar 2005.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 39

Dostupnost zdravstvene zaštite:

- Osobe s invaliditetom moraju češće posjećivati zdravstvene ustanove te trošiti više na zdravstvenu zaštitu.
- Troškovi zdravstvenih usluga i problem njihove dostupnosti, poput problema mobiliteta i prijevoza predstavljaju osnovne prepreke za zdravstvenu zaštitu osoba s invaliditetom.

Dostupnost obrazovanja:

- Osobe s invaliditetom imaju ograničen pristup obrazovanju i niži nivo pismenosti.
- Pretpostavka kojom bi možda bilo moguće objasniti razlike u obrazovanju jeste da se potencijal djeteta ne razvija zbog nedostupnosti škola (zgrada i udžbenika), te stoga što je malo kvalificiranih učitelja za podučavanje djece s invaliditetom (posebnim potrebama) na svim nivoima.
- Viši stepeni obrazovanja nisu prilagođeni osobama s invaliditetom.
- Školske zgrade nisu prilagođene osobama koje imaju teškoća u kretanju.

Zapošljavanje:

- Osobe s invaliditetom imaju ograničen pristup zapošljavanju.
- Brojne osobe s invaliditetom ne rade iako su sposobne za to i traže posao.
- Brojni poslovi pretpostavljaju i manualne poslove i nedostupni su osobama s invaliditetom.
- Brojni poslovi bi mogli postati dostupni ako bi se prilagodila radna mjesta, ali većina poslodavaca ne želi trošiti sredstva za takve prilagodbe.
- Poslodavci imaju uvriježena mišljenja o tome što osobe s invaliditetom mogu ili ne mogu raditi.

Stambeno zbrinjavanje i infrastrukturne usluge:

- Procjena karakteristika stambenih prostora sugerira da domaćinstva u kojima žive osobe s invaliditetom ne samo da žive u prenapučenim prostorima, nego žive u uvjetima koje sami opisuju kao "loše".
- Pristup pitkoj vodi u stanu ili kući kao i dostupnost središnjem kanalizacionom sistemu je u usporedbi sa dostupnošću istih drugim osobama ograničen.

Potrošnja:

- Osobe s invaliditetom troše manje, ali većina njihovih rashoda odlazi na zdravstvenu zaštitu.

Siromaštvo:

- Siromaštvo je rasprostranjenije među osobama s invaliditetom, stepen siromaštva i jaz rizika od siromaštva su veći nego u drugim područjima.
- Invaliditet je značajan određujući faktor siromaštva. Čak i u slučajevima kada su druge karakteristike - poput stepena obrazovanja, dobi, spola i mjesta prebivališta jednake, šanse da će biti siromašni su daleko veće za osobe s invaliditetom.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 40

OKVIR 5: OKRUGLI STO O SOCIJALNOJ ISKLJUČENOSTI OSOBA S INVALIDITETOM

Osobe s invaliditetom problem socijalne isključenosti osjećaju na praktičnom nivou. Cilj Okruglog stola o socijalnoj isključenosti osoba s posebnim potrebama, koji je održan u prostorijama Udruženja slijepih i slabovidnih osoba Kantona Sarajevo 26. maja 2006. godine, bio je razmotriti stanje i probleme osoba s invaliditetom, načine na koje se može poboljšati situacija u kojoj su osobe s posebnim potrebama te kako izraditi politike koje bi išle u smjeru njihove socijalne uključenosti..

Doneseni su sljedeći zaključci:

- da se spriječi da osobe s invaliditetom žive u pukom preživljavanju uz gubitak ljudskog dostojanstva;
- da je socijalna isključenost osoba s invaliditetom najdominantnija u područjima zapošljavanja, stambenog smještaja i zdravstvene zaštite;
- da prava postoje samo na papiru, da su većina djece s invaliditetom (s posebnim potrebama) u obrazovni sistem uključena samo kroz specijalne škole;
- da je prije rata većina slijepih osoba bila zaposlena dok je danas slučaj potpuno obrnut;
- da je zdravstveni tretman neadekvatan, zdravstvena zaštita i usluge neredovite i nepristupačne (lijekovi su skupi);
- da je socijalna zaštita neadekvatna, bez garancija da će biti ispunjen minimum uvjeta;
- da je stav institucija vlasti prema osobama s invaliditetom dehumanizirajući;
- da postoje predrasude prema osobama s invaliditetom; da ne postoje kampanje kojim bi se ove predrasude odstranile i kako bi se promijenio dominantno mišljenje koje postoji o osobama s invaliditetom;
- da se mora unaprijediti samopouzdanje (okrugli stolovi, brošure, itd.);
- da je potrebna stručna analiza socijalnih i psiholoških potreba kako bi se osobe s invaliditetom naučile kako da djeluju sa samopouzdanjem i kako bi ih se ohrabrilo da se nose sa vlastitim invaliditetom;
- da na socijalnu isključenost osoba s invaliditetom značajno utječe nesposobnost institucija vlasti da odstrane fizičke i arhitektonske prepreke (neke od prepreka se uklanjaju površno, kako bi se samo formalno zadovoljili uvjeti);
- da se osobe s invaliditetom ponekad osjećaju neugodno i poniženo kada pokušaju sudjelovati na javnim događajima;
- da gluhim osobama informacije nisu uvijek i svugdje dostupne (vijesti mogu gledati samo vikendom, ali da se i ta vrsta komunikacije temelji isključivo na pružanju informacija);
- da neadekvatne isplate iz domena socijalne zaštite utječu na socijalnu isključenost;
- da postoji značajan problem koji se odnosi na paraplegičare povratnike zbog problema sa zdravstvenim osiguranjem; osiguranje im nije obezbjeđeno na temelju invaliditeta;
- da invaliditet mora biti faktorom za dobivanje socijalnog i zdravstvenog osiguranja (invalidnost kao zdravstveno stanje);
- da su osobe s posebnim potrebama diskriminirane u odnosu na ratne vojne invalide;
- da bi osobe s invaliditetom trebale pisati o situacijama u kojima se svakodnevno nalaze, o svom životu i problemima sa kojima se suočavaju kako bi, što je više ljudi moguće, bilo upoznato s njihovom situacijom. Na taj način se može djelovati na predrasude te se mogu promijeniti tradicionalni, konzervativni stavovi. U tom smislu važnu ulogu imaju mediji;
- da prijedlozi za socijalnu uključenost trebaju obuhvatati i identificiranje osoba s invaliditetom, kampanje za njihovo uključivanje i način na koji će to biti provedeno.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 41

d) Raseljene osobe

Prema mjerenju stanja siromaštva koje se temelji na potrošnji, 2004. godine je 37% raseljenih osoba, ili svaka treća raseljena osoba bila siromašna. Između 2001. i 2004. stanje siromaštva raseljenih osoba se, prema tri glavne mjere - broju stanovnika, dubini i težini stanja, pogoršalo, dok je udio raseljenih osoba u ukupnom stanovništvu koje spada u kategoriju siromašnih opao za 50%, sa 29% u 2001. na 16% u 2004. [30]

U teoriji, ovakva vrsta situacije nastaje kao rezultat tzv. "pseudosocijalnih politika" koje za ciljnu grupu imaju najlakše slučajeve siromaštva u određenoj kategoriji siromašnih. Npr. sistem socijalne zaštite pomaže osobama koje se nalaze najbliže izlasku iz stanja siromaštva kako bi se one lako izdigle iznad praga siromaštva, dok stanje među najsiromašnijima ostaje nepromijenjeno jer je u takvoj vrsti sistema rješavanje njihovih problema i najskuplje. Uzimajući u obzir visoku stopu siromaštva, izgleda da je materijalno siromaštvo najznačajnija karakteristika isključenosti raseljenih osoba, iako materijalno siromaštvo predstavlja posljedicu, a ne uzrok socijalne isključenosti u ovoj kategoriji, i to zbog činjenice da su se preselili u novo okruženje i izgubili predratne porodične i prijateljske veze koje su od značaja za ulazak na tržište rada u BiH.

e) Romi

Romska se populacija već tradicionalno susreće sa socijalnom isključenošću. S jedne strane, ovo je uzrokovano sprečavanjem njihove uključenosti koja za osnovu ima rasnu diskriminaciju, a s druge strane, objektivnim posljedicama prethodnoga, samonametnutom izolacijom Roma u okvirima vlastitih, romskih zajednica. Specifični aspekti etničkih odnosa u BiH, koji su opisani ranije, dodatno usložnjavaju situaciju u kojoj se nalaze Romi. Indikacije pokušaja Roma da se integriraju najbolje ilustriraju reakcije tri konstitutivne etničke skupine. Stvarne dimenzije socijalne isključenosti Roma opisane su kroz rezultate UNDP-ove Ankete o potrošnji domaćinstava iz oktobra 2004. godine koja je provedena među Romima, raseljenim osobama i pripadnicima većinskog naroda koji žive u neposrednoj blizini. [31]

Najčešći uzrok nepismenosti je taj što romska djeca ne pohađaju školu. Sedamdeset i šest procenata Roma nikada nije pohađalo ili nije završilo osnovnu školu. Oko 18%, odnosno svaki peti Rom ima završenu osnovnu školu, a svega 7% završilo je trogodišnju srednju školu. Dva od pet Roma nikada nisu pohađali školu. U vrijeme provođenja ankete 16% Roma u dobi od šest godina ili više pohađalo je školu ili neki drugi vid obuke, što je otprilike polovina od postotka većinskih naroda koji žive u neposrednoj blizini Roma (25%), ili izbjeglica i raseljenih osoba (25%). Pet procenata Roma u dobi između 6 i 22 godine koji u vrijeme provođenja ove ankete nisu pohađali školu su kao glavni razlog naveli visoke troškove obrazovanja, što je dva puta više negoli u slučaju većinskih naroda koji žive u blizini Roma (38%), ili u slučaju izbjeglica i raseljenih osoba (39%).

Kada govorimo o zdravstvenoj zaštiti, Romi koji imaju zdravstvenih problema liječnike posjećuju za trećinu manje od drugih grupa obuhvaćenih anketom. Postotak Roma koji nisu cijepljeni (41%) je pet do šest puta veći od postotka pripadnika većinskih naroda koji žive u blizini Roma ili izbjeglica i raseljenih osoba. U većini slučajeva romska djeca nisu cijepljena zbog toga što nemaju zdravstvenih knjižica, odnosno zbog toga što nemaju regulirano zdravstveno osiguranje. U sličnoj se situaciji nalaze i izbjeglice i raseljene osobe. Svaki četvrti ispitanik romske nacionalnosti naveo je da su mu uskraćene medicinske usluge zato što nije posjedovao adekvatne dokumente, što je za pet do šest puta više nego što je to slučaj u druge dvije skupine koje su ispitivane. Podaci ukazuju da su Romi koji su imali pristupa medicinskim ustanovama tretirani na jednakoj osnovi kao i druge dvije kategorije obuhvaćene anketom.

---

[30] EPPU-PIMU, *Preliminarni izvještaj o stanju siromaštva u BiH,* 2005.

[31] Za dodatne informacije pogledati: http://www.undp.org/europeandcis/vulnerability

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 42

OKVIR 6: OKRUGLI STO O SOCIJALNOJ ISKLJUČENOSTI ROMA

U Sarajevu je 4. augusta 2006. godine u saradnji s NVO "Romano Centro" iz Zenice održan okrugli sto o socijalnoj isključenosti Roma. Osnovni rezultati diskusije, koje u daljnjem tekstu dajemo u cijelosti, potvrđuju prethodne rezultate ankete:

- Osnovni problem predstavlja činjenica da veliki broj mladih ljudi nema osobnih dokumenata i nije nigdje registriran.
- Romske porodice nemaju novaca da svojoj djeci osiguraju udžbenike.
- Romi se ne poštuju, nego se odbacuju. Romska djeca ne sudjeluju u školskim aktivnostima i izolirana su od ostale djece. Prisutna je i rasna diskriminacija (u usporedbi s drugim manjinama); romska djeca su svjesna takve diskriminacije u školskom okruženju. Tako su, na primjer, romska djeca isključena iz škole jer ih drugi smatraju "prljavima".
- Romi nemaju nikakva prava.
- U dijelovima sistema socijalne zaštite prisutna je diskriminacija i nepoštovanje.
- Ako Romkinja ima jedno dijete i traži socijalnu pomoć, potrebno je da dobije još jedno dijete kako bi imala pravo na tu vrstu beneficije. Brojne su samohrane majke Romkinje koje ne primaju nikakvu pomoć ili beneficiju.
- Romska populacija u BiH ne vidi nikakvih izgleda.
- Romi se moraju fokusirati na obrazovanje i samoobrazovanje, ali moraju biti svjesni da moraju promijeniti svoj način života kako bi poboljšali svoj položaj u BiH. Romi se često zbog straha ili stida ne izjašnjavaju kao Romi.
- Zavodi za zapošljavanje nemaju nikakve podatke o broju nezaposlenih Roma (nisu ni registrirani kao Romi, nego kao "ostali").
- Prosjačenje predstavlja veliki problem za čije je rješavanje potrebno uključiti sve segmente društva. To podrazumijeva saradnju s vlastima.
- Romi koji rade nisu prijavljeni za zdravstveno i socijalno osiguranje; godine radnog staža im se ne bilježe i nemaju mogućnosti uzeti hipoteku na kuću, što bi za njih bio jedini način za rješavanje njihovih problema.
- Važno je pružiti šansu onim Romima koji se žele obrazovati i raditi.
- Romske NVO mogle bi učiniti mnogo na smanjenju socijalne isključenosti Roma, ali im nedostaju neophodna finansijska sredstva.
- Kako bi se uklonile predrasude, potrebno je organizirati javne debate o Romima.
- Neophodno je također poduzeti aktivnosti i po pitanju romskog jezika, zagovarati i zastupati dvojezične programe i uključiti Rome u takve aktivnosti. Romi svoj vlastiti jezik govore samo kod kuće. Prestrašeni su ili ih je stid koristiti vlastiti jezik.

Što se tiče zaposlenosti, jedan od svakih dvadeset i pet Roma je zaposlen ili samozaposlen. Većina nezaposlenih Roma je nezaposlena pet ili više godina. Trideset sedam procenata Roma imalo je prihod iz nekog izvora u mjesecu prije provođenja ankete, kao što je slučaj i sa izbjeglicama i raseljenim osobama (40%). Najčešći izvor prihoda za Rome predstavlja prodaja sekundarnih sirovina (29%) i prosjačenje (19%). U većini slučajeva (73%) Romi nisu plaćali socijalno osiguranje na temelju vlastitoga dohotka.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 43

Postotak Roma koji su imali mjesečne prihode veće od 300 KM (22%) predstavlja polovinu od postotka izbjeglica i raseljenih osoba (47%), što je zauzvrat dva i po puta manje od većinskog stanovništva koje živi u blizini (56%). Svega tri procenta Roma ima stalno zaposlenje, što je šest do deset puta manje negoli u slučaju druge dvije grupe ispitanika. Romi su često zaposleni na određeno vrijeme. U standardnom sektoru zapošljavanja Romi najčešće rade u radnjama - prodavaonicama, ali su općenito uzevši, zaposleni uglavnom kao radna snaga bez kvalifikacije.

Poslodavci se dva ili tri puta češće odlučuju ne zaposliti nikoga ako im je jedini izbor predstavnik romske populacije, negoli u slučaju kada se radi o predstavnicima drugih dvaju grupa iz ankete. Romi su pet do deset puta češće žrtve rasizma kod zapošljavanja negoli druge dvije grupe, bez obzira radi li se o predstavnicima većinskog ili manjinskog naroda.

5. Rodni (gender) aspekti socijalne isključenosti

Socijalna isključenost, jednako kao i neravnopravnost među spolovima, nije neizbježna već je rezultat socijalnih i kulturalnih procesa. Zajedničke karakteristike socijalne isključenosti koje se temelje na spolu su: "nevidljivost", siromaštvo, stigmatizacija te kumulativno, nepovoljniji položaj u društvu. [32]

Socijalno isključene grupe su u službenim statistikama nevidljive, a takav je slučaj i u izvještajima statističkih institucija BiH. Postoje čak detaljni izvještaji o nivou obrazovanja i dobnim grupama radne snage po pojedinačnim sektorima, ali u njima nema podjele po spolovima. U skorije su vrijeme učinjeni određeni napori na poboljšanju stanja u pogledu vidljivosti žena i muškaraca u istraživanjima i kvalitativnim studijama.[33] Nisu dostupni ni važni podaci o položaju žena među siromašnima, jer sve ankete koje se tiču životnog standarda, dohotka i potrošnje prate stanje po domaćinstvima, a ne po pojedincima. [34]

Isključene grupe se po pravilu predstavljaju unutar ukupnog broja siromašnih. Njihovo je siromaštvo češće dugotrajno negoli privremeno. Podaci o siromašnim u BiH odražavaju pad broja siromašnih,[35] ali se nije smanjio nivo siromaštva među ženama u pojedinačnim grupama (starije žene, samice).

Razlika u moći predstavlja srž stigmatizacije[36] te zajedno sa siromaštvom i deprivacijom koji proizlaze iz socijalne isključenosti stvara dodatni prostor za diskriminaciju. Diskriminacija na temelju spola je najvidljivija u poslovima koji su i sami "obilježeni" odnosno stigmatizirani, poput npr. prostitucije,[37] dok je rodno zasnovano nasilje pet puta češće nad ženama i djecom negoli nad muškarcima. Ista je pojava prisutna i kod zapošljavanja i u obrazovanju, iako je daleko manje očita.[38]

Socijalno isključene grupe nalaze se u daleko nepovoljnijem položaju ako imaju dvije ili više navedenih karakteristika koje vode do isključenosti društvene grupe. U BiH su takav primjer žene s invaliditetom, čija je socijalna isključenost daleko teža nego isključenost drugih žena ili muškaraca s invaliditetom.

---

32 Buvinic 2005, Sen 2000

33 IBHI/Svjetska banka, 2003., GEEP 2003., Agencija za ravnopravnost spolova BiH, 2006.

34 Živjeti u BiH, podaci za period 2001-2004., Anketa o potrošnji domaćinstava 2006.

35 LSMS, talas 1, 2001. i talas 4 (LiBiH), 2005.

36 Link i Phelau, *On Stigma and its Public Health Implications - O stigmatiziranosti i njezinom utjecaju na zdravlje.* Izlaganje na konferenciji, Stigma and Global Health: Developing a Research Agenda - Stigma i globalno zdravlje - izrada plana istraživanja, Maryland , 5. do 7. septembra, 2002.

37 IBHI, *Legalizacija prostitucije,* zaključci okruglog stola, 2004.

38 Izvještaj o implementaciji CEDAW, 2003.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 44

6. Pokretači i uzroci socijalne isključenosti u BiH

Tokom posljednjeg desetljeća, nakon rata, BiH se suočila s velikim povećanjem broja socijalno isključenih osoba. Postojeće stanje predstavlja rizik jer može narušiti već ionako lošu društvenu koheziju. Potrebno je djelovati kako bi se razriješili problemi sve većeg broja marginaliziranih ili pojedinaca i grupa koji su u cijelosti isključeni iz svakodnevnog života zajednice.

Pojava socijalne isključenosti može se promatrati i kao objektivna i kao subjektivna isključenost, odnosno percipirati iz najmanje dva ugla gledanja. Socijalna isključenost se javlja kao posljedica nepostojanja brige društva i/ili namjernog marginaliziranja ili segregacije pojedinaca ili grupa u okviru određene zajednice. Isključenost se prepoznaje kao poseban oblik raslojavanja unutar društva, u okviru kojeg se pojedinci i grupe siromašnih, nezaposlenih, neobrazovanih, osoba s fizičkim i mentalnim oštećenjima ili grupe i pojedinci koji pripadaju određenim rasnim, jezičnim, vjerskim ili drugim grupama ili zbog njihovog spola omalovažavaju, uskraćuju im se njihova prava i/ili ih se segregira. U svakom je društvu moguća nebriga zbog povećanja nezaposlenih, siromašnih ili neobrazovanih, i svakom se društvu može dogoditi da se ne djeluje na tom planu i da se ne nastoje riješiti njihovi problemi.

Za neke se, ipak, društvene zajednice može reći da su namjerno marginalizirane i segregirane. To su Romi i pripadnici druge religije, etničke ili jezičke skupine. Ovo se dešava kroz stigmatizaciju - nastojanje da se kroz različite oblike pritiska pokaže da su pripadnici manjinske populacije nepoželjni ili manje vrijedni - građani drugoga reda.

Podcjenjuje se i isključenost posebnih manjinskih skupina poput HIV pozitivnih osoba, homoseksualaca, narkomana i drugih. Takvo stanje odražava neprihvaćanje "različitog" i zatvorenost zajednice, a rezultira isključivanjem navedenih grupa unutar malih zajednica čime se zatvara začarani krug socijalne isključenosti. Očita je neaktivnost vlasti i društva po pitanju socijalne uključenosti ovih skupina. Pa ipak, aktivnosti malog broja NVO pokazali su da je i ovakva vrsta angažmana moguća.

Socijalna isključenost može biti i posljedicom apstinencije od sudjelovanja u društvu ili angažmana u bližoj ili široj zajednici, koja je inače omogućena. Na tom nivou se ova isključenost javlja kao protest koji uzrokuju pokidane društvene veze između pojedinca i društva. Socijalna isključenost kao rezultat marginalizacije društva s jedne, te osobna apstinencija zbog nedostatka interesa za sudjelovanje u društvenom razvoju s druge strane, mogu biti izmiješane u različitim stupnjevima intenziteta te jedna drugu podsticati. Tako npr. mladi ljudi mogu odlučiti da će apstinirati od bilo kakvog odlučivanja o njima samima nakon što su već iskusili brojne situacije u kojima se njihov glas nije čuo, te shvatili kako nikakvu razliku ne pravi činjenica donose li oni bilo kakve odluke. Glas zaposlenih se jednako tako često ignorira što je vidljivo iz stalnih, često opravdanih protesta radnika, pa čak i štrajkova, kojima se posvećuje malo pažnje.

7. Sažetak i zaključci

Rezultati predstavljeni u ovom poglavlju otkrivaju složenu situaciju. U zbirnom smislu, BiH nastavlja napredovati u humanom razvoju. Rezultat HDI koji je postigla, sada je stavlja, doduše na dno ljestvice, u rang među najrazvijenijim zemljama svijeta. Pa ipak u smislu socijalne uključenosti , u BiH je sve manje kohezije i sve više različitosti, što najvjerojatnije ima uzroke u stalnom rastu socijalne diferencijacije i nejednakosti, što se često dešava u zemljama tranzicije. Kontekst BiH i teško naslijeđe iz bliže povijesti obilježeno sukobima i ratom skoro zasigurno prognoze čini još mračnijima. No bez obzira na to, ova je pojava ipak rješiva.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 45

Za jačanje institucija kroz koje bi se osigurale jednake mogućnosti i pristup resursima za sve građane, potrebne su politike koje potiču socijalnu uključenost. Socijalna isključenost u BiH je višedimenzionalna pojava koja se temelji na strukturnim, političkim, ekonomskim i socijalnim sistemima i institucijama koje ne osiguravaju jednake mogućnosti za sve.

Socijalno isključeni u BiH su, prije svega, starije osobe, mladi, djeca, Romi, osobe s invaliditetom i povratnici u područja manjinskih povrataka. Među ovim grupama postoje različita preklapanja koja uzrokuju pojavu brojnih oblika isključenosti. Politike socijalne uključenosti trebaju razriješiti negativan utjecaj sektorskih politika na ove skupine kako bi se osiguralo da se postojeći jazovi uklone (bolje ciljano djelovanje u okviru sistema socijalne zaštite, reforma penzijskog sistema npr.). Politike uključivanja zahtijevaju kontinuiranu analizu socijalne isključenosti i integriranje jasno razrađenih definicija socijalne uključenosti i odgovarajućih mjera u Srednjoročnu razvojnu strategiju. Na taj će način BiH postići pravedniji i ujednačeniji proces tranzicije koji će doprinijeti prevenciji budućih sukoba i potaknuti proces integriranja u EU.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 46

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 47

Izvještaj o humanom razvoju 2007

Socijalna uključenost u Bosni i Hercegovini

3. POGLAVLJE:

DRUŠTVENA ISKLJUČENOST, POSTKONFLIKTNA DISKRIMINACIJA I ETNIČKA PODJELA

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 48

3. POGLAVLJE: DRUŠTVENA ISKLJUČENOST, POSTKONFLIKTNA DISKRIMINACIJA I ETNIČKA PODJELA

Ovo poglavlje razmatra problematiku etničke diskriminacije, podjele i nedostatka društvene solidarnosti, kao značajnih elemenata društvene isključenosti u BiH. Identificira skup odrednica koje opisuju strukturalne prepreke socijalnoj uključenosti na osnovu političke i institucionalne strukture zemlje izvedene iz Dejtonskog mirovnog sporazuma, kao i njihove posljedice na etničku diskriminaciju nastalu nakon konflikta i podjele.

Najprije razmatramo pojam etničke podjele u BiH i podudarnost i povezanost sa društvenom isključenošću. Potom detaljno analiziramo tri ključna aspekta - institucionalnu i strukturalnu sferu u kojoj etnička podjela funkcionira na način da udaljava i izolira, i samim time isključuje jedne od drugih, razmatramo utjecaje direktne, u zakonu utemeljene diskriminacije i isključivanja i na kraju tvrdimo da je utjecaj etničke podjele - ili ono što zovemo "etnizacija" - u BiH sveprisutan, a ogleda se u tome da slabi društvenu solidarnost i usporava progresivne društvene procese.

1. Etnička podjela i isključenost

Pojam etničke podjele i njene specifične veze sa društvenom isključenošću u BiH su nedovoljno istraživane. Razlog tome bi mogla biti činjenica da je elemente etničke podjele jako teško izmjeriti, ili pak činjenica da se postkonfliktna diskriminacija manifestira u nešto suptilnijim oblicima, i kao takva utječe na projekcije i prakse istraživačkog diskursa.

Pitanja na koja bi trebalo obratiti pažnju su kako se i do koje mjere etnička podjela i postkonfliktna diskriminacija odražavaju u institucionalnim strukturama? Koje postkonfliktne posljedice su dovele do društvene isključenosti i nedostatka društvene solidarnosti? Kako je i do koje mjere društvena isključenost podstakla postkonfliktnu diskriminaciju i etničku podjelu.

U BiH postoji kontradikcija između unutrašnje strukture njenog društva s jedne strane i univerzalnog cilja tranzicije s druge strane. Ova kontradikcija u direktnoj je vezi s tim da li je društvo u BiH predstavljeno kao cjelina, ili kao skup grupa (tj. tri konstitutivna naroda) na kojima se oblikuju i formuliraju društveni odnosi.

Drugim riječima, mi živimo, radimo i stvaramo ekonomske i druge vrijednosti ne kao građani BiH, nego kao Srbi, Hrvati ili Bošnjaci, ili uključujući, kao što ćemo vidjeti kasnije, tzv. "ostale". Ipak, univerzalan cilj tranzicije je razvijanje modela ekonomije slobodnog tržišta, čija je osnova građanin kao pojedinac. Prema tome, postaje jasno da su aktuelna struktura društva u BiH i ovaj opći cilj nekompatibilni. I sa logičkog i sa političkog stanovišta postoji paradoks, ili, pak, paradoksalna osnova na kojoj se izgrađuju sadržaji i oblici društvenih odnosa u BiH. Ovaj "paradoks BiH" značajno određuje ukupnu društvenu stvarnost u zemlji i procese socijalne isključenosti.

2. Strukturni i institucionalni pokretači podjele na nacionalnoj osnovi

Ustav BiH uspostavljen je na Dejtonskom mirovnom sporazumu, uz pristanak lidera tri konstitutivna naroda, u Dejtonu, Ohajo, 1995. godine. Često opisivan kao "grozan način okončanja groznog rata", njegova neobična geneza na neki način objašnjava njegove kompleksnosti. Ironično, upravo je ova izuzetno komplicirana postkonfliktna politička struktura, kako ćemo vidjeti, ta koja je dodatno potaknula podjelu na nacionalnoj osnovi. Doista, Venecijanska komisija Evropske unije je 2004. godine utvrdila da Ustav djelimično narušava ljudska prava

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 49

i da se stoga mora promijeniti, kao dio procesa pristupanja BiH EU. Međutim, iako su sve značajne stranke sudjelovale u razgovorima o ustavnim promjenama, dosad je postignuto jako malo.

Za potrebe ovog izvještaja ispitat ćemo utjecaj koji ustav i političko ustrojstvo imaju na etničku podjelu i diskriminaciju. Prvo, politički sistem u BiH je strukturiran na takav način da su njegovi sastavni dijelovi različiti. Tako se na jednoj polovini teritorija institucije fokusiraju na entitetski i općinski nivo (Republika Srpska), dok na drugoj polovini, u Federaciji BiH, ključni nivo vlasti predstavlja deset kantona, a institucije u općinama i entitetu ne igraju značajniju ulogu. Takva kompleksna struktura i nedostatak centralizirane državne strukture osiguravaju veću nezavisnost pojedinačnim nivoima vlasti i samim tim daju manju mogućnost koordinacije. Problem usložnjava činjenica da su institucije uspostavljene slijedom etničkog principa i na teritorijama koje su gotovo u potpunosti etnički određene.

Ovakva policentrična priroda sistema utječe na društvenu isključenost, uzrokujući diskriminaciju među građanima tako što ih ne tretira jednako, efektivno im pružajući različita građanska prava u ovisnosti o nacionalnoj opredijeljenosti i području na kojem žive. Ova praksa primjenjuje se i na entitetskom i na kantonalnom nivou. Pored toga, kantoni u Federaciji BiH su u gotovo svim aspektima "zasebne države" i kao takve mogu funkcionirati gotovo autonomno. S obzirom da ne postoje horizontalne veze između kantona, te da zakonodavstvo u jednom kantonu nije nužno kompatibilno sa zakonodavstvom u drugim kantonima, javljaju se bezbrojne mogućnosti implicitne i eksplicitne institucionalno prouzrokovane društvene isključenosti. Drugim riječima, iako postojeća institucionalna uređenja nisu nužno nesposobna da rješavaju probleme isključenosti, sama isključenost je direktan produkt državne strukture.

U svojoj suštini, sistem promovira teritorijalnu etničku dominaciju. Ovo, više nego ijedan drugi faktor u BiH, uzrokuje otuđivanje i diskriminaciju. Svi dijelovi sistema baziraju se na etničkoj matrici, te funkcioniraju unutar praktično jednoetničkih teritorija. Iako postoji bezbroj pokazatelja ove činjenice, spomenut ćemo samo one koji takvo stanje direktno ilustriraju.

Prvo, podjela duž etničkih linija čini osnovu Ustava BiH (što objašnjavamo u nastavku), tako da je cijeli sistem - institucije na državnom nivou, entiteti, kantoni, općine, čak Brčko Distrikt - strukturiran na takav način da se jedini preduvjet za funkcioniranje ovih institucija i zaštitu ljudskih prava temelji na etničkoj opredijeljenosti.

Proces koji opisanom predstavlja izvjesnu protutežu je proces povratka. U oba entiteta broj povratnika čini približno 10% stanovništva. Prema podacima UNHCR-a iz 2003. godine, u RS se vratilo 152.416 osoba, a u FBiH 265.747 osoba. Trebamo ipak biti svjesni toga da ovi kvantitativni pokazatelji ne odražavaju realnu sliku na terenu; mnogi povratnici su povratili svoju prijeratnu imovinu, odmah je prodali i vratili se u dio zemlje gdje su, kao narod, u većini. Razlozi tome su bezbrojni, od problema zapošljavanja i diskriminacije prilikom zapošljavanja i obrazovanja, do osobne i društvene nesigurnosti, i ukupnog osjećaja izoliranosti. U stvarnosti se malo toga promijenilo od završetka rata. Dijelovi sistema funkcioniraju na gotovo jednoetničkim teritorijama (posljednji lokalni izbori pokazali su da gotovo nijedna općina nema više od 10% druge etničke grupe, sa izuzetkom Tuzle, općine Centar Sarajevo i Livna). Ova situacija, koja je direktna posljedica rata, uzrok je daljnje etničke podjele i unutar sistema i u načinu života. Etnička podjela, koja je rezultat pomjeranja stanovništva i legitimizirana samim političkom sistemom, produbljuje se iz godine u godinu. Ona ne samo da direktno isključuje ljude koji žive u onim područjima u kojima su sada manjina, već također udaljava etničke kolektivitete jedne od drugih. Ova posljednja pojava je sveprisutna i može se promatrati kao oblik isključenosti- etničke separacije koja isključuje građane iz jedne veće cjeline.

Unutar sistema je to još očitije. Postoje tri nekompatibilna modela obrazovanja (sa različitim nastavnim planovima i programima i udžbenicima) za svaki od konstitutivnih naroda, često pod utjecajem politike. Uzevši u obzir da je obrazovanje jedini vrijedan resurs koji siromašna društva imaju na raspolaganju, ne mogu se

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 50

dovoljno istaknuti stvarne i potencijalne posljedice ovakvih institucionalnih barijera na društvenu isključenost. Ista tvrdnja vrijedi i za istraživanje i razvoj, kao i za ukupnu strategiju društvenog razvoja.

Institucionalne i strukturalne prepreke poticane su političkim procesima. Konačni je efekat bilo potpuno izjednačavanje ideološkog sadržaja politike. U godinama odmah nakon sukoba, postojale su pored nacionalističkih i neke druge ideološki različite opcije uključujući i balkansku varijantu socijal-demokratije i u manjoj mjeri ostatke bivše komunističke ideologije. Međutim, utjecaj institucionalnih prepreka značajno su smanjile ove ideološke razlike.

Primjer takvog stanja je uvođenje kategorije vitalnog nacionalnog interesa (čak iako uopće nije precizno definiran) u ustavni sistem i u političko donošenje odluka. Sa aspekta ideologije i politike, ovo je imalo tri značajne posljedice. Prvo i skoro automatski, favoriziraju se nacionalne političke stranke kao istinski zastupnici nacionalnih interesa. Drugo, ove nacionalne partije moraju pobijediti na izborima da bi se osigurala zaštita vitalnih nacionalnih interesa. Stoga sam ustavni sistem i izborni zakon štite ove stranke. Treće, ova situacija neminovno tjera ostale političke stranke, čak i one socijaldemokratske provinijencije, da propagiraju političke ideje kakve imaju nacionalne stranke. Ukratko, sistem funkcionira na način da izjednačava sve, jer ne osigurava stvarne mogućnosti za ideološku diferencijaciju na političkoj mapi. U parlamentima su tako, na primjer, klubovi zastupnika grupirani po etničkoj, a ne ideološkoj osnovi.

Pored toga, političke stranke se u najvećoj mjeri fokusiraju na osobnost njihovih lidera, što proizvodi visok stepen političke isključenosti unutar njihovog vlastitog članstva. Na drugom nivou, ovo često dovodi do apstinencije članstva od političkog angažmana i glasanja na izborima. Sistem također značajno utječe na političko isključenje građana. Oblici ovog isključenja su različiti, od apstinencije od izbora, do društvene pasivnosti i isključenosti. Doduše, iako smo izbjegli raspravu o psihološkim faktorima, veoma je važno napomenuti da se čini da u BiH postoji snažan fenomen samoisključenja.

3. Direktna diskriminacija na nacionalnoj osnovi i isključenost

Pri naglašavanju ukupne prirode i sveprisutnog utjecaja etničke podjele, važno je imati na umu glavne oblike isključenosti koje postojeći sistem produbljuje. To se može postići analiziranjem utjecaja ustavnih rješenja, a potom i diskriminacije na lokalnom nivou.

Ustav koji je morao zadovoljiti lidere sva tri konstitutivna naroda gotovo nužno sadrži prepreke za uključenost. Dok bi ustavni sistem trebao biti određen socijalnom realnošću i općim i dugotrajnim političkim ciljevima svih građana, ustavni sistem u BiH zasnovan na etničkim linijama i nepobitno direktno pridonosi društvenoj isključenosti.

Ustav ne govori o stanovnicima BiH kao građanima, već kao Srbima, Hrvatima, Bošnjacima ili "ostalima". Pitanje društvene, kolektivne i individualne slobode ustavno je razriješeno ugrađivanjem svih najvažnijih međunarodnih konvencija i deklaracija o ljudskim pravima i temeljnim slobodama u Ustav. Ipak, oni koji se ne izjašnjavaju kao Srbi, Hrvati ili Bošnjaci, i oni koji se ne žele izjasniti kao ostali, zapanjujuće, ali imaju daleko manja politička prava. Oni ne mogu biti politički kandidati ili sudjelovati u javnom životu. U stvarnosti oni rijetko preuzimaju bilo kakve ključne pozicije, budući da većina imenovanja ostaje pod kontrolom političkih partija. Tako bivaju društveno isključeni.

Ni etničkim skupinama koje žive "na pogrešnom mjestu" nije puno bolje. Na primjer, Hrvati koji žive u RS nemaju aktivno pravo glasa za hrvatskog člana Predjedništva BiH. Istom logikom, oni sami ne mogu biti birani. Umjesto toga, hrvatski član Predsjedništva BiH može biti izabran samo sa teritorije FBiH. Situacija koja se odnosi na prava

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 51

Hrvata i Bošnjaka koji žive u RS i Srba koji žive u FBiH je identična (vidi član 4., Ustav BiH). "Ostali" nemaju predstavnika u Predsjedništvu. Slična situacija odnosi se na pravo glasa u Predstavničkom domu BiH Parlamentarne skupštine BiH. Od 42 predstavnika, 2/3 je izabrano sa teritorije FBiH, a 1/3 sa teritorije RS. Proces izbora u Dom naroda BiH je također diskriminatoran, jer se u Dom naroda bira po pet Bošnjaka i Hrvata iz FBiH, dok se pet Srba bira iz RS (vidi članove 4. i 5., Ustav BiH).

Najviše zakonodavno tijelo u BiH funkcionira na etničkom i teritorijalnom principu, a ne na načelu prava građanstva, bez obzira na etničku pripadnost ili mjesto prebivališta. Etnička dimenzija zastupljena je u Domu naroda (gdje se delegati biraju na osnovu etničke pripadnosti), dok je teritorijalna dimenzija utjelovljena u Predstavničkom domu (entitetska većina ima veću težinu od predstavničke većine).

Takva se etnički zasnovana ustavna struktura osjeti u mnogim sferama, a najviše u obrazovanju, upravljanju procesom povratka i osiguravanju pružanja javnih usluga. Već smo komentirali prethodna dva područja. Odvojeno obrazovanje, osim stvaranja i održavanja odmaka među grupama, često zahtijeva da učenici i studenti iz manjinskih etničkih skupina moraju veoma dugo putovati do škole i školovati se na posebnim ustanovama visokog obrazovanja. Stoga su u nepovoljnijem položaju i izolirani od svojih vršnjaka druge etničke pripadnosti.

Zauzvrat, lokalne vlasti često pridaju veoma mali značaj potrebama povratnika i manjinskih zajednica. Ovo se odražava u lošem i neodgovarajućem pružanju usluga lokalnih i kantonalnih (FBiH) ili regionalnih (RS) agencija. Na takav su način manjinske zajednice ne samo psihološki ili politički isključene već i obespravljene u direktnom i materijalnom smislu. Slično tome, slabe i njihove šanse i mogućnosti u ekonomskoj sferi zapošljavanja i poslovnih mogućnosti, ne samo uslijed diskriminacije, već i zakonskog i institucionalnog mehanizma kojim upravljaju vladajuće grupe. BiH uistinu ne može imati jedinstven, a kamoli uključiv ekonomski prostor sve dok radna snaga i kapital nisu uistinu mobilni i raspoređeni u skladu s dinamikom tržišta.

4. Etničke podjele, stavovi prema socijalnoj solidarnosti i usporavanje društvenih procesa

Kompleksnost države preslikava se i na personalni nivo. Etnička podjela BiH upravo pokazuje koliko je zemlja duboko podijeljena. U nekim je aspektima etnička odvojenost u BiH danas mnogo veća nego što je bila u ratu, iako je sada prisutna u suptilnijem obliku. Razlozi za ovo su različiti - historijski, ideološki, politički, stereotipi, itd. Jedan od glavnih razloga, u našem kontekstu, leži u činjenici da se kroz normativnu sferu legalizirala etnička podjela.

Društvena isključenost u BiH ima bar dva različita oblika. Jedan se odvija kad konstitutivne etničke grupe u BiH isključuju druge grupe i pojedince koje se izjašnjavaju kao građani (tj. bez etničke pripadnosti); drugi se manifestira kada konstitutivne etničke grupe isključuju pirpadnike druge etničke grupe. Ovi se procesi odvijaju u različitim oblicima; neki su zvanični i regulirani propisima, kao što je izborni proces. Međutim, ono što se češće događa je etnički bazirano isključivanje na neistitucionalan, neformalan način. Ovaj drugi slučaj je mnogo teže prepoznati, dokazati, a posebno ukloniti.

Ove podjele i međusobna distanca između etničkih skupina neminovno narušavaju strukturu društva i dovode u pitanje esencijalno postojanje zajedničkog identiteta u BiH. Ovakav stav podržava i činjenica da je identitet s kojim se građani BiH u najvećoj mjeri poistovjećuju taj da su Evropljani, nakon čega slijedi njihova etnička pripadnost, dok državni (BiH) identitet dolazi na samom kraju.[39] Iako se ova činjenica može interpretirati na različite načine, na prevladujući evropski identitet može se gledati i kao na nedostatak građanskog, BiH identiteta.

[39] Đ. Čekrlija, V. Turjačanin, 2005.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 52

Stepen etničke distance u današnjoj BiH se od rata do danas povećao na više načina, stvarajući dodatnu izoliranost svake etničke skupine, te tako umanjujući mogućnosti socijalne uključenosti i socijalne kohezije. Pored toga,ova izoliranost vremenom utječe na vrijednosti do kojih ljudi, posebno mladi drže. U tom kontekstu interesantno je spomenuti sljedeća otkrića jednog, još uvijek neobjavljenog istraživanja sistema vrijednosti u BiH koje prikazuje stavove mladih ljudi o socijalnoj uključenosti i solidarnosti.[40]

U BiH 61% mladih ljudi smatra da je "za uspjeh grupe najvažnije pronaći energičnog, ozbiljnog vođu kojeg će svi poštovati i slušati". Skoro isti postotak ispitanika bio je mišljenja da bi mladi ljudi, kad postanu punoljetni, "trebali izbjegavati buntovničke ideje i primiriti se". Nadalje, 32,8% mladih ljudi smatra da bi prilikom rješavanja važnog društvenog problema "trebali šutjeti i vidjeti šta drugi misle o tome", dok je drugih 22,3% "neodlučno". Osim toga, preko 40% mladih ljudi smatra da bi se trebalo "vratiti tradicionalnim običajima i životu, i ne uključivati se u rješavanje složenih životnih pitanja". Skoro isti postotak ispitanika ne želi prihvatiti obaveze koje bi ih obavezale na "bavljenje važnim društvenim pitanjima". Skoro 50% ispitanika, uključujući i neodlučne, smatra da su "oni koji puste da se stvari same odvijaju mnogo sretniji".

Rezultat istraživanja društvene isključenosti u 2006. godini za potrebe NHDR-a (vidi Prilog 4), također ukazuje na moguće posljedice manjka zanimanja za socijalnu uključenost i solidarnost. Relativno visok postotak ispitanika (34,1%) reklo je da u društvenim aktivnostima sudjeluju manje od drugih ljudi. Ostalih 90,7% ispitanika nije učestvovalo ni na jednom skupu koji je organizirala politička partija itd., u posljednjih nekoliko godina i samo 9,3% ispitanika su članovi nevladinih organizacija, nekog udruženja koje se bavi kulturom ili sportskih klubova.

Spomenuto istraživanje pokazuje da se događaju različiti procesi i oblici promjene vrijednosti , samoisključenja i izoliranja iz društvene mreže, dok se čini da se društvena solidarnost događa samo na nivou bliskih prijatelja i porodice. Paralelno, moglo bi se tvrditi da je grupiranje po nacionalnosti ono što je dovelo do ukupnog usporenja društvenih procesa koji bi mogli voditi do uključenosti društva BiH. Već smo spomenuli da je postkonfliktni period donio, u mnogo pogleda, pogoršanje u odnosu među spolovima, što pruža i možda najuvjerljiviju studiju slučaja. Stavovi o društvenim temama koje uključuju ulogu porodice i spolova su otvrdli. Žene nisu dovoljno zastupljene u biznisu i u političkoj areni i njihova primanja značajno zaostaju za onima koje imaju muškarci u privredi, što je u direktnoj suprotnosti sa rastućim uspjehom žena u oblasti obrazovanja.

Isto tako, zatvorena politika nacionalne pripadnosti je nezadovoljavajuće okruženje za otvaranje prema i uključivanja onih "ostalih" koji su uvijek smatrani autsajderima. Ovo se odnosi i na stavove, ali i na zvanična rješenja namijenjena skupinama poput Roma i homoseksualaca. Stigmatizacija, važan pokretač društvene isključenosti, u takvom okruženju jednostavno cvjeta. Štaviše, pitanja javne politike koja zahtijevaju hitno rješavanje, a koja mogu nositi i dimenziju društvene isključenosti - npr. HIV/SIDA - bivaju ugrožena na isti način. Stoga sveukupna etnitizacija društva u BiH istovremeno udaljava etničke grupe jedne od drugih i ujedinjuje ih u njihovom udaljavanju od "ostalih", što daje lošu osnovu za osiguravanje uključenosti i produbljuje ugroženost i izloženost isključenih grupa.

5. Sažetak i zaključci

Kako smo u prethodnom tekstu već razmotrili, vjerujemo da postojeća ustavna struktura BiH leži u suštini problema s kojim se suočava stanovništvo BiH u smislu etničke podjele i postkonfliktne diskriminacije. Osnovna

---

[40] Institut za filozofska i društvena istraživanja, *The Value System of the Youth of Bosnia and Herzegovina - Sistem vrijednosti mladih,* Banja Luka, 2006. Istraživanje je provedeno na cijeloj teritoriji BiH. Uzorak je uključivao 1.186 ispitanika, sa odgovarajućom zastupljenošću urbane i ruralne populacije, i odgovarajućom zastupljenošću spolova, nacionalnosti i stepena obrazovanja u uzorku.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 53

promjena trebala bi se ogledati u tome da se građanin promatra kao individua, umjesto pripadnik bilo koje grupe. Institucije BiH trebale bi se strukturirati na takav način da omogućuju slobodu i na individualnom i na kolektivnom nivou. Šire promatrano, ustavne reforme trebale bi se baviti problemom ko bira koga, težeći da izmjene aktuelno uređenje u kojem upravo etničke grupe, umjesto građani pojedinci, određuju njihove glasove i izbore. Općenito govoreći, jedinstven ekonomski prostor trebao bi biti krajnji cilj, sa autonomijom u ekonomskoj i obrazovnoj sferi, oslobođen dominantnog političkog utjecaja.

Jedan od najvećih problema predstavlja problem same države. Dejtonski mirovni sporazum fokusirao se na postizanje mira, umjesto na stvaranje koherentne državne strukture. U prvom redu trebamo definirati identitet države. Da li je to republika, i ako da, kakva je njena struktura? Da li se radi o federalnoj, kofederalnoj ili nekoj drugačijoj strukturi? U osnovi ovih prijedloga trebala bi biti uspostava sistema lokalne samouprave i regionalna struktura koja bi osigurala da vlast služi građanima, a ne obrnuto. Općine u BiH potrebno je dovesti u ravnopravniji položaj i osigurati da gradovi funkcioniraju kao urbane zajednice koje zaista integriraju interese svih građana.

Institucije međunarodne zajednice se ne bi više trebale baviti ustavnim odredbama. Umjesto toga, uloga međunarodne zajednice bi se trebala zadržati u opsegu međunarodne politike, tj. konvencija i rezolucija. Tako bi se stvorio prostor za povećanje autoriteta domaćih političkih institucija, jačanje njihove odgovornost i u smislu posvećenosti rješavanju aktuelnih problema, i u smislu oblikovanja budućnosti zemlje.

Najzad, u ovom poglavlju smo pokazali da politiku socijalne uključenosti u BiH koče određene institucionalne prepreke, Ustav, rezultirajuća etnička podjela i nedostatak društvene solidarnosti. Socijalna uključenost u drugim evropskim zemljama temelji se na društvenoj solidarnosti. U BiH je osjećaj društvene solidarnosti i kohezije i dalje nedovoljno i loše definiran. Samim tim, ljudi u BiH su nedovoljno motivirani za rješavanje problema u vezi sa isključivanjem, poput aktivnog sudjelovanja u političkoj sferi ili kulturalnom polju, tržištu rada i obrazovnom sistemu. Kako bismo doprinijeli prihvaćanju društvene solidarnosti u BiH, potrebno je osigurati jednak pristup institucijama te provesti temeljite reforme.

Na kraju, jasno je da će za ispravno rješavanje ovih problema trebati vremena, ali i progresivna promjena u dinamici društva. Institucionalne i zakonske izmjene mogu ispunjavati svoju ulogu, ali pomirenje i podsticanje novog zajedništva na osnovu poštivanja i toleriranja različitosti - etničke ili druge - leži u srži dugotrajne transformacije za sve narode Bosne i Hercegovine.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 54

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 55

Izvještaj o humanom razvoju 2007

Socijalna uključenost u Bosni i Hercegovini

4. POGLAVLJE:

PROGRAM SOCIJALNE UKLJUČENOSTI ZA BIH

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 56

4. POGLAVLJE: PROGRAM SOCIJALNE UKLJUČENOSTI ZA BIH

Ovo poglavlje predstavlja početak drugog dijela izvještaja koji se bavi razvojem politike za razrješavanje problema socijalne isključenosti u BiH. Njegov cilj je utvrđivanje prioriteta na temelju kojih se može izraditi državni program socijalne uključenosti. Zatim dajemo detaljna poglavlja koja se odnose na pojedinačne sektore i predstavljaju planove aktivnosti u konkretnim područjima - ekonomiji, obrazovanju, zdravstvenoj zaštiti i političkom djelovanju. Kroz ovo se poglavlje traga za načinima da se prioriteti BiH usklade sa ciljevima EU i predpristupnim procesom.

Započinjemo diskusijom o mehanizmima EU i pitanjima koja se odnose na politike na koje će BiH vjerovatno naići u procesu pristupanja Evropskoj uniji. Potom dajemo plan prioriteta kojima je potrebno posvetiti pažnju - koje prikazujemo kroz sedam konkretnih izazova s kojima se ona treba suočiti. Naglašavamo da prioriteti nisu poredani po važnosti.

1. Stvaranje okvira politike u BiH koji odgovara evropskim standardima

Kako smo imali prilike vidjeti u 1. poglavlju, socijalna uključenost predstavlja jedan od temelja društveno-ekonomskog razvoja. U 2. i 3. poglavlju smo analizirali socijalnu isključenost u BiH, s posebnim naglaskom na aspekte etničke i poslijeratne podjele. Postotak socijalno isključenog stanovništva BiH ukazuje na to da se radi o jednom od problema koje država treba hitno rješavati. Možemo stoga potvrditi da je program socijalne uključenosti usklađen sa pristupom EU i da je od ključnog značaja u odnosu na razvojne potrebe BiH. Govorili smo i o potrebi hitnog donošenja seta politika i strategija, koji bi se trebao bazirati u postojećem okviru politike.

Dvije najznačajnije politike usvojene u BiH su Srednjoročna razvojna strategija BiH za razdoblje 2004 - 2007. (MTDS - PRSP), usvojena 2004., i Akcioni plan i Strategija integriranja Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju, usvojeni 2006. Prvi dokument uspostavlja opći okvir politike, dok drugi proces donošenja politika usklađuje sa zahtjevima koji proizlaze iz procesa pristupanja EU. MTDS je, prema tome, značajnija od druge dvije za razvoj i praćenje državnih politika i već se kreće u smijeru postizanja ciljeva uključenosti.

Revidirana MTDS, urađena 2005., pokazuje da, unatoč stalnom ekonomskom rastu, jedna petina stanovništva živi u siromaštvu. Takav rast nije raspoređen jednako te tako određene grupe stanovništva uopće nemaju koristi od takvog ekonomskog razvoja. Kroz revidiranu se MTDS nastoji pronaći način da se ova prava izjednače, dodatnim prilagođavanje politika kako bi bile usmjerene na podršku najugroženijima. Mi smo uvjerenja da politike socijalne uključenosti mogu utjecati na problem rastuće nejednakosti, preciznijim fokusiranjem na uzroke isključenosti i integriranjem mjera za njeno ublažavanje u sektorske strategije, na takav način zahvaćajući glavni dio ovog problema.

Štaviše, vremenom, MTDS će, kako se bude bližio proces pristupanja EU, morati dati informaciju - ili možda, sama biti preoblikovana - u zajednički memorandum o uključenosti (kojeg će kasnije zamijeniti nacionalni akcioni plan), čime bi se osigurao kontinuitet i dosljednost pristupa koji se koristi u BiH.

Korisno je spomenuti i činjenicu da je BiH u potpunosti usvojila Milenijumske razvojne ciljeve za BiH, obrađene u UNDP-ovom NHDR-u za BiH za 2003., "Milenijumski razvojni ciljevi BiH". Ovi su ciljevi dobili na značaju jer su usvojeni kao indikatori u procesu praćenja implementacije MTDS-a, čime se politika temelji u konkretnim aktivnostima na osiguranju uključenosti i okončanju materijalne deprivacije.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 57

Usklađivanje sa ciljevima predpristupnih procesa i razgovora u BiH pokazalo se nešto težim nego što je očekivano. Vijeće ministara BiH je 2006. godine usvojilo svoju drugu odluku o prioritetima evropskog partnerstva. U ovoj je odluci vidljiv nedostatak prioriteta vezanih za socijalni sektor, obrazovanje i zdravstvo, te smanjenje siromaštva.[41] Ovaj nedostatak ide tako daleko da se čak može govoriti o nepostojanju pristupa pa čak niti naznaka korištenja socijalne uključenosti kao elementa u izradi politika. S druge strane, Višegodišnji indikativni planski dokument (MIPD) za BiH za period 2007-2009., kojeg je sačinila EU i Direkcija za ekonomske integracije (DEI), trebao bi osigurati neophodnu koordinaciju i temelje različitih komponenti Predpristupnog instrumenta. Ovdje se radi o uvjetima za prihvaćanje zajedničke pravne stečevine - Acquis Communautaire (skup zakona Evropske unije). Ključno je, međutim, da politika socijalne uključenosti nije striktni zahtjev koji proizlazi iz Acquisa. Predpristupni je proces preopterećen različitim tehničkim zahtjevima koje treba ispuniti, a manje sa zahtjevima za izgradnju kapaciteta potrebnih za donošenje i usvajanje politika.

MIPD je prijelazni korak u procesu programiranja koji se u tri faze provodi u sklopu Predpristupnog instrumenta (IPA). On slijedi Višegodišnji indikativni finansijski okvir (MIFF), u kojem su ključna područja djelovanja i prioriteti navedeni u MIPD-u prevedeni u detaljne prioritete, mjere i zahvate. MIPD se sastoji od dvije komponente IPA instrumenata koji se odnose na BiH - komponenta pomoći u prijelaznom razdoblju i institucionalnom razvoju i komponenta koja se odnosi na prekograničnu saradnju. Obje komponente pretvaraju prioritete postavljene u sklopu evropskog partnerstva (tj. politička uslovljavanja, evropski standardi i evropske sektorske politike), u određene teme za koje je potrebno pružiti podršku. Komponenta prekogranične saradnje zapravo pruža podršku regionalnoj saradnji sa državama članicama EU i susjednim državama koje su stekle status zemalja kandidata, kao i državama - potencijalnim kandidatima za članstvo u EU.

Postoji, međutim, rizik da će se kroz ovaj dokument još više zanemariti politika socijalne uključenosti. Kako je već rečeno, Acquis Communautaire sam po sebi ne uslovljava politiku socijalne uključenosti. Ipak, kako se država približava procesu pristupanja, kako je to već ranije spomenuto, socijalna će uključenost postati prioritetom. Uključivi će razvoj olakšati put ka integraciji u EU, i to jačanjem socijalnog i ljudskog kapitala BiH. Takav razvoj, koji objedinjuje sve moguće ljudske potencijale, uzrokovat će i održivi rast koji može ubrzati proces pristupanja. Prema tome, kreiranje politika socijalne uključenosti i njihovo integriranje u buduće planiranje politika je od izuzetne važnosti kako bi BiH, u smislu socijalne uključenosti, bila potpuno spremna još i prije nego započne njeno stvarno pristupanje EU.

Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju EU zahtijeva vrlo skupe i sveobuhvatne reforme koje BiH neće biti u stanju finansirati sama, kako je to bio slučaj i s drugim zemljama u procesu pristupanja. Neka su sredstva, namijenjena za tu svrhu, predviđena Srednjoročnim okvirom potrošnje BiH za period 2006-2008., ali je za ostvarenje tog cilja još uvijek neophodna dobro definirana i pravilno usmjerena donatorska pomoć. EU osigurava fondove za podršku razvoja ovog procesa. Ovakva pomoć, usmjerena na slabije razvijene regije i specifične socijalne kategorije, kanalizira se kroz strukturne fondove.

Sredstva iz strukturnih fondova EU dodjeljuju se za sljedeće prioritete:

- regije koje zaostaju u razvoju;
- ekonomsku i socijalnu pretvorbu regija koje su suočene sa poteškoćama u razvoju;
- obuku i prekvalifikaciju, kao i otvaranje radnih mjesta u navedenim regijama;
- četiri posebne inicijative kroz koje se nastoje pronaći rješenja za specifične probleme:

[41] Vidjeti: EPPU-PIMU, *BiH Srednjoročna razvojna strategija, 2004-2007. (PRSP), Revidirani dokument,* maj 2006., str. 25.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 58

- prekograničnu, međudržavnu i međuregionalnu saradnju;
- održivi razvoj gradova i urbanih područja koja zaostaju u razvoju;
- razvoj ruralnih područja kroz lokalne inicijative;
- borba protiv neravnopravnosti i diskriminacije u oblasti zapošljavanja.

Iz strukturnih se fondova mogu finansirati višegodišnji programi koji predstavljaju sastavni dio partnerstva, dok ključne odgovornosti za implementaciju leže na državnim i regionalnim vlastima. Kada BiH stekne status zemlje kandidata i dobije pristup ovim sredstvima, strukturni će fondovi stvoriti mogućnost za značajniji angažman države u procesu jačanja održive socijalne uključenosti.

Jedan od osnovnih problema u dobivanju međunarodne finansijske pomoći leži u prijelaznom periodu između potpisivanja SAA i trenutka kada će postati dostupna sredstva iz strukturnih fondova. Moguće rješenje ovog problema leži u pojačanim nastojanjima unutar države i reformama socijalnog i ekonomskog sektora, koji će socijalnu uključenost postaviti kao jedan od prioriteta.

Zato ohrabruje činjenica da je Srednjoročna razvojna strategija predložila stvaranje Nacionalnog razvojnog plana (NDP) za period nakon 2007., kao što su učinile i ostale zemlje kandidati za pristupanje EU. Drugi, izuzetno dobar prijedlog dat je za rani početak izrade Strategije socijalne uključenosti, najkasnije do kraja 2006., kako bi ova strategija mogla postati osnovom za NDP BiH.[42]

2. Prioriteti uključenosti

U raspravi koja slijedi, a koja je izvučena iz prethodne analize, postavljamo sedam ključnih prioriteta jačanja socijalne uključenosti u BiH i mehanizama poštovanja standarda EU. Oni definiraju moguće zadatke socijalne uključenosti za BiH koji su usklađeni sa reformama značajnim za proces pristupanja EU. Nakon prioriteta koji su opisani u tekstu, slijede preostala poglavlja izvještaja koja daju analizu i plan aktivnosti u različitim sektorima.

Prioritet broj jedan:
Razviti uključivo tržište rada i promovirati zapošljavanje kao prava i mogućnosti za sve

Prema nedavno objavljenoj Anketi o radnoj snazi (LFS), stopa nezaposlenosti u BiH iznosi 31,1% (FBiH 32,4%; RS 20,5%; Distrikt Brčko 37,1%).[43] Ova anketa, provedena u skladu sa ILO standardima, ukazuje na činjenicu da je nezaposlenost veliki problem u Bosni i Hercegovini, te jedan od najjačih pokretača socijalne isključenosti. Zbog toga razvoj uključivog tržišta rada mora biti jedan od ključnih prioriteta za jačanje socijalne uključenosti.

Istraživanje, kako je već navedeno, pokazuje da je neaktivnost - obeshrabreni bivši radnici i oni koji ne traže zaposlenje - jedan od najgorih problema socijalne isključenosti u BiH. I zaista, brojke pokazuju da je skoro polovina kvalificirane radne snage odustala od tržišta rada i odabrala izdržavati se u sektoru sive ekonomije ili osloniti se na novčanu pomoć iz inostranstva ili socijalnu ili porodičnu pomoć/solidarnost.

Ova je pojava vrlo problematična. Ekonomska aktivnost i sudjelovanje na tržištu rada u samoj su srži ekonomske uključenosti. Ona je osnovni mehanizam kojim se bogatstvo širi unutar distribucije prihoda, unutar i između različitih grupa.

Bez promjena u stopama aktivnosti, zaposlenosti i sudjelovanja, ekonomski rast će ostati neujednačen i neravnopravno raspoređen.

---

42 Vidjeti: MTDS BiH, ibid, str. 25

43 BHAS, Anketa o radnoj snazi 2006 (preliminarni podaci), priopćenje za javnost br. 1, 27.7.2006., Sarajevo.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 59

Sljedeći opći principi ključni su za jačanje uključivog tržišta rada:

- pomoć pri traženju zasposlenja i prevencija dugoročne nezaposlenosti;
- podrška poduzetništvu i unapređenje ozračja pokretanja poslovanja;
- promoviranje sposobnosti prilagođavanja stalnim promjenama, kako zaposlenika tako i poslodavaca;
- osiguravanje boljeg i kvalitetnijeg ulaganja u ljudske resurse;
- povećanje mogućnosti zapošljavanja i podrška aktivnome "trećem dobu";
- podrška ravnopravnosti spolova u smislu zapošljavanja i vrednovanja rada;
- borba protiv diskriminacije, a naročito prema slabijim kategorijama stanovništva;
- unapređenje finansijskih poticaja za povećanje visine plaća;
- značajno smanjenje rada u neformalnom sektoru kroz tranziciju iz neformalne u formalnu ekonomiju;
- pružanje podrške profesionalnoj i geografskoj pokretljivosti.

Treba dodati i dva opća prioriteta:

- podrška direktnim stranim ulaganjima i aktiviranju domaće štednje koja vodi ka ulaganju, a usmjerena je ka otvaranju novih radnih mjesta i njihovom održavanju;
- smanjenje regionalnih različitosti između tržišta rada.

Prioritet broj dva:
Osigurati modele sistema socijalne pomoći koji su prikladni i dostupni svima, te osigurati da oni pružaju poticaje za zapošljavanje svim radno sposobnima.

Mane i propusti postojećeg sistema socijalne pomoći u BiH već su odavno poznate. Postojeći je sistem loše prilagođen svrsi i ne osigurava ravnopravnost. Dalekosežni programi reforme su nažalost izuzetno usporeni. Reformama sistema socijalne pomoći, tj. razvoja uključivog sistema socijalne pomoći potrebno se baviti kroz dvije vrste aktivnosti.

Prvo, razvojem modela koji zadovoljava korisnike i njihove potrebe. To se može postići kroz:

- razvoj sistema socijalne pomoći usmjerenog ka poboljšanju kvaliteta života;
- osiguranje aktivnih oblika zaštite i njihovo kvalitetnije usmjeravanje;
- razvoj mreže koja odgovara potrebama korisnika;
- osiguranje pluralizma usluga;
- razvoj novog pristupa koji uzima u obzir potrebe pojedinca.

Druga vrsta aktivnosti usmjerena je ka ulaganju u osobni ljudski kapital. Pod ovim podrazumijevamo podršku ulaganju koje će im na taj način omogućiti punu socijalnu uključenost. Ovo se naročito odnosi na osobe sa posebnim potrebama. Socijalna poduzeća i zadruge ovdje mogu igrati značajnu ulogu. Navedena osnova za razvoj uključivog sistema socijalne pomoći podrazumijeva više od obične reforme institucija, zakonodavstva i modela rada. To je radikalni odmak od postojećeg sistema socijalne pomoći.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 60

OKVIR 7: UGRAĐIVANJE SOCIJALNE UKLJUČENOSTI U PROCESE PLANIRANJA OPĆINSKOG RAZVOJA U BiH – UNDP-ov PROGRAM OPĆINSKOG RAZVOJA ZASNOVAN NA LJUDSKIM PRAVIMA, RMAP

RMAP je zajednička inicijativa UNDP-a i Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH (MHRR), koja daje odgovor na problem socijalne isključenosti i nedostatak planiranja, razvoja projekata i kapaciteta implementacije na općinskom nivou u BiH. RMAP se sastoji od tri međusobno povezane komponente: (i) procjene i planiranja, (ii) implementacije i (iii) razvoja politike, u okviru kojih izgradnja kapaciteta glavnih aktera u procesu predstavlja aktivnost koja se odvija kroz više sektora. Temelji se na suštinskoj vezi između razvojnih ciljeva i poštivanja ljudskih prava.

Pristup zasnovan na poštivanju ljudskih prava, kakav koristi RMAP, prihvaćen je kao razvojni okvir koji koristi analitičke prednosti ljudskih prava i njihove principe (sudjelovanja, nediskriminacije, odgovornosti) za produbljavanje i proširenje postojećih razvojnih pristupa. RMAP to koristi u praksi, kombiniranjem ljudskih prava sa standardnom analizom lokalnog razvoja koja se odnosi na procjenu lokalnih potreba i potencijala i u sklopu procesa participativnog planiranja i implementacije projekata na lokalnom nivou.

RMAP obučava općine u BiH za primjenu višesektorskog pristupa u procjeni potreba općine koji uključuje, ali i prevazilazi lokalni ekonomski razvoj ili druge uz to vezane pristupe. Procjena i planiranje zasnovani su na sudjelovanju (u nekim općinama u takvo je sudjelovanje uključeno i do 150 ljudi), s pažnjom usmjerenom na uključivanje najugroženijih kategorija u cijeli proces. Preko serije radionica i obuka, pažnja se usmjerava na razvoj lokalnih kapaciteta za planiranje, osmišljavanje projekta i implementaciju koja promovira lokalni razvoj, kao i ispunjavanje ljudskih prava.

Opći cilj RMAP-a jeste da općina u potpunosti postane odgovorna za strategije zasnovane na ljudskim pravima. Da bi se to moglo postići, one se razvijaju kao općinske, a ne samo strategije lokalne uprave. Rezultat procesa sudjelovanja je uključen u profil općine zasnovan na ljudskim pravima, koji odražava stanje lokalnog razvoja i daje osnovu za proces planiranja koji će potom uslijediti.

Sudjelovanje širokog obima omogućeno je kroz partnerske grupe (PG) koje se sastoje od predstavnika svih segmenata zajednice. Pored toga, na lokacijama koje su najprikladnije organiziraju se sastanci fokusnih grupa i pojedinačni sastanci kako bi se omogućilo potpuno sudjelovanje ugroženih grupa stanovništva, kao što su Romi, povratnici, starije osobe, mladi, seosko stanovništvo, itd.,a istovremeno izbjeglo da cijeli proces vodi elita ili etnička većina. U tom smislu, primjenom pristupa zasnovanog na ljudskim pravima, RMAP definira i daje smisao jednakosti i socijalnoj uključenosti u procesu lokalnog planiranja. Analiza nediskriminacije, koja je u samoj suštini okvira HR, koristi se za identificiranje marginaliziranih i najugroženijih grupa i to u ranoj fazi procesa, a potom - na osnovu participativnog pristupa - sistematsko poticanje njihovog direktnog i indirektnog sudjelovanja (putem fokusnih grupa) u cjelokupni proces procjene i planiranja i prepoznavanja projekata i mjera koje treba poduzeti.

Zakonodavna i izvršna tijela lokalnih vlada imaju ključnu ulogu u preuzimanju vodstva, s obzirom na logističku postavku cijelog procesa i svih sastanaka, u izradi nacrta strategije zasnovane na ljudskim pravima, te u fazi implementacije. Općinski razvojni tim (MDT), kojim predsjedava načelnik općine, formira se na početku procesa procjene - njegova uloga je da vodi proces procjene i planiranja RB na općinskom nivou. Također se uspostavlja sistem trajne komunikacije sa općinskim vijećem, čiji su predstavnici članovi MDT-a. Nakon što MDT i RMAP izrade nacrt strategije koju odobrava PG, općinsko vijeće u konačnici usvaja i potvrđuje prioritete definirane u strategiji. Nakon usvajanja, strategija zasnovana na poštivanju ljudskih prava, koja prosječno pokriva period od pet godina, postaje živi dokument kojeg implementira izvršno tijelo općinske vlade i koji je podložan promjenama s obzirom na okolnosti uz pomoć RMAP.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 61

U fazi implementacije koja slijedi RMAP pruža tehničku pomoć svojim općinskim partnerima i gradi kapacitete vezane za razvoj projekta i upravljanje projektnim ciklusom. Set prioritetnih projekata koji uključuju projekte namijenjene socijalno isključenim i slabijim kategorijama stanovništva, razvija se i implementira, uz dogovor o sufinansiranju između općine, partnera u implementaciji i UNDP-a.

Ključni aspekt rada RMAP-a u općinama u BiH je povećanje kapaciteta onih koji traže svoja prava, kao i onih koji su dužni ta prava pružiti. Uvođenjem međunarodnih standarda o ljudskim pravima, kao okvira i osnove za poboljšanje razvojnih aktivnosti, RMAP usmjerava pažnju lokalnih službenika na obaveze poštovanja ljudskih prava. Također, tehnike inkluzije građana, zajedno sa upoznavanjem i obukom za korištenje sredstava planiranja, prebacuju se i na općinske službenike i građane koji učestvuju u procesu. Prenose se i druge vještine, kao što su sposobnost izrade SWOT (prednosti, slabosti, mogućnosti, izazovi) analiza, plana aktivnosti, te vještine izrade i implementacije projekata, kako bi se cijeli proces učinio održivim.

Okvir izradio RMAP tim UNDP-a.

Prioritet broj tri:
Usmjeravanje veće pažnje na stigmatizirane i najugroženije pojedince, te na one kojima prijeti najveći rizik od socijalne isključenosti u smislu dugotrajnog korištenja socijalne pomoći

Osobama koje pripadaju najisključenijim i stigmatiziranim kategorijama stanovništva - npr. Romi, beskućnici, žrtve zlostavljanja, ovisnici i HIV zaraženi/oboljeli od SIDE - treba posvetiti veću pažnju kako bi se uklonili akutni problemi koji uzrokuju teškoće u zapošljavanju i otežavaju im pristup tržištu rada, socijalno sudjelovanje i ostvarenje osnovnih prava. Ove su grupe često suočene sa velikim problemima upravo zbog svoje socijalne isključenosti. Prema tome, ciljevi BiH bi trebali biti:

- unapređenje i finansiranje programa integracije ili socijalne reintegracije pripadnika ugroženih grupa kako bi se motivirali, naučili o načinima sudjelovanja u društvu i podiglo njihovo samopouzdanje;
- iznalaženje načina da se ove kategorije motiviraju na sticanje obrazovanja;
- unapređivanje procesa samoorganiziranja svake grupe;
- podrška inicijativama koje pokreću sami korisnici;
- pokretanje javnih informativnih kampanja namijenjenih općoj populaciji s ciljem ublažavanja efekata stigmatizacije.

Prioritet broj četiri:
Stavljanje naglaska na borbu protiv dječijeg siromaštva kako bi se prekinulo naslijeđe međugeneracijskog siromaštva

Jasno je da se u domaćinstvima s djecom javljaju brojni faktori socijalne isključenosti koji u društvu kakvo je bosanskohercegovačko mogu povećati rizik koji prijeti djeci i mladima. Službene statistike o tome nemaju odvojene ili provjerene podatke. Porodice s djecom nisu privukle značajnu pažnju usmjerenu u smislu prevencije ili mogućeg smanjenja trajnog međugeneracijskog siromaštva.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 62

Preliminarni izvještaj o stanju siromaštva u BiH za period 2001-2004.[44] pokazao je da domaćinstva s većim brojem djece spadaju među najsiromašnije grupe stanovništva. Čak 66% ili dvije trećine ih je siromašno. Istovremeno, one čine do 10% ukupnog broja siromašnih. Djeca u BiH čine jednu trećinu ukupnog stanovništva. Od tog broja, svakom drugom djetetu uskraćeno je zdravstveno osiguranje, dok 60% djece pripada kategorijama kojima je uskraćen neki dio sistema socijalne pomoći. Između 5% i 6% djece nije završilo obavezno osnovno školovanje, dok je njih 18% prisiljeno obavljati teške poslove. Svako četvrto dijete žrtva je nekog oblika nasilja.

Djeca i mladi se mogu naći u socijalno isključenoj kategoriji stanovništva ili mogu predstavljati grupu socijalno isključenih ukoliko dolaze iz porodica koje ostvaruju niske prihode. Prema istraživanju provedenom za NHDR, više od pola (52%) ih je socijalno isključeno, žive u nepovoljnom porodičnom okruženju, tj. porodici sa jednim roditeljem ili naročito velikoj porodici (66% prema Preliminarnom izvještaju). Seosko stanovništvo koje obično ima veći broj djece čini do 83% siromašnih. Ako tome dodamo nizak obrazovni standard roditelja, naročito u seoskim područjima, postaje jasno da proces sazrijevanja za većinu ove djece znači nastavak života u siromaštvu, kako u materijalnom tako i u smislu obrazovnih mogućnosti.

Biti djetetom u BiH danas je vrlo teško i djeci prijeti povećan rizik od isključenosti. Djeci i mladima koji dolaze iz siromašnih porodica treba posvetiti posebnu pažnju.

Prema istraživanju provedenom za ovaj izvještaj, od 1.521 ispitanika, 675 (44%) ih smatra da njihova domaćinstva žive u "teškim" ili "iznimno teškim" uvjetima uzrokovanim niskim prihodima, dok 612 (41%) ih nekako uspijeva sastaviti kraj s krajem kroz mjesec dana, dok ih samo 192 (12,5%) živi ugodnim životom u okviru svojih trenutnih primanja. Ukupno 22 ispitanika (1,5%) nije odgovorilo na ova pitanja.[45] Ako samo 12%-14% stanovništva živi ugodnim životom od svojih postojećih primanja, to ukazuje na potrebu da se uzme u obzir činjenica da samo jedna polovina svih porodica s djecom nekako uspijeva izaći na kraj sa svojim prihodima, dok skoro jedna polovina porodica s djecom živi u "teškim" ili "iznimno teškim" uvjetima. Drugim riječima, skoro polovina domaćinstava s djecom, a upravo zbog siromaštva, izvor je velikog rizika da će toj djeci biti uskraćene mnoge njihove potrebe, te da je vjerovatno je da će ta djeca svoje siromaštvo prenijeti i na svoje buduće porodice i domaćinstva, upravo zbog vlastitog niskog obrazovnog standarda i socijalne isključenosti.

Grafikon 1 pokazuje kako siromaštvo i ekonomski pritisak mogu utjecati na izglede da porodica postane disfunkcionalna, kao i na pojavu loše brige o djeci i njihovim razvojnim potrebama. Također je vjerovatno da takvo siromaštvo može dovesti do poremećaja u ponašanju kod djece i mladih, slabih rezultata u školi ili potpunog napuštanja školovanja, te do općih problema inkluzije društva: [46]

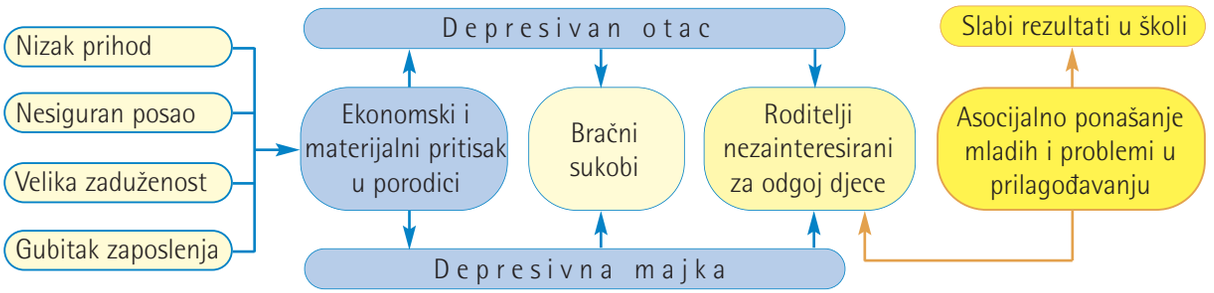
44 EPPU-PIMU, *Preliminarni izvještaj o stanju siromaštva u BiH za period 2001 - 2004.,* Sarajevo, maj 2005.

45 Jedna polovina domaćinstava pokrivena NHDR-2007 istraživanjem su ona domaćinstva koja imaju djecu. Iako u tom smislu uzorak nije reprezentativan, on ipak ukazuje na to da se veliki broj mladih i djece mogu naći u grupi socijalno isključenih, čak i u svojoj dječijoj i školskoj dobi, bez obzira na to da li pohađaju školu ili ne.

46 Prema: Shaffer, D. R., *Razvojna psihologija, djetinjstvo i adolescencija,* 1996., str. 613.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 63

Grafikon 1. Utjecaj siromaštva i ekonomskog pritiska na porodicu

U zemljama EU različiti projekti i oblici pomoći razvijani su u svrhu pomoći djeci koja potječu iz porodica lišenih materijalnih dobara i obrazovanja, raspadnutih i disfunkcionalnih porodica, kao i izuzetno siromašnih porodica. Oni se mogu podijeliti u dvije glavne grupe:

- Posredovanje društva i socijalnih institucija u slučajevima kada dijete nema optimalne porodične uvjete za razvoj, kako bi se kompenziralo loše roditeljstvo i loši porodični uvjeti. Ovo se posredovanje manifestira različitim oblicima socijalne pomoći, osiguravanju najboljeg mogućeg obrazovanja, stipendija koje omogućavaju da djeca pohađaju školu što je to duže moguće, da se bave sportskim i kulturnim aktivnostima, da se druže, sudjeluju u grupnim ljetnim odmorima, roditeljskim sastancima i tako dalje.
- Alternativno, organiziranje stalne pomoći u obrazovanju za mlade ljude, posebno za one iz rizičnih grupa, kako bi se pripremili za uspješan brak, porodični život i odgovorno roditeljstvo. Posebna pažnja posvećuje se onim mladim ljudima koji nisu imali sretno djetinstvo, s ciljem da razumiju razloge i nauče kako da izbjegnu pravljenje sličnih grešaka u odgoju svoje djece.

Programi pomoći djeci iz rizičnih porodica izuzetno su rijetki u BiH i još uvijek ne postoji svijest o njihovoj važnosti i hitnosti. Lokalne zajednice i škole bi trebale imati obavezu da prepoznaju probleme i okupe djecu i mlade ljude čiji roditelji nisu u stanju da im pruže adekvatno okruženje za obrazovanje u njihovim domovima i koji iz tog razloga se lako mogu naći na marginama društva.

Prioritet broj pet:
Osigurati preventivno rano obrazovanje i time ponuditi bijeg od generacijskog uskraćivanja

Skoro sva istraživanja koja se bave razvojem djece i mladih pokazuju koliko su ranije godine života važne za kasniji razvoj ličnosti, pa samim time i uspjeh u društvu. Danas se dob od 3-7 godina smatra ključnom za formiranje brojnih ljudskih karakteristika i kvaliteta, kao što su intelektualna radoznalost, motivacija za učenje i potreba za socijalizacijom i pripadnošću grupi, kao i za razvijanje samosvijesti i svijesti o svojoj ulozi u društvu.

Jasno je da kada djeca iz ugroženih sredina krenu u osnovnu školu, u ranim godinama nailaze na teškoće u savladavanju ovih nedostataka i uspješnom ispunjavanju zahtjeva koji su im postavljeni u školi. Na osnovu ovih saznanja, UNESCO-va komisija iz 1996. definirala je zahtjeve koje mora ispuniti svaka vlada i to da sva djeca

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 64

trebaju imati osnovno obrazovanje,[47] ne samo kao zakonom propisanu obavezu, nego prvenstveno kao osnovu za cjeloživotno učenje. Na nesreću, BiH ima najslabije razvijen sistem predškolskog obrazovanja, kako u regionu tako i u cijeloj Evropi. Ovakva situacija trebala bi biti značajna svim donositeljima odluka na polju obrazovne politike u BiH, budući da nerazvijenost ovog osnovnog nivoa obrazovanja sistemski narušava intelektualne potencijale zemlje i ima značajan utjecaj na gubitak potencijalnih talenata.

Nadalje, BiH, relativno govoreći, ima najskuplje predškolsko obrazovanje; roditelji moraju dati trećinu svoje prosječne plaće kako bi platili predškolsko obrazovanje jednog djeteta. Postoje neki izuzeci od plaćanja, posebno tamo gdje je dvoje djece iz jedne porodice predškolskog uzrasta. Pa ipak, troškovi su previsoki za mnoge roditelje koji se onda odlučuju na alternativna rješenja i djecu povjeravaju na čuvanje nekvalificiranim osobama.

Društvene razlike imaju jak utjecaj na razvoj djeteta u predškolskom uzrastu. Društvena isključenost počinje već u ovom periodu. U nedostatku adekvatne društvene intervencije, djeca će negativne posljedice trpjeti ne samo u djetinjstvu i mladosti, nego i kroz cijeli život. U svrhu preživljavanja, siromašni roditelji prihvaćaju slabo plaćene poslove u sivoj ekonomiji i ostavljaju djecu samu kod kuće ili sa starijim ljudima koji im ne mogu pružiti onoliko koliko im je potrebno za njihov sveobuhvatni razvoj.

Ukoliko društvo ne omogući predškolskoj djeci jednake mogućnosti da pohađaju predškolske institucije, gdje će njihov kognitivni i emocionalni razvoj biti motiviran u profesionalnom okruženju, onda će porodična situacija djetetu ili ponuditi privilegije ili mu uskratiti razvoj. Dok se siromašni roditelji bore za opstanak, materijalno privilegirani roditelji mogu svojoj djeci omogućiti skupe vrtiće i brojne obrazovne, kulturne i sportske mogućnosti. Djeca iz siromašnih porodica koja rastu izvan urbanih dijelova posebno su ugrožena zbog nedovoljno razvijene mreže predškolskih institucija i općenito niskog životnog standarda.

Potrebno je hitno razmotriti nedovoljnu pažnju koja se posvećuje predškolskom obrazovanju, dok univerziteti još uvijek podržavaju četvorogodišnje obrazovanje do sticanja diplome. Stanje je takvo da se zatvaraju čak i neke postojeće predškolske ustanove.

Jedan od mogućih odgovora na ovakav disparitet možda leži u pronalaženju bliske veze između predškolskog i osnovnog obrazovanja, gdje se uslijed smanjenog nataliteta oslobađa fizički prostor koji bi se mogao iskoristiti za predškolsku djecu. Ovaj prostor bi se mogao iskoristiti i za obrazovanje odraslih, posebno za roditelje koji su ostali bez posla, ili za savjetovanje roditelja sa malom djecom.

Prioritet broj šest:
Unapređenje procesa prelaska sa školovanja na zapošljavanje sa sistemom obrazovanja koji je bolje prilagođen potrebama tržišta rada

Općeprihvaćena činjenica je da nizak nivo obrazovanja kod osobe umanjuje šansu za lakše uključenje na tržište rada i obavljanje poslova koji zahtijevaju određene vještine. Kako bi smanjili rizik od siromaštva i socijalne isključenosti, većina zemalja EU produžila je obavezno školovanje. U BiH je produženo osnovno školovanje uvedeno u školskoj 2004/2005. godini i sada traje devet godina. Nadalje, značajan broj mladih ljudi i dalje nema garanciju da će pronaći zaposlenje, čak ni po završetku srednje škole, niti veću šansu da budu socijalno uključeni, jer je stručno obrazovanje u većini ovih škola zasnovano na zastarjelim školskim programima. Obavezno školovanje u BiH još uvijek je organizirano na tradicionalan način, bez ikakve fleksibilnosti u stručnom obrazovanju koje je usmjereno na određene poslove ili zanate. Zastarjeli obrazovni program i organizacija

[47] Delors, J (ed.), *The Treasure Within - Unutarnje bogatstvo,* UNESCO-ov izvještaj Međunarodne komisije za obrazovanje u 21. stoljeću, Pariz, UNESCO, 1996.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 65

srednjoškolskog obrazovanja direktno utječu na slabe mogućnosti zapošljavanja i, kao posljedicu, na socijalnu uključenost.

Naše istraživanje je pokazalo da se djeca i mladi mogu naći u riziku od siromaštva ako nakon završene osnovne škole ne nastave svoje obrazovanje (njihov udio među siromašnima doseže 57%); ukoliko su nezaposleni (17% ukupnog broja siromašnih); ako su povratnici u nekim dijelovima države (10% siromašnih); ako pripadaju kategoriji djece sa teškoćama u razvoju i/ili zdravstvenim teškoćama ili sa fizičkim i/ili mentalnim oštećenjima, jer je postotak ovakve djece (0,7%) koja pohađaju redovno školovanje minimalan; te ako pripadaju drugim manjinskim grupama kao što su Romi.

Svaka je druga mlada osoba koja ne pohađa školu ili neku vrstu obuke navela da je nezaposlen(a), što je 2,5 puta više nego kod opće starosne grupe od 26 do 65. Većina zaposlenih mladih ljudi radi u privatnom sektoru (62%), dok je postotak zaposlenih mladih ljudi u državnoj upravi (13,1%) tri puta niži u odnosu na starosnu grupu od 26 do 65 godina.

Kako bi povećali postotak mladih ljudi koji posjeduju stručne kvalifikacije za određene poslove, prema zahtjevima tržišta rada i kojima bi se garantirale bolje mogućnosti zaposlenja, Evropska unija razvila je Program za stručno obrazovanje i obuku (VET). EUVET II, dvogodišnji program koji se temelji na principima cjeloživotnog učenja, u BiH je započeo u januaru 2005.

Njegovi osnovni ciljevi su:

- razvoj i daljnja modernizacija sistema stručnog obrazovanja i obuke (VET) u kontekstu učenja kroz cijeli život;
- održavanje i daljnji razvoj kapaciteta domaćih institucija, kako bi provele reformu stručnog obrazovanja i obuke, s posebnom pažnjom na potrebe tržišta rada;
- usklađivanje i približavanje obrazovnog sistema BiH standardima EU.

Reforma srednjeg stručnog obrazovanja i obuke za sobom povlači razvoj strategije obrazovanja odraslih; te bi trebalo omogućiti BiH da postepeno uskladi svoj razvoj sa strateškim ciljevima Evropske unije.

Četiri glavna stuba EU strategije zapošljavanja određuju reformu obrazovanja: mogućnosti zapošljavanja, prilagodljivost, poduzetništvo i jednake mogućnosti. S obzirom na visok nivo nezaposlenosti u BiH i planove državne ekonomske reforme, novouspostavljena mala i srednja poduzeća i potrebu pružanja jednakih mogućnosti zapošljavanja ženama i muškarcima, sva četiri navedena stuba jednako su važna.

Prioritet broj sedam:
Smanjiti nivo siromaštva i široko rasprostranjenu socijalnu isključenost svih etničkih manjina

Posljedice rata, etničkog čišćenja i trenutna ustavna uređenja daju poseban značaj konceptu "etničke manjine". Sva tri konstitutivna naroda (zvanično priznata kao "ne-manjinska"), u stvarnosti su pripadnici etničkih manjina u onim područjima u kojima su većina pripadnici drugih etničkih grupa.

Istraživanja koja je proveo UNDP BiH u 2006. uspostavila su direktnu vezu između pozicija konstitutivnih naroda iz etničkih manjina (u različitim dijelovima zemlje) i njihove socijalne isključenosti i siromaštva.[48] Dokazano je da su manjinske populacije siromašnije, što zauzvrat potvrđuje da je dominantan faktor socijalne isključenosti upravo pripadnost manjinskom narodu; siromaštvo određeno etničkom pripadnošću javlja se kumulativno kao pokretač socijalne isključenosti (vidi tabelu 1): [49]

---

[48] Vidi: UNDP BiH, *Sistem ranog upozoravanja - tromjesečni izvještaj 1 (januar-mart) i 2 (april-jun), 2006.*

[49] UNDP BiH, *Sistem ranog upozoravanja - tromjesečni izvještaj 1, str. 41, 2006.*

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 66

Tabela 1.
Mjesečni prihod domaćinstava, uključujući sve plaće i prihode svih članova kućanstva, dječije doplatke, penzije i sve druge izvore prihoda (u %)

Prihod u KM	Većinsko stanovništvo u većinskom bošnjačkom području			Većinsko stanovništvo u većinskom hrvatskom području			Većinsko stanovništvo u većinskom srpskom području		
kvartal	sep. 05.	nov. 05.	mart 06.	sep. 05.	nov. 05.	mart 06.	sep. 05.	nov. 05	mart 06.
Nema prihoda	4,0	3,5	6,4	2,9		2,8	68	0,6	5,4
< 100	2,3	3,2	6,7	1,9	1,6	4,2	7,8	8,5	10,1
101 - 200	14,1	17,3	14,5	6,9	10,3	7,6	11,4	15,2	11,4
201 - 300	13,0	14,2	12,4	2,0	3,7	7,9	10,9	16,5	12,6
301 - 400	12,0	12,8	12,4	2,7	6,8	3,0	7,5	14,0	10,5
401 - 500	9,1	15,8	11,8	11,9	6,4	5,5	6,8	11,8	11,6
Podsuma do 500	54,6	66,8	64,1	28,2	28,8	30,9	51,4	66,5	61,5

Prihod u KM	Manjinsko stanovništvo u većinskom bošnjaškom području			Manjinsko stanovništvo u većinskom hrvatskom području			Manjinsko stanovništvo u većinskom srpskom području		
kvartal	sep. 05.	nov. 05.	mart 06.	sep. 05.	nov. 05.	mart 06.	sep. 05.	nov. 05.	mart 06.
No income	1.3	5.6	10.3	3.6	1.2	2.7	11.7	1.3	8.2
< 100	9.0	1.0	6.9	4.1	1.8	8.4	2.7	11.7	8.0
101 - 200	19.4	19.1	25.5	8.4	8.0	7.3	18.5	19.9	10.6
201 - 300	16.4	16.6	26.7	8.8	9.7	10.5	14.9	25.6	6.3
301 - 400	6.7	2.4	1.5	10.2	7.1	8.9	12.2	5.4	10.1
401 - 500	5.2	16.4	10.7	10.4	5.0	7.8	16.7	17.1	7.9
Podsuma do 500	58.1	61.1	81.6	45.6	32.8	45.6	76.6	81.0	51.2

Izvor: Anketa koju je proveo PRISM Research za EWS.

Iako je iz ove tabele jasno da pripadanje manjinskom narodu u određenim područjima BiH može doprinijeti ostvarivanju nižih prihoda, ne može se utvrditi direktna veza, jer se i drugi faktori koji određuju visinu prihoda - kao što su život u seoskom području, starost, status zaposlenosti i spolna pripadnost - indirektno odražavaju u ovim brojkama.

Moguće je da razlog većeg rizika od siromaštva kod etničkih manjina leži u isključenosti zasnovanoj na socijalnoj izolaciji, a ne obratno. Također, zbog činjenice da su oni koji su ostali ili se vratili na područja gdje su pripadnici manjinskih etničkih grupa uglavnom stariji ljudi, te je upravo ta njihova starost značajan dodatni faktor ekonomske isključenosti. Ovakvu sliku potvrđuje i subjektivna procjena vlastitog ekonomskog statusa - kako domaćinstva percipiraju vlastito siromaštvo u odnosu na ostatak društva i predodređeni prosjek. Položaj ostalih

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 67

nacionalnih manjina ("ostalih") je također direktno vezan za gore navedenu pojavu.

Zakon o zaštiti prava nacionalnih manjina usvojen je 2003. (Službeni glasnik BiH, broj 12/03). U ovom je zakonu definirano 17 etničkih manjina kojima su zagarantirana jednaka prava, potpuno u skladu s međunarodnim standardima. Odredbe ovog zakona, članovima nacionalnih manjina garantiraju prava na slobodu organiziranja i udruživanja, kako bi izražavali i štitili svoja kulturna, obrazovna, religiozna i druga prava, interese i potrebe vezane za očuvanje njihovog identiteta. Općenito, ovaj zakon članovima nacionalnih manjina pruža kvalitetnu zaštitu osnovnih prava u područjima kao što su pravo na obrazovanje i ispunjenje kulturnih potreba i interesa (članak 15. i 17.), pravo na upotrebu maternjeg jezika (članak 11.) i pravo na uspostavu medija i učešća u radu postojećih medija. Za razliku od Ustava BiH, ovaj zakon predviđa mogućnost učešća predstavnika etničkih manjina u tijelima vlasti, naročito u pravosudnim i izvršnim tijelima, kao i zakonodavnim tijelima, savjetodavnim tijelima (Vijeće za nacionalne manjine). Nadalje, Zakon o izmjenama i dopunama Izbornog zakona u BiH, članak 37., poglavlje 13A (26. april 2004.), predviđa sudjelovanje pripadnika nacionalnih manjina na nivou lokalne vlasti.

Međutim, i pored postojećih pravnih okvira, u područjima zapošljavanja i obrazovanja i dalje je prisutna socijalna isključenost zbog jednonacionalne strukture institucije i poslovanja. Ova isključenost ne mora biti rezultat direktne diskriminacije, nego nastaje kao rezultat složenih odnosa između veće etničke homogenizacije svakog konstitutivnog naroda u nekim područjima i teškoća koje nacionalne manjine imaju u procesu uživanja jednakih mogućnosti.

Romi, u ovom smislu, imaju manja prava jer su nacionalna manjina u cijeloj BiH. Ne postoje službeni podaci koji se tiču veličine nacionalnih manjina u BiH, tako da, na primjer, veličina romske populacije varira od 60.000 (podatak Vijeća Evrope) do 120.000 (procjena romskih organizacija). Visoke stope nezaposlenosti i stvarne teškoće koje Romi imaju u smislu ostvarivanja jednakih prava na tržištu rada, u kombinaciji sa niskim nivoom obrazovanja glavne su odrednice njihovog siromaštva i socijalne isključenosti. Smanjenje siromaštva i socijalne isključenosti Roma zahtijeva holistički pristup kroz socijalno-ekonomske mjere na različitim nivoima. Pored uklanjanja direktne diskriminacije i pružanja jednakih prava, mora se popraviti i njihova stambena situacija, osigurati im se ravnopravan pristup sistemu obrazovanja, uz dalju obuku (naročito programi reintegracije u mlađim razredima i stipendija za romske učenike), dok poslodavce i javne institucije treba potaknuti da zapošljavaju članove romske zajednice.

3. Sažetak i zaključak

Socijalna uključenost i politike kreirane kako bi smanjile isključenost dio su standarda Evropske unije, njene politike i prakse. Kako smo naglasiti, one nisu obavezujuće u ovoj fazi procesa stabilizacije i pristupanja EU. Izuzetno je, međutim, važno za BiH da započne s pripremom politika socijalne uključenosti, usklađenih sa standardima EU.

Analiza socijalne isključenosti predstavlja najkorisnije sredstvo za razumijevanje i rješavanje problema deprivacije u smjeru kreiranja relevantnih politika. U ovom poglavlju smo navedeno preveli u sedam ključnih prioriteta djelovanja. U narednim ćemo se poglavljima odmaknuti od strateškog analiziranja i utvrđivanja ciljeva te preći na područje operativnog djelovanja.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 68

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 69

Izvještaj o humanom razvoju 2007

Socijalna uključenost u Bosni i Hercegovini

5. POGLAVLJE:

EKONOMSKA ISKLJUČENOST

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 70

5. POGLAVLJE: EKONOMSKA ISKLJUČENOST

Ovo poglavlje je prvo u nizu onih u kojima se bavimo ispitivanjem dimenzija socijalne isključenosti u BiH i koje detaljno pojašnjava načine kako osigurati veću uključenost. Poglavlja nisu poredana po prioritetima, ali ekonomska sigurnost i sudjelovanje u ekonomiji bez sumnje imaju centralno mjesto, ne samo u odnosu na materijalno blagostanje nego i u odnosu na druge dimenzije, obzirom da se samo kroz aktivnu i živu ekonomiju mogu ostvarivati i osnovna prava.

Razmatranje osnovnih pitanja kojima se bavimo u ovom poglavlju dajemo u tri dijela. Počinjemo s ekonomskim i političkim kontekstom u okviru čega navodimo značajne aspekte bosanskohercegovačke ekonomije i njihov odnos prema socijalnoj isključenosti i načinu na koji utječu na oblik postojećeg okvira politika. Potom istražujemo različite procese i dinamiku ekonomske isključenosti - nezaposlenost, materijalnu ugroženost i tako dalje. U konačnici ističemo neke od mogućih načina rješavanja problema, nudeći set politika uključenosti prilagođen kontekstu BiH.

1. Ekonomski i politički kontekst

a) Bosanskohercegovačka ekonomija u 2006. godini

U poslijeratnim je godinama u ekonomiji Bosne i Hercegovine postignuto mnogo. Cijeli period obilježio je vidan razvoj, uspostavljena je makroekonomska stabilnost sa niskom inflacijom i stabilnim budžetskim prihodima. Ojačale su središnje monetarne institucije (na čelu sa Centralnom bankom BiH), a daleko se odmaklo i sa tranzicijom ka tržištu. Rast od 5,5% je u nivou s projiciranim, dok BDP po glavi stanovnika konačno dostiže predratni nivo. Takav se pozitivni pomak snažno odrazio i na ekonomsku komponentu HDI, o čemu smo govorili u 2. poglavlju.

S druge strane, ostalo je još mnogo toga što je potrebno uraditi, posebno na polju ekonomske uključenosti. I doista, kontinuirani rast nije u značajnijoj mjeri smanjio ekonomsku nesigurnost. Vrijedi stoga zastati kako bismo razmotrili činjenicu da bez obzira na pozitivan trend ekonomskog rasta i povećanja BDP-a po glavi stanovnika, još uvijek oko jedna petina bosanskohercegovačkog stanovništva (17,8%) živi ispod granice siromaštva, dok je jedna trećina u riziku od siromaštva zbog variranja njihovih prihoda. Životni standard mnogih porodica je izuzetno nizak. Smatramo da bi se ekonomska politika morala više fokusirati na rješavanje problema siromašnih.

Nadalje, očigledno je da rast sam po sebi ne utječe u velikoj mjeri na konačnu stopu siromaštva. Kako pokazuje tabela u prilogu, u godinama između dva zadnja značajna istraživanja o siromaštvu (LSMS - anketa o mjerenju životnog standarda u 2001. i anketa Življeti u Bosni 2004.), ono je smanjeno za manje od 4%, dok je kumulativni rast iznosio skoro 30%. Očito je i da je nejednakost u porastu i da se materijalno blagostanje pojedinih grupa u nedavnoj prošlosti pogoršalo. Primjer takvog stanja su i podaci iz revidirane Srednjoročne razvojne strategije BiH iz 2005.

Tabela 2.
Promjene u stopi siromaštva za period 2000-2004. preuzete iz revidirane MTDS - PRSP (EPPU, 2005.)

	Stopa siromaštva u %		Smanjenje stope siromaštva
	2001	2004	
RS	24,8	20,8	16,1
FBiH	16,3	15,4	5,5
BiH	19,5	17,8	8,7

Source: MTDS Revision 2005.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 71

Ključni prioritet bosanskohercegovačkih vlasti jeste učiniti da ekonomski rast bude od koristi siromašnima i postići da ugroženi budu sposobni da sudjeluju u pozitivnim ekonomskim kretanjima. Uvjereni smo, ipak, da je upravo stav postojeće politike doveo do nepravične raspodjele. Proces tranzicije nije distribucijski neutralan. Takva nejednakost zahtijeva aktivnije upravljanje.

b) Okvir politika

Glavni okvir socioekonomske politike sadržan je u Srednjoročne razvojne strategije Bosne i Hercegovine (2004-2007.). Ovaj je dokument nedavno revidiran (u maju 2006.). Bez obzira na sve njegove nedostatke, MTDS-PRSP predstavlja značajan dokument i zbog same činjenice da je to jedini dokument nastao kao rezultat strateškog planiranja na državnom nivou.

U daljem tekstu saželi smo ključne mjere revidirane strategije. [50]

Prvo i najznačajnije je da MTDS-PRSP makroekonomske reforme smatra osnovom za stabilnost domaće ekonomije, kao i postavljanje temelja budućeg ekonomskog razvoja. Makroekonomska politika unutar dokumenta definirana je kako bi se osiguralo okruženje koje promovira brži ekonomski rast. Strategija za smanjenje siromaštva u zemlji promatra se kao nusprodukt ovog procesa; uistinu postoji direktna "jedan-naprema-jedan" veza između rasta bruto domaćeg proizvoda po glavi stanovnika i nivoa siromaštva u zemlji. Dosad implementirane makroekonomske politike doprinijele su stabilnosti cijena i vrijednosti novca, pa ipak su samo blago utjecale na smanjenje siromaštva. Zbog toga osnovni cilj ekonomije BiH jeste da rast koji ostvaruje usmjeri na smanjenje siromaštva, odnosno da rast usmjeri na ispunjenje potreba siromašnih. Makroekonomska stabilnost je potreban, ali ne i dovoljan uvjet za postizanje ovog cilja.

Prvobitna MTDS BiH, koja je usvojena 2004. godine, definirala je četiri osnovna makroekonomska cilja:

1. do 2007. godine dostići 70% od BDP-a iz 1991. godine;
2. do 2007. godine ostvariti djelomičnu kreditnu sposobnost na međunarodnom tržištu kapitala;
3. smanjiti udio javne potrošnje u BDP-u;
4. postići fiskalnu održivost kroz fiskalnu konsolidaciju.

Prvobitna MTDS BiH predvidjela je prosječni rast realnog BDP-a na nivou od 5,5% za period od 2004. do 2007. godine, pri čemu se scenarij razvoja zasnivao na makroekonomskim projekcijama Međunarodnog monetarnog fonda (MMF). Ukoliko prihvatimo prognoze MMF-a, postignuta je prosječna stopa rasta od 5,5% (2004.: 5,7%; 2005.: 5,4%). Ipak, podaci na koje se oslanja MTDS u procesu revizije dokumenta su podaci domaćih institucija. Nadalje, polazeći od nominalnog rasta BDP-a, koristimo podatke Agencije za statistiku BiH iz nacionalnih računa za 2004. godinu i procjenu za 2005. godinu. Prema pokazateljima za 2005. godinu, nominalna stopa rasta BDP-a bila je 7,4%, što je u potpunosti u skladu sa jasnim dugoročnim trendovima. Procijenjen stvarni rast BDP-a za 2005. godinu bio je 5,7%.[51]

---

50 EPPU-PIMU, *Srednjoročna razvojna strategija BiH (PRSP), revidirani dokument,* Sarajevo, maj 2006.; Navedene informacije i kvantificirani podaci preuzeti su iz ovog dokumenta, ukoliko nije izričito drugačije navedeno (str. 13-20.).

51 Izvor: EPPU-EPRU, U 2006. godini Agencija za statistiku BiH počet će računati deflatore BDP-a, dok realne stope rasta BDP-a za 2005. godinu, kao i za prethodne godine, ostaju predmetom rasprave. Da je deflator BDP-a bio na raspolaganju već od 2005. godine, vjerovatno bi rezultirao stopom inflacije koja bi bila manja od one za 2005. godinu (koja se izračunava na osnovu indeksa troškova života). Cijene sirove nafte i drugih sličnih stavki imaju daleko manji značaj za BDP nego je to iskazano indeksom troškova života.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 72

Republika Srpska pokazuje veći ekonomski rast u odnosu na FBiH, što dovodi do ujednačavanja BDP-a po glavi stanovnika u zemlji. Potrebno je naglasiti da se ekonomski rast uglavnom ostvarivao kroz povećanje privatnih investicija po stopi većoj od one prikazane u MTDS BiH, usprkos smanjenju prihoda od pomoći i lošoj ukupnoj ekonomskoj situaciji.

Plaće i penzije su u promatranom periodu zabilježile značajna povećanja, što je dovelo do porasta privatne potrošnje. Na osnovu povećanoga udjela uvoza mašina i ekspanzije građevinskih djelatnosti, može se zaključiti da su značajno porasle i bruto fiksne investicije. Podrška domaćoj proizvodnji direktno je utjecala na smanjenje uvoza i prema tome na smanjenje nezaposlenosti.

Stopa inflacije u 2005. godini iznosila je 2,9%, što je, prema standardima BiH, značajno povećanje. Razlozi ubrzanja ne leže u faktorima na strani potražnje nego su rezultat povećanja određenih administrativnih troškova, kao i rasta cijena goriva na svjetskom tržištu.

Fiskalna se politika, prije svega, ogleda u izradi Srednjoročnog okvira rashoda (MTEF), koji daje srednjoročnu projekciju budžetskih procesa. Širi strateški ciljevi MTEF-a nastavljaju se oslanjati na strateške pravce MTDS-a, naročito u pogledu potrošnje po sektorima. Makroekonomske projekcije u okviru MTEF-a su u skladu s prvobitnom Strategijom srednjoročnog razvoja.

Implementacija Zakona o porezu na dodatnu vrijednost (PDV) od 1. januara 2006. godine, kroz koji se centralizira sistem prikupljanja prihoda od carina, zahtijeva primjenu novih procedura za raspodjelu prihoda. Sredstva se automatski odbijaju sa jedinstvenog računa kako bi se podmirili troškovi institucija BiH, čime se stvaraju preduvjeti za jačanje vlasti na državnom nivou. Ostatak prihoda se dijeli na entitete u skladu sa formulom koja se temelji na udjelu svakog entiteta u potrošnji.

Općenito se može reći da svi pokazatelji ukazuju na postojanje stabilnih makroekonomskih uvjeta i prema tome povoljnog poslovnog okruženja. Prvo se međutim mora znati da ekonomsko okruženje zahtijeva mjere na strani potražnje ako se želi postići da to okruženje zaista promovira rast. U vezi sa navedenim, unatoč velikom broju mjera kojima je poslovno okruženje u BiH unaprijeđeno, ono se još uvijek ne može nazvati povoljnim. Što se tiče drugog navoda, u MTDS-u je bilo nešto govora o pokretačima rasta ili njihovim elementima, političkim izborima i preduvjetima koji će taj rast usmjeriti u korist siromašnih. Već se, dakle, spominjalo kako BiH nema jedinstvenu strategiju razvoja.[52] MTDS sadrži dijelove koji se odnose na povećanje direktnih stranih ulaganja (DFI) i jačanje obrazovanja, pa ipak, još uvijek je malo dokaza aktivističkog pristupa.

c) Sažetak

Ukupno gledano, možemo spomenuti sljedeće prevladavajuće trendove sa početka 2006. godine:

- ekonomski razvoj je u skladu sa planiranim, u nekim oblastima čak i veći od očekivanog;
- implementacijom MTDS BiH došlo je do blagog pada siromaštva;
- siromaštvo je široko rasprostranjeno; ne utječe samo na nezaposlene, nego i zaposlene osobe, posebno u neformalnom sektoru;
- privatne investicije su u skladu sa planiranim, ali je trend kreditiranja potrošnje zabrinjavajući;
- liberalizacija trgovine ima negativan utjecaj na vanjskotrgovinski deficit - činjenica da vrijednosti izvoza ne mogu pokriti vrijednosti uvoza je jedan od najznačajnijih problema sa kojima se suočava BiH;

---

[52] Vidjeti UNDP (predstojeći) *Poslovi i poslovi. Ovo nudi novu ekonomsku perspektivu za BiH.*

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 73

- postignut je i određeni napredak u smislu transparentnosti (npr. trezorski sistem), ali ipak postoje problemi sa vanbudžetskim računima i nivoima nižim od entitetskog;
- prikupljanje prihoda se poboljšava, iako je prerano tvrditi da će se takav trend nastaviti;
- troškovi javne administracije su visoki, uglavnom zbog nemogućnosti ušteda kroz reforme obrazovanja, zdravstvenog i sistema socijalne zaštite;
- postignut je određeni napredak i u uspostavi državnih institucija, koje su neophodne za bolje funkcioniranje BiH i pristupanje EU;
- centralizacijom prikupljanja poreza unaprijeđeno je finansiranje državnog nivoa.

Ključni problem ostaje slab utjecaj ekonomskog rasta na nivo siromaštva. Kako bi se osiguralo da od ekonomskog rasta siromašni imaju koristi, potrebne su kvalitetne socijalne politike, briga javnog sektora i dinamično tržište rada. Podrška ovakvim nastojanjima može se pružiti kako kroz ekonomsku ekspanziju tako i kroz aktivne mjere na tržištu rada. Još uvijek su prisutni brojni problemi koji su postojali i kada je napravljen nacrt prvobitne MTDS BiH. Nadalje, tri cilja definirana u originalnoj MTDS BiH ostaju ista: stvoriti uvjete za održiv i uravnotežen ekonomski razvoj, smanjiti siromaštvo i ubrzati integracije u EU. Na pitanja buduće politike vratit ćemo se u završnom dijelu.

Proces praćenja i evaluacije ukazuje na to da se učinak implementacije može u znatnoj mjeri poboljšati, prvenstveno kroz utvrđivanje prioriteta i realnije planiranje implementacije reformi. Revidirana MTDS BiH razmotrila je prioritete, od vrha prema dolje, iz perspektive države, i odozdo prema gore, koristeći podatke iz različitih sektora i izvora. Ovaj proces doveo je do definiranja šest općih razvojnih prioriteta, kao i prioriteta za svaki od sektora, od kojih svaki ima određeni broj prioritetnih mjera na koje se fokusira revidirana MTDS BiH:

1. održati makroekonomsku stabilnost;
2. povećati privatna ulaganja;
3. restrukturirati ekonomiju;
4. povećati zaposlenost i ojačati veze između ljudskih resursa i tržišta rada;
5. unaprijediti sistem socijalne zaštite;
6. povećati transparentnost i potencijale društva BiH.

Pored navedenoga, naglasak se mora staviti i na evropsku dimenziju. Proces integracije u EU zahtijeva potpuno prilagođavanje metodologije, institucionalnih okvira i pravnog sistema, koji na svim poljima trebaju dostići evropske standarde. U daljem ćemo tekstu posebno obraditi ovo pitanje.

2. Dimenzije ekonomske isključenosti u BiH danas

Ekonomska isključenost iskazuje se i kroz materijalnu deprivaciju i nedostatak mogućnosti. Stoga možemo govoriti o tome da biti ekonomski isključen znači biti izostavljen iz glavnih ekonomskih procesa - kao radnik na tržištu rada, potrošač na tržištu dobara i vlasnik kapitala, bilo vlasnik nekretnine ili poduzetnik. Učinak izolacije je kako direktna materijalna deprivacija, tako i zauzvrat, ali daleko šire, nepostojanje mogućnosti i prilika, te stoga i nedostatak uključenosti u druge socijalne procese i prava. Ovo može biti slučaj u obrazovanju i zdravstvenoj zaštiti ili sudjelovanju u političkim procesima.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 74

Za ekonomsku je sigurnost stoga od ključne važnosti mogućnost da se osigura pristojan život za pojedinca ili njegovu/njenu porodicu. Glavni proces kojim se ovo ostvaruje je sudjelovanje na tržištu rada i/ili pristup kreditu koji će poduprijeti poduzetničke aktivnosti. Za one koji nisu u mogućnosti stalno ili privremeno učestvovati, razuman sistem transfera iz domene socijalne zaštite predstavlja temeljni element osiguranja i smanjuje ugroženost. Pored toga, važno je i razumno poslovanje tržišta kredita namijenjenih dugoročnim investicijama (stambeno zbrinjavanje, trajna potrošna dobra, osobna ulaganja, itd.).

a) Nezaposlenost i tržište rada

Posebnu pažnju treba posvetiti nezaposlenosti, obzirom na značajan utjecaj koji ima na društvenu isključenost. Nezaposlenost karakterizira i isključenost, koja vodi do otuđenosti i deprivacije, a ograničava i mogućnosti uključenosti. Plaćeni produktivan rad predstavlja osnovni način izlaska iz siromaštva. Visok nivo zaposlenosti i otvoreno tržište rada ključni su za ciljeve uključenosti.

Stvarne dimenzije problema nezaposlenosti u BiH bile su donedavno nejasne, uslijed različitih metodologija kojim se dolazilo do podataka - službeni broj nezaposlenih bio je precijenjen u poređenju sa stvarnom situacijom, a ipak je Anketa o mjerenju životnog standarda (LSMS) iz 2001. godine potcijenila postotak nezaposlenih. Anketa o radnoj snazi, provedena u 2006. korištenjem ILO metodologije, dala je realniju sliku nazaposlenosti i strukture radne snage u BiH. Ovo istraživanje pokazuje da je postotak nezaposlenih u BiH 31,1%, odnosno znatno više nego u drugim zemljama u regionu, osim u Makedoniji.

Tabele[53] u daljem tekstu daju precizniju sliku stanja:

Tabela 3.
Radno sposobno stanovništvo prema aktivnosti, spolu i entitetima (%)

	BiH	Federacija BiH	Republika Srpska	Distrikt Brčko BiH
Ukupno				
Stopa aktivnosti	43,1	43,1	43,3	37,6
Stopa zaposlenosti	29,7	29,1	30,9	23,7
Stopa nezaposlenosti	31,1	32,4	28,5	37,1
Muškarci				
Stopa aktivnosti	56,2	57,2	54,8	50,2
Stopa zaposlenosti	39,9	40,3	39,6	33,7
Stopa nezaposlenosti	28,9	29,5	27,6	32,8
Žene				
Stopa aktivnosti	30,8	30,0	32,4	25,5
Stopa zaposlenosti	20,0	18,8	22,7	14,0
Stopa nezaposlenosti	34,9	37,5	30,0	45,2

[53] Vidi: BHAS, Anketa o radnoj snazi, ibid, str. 10

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 75

Tabela 4.
Radno sposobno stanovništvo prema aktivnosti, spolu i entitetima (%)

Status	BiH	Muškarci	Žene	FBiH	RS	BD
Zaposleni	21,5	28,8	14,7	22,5	20,1	16,3
Samozaposleni	6,5	10,0	3,2	5,5	8,2	6,2
Pomažući članovi	1,7	2,6	0,7	1,2	2,7	1,2
Nezaposleni	13,4	16,2	10,7	14,0	12,4	13,9
Učenici/studenti	10,5	10,4	10,5	11,6	8,6	8,4
Domaćice	17,4	0,1	33,6	17,9	16,5	16,9
Penzioneri	15,6	19,7	11,8	16,6	14,0	14,6
Ostale neaktivne osobe	13,4	12,1	14,8	10,8	17,6	22,4
Stanovništvo starije od 15 godina	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Sa aspekta nezaposlenosti i njenog odnosa sa društvenom isključenosti, važno je također spomenuti i trajanje nezaposlenosti, dato u Tabeli 4.[54]:

Tabela 5.
Trajanje nezaposlenosti po spolovima (%)

	Ukupno	Muškarci	Žene
Ukupno	100,0	100,0	100,0
Pronašli posao	0,7	0,9	0,5
0-5 mjeseci	5,6	5,8	5,3
6-11 mjeseci	7,8	7,9	7,5
12-23 mjeseca	10,8	10,2	11,7
24 i više mjeseci	75,1	75,3	74,9

Zabrinjavajući je, međutim, nivo neaktivnosti stanovništva. Ukupna radna snaga sastoji se od 811.000 zaposlenih, 366.000 nezaposlenih i 1.566.000 ekonomski neaktivnih osoba. Alarmantna je činjenica da je ovoliki broj neaktivnih osoba: postotak neaktivnih osoba u radno sposobnoj populaciji je 57%. Ove brojke pokazuju da je manje od polovine ukupne populacije u BiH zaposleno ili nezaposleno, dok se većina radnika jednostavno odlučila potpuno isključiti iz tržišta rada.

Obrazovni status također izuzetno varira između ove tri grupe, gdje obrazovani postižu daleko bolje rezultate. Obrazovni status zaposlenih pokazuje da je većina zaposlenih (60,6%) sa srednjom stručnom spremom (opće ili usmjereno obrazovanje), slijede oni sa osnovnom školom ili manje (25,3%), i na kraju oni sa univerzitetskim

[54] Vidi: BHAS, Anketa o radnoj snazi, ibid, str.12

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 76

obrazovanjem (14,0%). Struktura obrazovanja nezaposlenih jeste lošija, ali ne i u tolikoj mjeri drugačija: 70,2% ima srednje obrazovanje, 25,4% ima osnovno obrazovanje ili manje, ali samo 4,4% ima više ili visoko obrazovanje, magisterij ili doktorat. Podaci pokazuju da je obrazovni status ekonomski neaktivnih osoba daleko lošiji: skoro 66,9% ima osnovno obrazovanje ili manje, 30,1% srednje, a 3,0% univerzitetsko obrazovanje.

Okrenimo se sada demografskoj strukturi zapošljavanja i strukturalnoj kompoziciji zapošljavanja. Zaposleni se mogu podijeliti u tri kategorije: zaposleni na puno radno vrijeme, što predstavlja najveću grupu, 72,5% (od čega su 75,2% žene); samozaposleni, koji čine 21,7% (od čega su 25,6% žene); i pomažući članovi domaćinstva (5,7% od čega su dvije trećine žene). Po sektorima, gotovo polovina radne populacije zaposlena je u uslužnim djelatnostima (48,7%), 30,7% u nepoljoprivrednim djelatnostima i 20,6% u poljoprivrednom sektoru.

Među nezaposlenima 58,7% čine muškarci, a 41,3% žene. Starosna struktura nezaposlenih pokazuje da 62,2% pripada najaktivnijoj grupi, između 25 i 49 godina, a više od jedne četvrtine (28,1%) pripada mladim ljudima, između 15 i 24 godine. Preostalih 9,7% su osobe starije od 50 godina. Većina nezaposlenih (75,1%) tražila je posao više od dvije godine. Najmanji dio (5,6%) čine oni koji su bili nezaposleni pet mjeseci ili manje.

Usporedba između stope registrirane nezaposlenosti (prema prijavama u birou za zapošljavanje) i ILO podacima o nezaposlenosti (baziranim na istraživanju) (38,9% u poređenju sa 31,1%) pokazuje da je 81,7% ljudi identificiranih kao nezaposleni u ILO istraživanju također bilo registrirano na birou za zapošljavanje, dok 38,8% osoba registriranih na birou za zapošljavanje u anketi ILO nisu bile identificirane kao nezaposlene.

Ovdje se mogu postaviti brojna pitanja u vezi sa isključenošću. Nezaposlenost se u BiH ponavlja prema obrascu koji u znatnoj mjeri pogađa mlade. Mladi su, ipak, barem još uvijek aktivni na tržištu rada. Razlog za zabrinutost predstavlja i znatan broj nezaposlenih koji nisu registrirani na birou za zapošljavanje - očito je da je veliki broj njih nezadovoljan sistemskim odgovorima na problem nezaposlenosti.

b) Ekonomska ugroženost

Podložnost ekonomskim, zdravstvenim ili drugim šokovima leži u samom središtu ekonomske isključenosti. U BiH ovo predstavlja ogroman problem. Istraživanja siromaštva i dalje ukazuju na sljedeće obrasce:

- veliki dio populacije je veoma blizu pragu siromaštva (oko 30%), i preživljava zahvaljujući raznim, neodrživim načinima izdržavanja;
- veliki je broj onih koji imaju veoma nestalne poslove ili su zaposleni u neformalnom sektoru, bez bilo kakve sigurnosti zaposlenja;
- zapošljavanje se odvija na veoma lokaliziranom tržištu rada sa nestabilnim perspektivama razvoja;
- brojni su oni koji imaju veoma male šanse da povećaju svoje prihode;
- ekonomska politika nastavlja pogoršavati stanje ugroženosti kroz, npr., tekuću privatizaciju, gubitak tržišta i smanjenje prihoda kroz direktne transfere međunarodne zajednice.

Radnici u BiH suočeni su sa visokim rizikom gubitka posla, ili smanjenja njihovih prihoda, ili totalnog kolapsa njihove strategije preživljavanja. Oko 50% populacije u oba entiteta živi ispod praga siromaštva ili u riziku da padne ispod praga siromaštva u bilo kojem trenutku.[55]

Ponovno najveći problem predstavlja ovaj visoki postotak radno neaktivne populacije koji praktično ilustrira

[55] Vidjeti: BHAS, FOS i RSIS u okviru projekta DFID-a: "Radne i socijalne politike u BiH", *Kvalitativna studija 1 - "Status zaposlenosti i tržišta rada i potencijal za razvoj politike djelovanja u Bosni i Hercegovini"*. BSAL/IBHI, Banja Luka/Sarajevo, oktobar 2002. (verzija na lokalnim jezicima web stranica IBHI www.ibhibih.org, verzija na engleskom jeziku web stranica BSAL www.birks-sinclair.com).

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 77

nizak nivo ekonomije u BiH. Relativno visok stepen rasta može omogućiti početke uključive ekonomije. Udio neaktivnog radno sposobnog stanovništva naglašava prisustvo nejednakosti, što odražava i visok indeks opće socijalne isključenosti (HSEI), koji smo analizirali u 2. poglavlju.

Rastuća ugroženost od siromaštva u BiH je nešto što naglašava ono što bismo mogli nazvati "virtualnom" prirodom društveno-ekonomske sigurnosti u BiH. Ona predstavlja bit ekonomske nesigurnosti kod stanovništva; to znači da životni standardi, jednako kao i potrošnja, ne odgovaraju realnim ekonomskim osnovama. Ovo može dovesti do iznenadnog pogoršanja ekonomske i socijalne situacije. Preciznije rečeno, postoje neregistrirani, neformalni dijelovi ekonomije koji također proizvode i zapošljavaju, u okviru kojih je poseban naglasak na sektoru usluga i drugim netrgovinskim aktivnostima.

Paradoksalno, ali neformalni sektor igra dvostruku ulogu; djeluje kao nevidljivi faktor ublažavanja teškog ekonomskog stanja u društvu jer osigurava prihode velikom broju ljudi, ali s druge strane predstavlja generator siromaštva, jer umanjuje poreze i beneficije, te na taj način ne smanjuje samo budžetska sredstva nego i sredstva namijenjena socijalnim fondovima (za penzije, zdravstvenu i socijalnu zaštitu, itd.). Pa ipak postoje i drugi "sivi", izuzetno nestabilni izvori gotovinskih sredstava koji se mogu smatrati i virtualnom potrošnjom - strani transferi i potrošnja stranaca koji rade za međunarodne organizacije.

3. Rodni (gender) aspekti ekonomske nesigurnosti

Pored nasilja u porodici, drugi najznačajniji problem, i jedan od glavnih prioriteta bavljenja problematikom ravnopravnosti spolova u BiH, jeste ekonomska nesigurnost i ugroženost po osnovi spola. Određeni aspekti tog odnosa zavređuju posebnu pažnju:

a) Sudjelovanje na tržištu rada

Iako se pretpostavlja da žene čine 52,2% stanovništva u BiH,[56] udio ekonomski aktivnih žena u BiH je 40%, što je među najnižim stopama u regionu - iako je ova brojka porasla u poređenju sa onom iz 2003., kada je iznosila 38%, prema istraživanju NHDR-a iz 2003. godine.

Tabela 6.
Udio ekonomski aktivnih žena po entitetima i za BiH, 2003-2004.

2003			2004		
BiH	FBiH	RS	BiH	FBiH	RS
0,38	0,36	0,42	0,40	0,37	0,43

Izvor: procjene GDI, tabela 28, Prilog 1.

Pored manjeg učešća žena u produktivnom radu, segmentacija tržišta rada zasnovana na spolu isključuje žene sa najbolje plaćenih položaja i smješta ih u sektor sa manjom sigurnosti zaposlenja (obrazovanje, socijalna zaštita, zdravstvo).[57]

---

[56] Istraživanje za potrebe NHDR-a za 2006. godinu, procjena HDI, Prilog 1.
[57] BHAS, *Gender izvještaj - TB03,* 2005.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 78

Kućanske obaveze se još uvijek ne smatraju poslom, a još uvijek nije razvijen ni koncept doprinošenja kroz reproduktivan rad. Kućne pomoćnice zaposlene u domaćinstvima nemaju zdravstveno, socijalno i penziono osiguranje i krše se njihova prava po osnovu rada (godišnji odmor, bolovanje, broj radnih sati itd.). Međutim, ovo se područje pokazalo najefikasnijim u procesu adaptacije u tranzicijskim zemljama i među migracijskom populacijom. Dok muškarcima nije jednostavno naći posao u područjima za koje nisu osposobljeni, te zbog toga ostaju nezaposleni, žene koriste sposobnosti koje imaju i zarađuju za život svojih porodica. Analiza siromašnih domaćinstava ukazuje na to da je prvi efekat siromaštva (ne)opremljenost domaćinstva (nedostatak perilica ili drugih kućanskih uređaja), što značajno dodatno povećava teret kućanskih poslova.[58]

b) Razlike u plaćama među spolovima

U posljednjih trideset godina nejednakost u zaradi između muškaraca i žena u Evropi opala je sa 31% na 15%.[59] Tri su faktora koja doprinose razlikama u plaći među spolovima: diskriminacija u plaćama među spolovima, segregacija zanimanja i nejednake obaveze u domaćinstvu. Diskriminacija u plaćama među spolovima uzrok je 25% - 50% razlika u plaći. Za žene kao pojedince ovo može značiti siromaštvo i društvenu isključenost, posebno ako su u pitanju samohrane majke. Ti faktori mogu biti uzrokom i siromaštva kod djece. Razlika u plaći onemogućuje žene da zarade adekvatnu penziju. Pored toga, istraživanje za potrebe NHDR-a, provedeno u 2006., pokazuje da se žene manje podstiču (25%) na napredovanje u karijeri, za razliku od njihovih muških kolega. Razlika u plaći među spolovima umanjuje resurse, ali i ukida motive za dodatno obrazovanje. Osim toga, istraživanje za potrebe NHDR-a iz 2006. godine pokazuje da su žene (25%) manje podsticane da napreduju u karijeri nego što su njihove muške kolege (19%). Nejednakost u zaradi smanjuje resurse potrebne za školovanje, ali i samu motivaciju za daljim školovanjem. Utjecaj koji razlika u plaći među spolovima ima na državu ogleda se u gubitku prihoda po osnovu poreza, osiguranja i povećanoj ovisnosti žena o socijalnoj pomoći. Ova razlika u plaći je po prvi put izračunata kao dio GDI procjena za ovaj NHDR izvještaj (vidjeti Prilog 1).

Tabela 7.
Raspodjela prihoda između muškaraca i žena, BiH 2003-2004.

	2003			2004		
	BiH	FBiH	RS	BiH	FBiH	RS
Prihodi koje su ostvarile žene	0.315	0.297	0.352	0.333	0.306	0.361
Prihodi koje su ostvarili muškarci	0.685	0.703	0.648	0.667	0.694	0.639

Source: GDI estimate, Table 28, Annex 1.

Istraživanje razlika u plaćama između spolova provedeno je prvi put u 2006., na osnovu podataka sa biroa za zapošljavanje i ankete Živjeti u BiH iz 2004., talas 4.[60] Ovo istraživanje pokazalo je da ovaj jaz, odnosno razlika među spolovima značajno prevazilazi evropski prosjek. U neindustrijskom proizvodnom sektoru razlika je 42%, dok je najmanja među službenicima (8%).

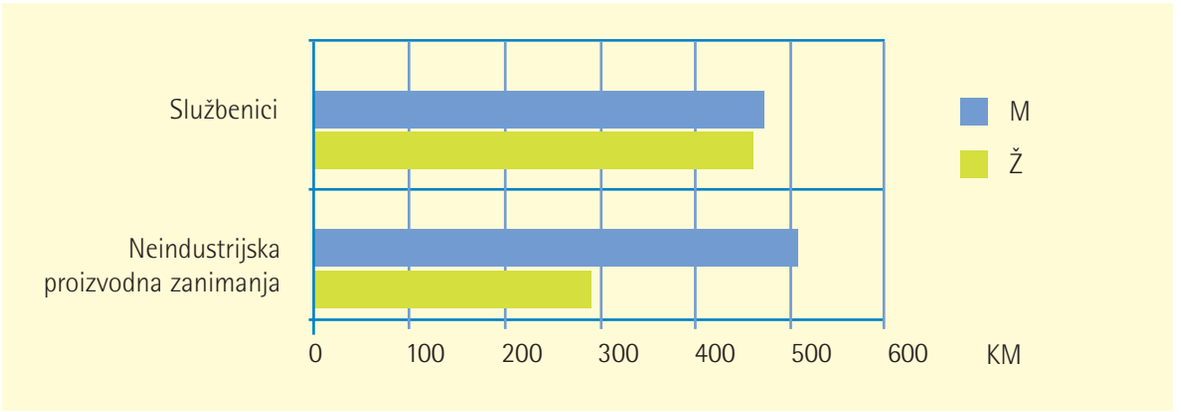
58 Svjetska banka, 2003., IBHI/ Svjetska banka 2003., NHDR 2003.

59 *Just Pay* 2001, EU 2005.

60 Agencija za ravnopravnost spolova i Inicijativa za humani razvoj - Human Development Initiative (IHR) - uz podršku UNDP-a, *Gender Pay Gap in BiH - Razlika u plaćama među spolovima,* bit će okončana do oktobra 2006.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 79

Grafikon 2.
Prosječna neto plaća u BiH u 2004. po spolu i zanimanju

Izvor: Razlike u plaćama među spolovima u BiH (Gender Wage Gap), 2006.

c) Usklađivanje porodičnog i radnog života

Pitanje usklađivanja radnog i porodičnog života u društvu BiH nije čak bilo niti predmetom rasprave. Potrebno je definirati skup mjera kako bi se poslodavcima pružila podrška u identifikaciji i organiziranju rada tako da on ne utječe na porodični život njihovih radnika. Takvo usklađivanje pomoglo bi ženama koje nose teret kućanskih obaveza (čišćenje, briga o starijima, obrazovanje djece, porodični kontakti), osiguravajući im tako bolju uključenost u aktivnostima po pitanju zapošljavanja i obuke. [61] Rezultati istraživanja za potrebe NHDR-a za 2006. godinu dokazali su sljedeći argument: 50% žena osjeća se opterećenima kućanskim dužnostima (u poređenju sa 24% muškaraca); 86% žena osjeća da dužnost čišćenja i održavanja kućanstva pripada isključivo njima (19% muškaraca); kuhanja (83% žena u poređenju sa 18% muškaraca); brige o djeci (41% i 12%) i pomoći djeci u domaćoj zadaći (33% i 13%). Istraživanje je pokazalo da učešće žena u kućanskim dužnostima uzrokuje da žene imaju manje slobodnog vremena - 52% žena izjasnilo se da mnogo manje učestvuje u društvenim aktivnostima nego muškarci iste starosne dobi (u poređenju sa 36% muškaraca). Zaposlenost velikog broja žena dovela bi do njihove ekonomske nezavisnosti, veće sigurnosti i povećala bi porodične prihode.

Jedna od značajnih mjera koje bi doprinijele usklađivanju između posla i porodice i omogućile veće učešće očeva u porodičnom životu jeste porodiljsko odsustvo za bilo kojeg od roditelja nakon rođenja djeteta. [62] Zakon u oba entiteta garantira šest mjeseci porodiljskog odsustva, a narednih šest mjeseci može se finansirati iz kantonalnih budžeta (FBiH) ili općinskih budžeta (RS). Međutim, kada je riječ o provedbi ove uredbe, postoje razlike u porodicama sa novorođenom djecom između entiteta, kao i između različitih kantona u FBiH (naknada za porodiljsko odsustvo isplaćuje se u samo dva od deset kantona). Žene se podstiču da što prije prekinu porodiljsko odsustvo - unapređenjem ili prijetnjom gubitka posla. Žene čije zaposlenje nije zakonski prijavljeno potpuno su lišene bilo kakvih prava i zaštite tokom porodiljskog odsustva, i za njih trudnoća često podrazumijeva gubitak zaposlenja.

---

61 GEEP, *Gender barometar,* 2004. i istraživanje za potrebe NHDR-a 2006.

62 *Zakon o radu, FBiH, RS.*

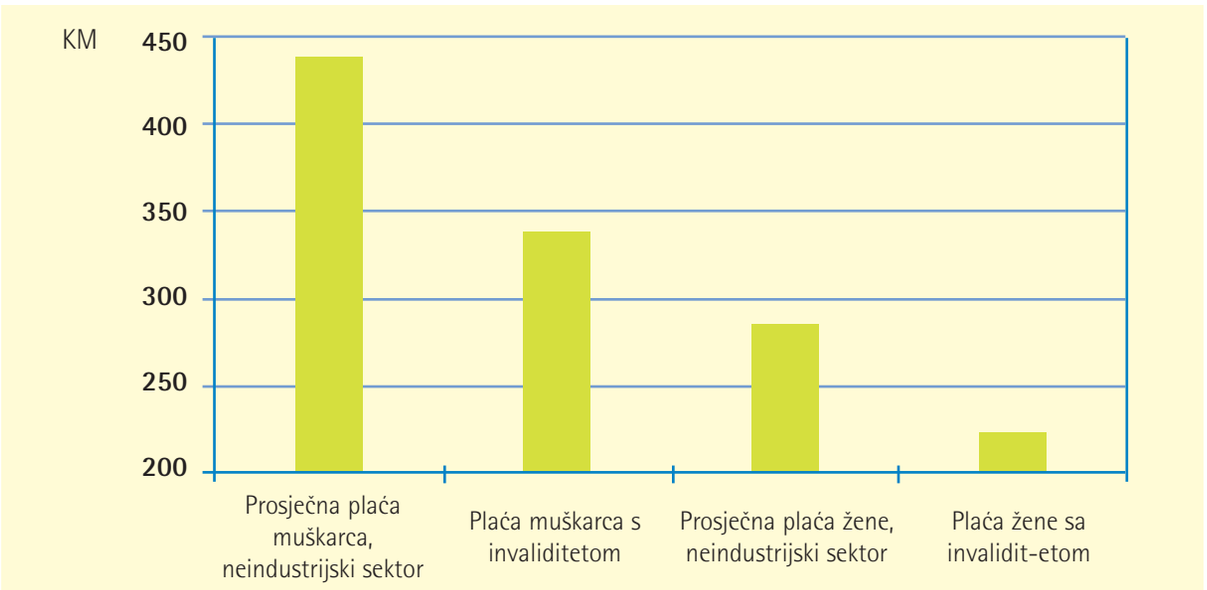
NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 80

d) Višestruka isključenost i ekonomska ugroženost

Kako smo pokazali u ranijoj diskusiji, isključenost je rijetko ograničena na jednu dimenziju - oni najisključeniji često osjećaju posljedice u mnogim područjima. Ekonomska nesigurnost je uistinu dimenzija koja se najčešće povezuje sa drugim faktorima.

Naše podatke o razlikama u plaćama među spolovima naglašava ključni primjer isključenosti - isključenost osoba sa invaliditetom, posebno žena. Osim što se susreću sa poteškoćama u pronalasku zaposlenja uslijed svog invaliditeta, dodatno im prijeti i isključenost po osnovu spola. Osim razlike u prihodima između muškaraca i žena, postoji i diskriminacija kada je riječ o plaći u drugim kategorijama. Na primjer, prosječan muškarac bez invaliditeta, sa završenom srednjom školom, zaposlen u neindustrijskom proizvodnom sektoru, imat će (u prosjeku) mjesečnu plaću od 437 KM. Muškarac sa invaliditetom sa istim kvalifikacijama, u istom položaju, zarađuje 98 KM manje, a žena sa invaliditetom 213 KM manje. Ovaj je podatak izuzetno značajan. Sličan primjer može se dobiti iz istraživanja o Romima, kada poredimo romske žene/muškarce sa ženama/muškarcima iz većinske skupine.

Grafikon 3.
Višestruka društvena isključenost ekonomski ugroženog stanovništva

Izvor: Gender Wage Gap in BiH - Razlika u plaćama između muškaraca i žena u BiH, 2006.

Prikazani grafikon daje poređenje plaća zaposlenih muškaraca i žena, kao i onih sa invaliditetom. On jasno prikazuje situaciju do koje dolazi kada se podudare dva faktora društvene isključenosti. U slučaju razlike među spolovima i invaliditeta, žena sa invaliditetom je u najgoroj situaciji. Ovaj primjer višedimenzionalne društvene isključenosti naglašava mnoge izazove i uzroke na samom poslu. Štaviše, u kombinaciji sa raspravom o etničkim uzrocima društvene isključenosti u različitim dijelovima BiH, naglašava se pogubna mješavina uzroka i pokretača izazvanih navedenim okolnostima i političkim stanjem. Ukratko, muškarac/žena sa invaliditetom na teritoriji gdje on/ona nije u etničkoj većini je potencijalno najgori mogući položaj.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 81

4. Mogućnosti budućeg djelovanja

Stvaranje ekonomske uključenosti u BiH je veliki izazov i zahtijeva dva pristupa. Prvenstveno, kao što je naglašeno u MTDS-u, potrebno je da BiH ubrza svoj razvoj i izgradi izražajniju ekonomiju. Ovo bi stvorilo potencijale i motivirajuću snagu za promjene. Ovo pitanje smatramo prioritetom te stoga na njega i skrećemo pažnju. Jednako je, međutim, neophodan i set strategija kojim bi se osigurala jednaka raspodjela i kanalizirali plodovi boljih rezultata na ugrožene i marginalizirane, a to je upravo ono za što se zalaže revidirana MTDS. Dakle, ponudit ćemo niz korisnih strategija.

a) Ubrzani ekonomski razvoj

Pristup međunarodnih institucija razvoju ekonomije BiH, prvenstveno onih u domeni finansija, do sada se temeljio na prezasićenju i promoviranju rasta, koji su se pak bazirali na uvođenju restriktivnih ekonomskih politika kojima se pokušavalo ograničiti budžetsku potrošnju bez prethodnog utvrđivanja prioriteta, suzbijanju inflacije i osiguravanju sredstava za otplaćivanje međunarodnih kredita. Takav program rada uveliko se temeljio na tradicionalnim i standardnim ekonomskim strategijama. Na takav je način zanemarivana potreba za izgradnjom dinamične ekonomije. Činjenica da je domaća proizvodnja bila izložena međunarodnoj konkurenciji, nemogućnost vođenja aktivne monetarne politike fokusirane na razvoj stavljanjem političkih reformi iznad ekonomskih, sprečavanje države i entiteta da podrže razvoj privrednih sektora korištenjem sredstava namijenjenih razvoju, ustvari su doveli do stabilizacije ekonomskog sistema BiH. Ipak, u isto vrijeme ovo je prepustilo ekonomske sektore i industrijske probleme neizvjesnosti, a druge učinilo nekonkurentnim i neprivlačnim za investitore.

Strategije koje se zasnivaju isključivo na stabilizaciji makroekonomskih agregata, a istovremeno pitanja razvoja ostavljaju po strani, imale su primjetan utjecaj na isključenost, barem kratkotrajno; to produbljuje tranzicijski efekat na ekonomiju, narušavajući dodatnu vrijednost i zaposlenost. I dalje je otvorena debata u vezi sa ovim problemima. Na primjer, da li je ova vrsta prilagođavanja u dugoročnom smislu korisnija? U BiH ta odluka još uvijek nije donesena. Smatramo da je izbor između stabilne ekonomije na nivou koji je nedovoljan za ispunjenje potreba, i ekonomije brzog razvoja, lažna dilema. Samo aktivna razvojna politika, čak i uz žrtvovanje nekih od prednosti stabilnosti, može omogućiti ekonomsku održivost BiH i inicirati procese koji će dovesti do samoodrživosti i potpune ekonomske uključenosti. [63]

Tekuće aktivnosti na smanjenju siromaštva zahtijevaju da se ekonomski razvoj fokusira na siromašne. U tom smislu vlada ima dvije osnovne zadaće: prvo, podržati razvoj kroz održavanje makroekonomske stabilnosti s ciljem osiguravanja visokog nivoa konkurentnosti i promocije investicija; i drugo, osigurati da bolji ekonomski rezultati imaju pozitivan utjecaj na siromašne kroz bolje mogućnosti zaposlenja i efikasniju raspodjelu i upravljanje budžetom. U praksi to podrazumijeva:

- uspješnu kontrolu inflacije kroz adekvatnu monetarnu i fiskalnu politiku, izbjegavajući režim koji bi bio odviše restriktivan i nefleksibilan, kao i nepovoljan za poduzetništvo i ulaganja;
- mjere smanjenja ekonomske nesigurnosti, stimulaciju i rast štednje;
- regulatorno okruženje u kojem poslovni poduhvati mogu ostvariti uspjeh i u kojem se poštuju individualna prava cijelog stanovništva;
- uklanjanje prepreka koje stoje na putu masovnim industrijama;
- osiguranje raspodjele budžeta kako bi se osigurala najbolja upotreba rada;
- osiguravanje da se javna potrošnja (budžet) održava i pravilno usmjerava.

---

[63] Za detaljnije informacije pogledati: UNDP BiH: *"Izvještaj o milenijumskim razvojnim ciljevima za BiH-2015"*, Sarajevo, 2003.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 82

Time bi se osigurali opći preduvjeti za podsticanje društvene uključenosti i približilo društvo konceptu "razvoja kao slobode", koji je u centru suvremenih stavova ljudi o razvoju. Uistinu, suštinski smatramo da razvoj predstavlja sposobnost izbora koji osiguravaju osnovnu vrijednost života, te da se treba usmjeravati tamo gdje osnovni ljudski atributi - zdravlje, obrazovanje, dostatno materijalno stanje i mogućnost izražavanja političkog glasa - nedostaju. Kako bi se to osiguralo, neophodno se prilikom donošenja ekonomskih strategija dodatno fokusirati na razvoj, u cilju ubrzavanja razvoja, kao i postizanja ujednačenijih rezultata. Naravno, i dalje smo svjesni značaja stabilnosti i sigurnosti ekonomskog okruženja.

5. Strategije za postizanje uključenosti

U drugom se dijelu fokusiramo na specifične strategije rješavanja problema ekonomske isključenosti u kratkom ili srednjem roku. One su usmjerene na problem ugroženosti i teže ka postizanju pravičnije raspodjele rastućih ekonomskih rezultata. U suštini ove problematike nalaze se mjere za poboljšanje glavne pokretačke snage uključenosti - sudjelovanje u zaposlenju i tržištu.

a) Aktivna politika namijenjena tržištu rada

Porast nezaposlenosti ima karakteristike tranzicijskog razdoblja: ekonomske reforme (posebno privatizacija i restrukturiranje) još uvijek doprinose povećanju nezaposlenosti. Jednako je problematično i neefikasno djelovanje tržišta rada u BiH, sa niskim stupnjem mobilnosti uslijed loše infrastrukture, društvenih ograničenja i političkih/administrativnih prepreka. Prema tome, aktivne mjere poduzete u cilju unapređenja djelovanja na tržištu rada mogle bi pomoći umanjenju ovih problema i pokrenuti učešće. Ovakve akcije čine sastavni dio u postizanju ekonomskog razvoja.

Integriran pristup ovom krajnjem cilju zahtijeva spretno kreiranu i prilagođenu kombinaciju općih smjernica politike zapošljavanja i specifičnih smjernica za aktivne politike namijenjene tržištu rada. Ključni elementi politike zapošljavanja, koja teži održivom smanjenju nezaposlenosti i podsticanju bolje društvene uključenosti, omogućili bi:

- podršku direktnim ulaganjima i aktivaciju domaće štednje fokusiranu na ulaganja;
- podršku sklapanju poslovnih partnerstava i boljem okruženju za započinjanje biznisa;
- poboljšane finansijske poticaje koji bi učinili rad isplativijim i profitabilnijim.

Ključni elementi aktivne politike tržišta rada koja teži održivom smanjenju nezaposlenosti i boljoj društvenoj uključenosti su:

- pomoć u traženju zaposlenja i dugoročna prevencija nezaposlenosti;
- promocija rada i poslovna fleksibilnost i prilagodljivost promjenama;
- pružanje podrške profesionalnoj i geografskoj mobilnosti;
- stvaranje većeg broja poslovnih prilika i podrška aktivnom starenju.[64]

Posebno su značajne strategije koje pružaju podršku u: a) aktivnom traženju zaposlenja i savjetima o karijeri; b) stvaranju radnih mjesta; c) obučavanju i prekvalifikaciji.

---

[64] Vidi: Vlada Republike Srbije, *Nacionalna strategija zapošljavanja 2005-2010, Beograd, 2005; Slovenija-Nacionalni akcioni plan socijalne inkluzije (NAP/Incl.), 2004-2006,* Ljubljana, juli 2004; i *Mađarska-Nacionalni akcioni plan društvene inkluzije, 2004-2006.,* juli 2004.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 83

Podrška aktivnom traženju zaposlenja je glavni i, neki će tvrditi, najznačajniji i najefikasniji oblik aktivne politike tržišta rada, gdje vodeću ulogu igraju službe za zapošljavanje. Ekonomski ciljevi ove službe su smanjenje troškova i vremena potrebnog da se dobije informacija o poslovnim ponudama za nezaposlene i dostupnoj radnoj snazi za poslodavce, na taj način efikasno povezujući neaktivne u potrazi za poslom. Ovaj tip aktivne politike provodi se kroz niz aktivnosti i programa, poput procjene kvalifikacija i sposobnosti, pripreme poslovnih aplikacija i kandidata za intervjue, savjeta o karijeri, pripreme pojedinačnih planova za traženje zaposlenja, formiranja klubova osoba u potrazi za poslom i pripreme programa za najosjetljivije grupe. Stvaranje radnih mjesta pretpostavlja širok spektar mjera i programa, poput javnih radova (direktni programi stvaranja radnih mjesta), subvencioniranja plaća i programa samozapošljavanja.

Javni radovi su suštinski kontraciklična mjera smanjenja siromaštva, budući da nude kratkotrajne, slabo plaćene poslove. Uključivanje u programe javnih radova često se koristi kao test spremnosti nezaposlenih osoba na rad, posebno ukoliko primaju naknade za nezaposlenost ili ukoliko se sumnja da su zaposleni u sivoj ekonomiji. Takve radove može organizirati direktno vlada ili lokalne vlasti, ili mogu biti planirani kroz partnerstvo između vladinih institucija, nevladinih organizacija i privatnih poslodavaca. To su uglavnom projekti koji zahtijevaju intenzivan rad na izgradnji, održavanju ili obnavljanju infrastrukture.

OKVIR 8: SOCIJALNA UKLJUČENOST ROMSKE POPULACIJE KROZ AKTIVNOSTI RECIKLIRANJA

Romi u BiH sakupljaju papir i metal te ove materijale transportiraju neadekvatnim vozilima na otpade i za to bivaju plaćeni u gotovini. Na ovaj se način ne postiže nikakav dugoročni učinak osim neophodnog svakodnevnog preživljavanja. Pa ipak, kada BiH usvoji strategiju zaštite okoliša i propise o odvajanju otpada, ova će aktivnost možda sasvim prestati. Jedna od mogućih intervencija kojom bi se mogla pružiti pomoć postojećoj aktivnosti u koju je uključen veliki broj romskih porodica, te kako bi se ista učinila samoodrživom potrebno je Rome uključiti u aktivnosti recikliranja.

Moguće bi bilo provesti sljedeće mjere kroz koje bi se stvorile održive poslovne mogućnosti za neke od članova romske zajednice u saradnji s lokalnim zajednicama i preduzećima za upravljanje otpadom:

Kontejneri za otpad bi se postavljali u lokalnim zajednicama i krugovima velikih lokalnih proizvođača. Romi koji traže posao bi u saradnji s lokalnim poduzećima za upravljanje otpadom (neka od takvih poduzeća su već uključena u recikliranje) dostavljali razdvojeni reciklažni materijal na otpade odakle bi se ti materijali prodavali poduzećima za recikliranje. Kako bi ovaj koncept postao realnost, neophodno je uključivanje lokalnih zajednica zajedno s propisima o odvajanju otpada i strateškim pristupom uključenosti Roma u društvu. Poslovne prilike bi bile popraćene sveobuhvatnom obukom namijenjenom Romima. Iako ovaj koncept ne rješava problem socijalne isključenosti Roma općenito, on predstavlja segment njihovog mogućeg uključivanja u ovu granu privrede. Takav bi se model mogao kopirati i u drugim granama industrije koja ne zahtijeva visokokvalificiranu radnu snagu, a pored toga se može iskoristiti i za djelovanje među drugim socijalno isključenim grupama. Rješavanje problema socijalne isključenosti zahtijeva saradnju između svih aktera, što podrazumijeva saradnju privatnog i javnog sektora te civilnog društva.

Izvor: UNDP-ov projekat GSBP.

Subvencioniranje plaća stimulira stvaranje radnih mjesta kroz oslobađanje od poreza, ili direktnim plaćanjem poslodavcima koji upošljavaju nezaposlenu osobu pod određenim uvjetima, ili za zadržavanje radnika koji bi

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 84

inače bili otpušteni. U nekim se slučajevima ovakve subvencije mogu ponuditi nezaposlenima u obliku bonusa za zaposlenje kao poticaj da brzo pronađu novi posao. Programi samozapošljavanja, usmjereni na angažiranje nezaposlene osobe kroz pokretanje privatnog biznisa u cilju stvaranja mikro ili malih kompanija, obično su bazirani na direktnom pružanju kredita i tehničke pomoći kroz omogućavanje pristupa tržištu kredita.

Obrazovanje i prekvalifikacija predstavljaju aktivnu politiku namijenjenu tržištu rada, čiji je glavni cilj povećanje zaposlenosti ili produktivnosti nezaposlenih kroz stvaranje programa obuke u skladu sa potrebama poslodavaca. Ova obuka može se organizirati za pojedince ili u grupama, u formalnim učionicama ili u prostorijama kompanije (radno mjesto za obučavanje). Ciljne grupe su obično mladi, dugotrajno nezaposleni ili otpušteni radnici sa neadekvatnim znanjem i vještinama.

b) Prevencija dugotrajne nezaposlenosti

Dugotrajna nezaposlenost je jedan od vodećih problema tržišta rada u BiH. Prema istraživanju radne snage, više od tri četvrtine nezaposlenih u potrazi je za poslom već duže od dvije godine.

Reintegracija dugotrajno nezaposlenih na tržište rada je kompleksan zadatak - njihovo znanje i sposobnosti postaju zastarjeli i oni gube radne navike. Isključenost iz tržišta rada dovodi do psiholoških problema i pogoršanja društveno-ekonomskog položaja dugotrajno nezaposlene osobe. Dugotrajna nezaposlenost posebno pogađa osobe koje su u većem riziku od društvene isključenosti: one bez kvalifikacija; stariju populaciju (preko 50 godina); osobe sa problemima u socijalnoj adaptaciji i određene etničke grupe, posebno Rome.

Jedna od mjera koje igraju veoma značajnu ulogu je ciljana aktivna potraga za zaposlenjem. U cilju sprečavanja dugotrajne nezaposlenosti i pomoći nezaposlenoj osobi da se integrira u društvo prije dugotrajne nezaposlenosti, agencije za zapošljavanje moraju razviti individualizirane planove zapošljavanja za sve aplikante u određenom vremenskom okviru (tj. šest mjeseci). Ovakvi individualizirani planovi bi uključivali aktivnu potragu za zaposlenjem, težeći tako ka punoj iskorištenosti potencijala nezaposlene osobe, i ponudili bi obučavanje za sticanje dodatnih vještina i kvalifikacija neophodnih za brzu reintegraciju na tržište rada.

Aktivnosti koje mogu spriječiti dugotrajnu nezaposlenost pretpostavljaju određeni oblik profesionalnog obučavanja, ili radnog iskustva. One nastoje ponuditi onim nezaposlenim osobama sa većim rizikom dugotrajne nezaposlenosti adekvatno radno iskustvo, radne navike i praktične vještina, povećavajući im tako šanse za zaposlenje.

c) Politika zapošljavanja osoba s invaliditetom

Nezaposlenost predstavlja značajan problem s kojim se suočavaju osobe s invaliditetom. Sa stajališta socijalne uključenosti preporučuju se sljedeće mjere kojima se nastoji podržati njihova ekonomska aktivacija:

- motiviranje poslodavaca da zapošljavaju osobe s invaliditetom;
- saradnja između poslodavaca i biroa za zapošljavanje u identificiranju onih poslova koje mogu obavljati osobe s invaliditetom kao i u fizičkoj modifikaciji mjesta rada i stvaranju odgovarajućih uvjeta;
- definiranje kvote za zapošljavanje osoba s invaliditetom te praćenje i primjena ovog propisa (jedna od alternative je plaćanje određenog iznosa u Fond za zapošljavanje osoba s invaliditetom);
- poboljšanje mogućnosti fizičkog pristupa za osobe s invaliditetom;
- unapređenje i razvijanje znanja i vještina osoba s invaliditetom kroz različite programe obuke;
- osiguravanje podrške uključivanju osoba s invaliditetom u programe obrazovanja odraslih koji su u skladu s njihovim individualnim sposobnostima. [65]

---

[65] Vidjeti: Vlada Republike Hrvatske, *Nacionalna strategija jedinstvene politike invalidnosti 2003-2006.*, Zagreb, januar 2003.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 85

d) Politike zapošljavanja Roma i drugih ugroženih grupa

Politike namijenjene zapošljavanju Roma bi, u kontekstu socijalne inkluzije, trebale uključivati i sljedeće mjere:

- uključivanje mladih nezaposlenih Roma u osnovne i stručne srednje škole (sticanje obrazovanja kako bi se proširili izgledi za zapošljavanje);
- uključivanje odraslih Roma u programe poticajnog zapošljavanja;
- izrada i usvajanje programa javnih radova (za pomoć u učenju) kako bi se smanjila stopa napuštanja školovanja;
- osnaživanje savjetnika za pitanja Roma u biroima za zapošljavanje ili općinama u kojima živi veliki broj Roma;
- saradnja s privatnim poduzećima u procesima zapošljavanja Roma.[66]

OKVIR 9: SOCIJALNA UKLJUČENOST KROZ PROGRAME ODRŽIVOG POVRATKA

Nastojanjima na smanjenju socijalne isključenosti u BiH bavio se i UNDP-ov program SUTRA. Program je nastojao ispuniti osnovne potrebe kroz pomoć u osiguravanju jednog od osnovnih prava koje garantira Dejtonski mirovni sporazum - prava na povratak i reintegraciju - dok se istovremeno nastojao osigurati prijenos odgovornosti za proces povratka s međunarodnih na domaće institucije. U okviru ovih aktivnosti SUTRA je inicirao komponente kojima se nastojao poboljšati životni standard ne samo povratnika nego i domaće populacije koja je zbog nedostatka resursa često bivala isključena iz ovakvih aktivnosti. Radom na centralnom državnom nivou, posebno kroz saradnju s Ministarstvom za ljudska prava i izbjeglice (MHRR) te s općinama u okviru lokalnih akcionih grupa (LAG) koje su uspostavljene za potrebe implementacije programa SUTRA, stvorena je solidna osnova za inicijative šireg obima kroz koje će se poboljšavati i životni standard i sudjelovanje u društvu općenito. Implementacija projekta SUTRA na lokalnom nivou, posebno kroz jednako uključivanje različitih sektora društva (lokalnih vlasti, organizacija civilnog društva i poslovnog sektora) koji su bili zastupljeni u lokalnim akcionim grupama predstavlja primjer projekta koji uzima u obzir i elemente socijalne uključenosti.

U okviru projekta SUTRA i uz saradnju na lokalnom nivou uspješno je riješen i problem rekonstrukcije objekata kolektivnog stanovanja. Prvi uspjeh u tom smislu predstavljale su aktivnosti u općini Vareš gdje su sredstva potrebna za rekonstrukciju višespratne zgrade sakupljena od različitih razina vlasti. Ovaj projekt rekonstrukcije također zadovoljava elemente socijalnog stambenog zbrinjavanja jer će neki od stanova koji su na raspolaganju biti korišteni u rješavanju problema stambenog zbrinjavanja socijalno ugroženih.

Socijalno stambeno zbrinjavanje predstavlja još jednu od tačaka koja povezuje program SUTRA s institucijama vlasti na centralnom nivou. Jedan od najznačajnijih partnera SUTRA, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, ima mandat da definira i koordinira politiku u domeni socijalnog stambenog zbrinjavanja. Prvi koraci na rješavanju pitanja socijalnog stambenog zbrinjavanja bit će pružanje pomoći Ministarstvu da utvrdi kriterije za rekonstrukciju zgrada zajedničkog stanovanja. Ta će se aktivnost oslanjati na iskustva stečena u implementaciji tri faze programa SUTRA i dovest će do rješavanja pitanja vlasnika stanova u zgradama koje je dosad, zbog nedostatka fondova, bilo zapostavljano.

UNDP je sa programom SUTRA nedavno inicirao inicijativu namijenjenu ruralnom razvoju. Ovom će se inicijativom uspostaviti mreža BiH za ruralni razvoj koja će biti članicom PREPARE-a (Pre-accession Partnership for Rural Europe - Predpristupno partnerstvo za ruralnu Evropu). Mreža BiH bi trebala biti točka na kojoj bi se susretali predstavnici iz javnog, privatnog i civilnog sektora kako bi se stvorio i iskoristio poticaj za implementaciju ideja projekata ruralnog razvoja kroz koje bi se unaprijedio kvalitet života u ruralnim područjima. Ruralni će razvoj osigurati zapošljavanje te tako potaknuti reintegraciju povratnika, a istovremeno doprinijeti smanjenju siromaštva općenito.

Izvor: Tim projekta SUTRA, UNDP.

[66] Za dodatne informacije pogledati: *Slovenia-National Action Plan for Social Exclusion (NAP/Inclusion) 2004-2006, - Nacionalni akcioni plan za socijalnu inkluziju za Sloveniju 2004-2006.* Ljubljana, July, 2004.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 86

OKVIR 10: INICIJATIVE REGIONALNOG RAZVOJA NAMIJENJENE PROMOVIRANJU SOCIJALNE UKLJUČENOSTI

U svojoj borbi protiv siromaštva UNDP je usvojio i pristupe koji se temelje na inicijativama regionalnog razvoja u kojima se nastojanja koncentriraju u jednom konkretnom području kako bi se unaprijedili životi ugroženih porodica. UNDP kroz ovakvu vrstu pristupa može na najbolji način odgovoriti na konkretne potrebe u svakom od područja, umjesto da implementira standardizirana rješenja koja možda niti ne odgovaraju potrebama određenog regiona.

UNDP-ov program za regiju Srebrenice predstavljao je jedan od tih razvojnih projekata koji se zasnivaju na regionalnom pristupu kojim se nastojao riješiti problem siromaštva i socijalne isključenosti. Ovaj je program podijeljen u tri komponente: lokalna uprava, ekonomski razvoj i infrastruktura. Ekonomski razvoj i infrastruktura predstavljali su glavna područja intervencije, uz poseban naglasak na izgradnji jakih lokalnih institucija i struktura koje će u budućnosti na sebe preuzeti proces razvoja.

U svojoj strategiji ekonomskog razvoja Projekt oporavka regije Srebrenica (SRRP) identificirao je poljoprivredu kao provedivo i održivo strateško područje zbog njenog značaja za poticanje ruralne ekonomije i rješavanje problema zapošljavanja. Osim marginalne proizvodnje i sitnih trgovačkih aktivnosti, osnovni privredni sektori u regiji - šumarstvo, prerada drveta i rudarstvo - ne mogu osigurati dovoljan broj radnih mjesta kako bi se smanjila visoka stopa nezaposlenosti. Kao takva, poljoprivreda može osigurati zamjenu za zapošljavanje, i to posebno za ugrožene skupine smještene u ruralnim područjima koja uključuju i velika povratnička naselja. Poljoprivreda je istovremeno i najjeftiniji način stvaranja novih radnih mjesta, što predstavlja dodatni argument za jačanje ovog sektora.

Kao prvi korak, UNDP je analizirao mogućnosti u regiji i proveo detaljnu analizu različitih podsektora poput proizvodnje mlijeka, uzgoja ovaca i bobičastog voća, istražujući pri tome moguće probleme vezane za svaki od ovih sektora i to od mjesta proizvodnje do tržišta. Sačinjene su i finansijske projekcije kako bi se utvrdila izvedivost ulaganja. Identificirani potencijali obuhvaćali su proizvodnju mlijeka i uzgoj ovaca, ali smo za potrebe okončanja procesa priprema morali iznaći inovativan pristup kroz koji bi se izbalansirali isplativa ulaganja i socijalna uključenost.

Koncept projekta proizvodnje mlijeka svodio se na osnivanje deset "pokaznih farmi" te stvaranje mreže manjih proizvođača oko svake od ovih farmi koji će imati koristi od takvih "pokaznih farmi" tako što će lakše ostvariti pristup tržištu. Drugo obrazloženje takvog pristupa leži u potrebi ponovnog uspostavljanja socijalne kohezije u raseljenim zajednicama. Brojni su primjeri u kojima skupine poljoprivrednih proizvođača sada rade zajedno. U mjesnoj zajednici Voljavica poljoprivrednici su se samoorganizirali i započeli projekat kojim se nastoji pomoći najsiromašnijim među njima da ponovno izgrade štagljeve i staje. Danas smo u prilici vidjeti kako poljoprivrednici pomažu jedni drugima tokom žetve i na taj način smanjuju troškove proizvodnje. Zajednice bogatstvo stvaraju brže ako surađuju i dijele sredstva koja su im na raspolaganju.

Ovaj primjer pokazuje da pristup kakav koristi SRRP, kroz koji UNDP može pomoći da se na integriran način objedine ekonomske i socijalne koristi, predstavlja najbolje rješenje za konkretne potrebe lokalnih zajednica, čime se promovira uključenost.

Izvor: Tim SRRP projekta, UNDP.

Za poboljšanje ekonomske situacije za druge ugrožene grupe - beskućnike, žrtve nasilja, osobe s duševnim oboljenjima i sličnim problemima, ovisnike o drogama, itd., potrebno je organizirati ekonomske aktivnosti u zaštićenim ili prilagođenim sredinama (posao na pola radnog vremena, dijeljenje radnog mjesta, fleksibilno radno vrijeme, itd.). [66]

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 87

e) Društvena solidarnost

Pristup koji u pogledu strategija zapošljavanja koristi EU oslanja se na sudjelovanje svih aktera na tržištu rada. Njegov cilj nije samo privredni i društveni sklad nego i socijalna uključenost nezaposlenih. Rješavanje problema nezaposlenosti u BiH i jačanje socijalne uključenosti zahtijeva društveni ugovor koji bi sklopili sindikati, poslodavci i vlade, a koji bi se temeljio na socijalnom partnerstvu.

Takav bi društveni sporazum trebao biti usmjeren na zajedničke vrijednosti i ciljeve socijalnih partnera koji uključuju:

- modernu, društveno odgovornu tržišnu ekonomiju;
- rast zaposlenosti i participativnije tržište rada;
- prihvaćanje univerzalnog prava svih na pristojan posao i plaće, uz jednake mogućnosti i bez diskriminacije, za cjelokupno radno sposobno stanovništvo;
- borbu protiv svih oblika siromaštva i socijalne isključenosti;
- prihvaćanje socijalnog dijaloga između sindikata, udruženja poslodavaca i vladinih institucija, kao jednog od ključnih elemenata usklađivanja i reguliranja odnosa u privredi u savremenom demokratskom društvu.

Cilj društvenog ugovora je da ponudi solidne okvire za konsultacije po pitanju ekonomske politike te zauzvrat bolju saradnju između vodećih aktera u sporazumu. Na ovaj se način osigurava dijalog kroz koji se nastoji postići dogovor o teškim pitanjima i reformama kakve su: kontrola inflacije, deficit i javni dug, otvaranje novih mogućnosti za zapošljavanje i konkurentnost; obuka iz novih znanja i vještina; socijalna uključenost marginaliziranih grupa i pojedinaca i postizanje višeg nivoa i boljeg kvaliteta socijalne zaštite - bez narušavanja principa konkurentnosti.

f) Kvalitetno, efektivno osiguranje od nezaposlenosti i socijalna zaštita

Za one koji nisu u mogućnosti sudjelovati i one koji su trenutno bez posla potrebno je uspostaviti kvalitetan i razuman sistem osiguranja i beneficija. Ovo je pitanje od izuzetnog značaja pa ćemo se na njega osvrnuti u posebnom poglavlju. Ipak, želimo naglasiti njegov značaj za osiguravanje osnovne, pa i cjelovite ekonomske uključenosti. Tu su još neka pitanja koja je potrebno riješiti a koja se odnose na motiviranje i traženje posla uz primanje adekvatne pomoći, te na taj način na smanjenje kovarijantnog rizika koji mogu predstavljati značajan poticaj zapošljavanju i poduzetništvu. Mreže sigurnosti i osiguranja olakšavaju preuzimanje rizika i olakšavaju potragu za novim mogućnostima zapošljavanja.

6. Sažetak i zaključci

Uvijek iznova naglašavamo činjenicu da je neophodno da ekonomski razvoj u BiH bude u većoj mjeri usmjeren na zadovoljavanje potreba siromašnih. Zbog veličine problema socijalne isključenosti i činjenice da je pojam socijalne isključenosti daleko širi od samog pojma siromaštva, smatramo kako bi odgovorni za izradu i usvajanje politika u BiH trebali definirati i širi cilj koji podrazumijeva uključiv ekonomski razvoj.

Pojam uključivog ekonomskog razvoja temelji se na pojmovima humanog razvoja i socioekonomskih prava. U ekonomskom kontekstu, za njegovo je ostvarenje potreban održiv ekonomski rast uz politiku strukturnih promjena u privredi, reforme obrazovanja, zdravstvene i socijalne zaštite kroz koje se jača socijalna uključenost. U smislu tržišta rada je neophodno aktivirati postojeći izuzetno veliki broj ekonomski neaktivnih i onih koji su obeshrabreni - odustali od tržišta rada te smanjiti stopu kratkotrajne i dugotrajne nezaposlenosti. Vjerujemo da je postojeći okvir politike suviše usmjeren na ostvarivanje stabilnosti na račun ekspanzije, te što je još značajnije, da zanemaruje rastuću nejednakost.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 88

Predložili smo i set politika koje bi trebale osigurati veću uključenost kako na kratkoročnom tako i na srednjoročnom planu. Kroz ove se politike nastoji poboljšati način na koji djeluje tržište rada. Osnovno sredstvo u tom smislu predstavlja korištenje mjera za stvaranje aktivnog tržišta rada kako bi se omogućilo i razvilo sudjelovanje siromašnih i ugroženih u poslovnim i procesima zapošljavanja. Na kraju, smatramo da bi HSEI, inidkator koji je razvijen za potrebe ovog istraživanja (ili indikator koji bi se dodatno razradio), mogao biti jedan od pokazatelja putem kojih se može mjeriti napredak u uključivom ekonomskom razvoju u BiH.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 89

Izvještaj o humanom razvoju 2007

Socijalna uključenost u Bosni i Hercegovini

6. POGLAVLJE:

OBRAZOVANJE I CJELOŽIVOTNO UČENJE

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 90

6. POGLAVLJE: OBRAZOVANJE I CJELOŽIVOTNO UČENJE

U ovom se poglavlju razmatra uloga obrazovanja u promoviranju socijalne uključenosti u BiH. Naglašavamo da se ovim pitanjem bavimo u najširem mogućem smislu, odnosno pod obrazovanjem podrazumijevamo sveobuhvatno cjeloživotno učenje, uz razmatranje posebnih izazova s kojim se suočavaju mladi.

Na početku poglavlja definiramo odnos između niskih postignuća u obrazovanju i isključenosti te vitalnu ulogu koju učenje ima u poticanju socijalne uključenosti. Drugi, veći dio poglavlja odnosi se na konkretni kontekst BiH. U tom dijelu ispitujemo sistem od vrha naniže, pokušavamo otkriti njegove slabosti te prilike i mogućnosti za promjene. Treće, iniciramo program politika u svrhu promjena, dajući komentar o tome kako nastaviti dalje, a poglavlje završavamo konkretnim preporukama.

1. Socijalna isključenost i obrazovanje

Izvještaji međunarodnih organizacija kao i brojne studije na temu mogućnosti jednakog sudjelovanja u obrazovanju odražavaju opći konsenzus da je kvalitetno obrazovanje najbolje sredstvo za prevenciju nejednakosti i siromaštva te najefikasniji način da se "pobjegne" od siromaštva i socijalne isključenosti. Izvještaji Vijeća Evrope i UNESCO-a posebno naglašavaju upravo ovaj aspekt.[67] Ovi dokumenti pored toga naglašavaju ulogu obrazovanja u osobnom ali i društvenom razvoju čovječanstva.[68] Edgar Morin, autor izvještaja UNESCO-a za 2001. godinu, tvrdi: "Moto za razvoj svijeta moraju biti demokratija, ravnopravnost, socijalna pravda i sklad s prirodnim okolišem." [69]

Milenijumski razvojni cilj koji se odnosi na obrazovanje poziva na osiguravanje univerzalnog osnovnog obrazovanja za sve. Iako je u BiH postignuto pa skoro univerzalno osnovno obrazovanje (u dobi od 6 do 15 godina) [70], povećan je udio djece koja nisu upisana u škole te je dosegao procijenjenih 4% od ukupnog broja djece te dobi.[71] Djeca s posebnim potrebama imaju posebnih problema u osiguravanju odgovarajućeg školovanja. Postoje razlike između djece iz siromašnih i bogatijih domaćinstava. Nekih 43% djece iz siromašnih domaćinstava (u poređenju s 23% djece iz bogatijih domaćinstava) ne nastavljaju školovanje odnosno ne pohađaju srednju školu.[72] Visok stepen korelacije postoji i između kvalifikacija i zaposlenosti.[73] Djeca, pak, osiromašenih i neobrazovanih roditelja imaju manje mogućnosti za razvijanje jezika, socijalnih vještina i navika učenja koji su ključni za uspjeh u školovanju.

Rano napuštanje škole, loša postignuća u obrazovanju i(ili) loše obrazovanje osobu vode prema socijalnoj nesigurnosti, nezaposlenosti, siromaštvu, te često i socijalnoj isključenosti. Lista pokazatelja visokog rizika od

---

67 *White Paper on Education and Training: Teaching and Learning - Towards the Learning Society - Bijela knjiga o obrazovanju i obuci: podučavanje i učenje (1995.) i izvještaj Komisije UNESCO-a pod predsjedavanjem Delorsa: The Treasure Within - Unutarnje blago (1996.)*

68 Commission of the European Communities - Komisija evropskih zajednica, *White Paper on Education and Training: Teaching and Learning - Towards the Learning Society - Bijela knjiga o obrazovanju i obuci: podučavanje i učenje, Luksemburg, 1995., i Delors, J. (ur.), The Treasure Within, Report to UNESCO of the International Commission on Education for the Twenty- first Century - Unutarnje blago, Izvještaj Međunarodne komisije o obrazovanju za 21. stoljeće,* UNESCO, Pariz, 1996.

69 Morin, E., *Seven Complex Lessons in Education for the Future - Sedam složenih lekcija iz obrazovanja za budućnost,* UNESCO, Pariz.

70 U BiH, osnovno obrazovanje, koje je obavezno, traje devet godina. Srednjoškolsko obrazovanje traje četiri godine i može biti opće ili stručno obrazovanje.

71 UNDP (2004.), *MDG Update Report for Bosnia and Herzegovina - Izvještaj o napretku u ostvarenju Milenijumskih ciljeva razvoja za BiH,* PRSP, Europe and Beyond - Evropa i šire, UNDP BiH.

72 Ibid.

73 Ovaj odnos detaljnije istražuje budući *Posebni izvještaj o obrazovanju u BiH - u okviru Sistema ranog upozoravanja.*

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 91

socijalne isključenosti koja se u većini evropskih zemalja temelji na zajedničkim imeniteljima odnosi se i na zemlje u tranziciji. Neki su od ovih indikatora u BiH daleko izraženiji, s obzirom da se radi o zemlji pogođenoj višegodišnjim ratnim razaranjima, što rezultira daleko složenijom slikom siromaštva i socijalne isključenosti.

Kako smo već vidjeli, Leaken indikatori za EU[74] definiraju četiri važne dimenzije socijalne uključenosti - siromaštvo mjereno kroz finansijski aspekt, zapošljavanje, zdravstvenu zaštitu i obrazovanje - te naglašavaju potrebu da se pažnja kroz indikatore siromaštva i socijalne isključenosti usmjeri na djecu i starije osobe, napominjući pri tome da se siromaštvo i socijalna isključenost ne temelje na isključivo jednom faktoru rizika. Pa ipak, od svih faktora koji povećavaju rizik od siromaštva, nivo obrazovanja je, pojedinačno, najznačajniji,[75] dok loše obrazovanje, nezaposlenost i siromaštvo uzajamno jačaju efekte faktora jednih na druge.

Osobe koje imaju završenu samo osnovnu školu, uz postojeće stope prihoda, suočavaju se s finansijskim teškoćama. Osobe s univerzitetskim obrazovanjem imaju dva puta veće šanse da će živjeti ugodnim životom.[76] Istovremeno je viši procenat ispitanika sa srednjom školom (86%) i univerzitetskim obrazovanjem (83%) navelo da imaju "imaju prijatelja s kojim mogu razgovarati o osobnim i intimnim stvarima" u poređenju s daleko manjim postotkom (73%) ispitanika koji imaju završenu samo osnovnu školu. [77]

Tabela 8.
Prihodi i zadovoljstvo uvjetima života, prema nivou obrazovanja

	Osnovna škola ili bez završene osnovne škole	Završena srednja škola	Viša škola, fakultet, magisterij, doktorat
Zadovolj. životom uz postojeće prihode	10,6%	11,5%	20,5%
Izlazimo na kraj s postojećim prihodima	30,9%	43,5%	47,5%
Teško je preživjeti s postojećim prihodima	28,5%	23,2%	11,3%
Veoma je teško preživjeti uz postojeće prihode	31,4%	20,5%	18,4%
Bez odgovora	2,0%	1,3%	2,3%
Ukupno	100,0	100,0	100,0

Položaj domaćinstva u smislu prihoda i zarade u odnosu na stepen obrazovanja (osnovno, srednje, više i visoko), iskazuje jasnu korelaciju između zadovoljavajućeg životnog standarda uz postojeći prihod i stepena obrazovanja. Životne su teškoće uz postojeći prihod obrnuto proporcionalne postignutom stepenu obrazovanja. Stopa osoba koje će vjerojatno postati nezaposlene u skoroj budućnosti u BiH je veoma visoka. Ispitanici koji su imali završenu samo osnovnu školi (oko 70%) češće su bili nezaposleni od onih koji imaju univerzitetsko obrazovanje (49%).

Zbirno gledano, jasno je da je loš obrazovni status, u BiH ali i drugdje, u bliskoj vezi sa isključenošću. S druge strane, obrazovanje je i osnovno sredstvo društvenog uspona. Nadalje, kako sugeriraju i naši podaci, upravo se

---

74 Eurostat, *The transition between ECHP and EU-SILC, Appendix VIII - Prijelaz između ECHP i EU-SILC, dodatak VIII,* str. 58.

75 Svjetska banka, *Bosnia and Herzegovina: Poverty Assessment - Bosna i Hercegovina: procjena stanja siromaštva, izvještaj broj 25343-BiH*, str. 46

76 Istraživanje koje je sproveo PRISM, str. 21.

77 Ibid. str. 8.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 92

na srednjoškolskom nivou održava balans između uspjeha u zapošljavanju i prihoda. Takvi podaci jasno ukazuju na što bi trebala biti usmjerena pažnja u pružanju redovnog obrazovanja. Vrijedi uzeti u obzir da i cjeloživotno učenje, te posebno mogućnosti obrazovanja odraslih osoba daju snažan doprinos u ponovnom uključivanju osoba koje su već "iskoračile" iz redovnog sistema obrazovanja.

2. Obrazovanje u BiH danas

U ovom dijelu razmatramo postojeći obrazovni sistem i dajemo njegov sveobuhvatan pregled, počevši od strateškog nivoa, na kojem ispitujemo postojeće okvire i ključna pitanja u vezi sa socijalnom isključenošću. Zatim, razmatramo svaki dio sistema pojedinačno, a potom dajemo i pregled tema koje se odnose na cjeloživotno učenje, pitanja politike prema mladima i rodna (gender) pitanja.

a) Strateški nivo

Obrazovni je sistem u BiH od kraja rata, 1996. godine, doživljavao potrese, promjene i pokušaje reformi. Takvi se, pak, pokušaji nisu niti u cijelosti realizirali, niti su doveli do bilo kakvih značajnih promjena koje bi doprinijele izgradnji modernog sistema na temelju evropskih principa.[78] Upravna rascjepkanost i nacionalna politizacija predstavljaju osnovne prepreke bržim reformama.

BiH još uvijek nema uspostavljeno ministarstvo obrazovanja na državnom nivou - za poslove obrazovanja na državnom je nivou zaduženo Ministarstvo civilnih poslova. Na taj su se način zaduženi za donošenje politika u domeni obrazovanja u svojim decentraliziranim jedinicama[79] uglavnom bavili nacionalnom zastupljenošću studenata, zastupanjem nacionalnih interesa u sadržaju i podjelom studenata na temelju nacionalne, jezičke, vjerske ili druge vrste pripadnosti umjesto da nastoje ispuniti zahtjeve demokratskog svijeta propisane međunarodnim dokumentima[80] (UNESCO, UN, EU) protiv segregacije, rasizma i netolerancije. Ovakav pristup obrazovanju je neizbježno doveo do marginalizacije, segregacije i socijalne isključenosti određenih dijelova stanovništva.

Gotovo sve značajnije promjene u obrazovnom sistemu u BiH inicirale su međunarodne organizacije u okvirima svojih redovitih aktivnosti. Posebno je važno istaknuti inicijativu OSCE-a koja je dovela do usvajanja Strategije reforme obrazovanja kroz koju je osigurana strategija za promjene u ovom području do 2010. godine sadržana u pet osnovnih obećanja. [81] Ovaj su dokument potpisali entitetski ministri obrazovanja.

U dokumentu se predlaže sljedeće:

- Dostupnost obrazovanja svakom djetetu i eliminacija svih oblika diskriminacije;
- Modernizacija i poboljšanje kvaliteta predškolskog, osnovnog i općeg srednjoškolskog obrazovanja;
- Modernizacija i poboljšanje kvaliteta stručnog obrazovanja;

---

78 ECRI - Izvještaj Evropske komisije protiv rasizma i netolerancije navodi da su učenici u BiH segregirani; škole su uglavnom jednonacionalne s nacionalnim nastavnim planom i programom što sprečava intenzivniji povratak raseljenih osoba i socijalno ih izolira i degradira. (za više detalja pogledati: www.coe.int/T/e/human_rights/ecri/4-Publications)

79 Prema Dejtonskom sporazumu, BiH je podijeljena na dva entiteta i Distrikt Brčko što je dovelo do dezintegriranog i astigmatičnog obrazovnog sistema. RS je zadržala centralistički model uprave, dok je nadležnost za obrazovanje u FBiH podijeljena između deset kantona. Obrazovanje je po pravilu podložno interesima većinskog naroda u pojedinačnom entitetu ili kantonu što neizbježno dovodi do deprivacije i marginalizacije manjinskog stanovništva po svim osnovama. Distrikt Brčko gradi vlastiti sistem multikulturnog obrazovanja.

80 UNESCO, *The Dakar Framework for Action: Education for All - Deklaracija iz Dakara: Obrazovanje za sve, Pariz, 2000. UNESCO, Education for All, the Quality Imperative - Obrazovanje za sve, kvaliteta kao imperativ, 2005. UNESCO, Education in Multilingual World - Obrazovanje u višejezičnome svijetu*, Pariz, 2003.

81 OSCE BiH, *Reforma obrazovanja - poruka građanima BiH, novembar 2002.* (www.oscebih.org)

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 93

- Modernizacija i poboljšanje kvaliteta u visokom obrazovanju;
- Finansiranje i upravljanje obrazovanjem kao i relevantna, sveobuhvatna legislativa.

Tri godine nakon usvajanja ovog dokumenta nije došlo do značajnijih promjena u smislu demokratizacije obrazovnog sistema. Učenici se još uvijek razdvajaju po različitim osnovama i ne posvećuje se pažnja učenicima koji ne pohađaju obavezne časove i u riziku su od potpunog napuštanja škole. Također, malo se pažnje posvećuje uključenosti i individualizaciji u obrazovanju. U sadašnjem stanju, obrazovni sistem ne ispunjava standarde utvrđene UN-ovom Konvencijom o pravima djeteta. Sve ovo ima i još jači negativan utjecaj na povratnike jer ih odvraća od pohađanja lokalnih škola te povećava rizik od socijalne isključenosti.

Opći okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju, usvojen u junu 2003. godine, usvojen je u RS i u većini kantona u Federaciji BiH. Dva kantona (kantoni osam i deset) još uvijek odbijaju punu implementaciju ovog Zakona koji predviđa zajedničke osnove plana i programa te pravo učenika i nastavnika na korištenje maternjeg jezika. Zajedničke osnove plana i programa za cilj imaju promovirati nastojanja da sva djeca pohađaju školu bez obzira na svoje etničko porijeklo, a da pri tome sačuvaju vlastiti kulturni identitet. Ovakvo je, pak, stajalište u suprotnosti sa vizijama pojedinih kantonalnih vlasti koje bi željele zadržati jednonacionalne, kulturno izolirane škole, pa čak i one koje se nalaze u mješovitim sredinama.

Poseban oblik promoviranja prakse socijalnog isključivanja u školskom sistemu u BiH jeste praksa "dvije škole pod jednim krovom" u okviru koje školske objekte i opremu koriste učenici i nastavnici iz dvaju različitih etničkih skupina s odvojenom upravom i različitim nastavnim planovima i programima.[82] U takvim školama učenici se odgajaju u etničkoj izolaciji usvajajući ponašanje i pristup "mi" i "oni". Time se jasno naglašavaju razlike i jačaju predrasude i netolerancija prema drugima.. Ovakav bi sistem zasigurno mogao biti faktor u opadanju broja djece upisane u osnovne škole. Krajnji je rezultat taj da, iako se nivo obrazovanja stanovništva nešto popravio u posljednjem desetljeću, situacija u vezi s kvalitetom obrazovanja i uključivanjem djece odgovarajuće dobi u osnovne i srednje škole i dalje je nezadovoljavajuća. [83]

Usprkos činjenici da ukupni nivo obrazovanja stanovništva od kraja rata konstantno raste, značajan je procenat stanovništva koje ima završenu samo osnovnu školu. Gotovo 42% stanovništva BiH ima nizak stepen obrazovanja ili nemaju završenu nikakvu školu (stepen 0, 1 i 2 prema Međunarodnoj standardnoj klasifikaciji obrazovanja), dakle, svaki treći muškarac i svaka druga žena. U zemljama članicama EU prosječno 37% stanovništva završava obavezno obrazovanje koje obično traje duže nego u BiH (10 godina, a u velikom broju zemalja i 12 godina). Među mladima u EU u dobi između 18 i 24 godine, samo 18,8% ima završeno samo obavezno obrazovanje. U BiH (u dobnoj grupi od 15 do 24 godine), 31% ima završenu samo osnovnu školu. Unutar EU i regije, samo Albanija i Rumunija imaju rezultate lošije od BiH.

Po pravilu, osobe s niskim nivoom obrazovanja zapošljavaju se na slabo plaćenim radnim mjestima, često su bez posla te veoma često predstavljaju skupinu siromašnih i socijalno isključenih. Čak iako je rizik od siromaštva onih s najnižim stepenom obrazovanja ili čak onih bez završene osnovne škole u BiH izgleda opadao u periodu od 2001. do 2004.godine , 23,7% stanovništva odnosno svaka četvrta osoba još uvijek je u riziku od siromaštva.[84]

U BiH osobe bez osnovnog obrazovanja ili oni koji imaju završenu samo osnovnu školu predstavljaju 57% siromašnog stanovništva (koje, pak, predstavlja 17,8 % ukupnog stanovništva BiH), što je manje od procenta

---

82 Izvještaj Evropske komisije ECRI *protiv rasizma i netolerancije.* (www.coe.int/T/e/human_rights/ecri/4-Publications kao i www.oscebih.org)

83 Vidjeti EPPU BiH, *Srednjoročna strategija razvoja BiH 2004-2007.* (http://www.eppu.ba/strategija-bos.html ili www.oscebih.org)

84 *Preliminarni izvještaj o stanju siromaštva u BiH za period 2000-2004., Sarajevo, maj 2005. str. 8. i 9.*

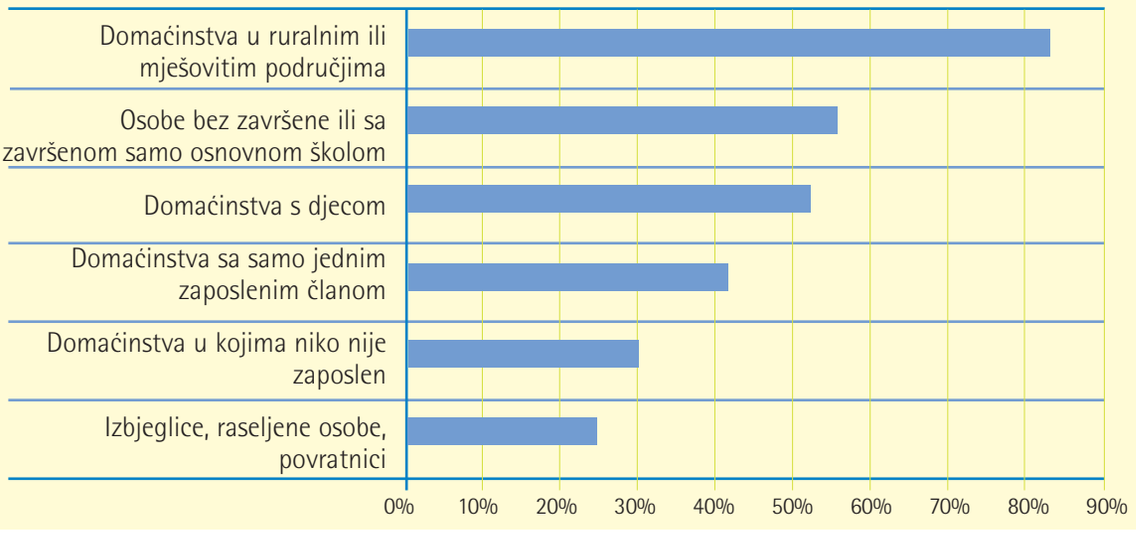
NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 94

ruralnog stanovništva koje predstavlja 83,8% siromašnih, ali i više od domaćinstava s djecom (52%); domaćinstava sa samo jednim zaposlenim članom (42%); nezaposlenih (17%); i povratnika (10%). Manje od 20% navedenih žive u urbanim područjima. [85]

Prema navedenim podacima, profil siromaštva u 2004.[86] izgleda ovako:

- Domaćinstva u ruralnim ili mješovitim područjima 83,8%
- Osobe bez završene škole ili osobe koje imaju završenu samo osnovnu školu 57,0%
- Domaćinstva s djecom 53,0%
- Domaćinstva sa samo jednim zaposlenim članom 42,0%
- Domaćinstva u kojima niko nije zaposlen 31,0%
- Izbjeglička ili raseljena domaćinstva 26,0%

Grafikon 4.
Profil siromaštva u BiH u 2004. godini

Nezaposlena se populacija uglavnom sastoji od osoba s osnovnim ili srednjim obrazovanjem, dok oni s višim stupnjem obrazovanja predstavljaju manje od 3% od ukupnog broja nezaposlenih u BiH.[87] Mladi čine 33% od ukupnog broja nezaposlenih, dok broj mladih u dobi od 15 do 24 godine koji su sudjelovali u anketi a koji trenutno ne pohađaju institucije visokog obrazovanja ili drugu vrstu obuke ovakvo stanje nezaposlenosti mladih čini izuzetno zabrinjavajućim. Ukupno govoreći, 45% mladih, odnosno svaka je druga mlada osoba u dobi između 15 i 24 godine (prema definicijama ILO) nezaposlena. Postotak je u dobnoj skupini od 15 do 19 godina veći i iznosi 64,6%, a niži kod mladih između 20 i 24 godine - 39,3%. Od svih nezaposlenih mladih, 90% ima nizak stepen obrazovanja (završena srednja škola, kvalificirani i nekvalificirani radnici), dok je osoba s fakultetskom diplomom svega 2%.[88] Mladi ljudi u dobi između 18 i 24 godine koji ne pohađaju ustanove višeg i visokog obrazovanja predstavljaju 65% ove populacije.

---

85 Ibid, str. 8. i 9.

86 Analiza konkretnih grupa koje su u riziku od pada ispod praga siromaštva i riziku od socijalne isključenosti dana je u 2. poglavlju.

87 Vijeće ministara BiH, *Ekonomski trendovi - EPPU: Godišnji izvještaj,* 2005. str. 21

88 OIA, *Priručnik: Mogućnosti i značaj zapošljavanja mladih i razvoja omladinskog poduzetništva/preduzetništva u BiH* (ur. Jan Zlatan Kulenović), maj 2006.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 95

b) Redovno obrazovanje

I) Osiguranje potencijala predškolskog obrazovanja

Drastično je mali broj djece upisane u ustanove predškolskog obrazovanja (nekih 6% od ukupnog broja)[89] BiH u ovom sektoru stavlja na samo dno ljestvice evropskih zemalja. Samo poređenja radi možemo navesti stanje u Francuskoj i Belgiji gdje 90% trogodišnjaka, a 100% petogodišnjaka pohađa vrtiće, iako pohađanje vrtića nije obavezno. U BiH prepreke predškolskom obrazovanju predstavlja nerazvijena mreža takvih institucija, rigidan sistem, nespremnost da se razviju različiti modeli namijenjeni djeci predškolskog uzrasta, te visoke naknade za upis djece u predškolske ustanove, usprkos činjenici da istraživanja iznova potvrđuju da je predškolsko obrazovanje najbolji i najefikasniji način na koji se mogu kompenzirati loši uvjeti u obitelji, depriviranost prije svega. Krajem 2003. godine u BiH je postojalo nekih 200 predškolskih ustanova - 123 u FBiH i 80 u RS, koje je pohađalo ukupno 10.400 djece i koje su imale nekih 2.500 zaposlenih. U urbanim je područjima pokrivenost ukupne populacije predškolske djece bila 12%-14%, dok u nekim ruralnim područjima, zbog nepostojanja mreže predškolskih institucija, ona ni ne postoji. [90] Ne iznenađuje stoga da je ovim nivoom obrazovanja obuhvaćeno jako malo djece iz siromašnih i socijalno isključenih porodica.

II) Osnovno obrazovanje i socijalna isključenost

Do kraja školske 2003/2004. godine u BiH je otprilike 355.000 učenika pohađalo 1.830 škola. U smislu spolne zastupljenosti, više je dječaka (51,4%) nego djevojčica (48,6%).[91] Otprilike 4%-6% od ukupnog broja djece osnovnoškolske dobi ne bude upisano u školu. Ukupna stopa upisa u osnovne škole u 2003/2004. iznosila je 95,9%, od čega nešto više djevojčica (96,3%).

Osnovno je obrazovanje u BiH prije dvije godine transformirano u devetogodišnje, te tako djeca u školu počinju ići godinu ranije, sa šest godina - odnosno ako do aprila tekuće školske godine napune pet godina. Reforma osnovnog obrazovanja obuhvaćala je i socijalne ciljeve, uključujući i nastojanje da se kompenzira nerazvijenost sistema predškolskog obrazovanja. Pa ipak, reforma je u stvarnosti djecu mlađu za jednu godinu samo uvela u školski sistem koji nije bio dovoljno reformiran da bi mogao zadovoljiti njihove potrebe. Postoje određene indicije da je najveći broj ponavljača upravo u prvom razredu osnovne škole.[92] Kako je prva godina osnovne škole ključno razdoblje u kojem djeca stvaraju svoje stavove prema školi, učenju, postignuću, te općenito razvijaju svoje samopouzdanje, potrebno je razmotriti učinak takve parcijalne reforme na učenike u ranoj dobi.

Djeca koja ne pohađaju školu uglavnom dolaze iz siromašnih porodica. Čini se da od svakih četvero djece u najsiromašnijem sloju jedno uopće ne pohađa školu, uprkos činjenici da je osnovna škola obavezna za svu djecu u BiH. To dovodi do zaključka da je 25% najsiromašnije djece u riziku da "naslijedi" siromaštvo svoje porodice.

Procjenjuje se da u BiH gotovo 15% učenika osnovnih škola žive više od tri km daleko od škole, dok su za 50% srednjoškolaca škole udaljene više od 3 km. U područjima u kojima učenici moraju pješačiti više od tri kilometra do škole, uglavnom u ruralnim područjima, roditelji često djecu, a posebno djevojčice starije od 11 godina, zadržavaju kod kuće. Roditelji rijetko bivaju sankcionirani za odluku da svoje dijete ne upišu u osnovnu školu ili da ih iz škole ispišu nakon završetka četvrtog razreda. U slučaju da i budu sankcionirani, te su mjere uglavnom simbolične. Problem uključivanja sve djece u osnovno obrazovanje dodatno otežava snižavanje dobi polaska u školu za potrebe devetogodišnjeg školovanja.[93] Roditelji iz ruralnih i planinskih područja u sve većoj mjeri djecu za koju nije osiguran odgovarajući prijevoz zadržavaju kod kuće.

---

89 Vidjeti: Odbor za prava djeteta, *Dopunski izvještaji NVO o stanju dječijih prava u Bosni i Hercegovini,* august, 2004.

90 BHAS Izvještaj: *Statistika obrazovanja 1, Sarajevo, 14.01.2006.*

91 BHAS Izvještaj: *Statistika obrazovanja 1, Sarajevo, 14.01.2006.*

92 RZS RS, *Bilteni statistike obrazovanja, osnovno obrazovanje za kraj 2003/2004. i početak 2004/2005., broj 5,* Banja Luka, 2005. str.10.

93 Vidjeti: www.ocsebih.org

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 96

Kada govorimo o djeci s posebnim potrebama, većina evropskih zemalja ispunila je zahtjeve da im se osiguraju jednake mogućnosti školovanja kao i drugoj djeci te su poduzele sve mjere da osiguraju i organiziraju sve što je u tom smislu neophodno, te uspostavile odgovarajuće mehanizme. Čak iako je proces uključenosti u obrazovanju u BiH započeo prije nekoliko godina, nakon čega je uslijedilo i usvajanje odgovarajuće legislative, implementacija ovog procesa odvija se izuzetno sporo. Tokom školske 2003/2004. u redovne je škole bilo uključeno manje od 1% djece s posebnim potrebama. Pored toga nedostaje i svijesti o potrebi uključivanja takve djece u redovne škole, a javlja se i otpor u smislu da se ovoj djeci ne dopušta napuštanje specijalnih škola. Takve stavove odražava i izjava savjetnika u Ministarstvu obrazovanja Kantona Sarajevo: "Postoje četiri škole za djecu s posebnim potrebama. Ove su škole najbolja mjesta za obrazovanje takve djece jer su opremljene posebnim sredstvima i opremom i zapošljavaju stručne nastavnike - defektologe." [94]

U slučaju manjina, manje od 10% romske djece[95] pohađa osnovnu školu, a njihovo je prisustvo u školi često obilježeno različitim oblicima neprijateljstva pa čak i zlostavljanja na rasnoj osnovi. Zbog toga oni u školi ne ostaju duže negoli je to neophodno, pa tako usvajaju samo osnove pismenosti (u prosjeku završavaju tri razreda osnovne škole). Romska djeca i mladi Romi u BiH žrtve su posljedica naslijeđene diskriminacije koja je doprinijela široko rasprostranjenom siromaštvu, nezaposlenosti, neprimjerenim uvjetima stanovanja i neadekvatnim mogućnostima pristupa obrazovanju.

Neka djeca, uglavnom povratnici koji žive blizu entitetske granice, često odabiru školu koja je udaljenija, ali primjenjuje nacionalni plan i program za koji njihovi roditelji smatraju da je primjereniji, negoli bližu, lokalnu školi u kojoj nisu spremni u obzir uzeti kulturne potrebe manjinskog stanovništva. Ovakva se praksa može primijetiti kod djece različitih nacionalnosti u BiH, i u različitim područjima, pa tako npr. u Bosanskom Petrovcu (FBiH) i Petrovcu (RS), Zvorniku (RS) i Osmacima (RS), pa zatim prema Tuzlanskom kantonu (Kalesija i Sapna), Ravno (FBiH) i Trebinje (RS), ali se u određenim slučajevima takvo što dešava i duž međunarodne granice: Velika Kladuša (Unsko-sanski kanton) i u smjeru Cetingrada (Hrvatska), ili između općina (Žepče i Vareš u Zeničko-dobojskom kantonu). [96]

Izvještaj EC o rasizmu i netoleranciji za BiH potvrđuje ovakvo stanje: "Neka djeca iz porodica manjinskih povratnika moraju putovati prilično daleko kako bi stekli obrazovanje koje smatraju prihvatljivim u smislu nastavnog plana i programa, jezika i sati vjeronauka."[97] Izgleda da će problem prijavljivanja na određenom lokalnom području ostati neriješen sve dok se ne riješi pitanje nastavnog plana i programa.

Oko 1% djece napušta osnovnu školu prije završetka, dok ih 0,5% ponavlja jedan razred osnovne škole. Prema statističkim podacima u RS[98] (u FBiH ne postoje slični službeni statistički podaci) tri puta je manje djevojčica koje ponavljaju jedan od razreda u osnovnoj školi negoli dječaka.

---

94 Lemo, S., *"Časove pohađa 400 djece s posebnim potrebama"*, Nezavisne novine, Sarajevo, 04.11.2005.

95 Vidjeti: www.soros.org.ba/romi.htm i www.oscebih.org/education/bos/minorities.asp?d=2-22k

96 Za više detalja vidjeti: Koordinacioni odbor za implementaciju Privremenog sporazuma o posebnim potrebama i pravima djece povratnika - *Izvještaj o implementaciji Privremenog sporazuma o posebnim potrebama i pravima djece povratnika,* 23. mart 2005.

97 Izvještaj Evropske komisije ECRI *protiv rasizma i netolerancije* (www.coe.int/T/e/human_rights/ecri/4-Publications)

98 RZS RS, *Bilteni statistike obrazovanja, osnovno obrazovanje za kraj 2003/2004. i početak 2004/2005.,* broj 5, Banja Luka, 2005. str.10.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 97

III) Važnost srednjoškolskog obrazovanja za veći stepen uključenosti

Istraživanje za potrebe NHDR-a za 2007. godinu pokazuje da se djeca i mladi koji ne nastave pohađati srednju, nakon završetka osnovne škole nalaze u riziku od siromaštva (57% ih je u kategoriji siromašnih). Drugi faktori rizika su zdravstveni problemi, fizički ili mentalni nedostaci, te pripadnost manjinskim grupama poput Roma, kao i činjenica da su ta djeca povratnici u određeno područje ili regiju.

Krajem školske 2003/2004. godine 304 srednje škole u BiH pohađalo je 162.155 učenika, a stope pohađanja su slične i za djevojčice i za dječake. 66% onih koji upišu srednju školu napuštaju je prije završetka - djevojčica je u ovoj populaciji nešto više. Osobe s invaliditetom imaju minimalne šanse za pohađanje srednjih škola. Svaka, pak, mlada osoba koja školu napusti prije završetka odnosno sticanja određenog stepena obrazovanja drastično umanjuje svoje šanse za dobivanje zaposlenja. Nekih 2% od upisanih u srednje škole zauvijek napušta školu dok ih 1,5% ponavlja razrede.[99] BiH još uvijek nije izgradila odgovarajuće modele kojima se onima koji su školu napustili ranije omogućuje nastavak školovanja u nekom kasnijem stadiju.

Postotak učenika koji nakon završetka osnovne škole nastavljaju pohađati srednju školu u BiH je, u poređenju sa stanjem u drugim evropskim zemljama, nezadovoljavajući. Svjetska banka je prije dvije godine ustanovila da samo 73% populacije u dobi od 16 do 18 godina pohađa srednju školu, dok zbog ponavljanja razreda i napuštanja škole svega 57% od ukupnog broja učenika koji su završili osnovnu školu u jednoj generaciji završava i srednju školu. U Sloveniji 89% ove populacije pohađa srednju školu dok je prosjek EU po pitanju srednjoškolskog obrazovanja preko 93%. U nekim od evropskih zemalja srednje škole predstavljaju integralni dio obaveznog obrazovanja.

Zajednička je karakteristika srednjih škola u Evropi da je u odnosu na stručno, u porastu opće srednjoškolsko obrazovanje. Tako više od 50% mladih, umjesto stručnih, pohađa srednje škole općeg obrazovnog profila. Suprotno tome, u BiH je odnos između stručnih škola i općih gimnazija 80:20,[100] uz striktnu podjelu na muška i ženska zanimanja. Statistički podaci pokazuju da je osobama sa diplomama srednjih stručnih škola daleko teže naći posao negoli onima koji su završili one općeobrazovnog tipa, i da po pravilu rade na slabije plaćenim mjestima.

Upitan je i značaj školskog plana i programa za dalji rad i život, pogotovo ako se u obzir uzme da većina zanimanja za koje se mladi ljudi obučavaju u srednjim školama nije prilagođena zahtjevima tržišta rada: nastavni su planovi i programi zastarjeli, koristi se oprema koja je izašla iz upotrebe, a metode poučavanja su zastarjele. Sve to umanjuje mogućnost da srednjoškolsko obrazovanje postane sredstvo kojim se može prevenirati socijalna isključenost.

IV) Visoko obrazovanje

Visoko obrazovanje predstavlja put ka zapošljavanju i socijalnoj uključenosti. Krajem školske 2003/2004. godine u BiH bilo je 105 ustanova visokog obrazovanja od kojih osam univerziteta i to šest u FBiH i dva u RS. Na 105 ustanova visokog obrazovanja u BiH studiralo je ukupno 77.009 studenata od kojih 6%-8% više žena nego muškaraca.[101] Na ustanovama visokog obrazovanja studira manje od 25% mladih, a prosječno vrijeme potrebno za završetak studija kreće se od pet do sedam godina. U EU preko 50% mladih nastavlja studirati, dok fakultetsku diplomu ima 15% stanovništva - u usporedbi sa svega 3% u BiH.[102]

---

99 BHAS Izvještaj: *Statistika obrazovanja 1*, Sarajevo, 14.01.2006.

100 EPPU BiH, *Srednjoročna strategija razvoja BiH 2004-2007.*, vidjeti http://www.eppu.ba/strategija-bos.html

101 BHAS *Izvještaj: Statistika obrazovanja 1*, Sarajevo, 14.01.2006.

102 OIA, *Priručnik: Mogućnosti i značaj zapošljavanja mladih i razvoja omladinskog poduzetništva/preduzetništva u BiH* (ur. Jan Zlatan Kulenović), maj 2006.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 98

Siromaštvo predstavlja jednu od prepreka visokom obrazovanju. Studenti u BiH imaju veoma malo mogućnosti da rade uz studije, te tako studirati mogu samo oni čiji roditelji imaju dovoljne prihode koji im omogućuju da ih izdržavaju tokom studija. Primjer učinka koju ima takva vrsta isključivanja iz visokog obrazovanja jeste činjenica da su na Univerzitetu u Tuzli od 7.000 studenata svega dva Romi.[103]

Konstantno odgađanje usvajanja zakona o visokom obrazovanju blokira reformu i modernizaciju univerziteta i njihovo prilagođavanje bolonjskom procesu što uzrokuje profesionalnu i naučnu izolaciju diplomiranih studenata čije diplome neće biti priznate u drugim evropskim zemljama. Takvu tešku situaciju dodatno pogoršava nezadovoljavajuće finansiranje naučnih istraživanja. Prije rata je za potrebe naučnih istraživanja izdvajano 1,5% BDP-a, dok se danas u istu svrhu izdvaja svega 0,08%, čime se neizbježno narušava kvalitet visokog obrazovanja.

c) Cjeloživotno učenje

Proces učenja ne okončava se završetkom školovanja, nego se nastavlja kroz cijeli život, u skladu s konkretnim potrebama. Pojam cjeloživotnog učenja nadilazi tradicionalno shvaćanje procesa obrazovanja koji se temelji na školskom radu te uključuje životne i socijalne vještine, i nudi posebnu podršku glavnim grupama. Pristup obrazovanju izvan onog redovnog, temeljnog školskog obrazovanja od posebne je važnosti za one koji su u školi postizali loše rezultate ili one kojima je potrebna ponovna obuka ili sticanje znanja i vještina. U BiH ovakva vrsta obrazovanja nije sistematski razvijana. Ako se želi postići uključenost u obrazovanju te se želi u potpunosti realizirati potencijal za učenje, ovakve potrebe za cjeloživotnim učenjem trebaju postati integralni dio obrazovnog sistema, što podrazumijeva i njegovo finansiranje.

I) Obrazovanje odraslih

Neobrazovane odrasle osobe predstavljaju najugroženiju kategoriju socijalno isključenih - socijalno isključeni i neobrazovani nemaju jednake šanse za izlazak iz stanja u kom se nalaze kao obrazovani. Cjeloživotno obrazovanje predstavlja inkluzivan model obrazovanja koji odraslim osobama ali i mladima i djeci osigurava pristup svim stepenima i modelima obrazovanja u skladu s njihovim potrebama i sposobnostima. U BiH samo 5% mladih i odraslih osoba ima priliku nastaviti svoje obrazovanja na ovakav način.

Samo 3,3% mladih ljudi u dobi od 15 do 25 godina koji nisu niti učenici niti redovni studenti uključeno je u neku vrstu obrazovnog procesa ili programa obuke, te svega 1,6% onih u dobi od 26 do 65 godina. Osobe iznad 65 godina nisu uključene u bilo kakav oblik obrazovanja.

II) Neformalno obrazovanje i obuka iz životnih vještina

U Evropi se pažnja posvećuje i neformalnoj obuci iz životnih vještina, namijenjenoj posebno onim odraslim osobama koje nisu završile obrazovanje ili su stekle samo osnovno obrazovanje. Takav pristup predstavlja i jedan od šest prioritetnih ciljeva u izvještaju UNESCO-a "Obrazovanje za sve, kvaliteta kao imperativ".[104] Programi za sticanje neformalnih vještina daleko su raznovrsniji i fleksibilniji od programa namijenjenih formalnom (stručnom) obrazovanju, te mogu biti različiti po trajanju. Mogu biti usmjereni na zadovoljavanje potreba tržišta i obično koštaju manje od formalnih kurseva. Ovakvi oblici obrazovanja pomažu u okupljanju mladih ljudi koji nisu obuhvaćeni redovnim školskim sistemom mlađih od 18 godina, posebno onih koji su kategorizirani kao siromašni, deprivirani, segregirani ili oni s posebnim potrebama i invaliditetom, u ozračju koje je daleko opuštenije i poticajno i gdje mogu naučiti kako uspješnije sudjelovati u životu društva. Takva se vrsta obrazovanja u BiH ne cijeni, pa je tako i potpuno nerazvijena.

---

103 Radio Slobodna Evropa, 26. juni 2006 - Marko Divković

104 UNESCO, *Education for All, the Quality Imperative - Obrazovanje za sve, kvaliteta kao imperativ, 2005., UNESCO, Education in Multilingual World - Obrazovanje u višejezičnome svijetu,* Pariz, 2003.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 99

d) Omladinska politika

U gotovo se svim zemljama u tranziciji pojava socijalne isključenosti različitih grupa i pojedinaca, mladih i odraslih, javila zajedno s naglim porastom nezaposlenosti, produbljivanjem jaza između bogatih i siromašnih, te opće nesigurnosti u vezi sa situacijom u kojoj se nalaze i društvom koje se mijenja velikom brzinom. U BiH, zemlji koja se pored tranzicije nastoji izboriti i sa posljedicama ratnih razaranja, ova je situacija daleko teža.

Mladi u BiH nalaze se u posebno nepovoljnoj situaciji, jer su odgajani i obrazovani u podijeljenom društvu. Veliki procenat mladih osoba ne vidi svoju budućnost u BiH, a još veći je broj onih koji žele zemlju potpuno napustiti.[105]

Rezultati istraživanja provedenog za potrebe NHDR-a potvrđuju da obrazovanje utječe i na političko sudjelovanje kao i na angažman u društvenim aktivnostima:

- Sudjelovanje na političkim skupovima je, općenito uzevši, na niskom nivou, ali se povećava s višim stepenom obrazovanja. U ovoj aktivnosti, u poređenju s onima sa završenom osnovnom školom (3,7 %), dva puta više sudjeluju oni sa završenom srednjom školom (9%), dok dva puta više od njih na političkim skupovima sudjeluju oni s višim/visokim obrazovanjem (17%). Muškarci na političkim skupovima sudjeluju dva puta više (11,1%) od žena (5,5%), bez obzira na njihovo obrazovanje.
- Najmanje članova NVO je među onim ispitanicima koji imaju završenu samo osnovnu školu - svega 4%, u poređenju sa 11% onih sa završenom srednjom školom i 20% onih s višom ili visokom.
- Stečeni stepen obrazovanja znatno povećava odluku da se glasa na izborima: na izborima glasa 52% ispitanika sa završenom osnovnom školom i 65% onih sa završenom višom ili visokom školom.
- Nivo obrazovanja nema nikakvog utjecaja na sudjelovanje ispitanika u društvenim aktivnostima.

Jedino angažman mladih i promjena načina razmišljanja može promijeniti postojeće stanje, a to predstavlja dodatni izazov za današnje škole. Mladi bi trebali biti sposobni i voljni preuzeti aktivnu ulogu u rješavanju svih pitanja i problema u svojim zajednicama, te im se treba pružiti prilika da to i čine još od prvih dana u školi.

OKVIR 11: RJEŠAVANJE PITANJA NEZAPOSLENOSTI I ISKLJUČENOSTI

Posljedice nezaposlenosti mladih

Nemogućnost pronalaženja zaposlenja nakon završetka školovanja - škole ili fakulteta, predstavlja faktor koji možda u najvećoj mjeri utječe na stanje siromaštva i na nedostatak mogućnosti socijalne uključenosti među mladima. U ekonomiji u kojoj je ponuda radne snage daleko veća od potražnje, poslodavci nisu voljni zapošljavati mlade ljude bez radnog iskustva koji imaju malo stručnih znanja i vještina. Nemogućnost pronalaženja posla povećava i produžava emocionalnu ovisnost o roditeljima te izaziva apatiju, depresiju i različite oblike asocijalnog ponašanja.

Integrirani program za mlade - UNV/UNDP Integrated Youth Programme (IYP), koji je ustanovljen 2002. godine, doprinio je jačanju kapaciteta mladih u BiH i njihovih organizacija, te pružio podršku stvaranju pozitivnog okruženja za građanski aktivizam mladih kako bi mladi ljudi mogli iznaći efektivna, dugoročna i održiva rješenja za probleme opisane u prethodnom dijelu. U okviru širokog spektra aktivnosti koje su za cilj imale osnaživanje omladinskih organizacija i pojedinaca UNV/UNDP IYP u svoje djelovanje uveo je posebnu komponentu koja se fokusirala na pružanje podrške mladim preduzetnicima. Ova je komponenta

105 UNDP/IBHI *Izvještaj o humanom razvoju - mladi 2000.,* Bosna i Hercegovina, 2000., ibid.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 100

obuhvaćala obuku iz poslovanja, uključujući osnovnu praksu poslovanja, poslovno planiranje, marketinške strategije, itd. te mentorske/naknadne aktivnosti.

U implementaciji ovih aktivnosti IYP ostvario je saradnju s Ekonomskim fakultetom Univerziteta u Sarajevu, a glavni cilj ove saradnje bio je uključivanje studenata u analizu i izradu poslovnog plana i marketinških strategija koje su izradili sudionici obuke. Takav "peer-to-peer" pristup pokazao se izuzetno pozitivnim iskustvom za sve koji su u taj proces bili uključeni jer je studentima omogućio uvid u stvarne i u odgovarajući kontekst postavljene studije slučaja, a sudionicima obuke osigurao inpute i sugestije od njihovih kolega koji dobro poznaju ekonomsku situaciju u zemlji.

Pored toga, kroz ovu su saradnju studenti i sudionici obuke imali priliku susresti domaće i međunarodne biznismene i predstavnike poslovnog sektora, raspravljati o konkretnim slučajevima i unaprijediti svoja znanja i vještine kroz dodatne module obuke na kojima su učili o pisanju CV-ja, pripremi za razgovor za posao, te planiranju prodaje. Studenti, zahvaljujući ovoj saradnji, upravo osnivaju Centar za podršku u karijeri, čiji je temeljni cilj pomoći drugim studentima da razviju vlastite karijere.

Stečena iskustva - naučene lekcije

Kako bi mlade ljude motivirali da osnuju svoje vlastite, uspješne poslovne djelatnosti, potrebno je poduzeti mjere u sljedećim područjima:

- Osigurati nastojanja da se unaprijede praktična znanja o poslovanju i druge poslovne vještine mladih ljudi; moguća ciljna područja u tom smislu su: sheme stečenog radnog iskustva, stažiranja i pripravništva u kombinaciji s prijenosom znanja i dobrih primjera iz prakse uspješnih poduzetnika iz same zajednice;
- Osigurati inpute kako bi mladim ljudima pomogli da poboljšaju svoje analitičke vještine neophodne za kreativno ali realistično planiranje;
- Pružiti podršku unapređenjima u institucionalnom okruženju (upravnom, pravnom, poreznom, kreditnom) kako bi se smanjili početni troškovi pri osnivanju biznisa, osigurali poticaji za nove poslovne subjekte i olakšao početni rast i profitabilnost;
- Kreirati programe koji podrazumijevaju uključivanje i raspoređivanje volontera te razmjene kao značajno potencijalno sredstvo za izgradnju kapaciteta (institucionalnih i organizacijskih) na način koji će volonteru omogućiti da svoj položaj iskoristi kako bi motivirao druge, širio ideje i pomagao uspostavi odnosa i praktičnih aktivnosti;
- Zagovarati usvajanje politika koje pružaju podršku Youth Volunteer Service - Omladinskoj volonterskoj službi: prilika dana mladim ljudima da volontiraju u okviru strukturiranih programa koje koordiniraju državne i/ili organizacije civilnog društva daje im mogućnost da se angažiraju u smislenim, prosocijalnim aktivnostima. Glavna pretpostavka koja stoji iza ovakve vrste politike je da mladi kojima se da prilika za društveni angažman kroz volontiranje imaju velike koristi od toga jer im se daje prilika da doprinesu poboljšanju blagostanja i unapređenju zajednice, a da istovremeno stiču vještine i iskustvo koji mogu povećati njihove šanse za zaposlenje.

Izvor: UNV BiH.

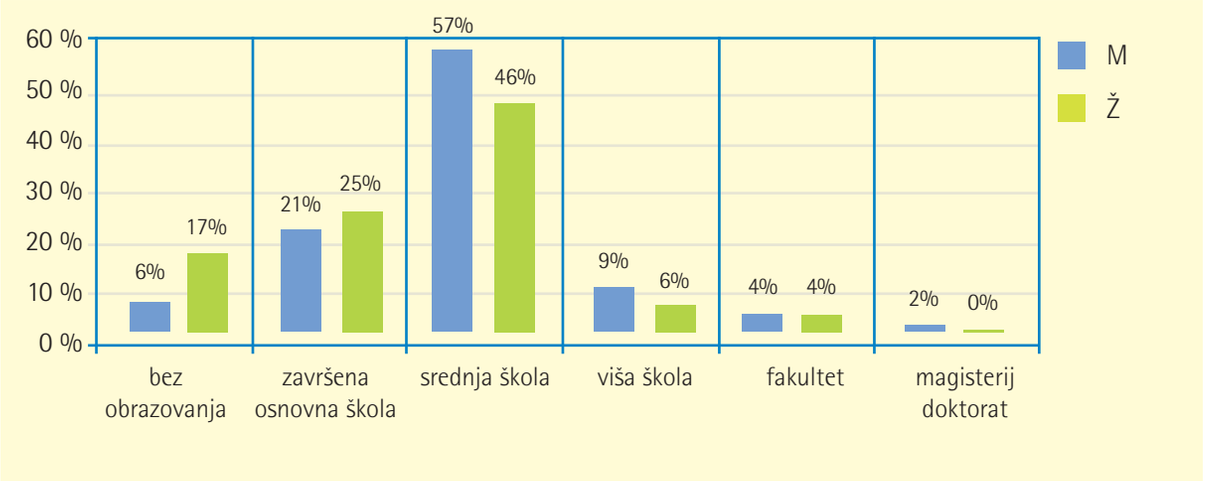
NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 101

3. Pitanja vezana za ravnopravnost spolova

Proces integracije pitanja ravnopravnosti spolova u proces obrazovanja u BiH bio je prilično uspješan. O uvođenju rodno osviještenog pristupa u obrazovanje raspravljano je na seminarima u svim srednjim školama u FBiH i RS, kao i u osnovnim školama u FBiH. U predškolskim su ustanovama RS provedene i pilot studije te dane preporuke za integriranje pitanja ravnopravnosti spolova. Revidirani su udžbenici i nastavni planovi za područja jezika, historije, filozofije i sociologije kako bi se iz njih odstranili rodni (gender) stereotipi te promovirala ravnopravnost spolova. I u FBiH i u RS uspostavljene su radne grupe za obrazovanje pri gender centrima u kojima sudjeluju i predstavnici pedagoških zavoda i ustanova. U 2006. godini u Centru za interdisciplinarne studije u Sarajevu upisana je i prva generacija studenata na poslijediplomskim gender studijima.

Statistički podaci ukazuju na postojeće razlike u ukupnom broju studenata po spolu. Tako je npr. krajem školske 2003/2004. godine bilo 186.039 studenata, dok je studentica bilo 177.033. Pa ipak, daleko je veći broj žena (2.572) koje su diplomirale negoli muškaraca (1.747), s izuzetkom teoloških fakulteta (75% muškaraca).[106]

Grafikon 5.
Najviši postignuti stepen obrazovanja prema spolu

Izvor: Istraživanje za potrebe NHDR-a za 2007.

Istraživanje za potrebe NHDR-a za 2007. godinu pokazuju da su žene praktično isključene iz studija informacijskih i komunikacijskih tehnologija. Žene imaju i nešto manje pristupa Internetu od muškaraca.

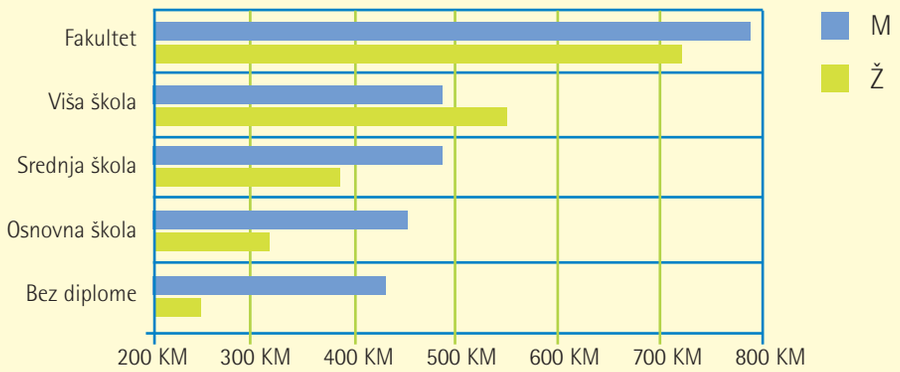
Kada analiziramo ukupne brojke, Romkinje su najisključenija grupa u domeni obrazovanja, kao pripadnice ove manjine, ali i stoga što se od romskih žena tradicionalno ne očekuje da pohađaju školu. U brojnim romskim porodicama obrazovanje se ne cijeni mnogo, te ako se dijete i šalje u školu, tada se prednost daje muškoj, a ne ženskoj djeci.

106 BHAS *Tematski bilten 3 - Gender - TB03,* 2005.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 102

Nizak stepen obrazovanja i ekonomska ugroženost u direktnoj su korelaciji. Istraživanja[107] pokazuju da je prosječni prihod osoba bez diplome upola manji od prihoda onih koji su tu diplomu stekli. Ova je razlika još vidljivija kada se analizira razlika u plaćama muškaraca i žena, o čemu smo govorili ranije.

Grafikon 6.
Prosječna neto plaća u BiH u 2004., po spolu i stepenu obrazovanja

Izvor: Rodni jaz u plaćama u BiH, 2006.

4. Budućnost

U ovom, zadnjem dijelu dajemo viziju u smislu potencijala i značaja obrazovanja za ostvarivanje veće socijalne uključenosti u BiH, te nudimo paket preporuka prilagođen opisanom kontekstu. Posebnu smo pažnju posvetili problematičnom pitanju obrazovnih resursa u BiH.

a) Potencijal i značaj obrazovanja

Kako bi obrazovanje moglo postati temeljem socijalne uključenosti potrebno je da sva djeca pohađaju školu. Sljedeće grupe ili nisu potpuno uključene u proces obrazovanja ili pak obrazovanje ne zadovoljava njihove potrebe, te na ovaj način postaju žrtvama segregacije i deprivacije:

- krajnje siromašna djeca;
- djeca povratnika;
- djeca s posebnim potrebama;
- romska djeca;
- djeca manjinskih vjerskih grupa;
- ženska djeca;

[107] Podaci iz ankete *Živjeti u BiH 2004. - talas 4 i Razlike u plaćama prema spolu*, 2006.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 103

- djeca izložena nasilju u porodici;
- djeca prisiljena da prose ili rade;
- djeca koja ne pohađaju lokalne škole, nego putuju u druge;
- djeca koja imaju kronične zdravstvene probleme;
- djeca iz ruralnih područja;
- djeca s poremećajima u ponašanju.

Pored nedovoljne brige za ove učenike, još uvijek nisu uspostavljeni zakoni o obaveznom pohađanju i niti je osigurano osnovno obrazovanje za sve, a nisu implementirane ni ustavne, zakonske ni druge mjere. U domeni plana i programa urađeno je jako malo, a djeca se ne senzibiliziraju po pitanju jednakih prava i tretmana za sve.

Studija koju je provela jedna NVO o pravima djeteta u BiH pokazala je kako u oba entiteta postoje roditelji koji ne očekuju od svoje djece da se druže s djecom druge nacionalnosti ili manjine i smatraju prihvatljivim da učitelji posvećuju manje pažnje djeci iz drugih etničkih skupina, kao i da ovakva vrsta diskriminacije postoji među vršnjacima.

Nadalje, učitelji nisu dovoljno obučeni kako bi mogli usvojiti uključive obrazovne pristupe koji se temelje na učenju. Oni se i dalje smatraju osobama koje dobro poznaju činjenice i podatke te od učenika zahtijevaju dosljednu reprodukciju takvih činjenica umjesto da preuzmu širu ulogu edukatora - da mladu osobu obrazuju i osposobe za život.

Pored uključenosti u obrazovanju, koja predstavlja osnovni preduvjet, pažnja se mora posvetiti i kvaliteti obrazovanja. Istraživanja u okviru Programa međunarodne ocjene studenata - Programme for International Student Assessment (PISA)[108] koja su provedena u zemljama članicama OECD-a pokazuju da se one zemlje koje nisu okončale reformu obrazovnog sistema i izgradile fleksibilne oblike obrazovanja, raznovrstan sistem cjeloživotnog učenja i obrazovanja odraslih osoba i u kojima sistem obrazovanja ne zadovoljava potrebe tržišta rada ne mogu uspješno nositi s problemom socijalne marginalizacije i isključenosti dijela stanovništva.

Rizik od pada u stanje siromaštva i socijalne isključenosti smanjuje se povećanjem uključenosti djece i one mlađe školske dobi u kvalitetan obrazovni proces i uvođenjem fleksibilnih oblika učenja prilagođenih potrebama moderne ekonomije.

Brojni pokazatelji ukazuju na to da je obrazovanje jedan od najznačajnijih faktora u prevenciji socijalne isključenosti, prije svega zato što se odnosi na period odrastanja kada se uspostavljaju prve društvene veze i kada se mladi ljudi pripremaju za tržište rada i uspješno sudjelovanje u različitim segmentima društvenog života.

Da bi obrazovanje bilo u cijelosti uspješno u osiguranju socijalne uključenosti potrebno je:

- da bude jednako dostupno svima;
- da djecu uključuje u dovoljno ranoj dobi kako bi se izbjegao ili ublažio negativan utjecaj nepovoljne situacije u porodici;
- da traje dovoljno dugo kako bi mladog čovjeka pripremilo za aktivan rad i društveni život;
- da nudi pristup učenju i osobnom razvoju bez obzira na godine;
- da kroz svoju organizacijsku strukturu nastoji izbjeći diskriminaciju i segregaciju mladih po bilo kojoj osnovi.

[108] Vidjeti: www.oecd.org/education.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 104

Pored toga što treba biti uključiva, socijalna strategija mora biti orijentirana na osiguravanje kvalitetnog obrazovanja, s modernim planom i programom i sredstvima za njegovo provođenje, posebno u srednjim školama. Time će se direktno povećati i uključenost mladih ljudi na tržištu rada. Društvo mora osigurati finansiranje, posebno za djecu iz siromašnih, marginaliziranih i segregiranih (romskih) porodica, kako bi im se omogućilo dostizanje visokih obrazovnih standarda te na takav način kidale veze između siromaštva i socijalne isključenosti.

b) Preporuke za reformu obrazovanja

Obrazovanje dostupno svima bez diskriminacije i segregacije predstavlja temelj svih međunarodnih obaveza prema BiH u domeni obrazovanja. Ono istovremeno ima i značajnu ulogu u Obećanju 1 u Strategiji reforme obrazovanja koja je Vijeću za implementaciju mira predstavljena u novembru 2002. godine[109], s naglaskom na potrebe djece povratnika, djece s posebnim potrebama i romske djece. Ohrabruje i usvajanje dvaju značajnih dokumenata koji se odnose na ovo pitanje:

Plan akcije o obrazovnim potrebama Roma i pripadnika nacionalnih manjina u Bosni i Hercegovini, februar 2004.,[110] i Privremeni sporazum o posebnim potrebama i pravima djece povratnika, 5 maj 2002. [111]

- U školama se moraju osigurati uvjeti za obrazovanje djece s posebnim potrebama kako bi se omogućilo da više djece pohađa redovne škole čime bi se smanjio broj specijalnih škola;
- Stalno se i uporno mora nastojati povećati broj učenika Roma i djece povratnika koji pohađaju redovne škole kroz intenzivniji rad s roditeljima i članovima lokalnih zajednica te kroz odgovarajuće povećanje školskih budžeta.

Pa ipak, političko, ustavno i pravno stanje koje dominira u BiH je takvo da svaki od entiteta i kantona, kao i Distrikt Brčko imaju vlastite zakone za svaki od nivoa obrazovanja. Na taj način, na različitim nivoima postoji preko trideset zakona. Usvojeni su gotovo svi zakoni koji reguliraju obrazovanje na tri niža nivoa. Nažalost, usvojeni se zakoni ne primjenjuju u cijeloj zemlji, kao npr. u onim područjima u kojima i dalje postoji velika međuetnička napetost. Čak i tamo gdje su implementirani, ne primjenjuju se dosljedno. Reforma visokog obrazovanja još nije prošla ni zakonodavnu fazu, jer se sa usvajanjem zakona o visokom obrazovanju kasni preko dvije godine čime se blokira svaki dalji napredak.

Kako bi se u domeni obrazovanja moglo krenuti naprijed i kako bi obrazovanje služilo potrebama Bosne i Hercegovine, autori ovog izvještaja preporučuju poduzimanje sljedećih mjera:

- Trebalo bi revidirati određene zakone i propise kako bi se na najmanju moguću mjeru sveo broj administrativnih jedinica u obrazovanju.
- Trebalo bi na svaki mogući način nastojati u cjelosti implementirati postojeće zakone, posebno u smislu promoviranja uključenosti i sankcija protiv svih oblika diskriminacije.
- Tekuća bi se reforma obrazovanja trebala nastaviti, a posebna pažnja posvetiti obećanjima (pet obećanja) na koja su se, na osnovu inicijative OSCE-a, obavezala entitetska ministarstva obrazovanja (vidjeti fusnotu 15):

---

109 Za više detalja pogledati na: www.oscebih.org/education.

110 Vidjeti u: Helsinški odbor za ljudska prava u BiH, glasnik broj 4, novembar 2005. str. 23.

111 Vidjeti: www.mhrr.gov.ba.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 105

1. *Radit ćemo kako bismo osigurali da sva djeca imaju mogućnost kvalitetnog obrazovanja u integriranim multikulturalnim školama na svim stepenima, oslobođeni političkih, vjerskih, kulturnih i drugih predrasuda i diskriminacije, gdje se poštuju prava sve djece.*
2. *Osigurat ćemo kvalitetno temeljno obrazovanje na nivoima predškolskih ustanova, osnovnih i općih srednjih škola, zasnovano na savremenom nastavnom planu i programu, i modernom sistemu ocjenjivanja i dodjele certifikata učenicima i nastavnicima. Osigurat ćemo da učenike podučavaju dobro obučeni nastavnici u adekvatno opremljenim i efikasno vođenim školama.*
3. *Podržat ćemo ekonomski razvoj Bosne i Hercegovine kroz uspostavu modernog, rasprostranjenog, fleksibilnog i visokokvalitetnog sistema stručnog obrazovanja i obuke koji će odgovarati potrebama tržišta rada.*
4. *Poboljšat ćemo kvalitetu visokog obrazovanja i istraživanja u Bosni i Hercegovini, broj osoba koje pristupaju visokom obrazovanju i osigurati puno učešće bosanskohercegovačkih univerziteta u evropskom prostoru visokog obrazovanja.*
5. *Osigurat ćemo transparentno, konkurentno, racionalno i finansijski održivo finansiranje javnih resursa i implementirat ćemo zakonodavstvo u oblasti obrazovanja na svim nivoima, koje se zasniva na evropskim standardima i normama, a što je utemeljeno na međunarodnim konvencijama o ljudskim pravima.*

- Potrebno je ispitati kršenja i propuste u implementiranju zakonskih odredbi - poput neprijavljivanja djece školske dobi ili preranog napuštanja obaveznog osnovnog školovanja (posebno ženske djece). Uzroke bi trebalo otkloniti, a odgovorne institucije ili roditelje sankcionirati.
- Sudjelovanje romske djece bi se trebalo tretirati kao posebno pitanje; trebalo bi analizirati i u BiH na odgovarajući način implementirati najbolje primjere i praksu iz susjednih zemalja.
- Potrebno je proširiti predškolsko obrazovanje, a u okviru toga posebnu pažnju obratiti upisu djece u riziku od socijalne isključenosti.
- Djeca s posebnim potrebama moraju pohađati škole. Trebalo bi izraditi srednjoročni plan za njihovo integriranje u sistem redovnih škola. Ovaj će zadatak zahtijevati senzibilizaciju roditelja i učitelja, dodatnu obuku učitelja kao i adaptaciju školskih zgrada.
- Kod srednjoškolskog bi obrazovanja trebalo razmotriti ravnotežu između općeg i stručnog obrazovanja, a trebalo bi ukinuti rodne stereotipe i rodno usmjeravanje.
- Potrebno je temeljito "renovirati" potrebe za izvanškolskim stručnim obrazovanjem. Različiti će oblici fleksibilnog, organiziranog, stručnog formalnog i neformalnog obrazovanja doprinijeti bržem smanjenju socijalne isključenosti pojedinaca, posebno ako se navedene aktivnosti strukturiraju kroz proces cjeloživotnog učenja.
- Što prije trebalo bi provesti reformu visokog obrazovanja i to u skladu sa standardima Evropske unije, te posebno načelima bolonjskog procesa; time će se doprinijeti povećanju broja studenata i smanjiti mogućnosti socijalnog isključivanja mladih.
- Proces obrazovanja trebao bi u kontinuitetu doprinositi podizanju svijesti građana o državljanstvu države Bosne i Hercegovine, te ravnopravnosti svih njenih građana.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 106

c) Preporuke za finansiranje obrazovanja

Posebnu pažnju zahtijevaju budžet namijenjen obrazovanju i debata o rashodima za obrazovanje. Udio BDP-a koji se odvaja za obrazovanje iznosi 6,4%. Ovaj je procenat značajno viši nego u ostalim evropskim zemljama (4%¬-5,5%). Pa ipak, to nije dovoljno, stoga što BiH, s jedne strane, ima izuzetno nizak BDP, a s druge, njen obrazovni sistem je izuzetno skup i organiziran na neracionalan način. U studiji koju je provela Svjetska banka tvrdi se da je obrazovanje u BiH najskuplje u Evropi, uzimajući u obzir davanja iz budžeta (kao udio u ukupnom BDP-u), kao i davanja pojedinaca (prema dohotku po glavi stanovnika) namijenjena obrazovanju. [112]

Racionaliziranje sistema obrazovanja u interesu je svih građana, jednako kao i razmatranje potrebe postojanja 13 ministarstava i 13 upravnih jedinica. Na taj bi se način mogla osloboditi sredstva koja se mogu potrošiti na bolji način: na reforme, pomoć namijenjenu djeci pripadnicima manjina, djeci povratnicima i najsiromašnijima, kako bi im se osigurali jednaki uvjeti školovanja, bez obzira na to o kom se kantonu ili entitetu radi te tako spriječilo njihovo isključivanje iz obrazovnog procesa. Takva bi sredstva trebala biti stalna stavka u budžetu namijenjenom obrazovanju. Pored toga, potrebno je odvojiti i sredstva da bi se pomoglo porodicama ugrožene djece, kako bi mogle pokriti troškove obrazovanja kao što su npr. odjeća, knjige, školski pribor i troškovi prijevoza.

Uzimajući u obzir važnost obrazovanja u ranom djetinjstvu, posebno za onu djecu koja su u opasnosti da cijeli život budu socijalno isključena, u okviru budžeta namijenjenog obrazovanju potrebno je osigurati finansiranje predškolskog obrazovanja.

Poboljšanje ekonomičnosti obrazovanja zahtijevat će da se pažnja stalno posvećuje kvaliteti obrazovanja koje se pruža u školama i institucijama visokog obrazovanja. Ovo ima i implikacija u troškovima, poput jačanja službe prosvjetne inspekcije s naglaskom na kvalitetu obrazovanja umjesto na usko fokusiranje na provjeru poštivanja propisa.

d) Posebne preporuke o ravnopravnosti spolova

Napredak koji je dosad postignut u obrazovanju predstavlja osnovu širim aktivnostima koje za cilj imaju socijalnu uključenost žena. U tom su smislu značajne sljedeće preporuke:

- Harmonizacija zakona i propisa u području obrazovanja sa Zakonom o ravnopravnosti spolova u BiH;
- Izgradnja rodno osviještene politike u obrazovanju;
- Osiguravanje podrške programima koji za cilj imaju obrazovanje ženske djece u ruralnim područjima.

5. Sažetak i zaključci

Većina istraživača slaže se da kvalitetno obrazovanje predstavlja najbolje sredstvo za prevenciju neravnopravnosti i siromaštva, te da je to i najefikasniji način da se izbjegne višestruka deprivacija i socijalna isključenost. Osobe s niskim postignućem u obrazovanju bez iznimke spadaju u kategoriju radnika s niskim plaćama ili čak u nezaposlene te su često socijalno isključeni i u drugim područjima, u smislu zdravstvene zaštite npr., sudjelovanju u kulturnom ili političkom životu. Iako je rizik pojedinaca s najnižim stepenom obrazovanja od pada u stanje siromaštva u BiH u periodu između 2001. i 2004. pokazao opadajući trend, i dalje je svaka četvrta osoba u riziku od siromaštva, a ova vrsta ugroženosti progresivno raste kako opada nivo obrazovanja. Osobe koje imaju završenu samo osnovnu školu teško preživljavaju uz postojeće stope dohotka. Oni s fakultetskim obrazovanjem su daleko sigurniji te smatraju da imaju zadovoljavajući životni standard.

---

[112] *Funkcionalni pregled sistema obrazovanja u Bosni i Hercegovini, Eurpa Aid /116303/C/SV/BA,* konačni izvještaj, mart 2005.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 107

Jedno od ključnih rješenja za izlazak iz stanja siromaštva i za izbjegavanje socijalne isključenosti jeste sticanje višeg stepena obrazovanja. Istovremeno se mora unaprijediti i osjetljivost i svijest javnosti o socijalnoj isključenosti, i to kroz izradu odgovarajućeg nastavnog plana i programa u školama, zajedno s drugim obrazovnim programima. Predškolsko je obrazovanje od izuzetne važnosti za osiguravanje rane integracije djece koja su u riziku od socijalne isključenosti.

Dokazi i praksa sugeriraju da srednjoškolsko obrazovanje predstavlja najvažniji sektor za prevenciju socijalne isključenosti u BiH. Nivo socijalne uključenosti osoba sa završenom srednjom školom je veoma sličan onom kod osoba s fakultetskim obrazovanjem, dok je samo srednjoškolsko obrazovanje jeftinije i dostupno mnogima, a ne samo nekolicini. Ovaj je nivo obrazovanja najvažniji i u smislu prilagođavanja promjenama na tržištu rada i osiguravanja znanja i vještina potrebnim bosanskohercegovačkim radnicima.

Cjeloživotno učenje način je na koji se može održati socijalna uključenost, što se posebno odnosi na one koji su u školi postizali loše rezultate ili im je potrebna preobuka. Cjeloživotno je učenje istovremeno korisno u smislu kulturnih i socijalnih koristi; ono angažira i obogaćuje ljudske živote. Posebna se pažnja u okviru toga treba posvetiti najneobrazovanijima, posebno mladim osobama koji nemaju kvalifikacija i to kroz izradu programa obrazovanja koji su urađeni tako da ljude mogu vratiti u proces obrazovanja.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 108

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 109

Izvještaj o humanom razvoju 2007

Socijalna uključenost u Bosni i Hercegovini

7. POGLAVLJE:

ZDRAVSTVO: NOVI PRISTUP I SOCIJALNA UKLJUČENOST

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 110

POGLAVLJE 7: ZDRAVSTVO: NOVI PRISTUP I SOCIJALNA UKLJUČENOST

Mogućnost dugotrajnog, ispunjenog i zdravog života u samom je središtu humanog razvoja - ali osim zdravstvenog stanja može postojati i nekoliko drugih osnovnih atributa koji upravljaju uključivanjem pojedinca u širu društvenu zajednicu. Ovo se poglavlje bavi osnovnim pitanjima kako to osigurati za svakoga, ne samo za opću populaciju, nego i za one koji imaju posebne zdravstvene potrebe. Kao i u drugim područjima, može se pokazati da u BiH socijalna uključenost u značajnoj mjeri varira paralelno sa lošim zdravstvenim stanjem i morbiditetom.

Te se teme kroz ovo poglavlje razmatraju tako što se najprije ispituje šta to podrazumijevamo pod dobrim zdravstvenim stanjem te kakve su veze dobrog zdravstvenog stanja i socijalne uključenosti. Drugo, promatramo specifičnu zdravstvenu dinamiku i dinamiku isključenosti u BiH. Treće, fokusiramo se na sistem zdravstvene zaštite, dajući procjenu njegovih rezultata. Četvrto i posljednje, predlažemo politike koje se mogu usvojiti kako bi se navedena pitanja razriješila.

1. Osnovni pojmovi: blagostanje, zdravlje i uključenost

Svjetska zdravstvena organizacija zdravlje definira kao "puno fizičko, psihičko i socijalno blagostanje, a ne samo odsustvo stanja bolesti ili iscrpljenosti". Ova definicija u znatnoj mjeri izjednačava pojmove biti zdrav i blagostanje, objašnjava širu primjenu i razumijevanje pojma biti zdrav, uključujući fizičko i mentalno zdravlje zajedno sa socijalnim prilagođavanjem i ispunjenjem. Oblikuje je širok spektar faktora i u priličnoj je suprotnosti sa mišljenjem praktičara tradicionalne medicine, u kojima se naglašava da ključnim odrednicama zdravlja upravljaju uglavnom fiziološki procesi. Postoji sličnost između predodžbe zdravlja i ekonomskog razvoja. Oba procesa rezultat su aktivnosti koje uključuju brojne društvene faktore, kao i postupke stanovništva kroz donošenje pojedinačnih i kolektivnih odluka. Interesantno je uočiti da se izravni doprinos medicinskih usluga, u smislu poboljšanja zdravlja stanovništva, procjenjuje na svega 10%, dok je ostalih 90% rezultat drugih procesa.[113]

Glavne odrednice zdravlja u korelaciji su sa uvjetima života, faktorima okruženja, stilom života i biološkim faktorima kao što su starost, spol i nasljedni faktori.[114] Faktori kao što su stambeni prostor, kvalitet ishrane, obrazovanost, radni uvjeti, kvalitet vode i sanitarni uvjeti, uvjeti prijevoza, fiskalna regulativa i politika socijalne pomoći, često imaju snažniji utjecaj na zdravlje stanovništva, nego što ga ima sam zdravstveni sektor. Prema tome, izuzetno je važno naglasiti koliko je za zaštitu zdravlja stanovništva bitna saradnja između sektora zdravstva i socijalnog sektora. Prema Ottawskoj deklaraciji, a s ciljem osiguranja zdravlja stanovništva, u obzir treba uzeti sljedećih pet područja: kvalitetne javne politike, okruženje, aktivnosti zajednice, unapređenje znanja i vještina pojedinca u oblasti javnog zdravstva i preusmjeravanje zdravstvene službe.[115]

Paradigma humanog razvoja priznaje povezanost između zdravlja, obrazovanja i životnog standarda. Socijalno siromaštvo, u obliku nedostatka prihoda i slabog nivoa obrazovanja, sa ekonomskom neravnopravnošću i lošim stambenim uvjetima, rezultiraju nižim životnim očekivanjima i visokom stopom smrtnosti djece. Na ovaj način,

---

113 Dahlgren G., *The Need for Intersectoral Action for Health. The European Health Policy Conference: Opportunities for the Future - Potreba međuresornog djelovanja u svrhu zdravstvene zaštite. Evropska konferencija o zdravstvenoj politici, WHO Regional Office for Europe - Regionalni ured WHO za Evropu, Kopenhagen, 5-9. decembra 1994.*, str. 18.

114 WHO, *Health 21 - Health for All in 21st Century - Zdravlje 21 - Zdravlje za sve u 21. stoljeću, Regionalni ured WHO , Kopenhagen,* 2000.

115 WHO, *European Health Care Reform. Analysis of Current Strategies. WHO Regional Publication, European Series, No. 72 - Evropska reforma zdravstvene zaštite. Analiza postojećih strategija. Regionalna publikacija za Evropu broj 72,* Kopenhagen, 1997.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 111

šire dimenzije socijalne isključenosti u korelaciji su i mijenjaju se sa posljedicama slabog zdravstvenog stanja. Slabo zdravlje je i karakteristika socijalne isključenosti, a pokreće je socijalna dinamika koja daje povod isključenosti. Kao rezultat, osiguranje dobrobiti za sve zahtijeva višesektorski pristup, u kojemu su politike usmjerene ka poboljšanju zdravlja i dobrobiti, uz poboljšanje sistema zdravstvene zaštite. U ovom ćemo poglavlju se usredotočiti na sistem i šira društveno-ekonomska rješenja, potrebna da bi se osiguralo sveukupno dobro zdravstveno stanje stanovništva.

Na osnovu ovoga, WHO naročito insistira da se zdravstvena politika usmjeri na smanjenje neravnopravnosti, te neravnopravnosti u zdravlju i zdravstvenoj zaštiti, između regija unutar zemlje kao i između različitih socijalnih grupa.

Kada govorimo o jednakosti i ujednačenosti, u obzir uzimamo tri sljedeće komponente:

- jednakost zdravstvenog stanja kao rezultata između socijalnih grupa stanovništva;
- jednakost u finansiranju zdravstvene zaštite u skladu sa potrebama, kako regionalno tako i unutar određenih socijalnih grupa;
- jednakost u smislu pristupa i dostupnosti usluga zdravstvenih ustanova, kako geografska tako i u smislu svijesti o toj dostupnosti.

BiH, u skladu sa obavezama preuzetim ugovorom UN, "Zdravlje za sve u 21. vijeku", kojeg je usvojila međunarodna zajednica, uključujući i BiH, u maju 1998. godine mora povisiti zdravstvene standarde.

2. Zdravstvena situacija u BiH

Upoređujući osnovno zdravstveno stanje za BiH sa EU, prosjek pokazuje da je kvalitet zdravlja u BiH, na određeni način, ispod onog u zemljama Evropske unije. Očekivani životni vijek dostiže 74 godine, u poređenju sa 78 godina u EU25. Nadalje, očekivani životni vijek muškaraca je kraći nego kod žena (72 spram 77 godina) i taj je jaz veći u FBiH (71 spram 78 godina) nego u RS (74 spram 75 godina).[116] Prema indikatoru očekivanog zdravog života (HALE) kojim se mjeri dužina života provedenog u dobrom zdravlju (64 godine),[117] stanovništvo u BiH izgubi prosječnih 10 godina po osobi na bolest. Ovaj je gubitak veći nego kod prosjeka EU15 (šest godina).[118]

Kardiovaskularne bolesti su uzročnik broj 1 smrtnosti u BiH i na njih otpada 30% ukupnih bolesti, te ih slijede neuropsihijatrijska stanja (20%) i maligna oboljenja (11%).[119] Na trenutačnu zdravstvenu sliku utjecalo je naslijeđe rata, što podrazumijeva i stres i siromaštvo, kao i utjecaj procesa tranzicije na socijalni zdravstveni sektor. Glavni faktori rizika na zdravlje stanovništva u BiH naročito su pušenje i visok krvni tlak za muškarce, dok su za žene ti faktori visok krvni tlak i visok indeks tjelesne mase (BMI).

Faktori rizika koji se temelje na stilu života, kao što su pušenje, pretjerano konzumiranje alkohola, pretilost i "sjedeći" stil života koji ne uključuje dovoljno kretanja, tradicionalno su široko rasprostranjeni i još su u porastu. BiH ima veću učestalost pojave pušenja kod odraslih (38%) nego EU25 (29%). Ukupno registrirano konzumiranje alkohola je godišnje 10 litara po osobi, u usporedbi sa 9,4 u EU25. Štaviše, 14% muškaraca i 7% žena pati od pretilosti. [120]

---

116 Vidjeti prilog 1, tabela 26.

117 Očekivani zdravi životni vijek ili očekivani životni vijek prilagođen dobrom zdravstvenom stanju, zasniva se na očekivanom životnom vijeku pri rođenju, ali uključuje prilagodbu i za vrijeme lošeg zdravlja. Najlakše ga je razumjeti ako ga iskažemo kao broja godina u punom zdravlju, koje novorođenče može očekivati da će proživjeti, na osnovu postojećeg odnosa bolest-zdravlje i stope smrtnosti.

118 WHO, www.euro.who.int.

119 Ibid. Teret bolesti kod stanovništva može se posmatrati kao jaz između postojećeg zdravstvenog stanja i idealne situacije u kojoj svako doživi starost, bez bolesti i nesposobnosti.

120 Ibid.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 112

Stopa smrtnosti kod djece, koja je i jedan od MDG indikatora , još nije dostigla nivo EU. Dok je u EU25 prosječna procjena smrtnosti kod djece (mlađe od 5 godina) 4,6 smrtnih slučajeva u 1.000 živih poroda, BiH procjena dostiže 18 smrtnih slučajeva na 1.000 živih poroda.[121] S tim u vezi, zapisnici o imunizaciji pokazuju da je 87% stanovništva pokriveno osnovnim vakcinama, što je dovelo do stalnog opadanja pojave tuberkuloze, meningitisa, malih boginja i drugih infektivnih bolesti.[122] Međutim, postojeće neadekvatno stanje sistema registracije i informiranja, predstavljaju prepreku osiguranju potpune pokrivenosti imunizacijom određenih grupa, naročito romske djece i raseljenih osoba.

Zdravstveno stanje i rizici razlikuju se među grupama. Na zdravlje adolescenata uveliko utječe njihov odabir stila života, kao što je odluka o tome da li će pušiti, pretjerano konzumirati alkohol ili konzumirati drogu. Osobe s invaliditetom suočene su s lošim kvalitetom službe podrške u okviru zdravstvene zaštite kao i nedostacima u smislu mogućnosti pristupa i dostupnosti. Djeca sa posebnim potrebama vrlo često su izolirana i smještena u odvojenim ustanovama koje koče njihov društveni razvoj, što vodi ka većem neznanju i, prema tome, ka netoleranciji u društvenoj zajednici. Stariji povratnici čine još jednu grupu sa specifičnim zdravstvenim potrebama koje ne bivaju zadovoljene zbog nejasnih administrativnih aranžmana u pružanju zdravstvene zaštite u BiH.

Vrijedi naglasiti i to da raščlanjena administrativna struktura u državi implicitno isključuje određene grupe. Ovo se naročito odnosi na osobe s invaliditetom i pripadnike manjina. Socijalna stigmatizacija također igra značajnu ulogu u procesu isključivanja drugih grupa s posebnim potrebama od pristupa kvalitetnim zdravstvenim uslugama. Ovdje je riječ o ovisnicima o drogama koje traže rehabilitaciju ili osobama zaraženim HIV-om ili oboljelim od SIDE koji traže specijaliziranu pomoć i podršku.

Među glavnim direktnim determinantama zdravstvenog stanja su loši uvjeti koji su vladali tokom rata i posljedice rata, a naročito su uzeti u obzir: loši stambeni uvjeti, neadekvatan sistem vodosnabdijevanja, neadekvatno odlaganje otpada, nedovoljno kvalitetna prehrana, nedostatak lijekova, stres, nezaposlenost, kao i migracije stanovništva. Jedan je od najvećih problema i za muškarce i za žene u BiH dostupnost i kvalitet zdravstvenih usluga.

Loša dostupnost usluga zdravstvene zaštite u BiH izuzetno je izražena, što ilustrira i postotak od 72,8% učesnika istraživanja NHDR-2006, za koje se ustanovilo da imaju ovaj problem. Glavne prepreke koje onemogućavaju kvalitetan pristup su: 1) nemanje zdravstvenog osiguranja; 2) previsoki troškovi lijekova; 3) duge liste čekanja za određene zdravstvene usluge i 4) administrativni problemi. Postoji materijalna razlika u postotku ispitanika koji su nastanjeni u urbanim područjima koji su objavili da imaju poteškoće u pristupanju zdravstvenim uslugama (77,3%) u poređenju sa onima u seoskim područjima (66,7%). Ovo pokazuje još značajniji problem socijalne isključenosti seoskog stanovništva, u smislu pristupa zdravstvenim uslugama.

Iako više muškaraca nego žena za sebe misli da su dobrog zdravstvenog stanja, postotak muškaraca koji su podvrgnuti nekoj vrsti terapije u jednogodišnjem periodu u određenoj je mjeri veći nego što je to slučaj kod žena (vidjeti grafikon 7). Manji postotak žena koje su podvrgnute terapiji može se povezati sa činjenicom da veći postotak žena nego muškaraca, plaćanje medicinskih usluga smatra velikim problemom.

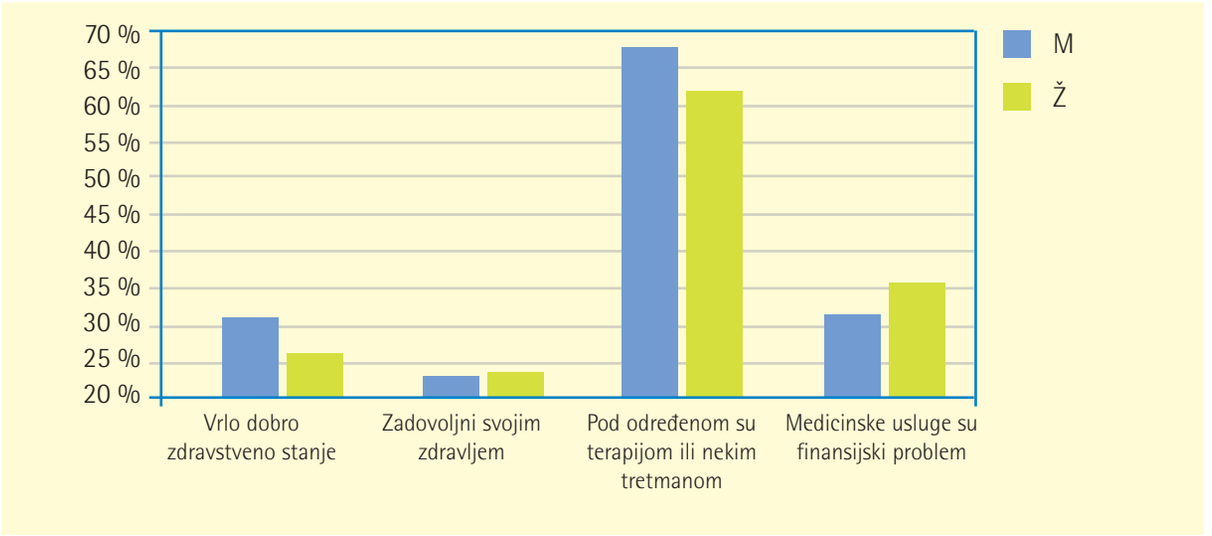
---

121 Ibid.

122 UNDP (2004.), MDG - *Ažurirani izvještaj za Bosnu i Hercegovinu, PRSP,* Evropa i šire, UNDP BiH.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 113

Grafikon 7.
Isključenost u domeni zdravlja i zdravstvene zaštite prema spolu

Izvor: Istraživanje za potrebe NHDR-a 2007.

3. Zdravstvena zaštita u BiH

Sistem je zdravstvene zaštite u BiH pod velikim pritiskom. Za njegovu neadekvatnost daju se oprečna objašnjenja uglavnom vezana za sistemske nedostatke ili nedostatak resursa. U daljem tekstu ispitujemo ova dva moguća uzroka. Komentar se odnosi na i na utjecaj koji zdravstvena zaštita ima na ugroženi dio populacije i na širu populaciju, a temelji se na rezultatima našeg istraživanja.

a) Sistem zdravstvenog osiguranja

Sveopći je politički cilj u BiH uspostava nenatjecateljskog, regionalnog sistema socijalnog zdravstvenog osiguranja. Socijalno zdravstveno osiguranje obuhvaća neprofitabilni i javni sistem osiguranja. Ovaj se sistem ne finansira iz općih poreskih davanja, nego iz doprinosa u fondove zdravstvenog osiguranja. Izraz "regionalni" zapravo znači da postoji nekoliko fondova, tj. svaki fond pokriva određenu regiju. Građani ne mogu birati fond zdravstvene zaštite ili odlučiti da ne pripadaju određenom fondu.[123] Zakon o zdravstvenoj zaštiti na državnom nivou proglašava načelo univerzalne pokrivenosti zdravstvenom zaštitom za sve građane.

U BiH postoji dvanaest regionalnih socijalnih fondova zdravstvene zaštite, s obzirom na administrativne granice unutar države, zasnovanih na entitetima i kantonima. Poseban fond zdravstvene zaštite pokriva cijelu teritoriju RS, uključujući i Distrikt Brčko. Situacija je u FBiH nešto složenija. Postoji deset kantonalnih fondova, gdje svaki pokriva teritoriju tog kantona. Zakon o zdravstvenom osiguranju u FBiH daje mogućnost spajanja dva ili više kantonalnih fondova u jedan jedinstveni fond, ukoliko bi to rezultiralo boljom jedinstvenošću ili reduciralo administrativne troškove. [124]

---

123 Schneider, M. i Wasem, J.: *Module 8. Regulating Private Markets and Insurance. (Background Paper prepared for the Flagship course on Health Sector Reform and Sustainable Financing), Economic Development Institute of the World Bank - Modul 8. Reguliranje privatnih tržišta i osiguranja. (Osnovni dokument pripremljen za kurs o reformi zdravstvene zaštite i održivog finansiranja), Institut za ekonomski razvoj Svjetske banke,* avgust 1998., str. 126.

124 Ministarstvo zdravstva Federacije BiH: *Politika i strategija reforme finansiranja zdravstva u Federaciji Bosne i Hercegovine.* Sarajevo, decembar 1998., str. 96.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 114

Federalni zavod za zdravstveno osiguranje i reosiguranje Federacije finansira neke usluge kroz federalne programe solidarnosti širom Federacije BiH. Svaki kanton na stranu ostavlja 9% svojih prihoda, kako bi finansirao sljedeće usluge:

- neke od tercijarnih zdravstvenih usluga (uključujući kardiološke i neurološke operacije);
- manji broj sekundarnih usluga zdravstvene zaštite (uključujući lijekove protiv malignih bolesti koji se daju u kantonalnim bolnicama);
- vertikalne programe zdravstvene zaštite (uključujući dijalizu bubrega za sve pacijente FBiH).

U skladu sa općeprihvaćenim evropskim normama, osnovnu tradicionalnu vrijednost našeg kompletnog sistema zdravstvene zaštite, predstavlja koncept univerzalne pokrivenosti zdravstvenom zaštitom. Na ovaj se način podržava princip zdravstvene ravnopravnosti i zdravstvene zaštite za sve građane BiH. Nastojanja na postizanju ravnopravnosti sadržavaju brojne faktore, kao što su solidarnost u raspodjeli prihoda između regija unutar zemlje i izjednačavanje potrošnje za zdravstvo, ne samo po glavi stanovnika, nego i prema riziku od bolesti, što ilustriraju sljedeći primjeri:

- kako bi se osigurala kvaliteta, u nekim se područjima veći postotak novca mora potrošiti na stariju nego na mlađu populaciju,
- osnovni paket prava zdravstvene zaštite po glavi stanovnika u regiji sa većim rizikom od endemskih bolesti bubrega i usluga dijalize bubrega, košta više od prosječnog paketa za cijelu zemlju.

Zaposleni koji izdvajaju dio prihoda za svoje zdravstveno osiguranje ili koji dozvoljavaju drugom pravnom licu da to čini za njih, smatraju se "nositeljima osiguranja" ili "davateljima doprinosa". Članovi njihovih obitelji (djeca, roditelji i drugi članovi obitelji koji žive u istom domaćinstvu) imaju pravo na zdravstveno osiguranje i smatraju se "osiguranicima". Prema zakonima koji se primjenjuju u BiH, nositelji osiguranja i osiguranici definirani su u 20 kategorija, ovisno o tome ko plaća osiguranje. Tabele koje su dolje navedene, pokazuju glavnu raspodjelu kategorija osiguranih osoba u oba entiteta (vidjeti tabele 11 i 12).

Tabela 9.
Pokrivenost obaveznim zdravstvenim osiguranjem u BiH u 2005.

	FBiH	RS	BiH
Broj stanovnika	2.323.992	1.479.634	3.803.626
Broj osiguranih osoba	1.934.957	1.110.567	3.045.524
Pokrivenost zdravstvenim osiguranjem izražena u %	83,26 %	75,05%	80,00%
Godišnji porez zdravstvenog osiguranja po osiguranoj osobi (KM)	333 KM	192 KM	282 KM

Izvor: zdravstveni fondovi FBiH i RS: statistički podaci iz nacionalnih računa za zdravstvo za 2005. godinu

U 2005. godini, 83,26% stanovništva FBiH bilo je pokriveno zdravstvenim osiguranjem, 2,22% manje nego 2004. To znači da je oko 16,74% stanovništva još uvijek bez zdravstvenog osiguranja, što je priličan broj. Značajna je i distribucija postotka pokrivenosti zdravstvenim osiguranjem između pojedinih kantona i zajednica. Npr. pokrivenost u Kantonu 10 je 59,95%, u poređenju sa 94,53% u Kantonu Sarajevo. Pokrivenost zdravstvenim

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 115

osiguranjem u RS je 75,05%, što je manje od prosječne vrijednosti za FBiH.

Opći trendovi u strukturi osiguranih osoba, na određeni način reflektiraju trendove koji vladaju na tržištu rada. Naprimjer, ukupan broj osiguranih osoba koje su bile zaposlene 2005. bio je za 2% niži nego 2004., dok je ukupan broj osiguranih nezaposlenih osoba, kao i broj osiguranih penzionera nešto viši nego prethodne godine (15.477 i 9.709 tim slijedom). [125] Rezultat toga je teret solidarnosti koji leži na zaposlenima koji moraju pokriti troškove zdravstvenog osiguranja za nezaposlene i penzionere.

Teškoće u upravljanju zdravstvenim osiguranjem, reguliranim Zakonom o zdravstvenom osiguranju FBiH, pokazuje i primjer nezaposlenih osoba. Pravilnici navode da samo one nezaposlene osobe koje su registrirane kod zavoda za zapošljavanje u okviru propisanih rokova, imaju pravo na zdravstveno osiguranje. Rok prijave je 30 dana po prestanku radnog odnosa, otpuštanja iz zatvora, zdravstvene ustanove ili druge specijalizirane institucije ili povratka iz inostranstva; te 90 dana nakon završetka redovnog školovanja. Pored toga pojedinačni kantonalni zakoni međusobno različito definiraju ovo pitanje, tako da se i rokovi razlikuju od kantona do kantona. Nedostatak svijesti, kao i pitanja dostupnosti, naročito za osobe s invaliditetom, umanjuju stope prijavljenih nezaposlenih.

Značajne se nejednakosti javljaju u pokrivenosti zdravstvenim osiguranjem kod određenih kategorija osiguranih osoba, kao što su ratni vojni invalidi ili korisnici socijalne pomoći. U skladu sa zakonima o ratnim vojnim invalidima, oni sa visokim stepenom invalidnosti, primaju trajnu novčanu invalidninu i imaju pravo koristiti zdravstvenu zaštitu koja se redovno uplaćuje. Međutim, druge kategorije osiguranih osoba sa nižim stepenom invaliditeta također primaju novčanu invalidninu, ali se doprinosi za njihovo zdravstveno osiguranje ne uplaćuju. S obzirom da se ovdje uglavnom radi o osobama sa slabijim zdravstvenim stanjem, oni često nisu u mogućnosti pronaći zaposlenje i tako steći pravo na zdravstveno osiguranje. Nadalje, zdravstveno se osiguranje ne uplaćuje ni privremenim korisnicima socijalne pomoći, usprkos njihovim potrebama za korištenje zdravstvenih usluga.

b) Prava i troškovi zdravstvene zaštite u BiH

Podaci iz nacionalnih računa za zdravstvo u proteklih nekoliko godina ilustriraju značajne disparitete između prosječnih prihoda prikupljenih za zdravstvene usluge u različitim dijelovima države. Iako je prosječna vrijednost prihoda u RS po glavi stanovnika za 2005. bila niža nego u FBiH (tabela 9), problem je neravnopravnosti između starosnih i socijalnih grupa za sve osigurane osobe bio riješen na entitetskom nivou. U 2005. ukupni prihod za zdravstveno osiguranje za FBiH bio je 333 KM po osiguranoj osobi, odnosno 277 KM po stanovniku. Međutim, prihodi se značajno razlikuju od kantona do kantona. Tako su u 2005. oni bili u rasponu od 212 KM po osiguranoj osobi u Srednjobosanskom kantonu do 508 KM u Kantonu Sarajevo

Sljedeća tabela prikazuje distribuciju prosječnih vrijednosti prihoda na ime obaveznog zdravstvenog osiguranja po osiguranoj osobi po kantonima, kao i prosječnu potrošnju na propisane lijekove, te tako demonstrira nejednakost troškova za zdravstvenu zaštitu u FBiH.

[125] Zdravstveni fondovi FBiH i RS: *Nacionalni računi za zdravstvo za2005. godinu.*

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 116

Tabela 10.
Distribucija godišnjih prihoda na ime zdravstvene zaštite po osiguranoj osobi i troškova za lijekove za 2005. po kantonima

Br.	Kanton	Broj osiguranih osoba	Prosječni godišnji prihod na ime zdravstvene zaštite po osiguranoj osobi (KM)	Prosječna potrošnja lijekova po osiguranoj osobi (KM)
1	Unsko-sanski	205.034	269	31
2	Posavski	30.984	355	24
3	Tuzlanski	445.555	327	38
4	Zeničko-dobojski	337.476	257	35
5	Bosansko-podrinjski	25.727	323	48
6	Srednjobosanski	220.757	212	21
7	Hercegovačko-neretvanski	171.674	347	19
8	Zapadno-hercegovački	60.754	319	32
9	Sarajevski	387.600	508	98
10	Kanton 10	49.396	315	29
	UKUPNO FBiH	1.934.957	333	45

Izvor: Zavod za javno zdravstvo FBiH: Nacionalni računi za zdravstvo za FBiH za 2005. godinu

Svaki kanton ima svoju "listu prava", koja je zapravo set smjernica koje se odnose na pružanje usluga. Ona uključuje listu propisanih lijekova koji se finansiraju iz kantonalnog fonda zdravstvenog osiguranja, listu određenih raspoloživih usluga, iznos participacije pacijenta, kao i listu ortopedskih i protetičkih pomagala čije je finansiranje pokriveno osiguranjem. Suočeni s nedostatkom prihoda, zdravstvene institucije i vlasti moraju na efektivan način raspodijeliti raspoložive usluge u zdravstvenim institucijama, prava pacijenata i raspoloživa ortopedska pomagala.

Zakon o zdravstvenoj zaštiti u FBiH daje prednost ugroženijim grupama stanovnika na način da se paket zdravstvenih usluga odnosi na relevantne bolesti i grupe stanovnika. Prema članu 32. tog Zakona, zdravstvena zaštita za one koji pate od progresivnih neuro-muskularnih oboljenja, paraplegije, kvadriplegije, cerebralne paralize i multiple skleroze, mora biti sadržana u paketu obavezne zdravstvene zaštite. Međutim, prema članku 33. istog Zakona, obim prava iz zdravstvene zaštite je fiksan i utvrđen kantonalnim propisima. Posljedica ovakvog pristupa jeste da se paket prava - sa ortopedskim i drugim pomagalima za osobe s invaliditetom, razlikuje od kantona do kantona.

Sljedeće tabele pokazuju ukupan broj osiguranih osoba, kao i neke ugrožene grupe, s napomenom da su sve osobe prikazane na ovoj tabeli stekle zdravstveno osiguranje i, prema tome, imaju pristup zdravstvenoj zaštiti. Treba također napomenuti da je u 2005. odnos između broja "nositelja osiguranja" (osoba pokrivenih vlastitim doprinosima) i "osiguranih osoba" (osoba koje nisu pokrivene osiguranjem iz vlastitih doprinosa, ali su osigurane kao članovi porodice osiguranika) u FBiH bio od 54,95% do 45,05%.[126]

[126] Podaci ne razlikuju kategorije osiguranih članova obitelji od nositelja zdravstvenog osiguranja (osiguranika).

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 117

Tabela 11.
Pregled osiguranika i osiguranih osoba u FBiH za 2005.

Br.	Osigurane osobe prema kategoriji osiguranja	Broj	Učešće u %
1	Radnici, osiguranje plaća poslodavac	434.111	22,44
2	Poljoprivrednici	14.343	0,74
3	Penzioneri	302.159	15,62
4	Zdravstveno osiguranje prijavljenih nezaposlenih osoba	216.871	11,21
5	Invalidi, žrtve rata, itd.	44.492	2,30
6	Osobe osigurane u inostranstvu	18.131	0,94
7	Osobe koje same uplaćuju doprinose	8.995	0,46
8	Ostale osigurane osobe	24.162	1,25
	Ukupan broj osiguranika	1.063.264	54,95
9	Članovi porodice osiguranika	871.693	45,05
	Ukupno osiguranih osoba	1.934.957	100,00
	Ukupno stanovništva	2.323.992	

Izvor: Zdravstveni fond FBiH: Nacionalni računi - zdravstvo za FBiH za 2005. godinu

Tabela 12.
Pregled osiguranih osoba u RS za 2005.

Br.	Osigurane osobe prema kategoriji osiguranja	Broj	Učešće u %
1	Radnici, osiguranje plaća poslodavac	491.412	44,24
2	Poljoprivrednici	112.136	10,17
3	Penzioneri	248.305	22,35
4	Zdravstveno osiguranje prijavljenih nezaposlenih osoba	209.448	18,85
5	Invalidi, žrtve rata, itd.	14.500	1,30
6	Osobe osigurane u inostranstvu	33.129	2,98
7	Osobe koje same uplaćuju doprinose		
8	Ostale osigurane osobe	1.637	0,02
	Ukupan broj osiguranika		
9	Članovi porodice osiguranika	-	-
	Ukupno osiguranih osoba	1.110.567	100,0
	Ukupno stanovništva	1.479.634	

Napomena: Ostali dio osiguranih osoba su izbjeglice i raseljene osobe; broj osiguranih osoba uključuje i članove porodice pokrivene zdravstvenim osiguranjem osiguranika.

Izvor: Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite RS i Fond zdravstvenog osiguranja RS

Rezultati istraživanja za potrebe NHDR-a za 2007. odražavaju opći šablon. Postotak ispitanika sa zdravstvenim osiguranjem u FBiH bio je 81,8%, a u RS bio je 78,5%. U Brčko Distriktu broj je značajno veći - 96,4%.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 118

4. Buduća usmjerenja i politike

Od BiH se, kako bi se osigurali bolji rezultati, traži preusmjeravanje politike ka osiguravanju šireg blagostanja i izravna intervencija u sistem zdravstvene zaštite. Takav pristup u obzir uzima da je slabo zdravstveno stanje i rezultat i uzrok isključenosti. U daljem razmatranju dajemo osnovne prijedloge, te set preporuka prilagođenih u skladu s pitanjem ravnopravnosti spolova koje smo identificirali u prethodnom poglavlju.

a) Osnovne preporuke

Prioriteti u sistemu zdravstvene zaštite koji bi vodili ka smanjenju štetnih utjecaja koje nezaposlenost, siromaštvo i socijalna isključenost imaju na zdravlje stanovništva su:

- osigurati univerzalnu pokrivenost zdravstvenim osiguranjem;
- izmijeniti zakone o zdravstvenoj zaštiti i zdravstvenom osiguranju na taj način obavezujući entitetske vlasti da dodijele sredstva za zdravstvenu zaštitu i zdravstveno osiguranje isključenih kategorija stanovništva;
- poboljšati mehanizme efikasnog prikupljanja prihoda za zdravstvenu zaštitu;
- uvesti paket prava pacijenata koji garantira ista prava u okviru zdravstvene zaštite, svim građanima i u svakom entitetu;
- s obzirom na kantonalnu strukturu FBiH, svaki od različitih predloženih finansijskih izvora, nužno će trebati osigurati "proces izjednačavanja rizika/subvencioniranja" u finansiranju paketa širom FBiH, putem federalnih mehanizama solidarnosti. Postojeću bi shemu solidarnosti, prema tome, trebalo dodatno razviti u smislu finansiranja sljedećih komponenti zdravstvene zaštite: (a) dijela troškova paketa zdravstvene zaštite u siromašnijim kantonima za primarni i sekundarni nivo zdravstvene zaštite; (b) vertikalnih programa[127] zdravstvene zaštite za sve pacijente u FBiH (npr. dijaliza bubrega) i (c) ukupnih troškova prava tercijarne zdravstvene zaštite (tri referentna klinička centra);
- promovirati dobre zdravstvene prakse, uspostavom javne politike u drugim sektorima društva koji imaju utjecaja na zdravstvo;
- razviti sistem praćenja morbiditeta i mortaliteta kod ugroženih grupa, kao i relevantnih zdravstvenih indikatora, zasnovanih na vrsti programa zdravstvene zaštite i prevencija bolesti koje se mogu osigurati.

b) Razmatranje problema spolnih različitosti u sistemu zdravstvene zaštite

Na osnovu naših ranijih razmatranja pitanja ravnopravnosti među spolovima, dajemo određene preporuke. U tom se smislu suočavamo sa dva ključna izazova:

- Usluge reproduktivne zdravstvene zaštite za žene često su teže dostupne u seoskim područjima. Specijalističke medicinske usluge koje se odnose na reproduktivno zdravlje često su dostupne samo u većim medicinskim i univerzitetskim centrima u Banjaluci, Mostaru, Sarajevu i Tuzli.
- Žene sa invaliditetom su naročito fizički isključene kad su u pitanju zdravstvene usluge i medicinski radnici su često neosjetljivi na njihove probleme. Ovo se naročito odnosi na žensko reproduktivno zdravlje i pitanja materinstva, gdje se od žena sa invaliditetom ne očekuje da imaju porodicu, te ih se čak i obeshrabruje na tom planu. [128]

---

127 Vertikalni programi odnose se na zdravstvenu zaštitu za određene bolesti koji se pružaju nezavisno od mjesta stanovanja, odnosno kantona. Finansiraju se "vertikalno" iz Fonda solidarnosti.

128 *"Support to the Disability Policy Development in BiH" - "Podrška razvijanju politike invalidnosti (SPDP)"*, projektni dokument, juli 2006.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 119

Među mogućim preporukama za poboljšanje zdravlja žena su i:

- osiguravanje finansijskih sredstava za besplatan ultrazvuk i mamografski pregled, kao i za druge usluge vezane za reproduktivno zdravlje žene.
- omogućiti izjednačen pristup seksualno-reproduktivnoj zdravstvenoj zaštiti za osobe s invaliditetom.

5. Sažetak i zaključak

BiH ima problematičnu mješavinu determinanti zdravstvenog stanja i morbiditeta. One su uveliko uvjetovane posljedicama konflikta i tranzicije, ali i faktorima koji se odnose na stil života. Neke grupe, kao što su osobe s invaliditetom, manjine i raseljene osobe, često imaju posebne zdravstvene potrebe, ali suočavaju se sa većim stepenom isključenosti u pristupanju kvalitetnim uslugama zdravstvene zaštite.

Stopa pokrivenosti zdravstvenim osiguranjem u BiH približno je 80%, što je daleko od zacrtanog cilja i principa univerzalne pokrivenosti zdravstvenim osiguranjem. Prava se, u skladu sa raspoloživim resursima, značajno razlikuju od regije do regije. Odnos izražen u postotcima između broja "osiguranika" (osoba kojima se uplaćuju doprinosi za zdravstveno) i "osiguranih osoba" (osoba koje nisu pokrivene doprinosima, nego osiguranjem člana domaćinstva-obitelji koji je osiguranik) u FBiH je 54,95% i 45,05%, što ukazuje na veliki nivo zavisnosti.

Ukoliko BiH želi postići široko rasprostranjenu ravnopravnost, sistem zdravstvene zaštite treba se baviti pitanjima nejednakosti i obavezati se na pomoć ugroženim grupama stanovništva. Potrebno je pronaći rješenje kojim će se obraditi problem položaja neosiguranih osoba. Nadalje, potrebno je preusmjeriti kreiranje politike zdravstvene zaštite ka jednom sveobuhvatnijem konceptu dobrog zdravlja, koje bi odražavalo shvaćanje da je dobro zdravlje rezultat različitih faktora, te bi u obzir uzimalo i uzroke socijalne isključenosti. Potreban je holistički pristup koji bi kombinirao medicinske i socijalno-ekonomske mjere.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 120

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 121

Izvještaj o humanom razvoju 2007

Socijalna uključenost u Bosni i Hrcegovini

8. POGLAVLJE:

SOCIJALNA ZAŠTITA – OD SOCIJALNE POMOĆI DO SOCIJALNE UKLJUČENOSTI

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 122

POGLAVLJE 8: SOCIJALNA ZAŠTITA - OD SOCIJALNE POMOĆI DO SOCIJALNE UKLJUČENOSTI

Ovo poglavlje se fokusira na direktne načine pomoći ponajviše materijalno ugroženim i isključenim iz društva, od pomoćnih prihoda do gdje je moguće poticajnih pomaka od zavisnosti od transfera. Najvećim dijelom tekst se odnosi na način kako da sistem socijalne skrbi podrži život onih koji nisu u mogućnosti da osiguraju dovoljno sredstava kako bi zadovoljili svoje potrebe. Također je razmatran i penzioni sistem i konkretna pitanja nastala iz spolne različitosti.

Poglavlje ima četiri različita dijela. Prvi i najveći dio odnosi se na sistem socijalne zaštite, koji daje pregled modela potreba i načina funkcioniranja sistema, i nudi procjenu koja uključuje preporuke kako BiH može na ovom planu krenuti naprijed. Drugi dio se odnosi na ključne reforme: Od pomoći do uključenosti. Treći dio ukratko se osvrće na osiguravanje penzija. Četvrti dio raspravlja o pitanjima ravnopravnosti spolova i socijalne zaštite, a poglavlje završava opširnim zaključcima.

1. Socijalna zaštita i pomoć u BiH danas

a) Procjena potreba

Socijalnu situaciju u BiH tijekom posljednjih deset godina uglavnom su određivale ekonomske i socijalne posljedice rata, značajna humanitarna pomoć i, posljednjih godina, podrška reformama i sporim procesima tranzicije. Izuzetno spora tranzicija obuhvata ne samo prelazak sa potražnjom vođene na slobodnu tržišnu ekonomiju i demokratiju nego i tranziciju od ovisnosti ka održivosti i potpunoj odgovornosti domaćih aktera za napredak zemlje.

Specifična socijalna situacija potaknula je razvoj posebnih oblika socijalne isključenosti. Nadalje, socijalna politika nije adekvatno odgovorila na postavljena pitanja socijalne isključenosti i njene lokalne manifestacije. Stoga je reforma na ovom polju naročito potrebna, posebice u kontekstu EU integracija.

Glavne karakteristike socijalnog konteksta mogu se sažeti na:

- rastući, ali još uvijek nedovoljan, nivo ekonomske djelatnosti u velikom neformalnom sektoru;
- jačanje i rast nejednakosti koja se odražava u geografskim i demografskim disparitetima;
- nezaposlenost i ekonomsku neaktivnost ili obeshrabrenost radnika;
- nerazvijenost službi sistema socijalne zaštite.

Posebna odlika socijalnog okruženja je fenomen novog siromaštva. Prije rata, većina stanovništva uživala je relativno visok životni standard, ali se sada nalazi malo iznad ili ispod praga siromaštva. Socijalno i politički ovo situaciju čini još složenijom, a doprinosi javnoj percepciji siromaštva. To se posebice odnosi na socijalnu isključenost novih osiromašenih, koju karakteriziraju iznenada prekinute društvene spone o kojima ovisi životni standard.

U 2004. godini najsiromašnije populacijske grupe u BiH uključivale su: domaćinstva sa troje ili više djece; izbjeglice i raseljene osobe; domaćinstva sa dvoje djece; one gdje je glava domaćinstva mlađa od 25; nezaposlene (prema ILO klasifikaciji); i domaćinstva u kojima glava domaćinstva ima samo osnovno obrazovanje.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 123

Tipično siromašno domaćinstvo u BiH je ono u kojemu glava domaćinstva je muškarac koji se nije selio za vrijeme rata, bez starijih članova domaćinstva, u kojem većina članova nije ekonomski aktivna i nastanjeno je u ruralnom području. [129] Također, treba napomenuti da 31.2% domaćinstava (FBiH 37%; RS 22.3%; Distrikt Brčko 37.2%) nema vidljivih novčanih prihoda.[130]

Sistem socijalne zaštite pruža usluge za otprilike 590,000 korisnika - oko 16% procijenjenog ukupnog broja stanovnika. Detaljnija struktura korisnika, koja se temelji na podacima agencija za statistiku, dana je u prilogu (tabela 13):

Tabela 13.
Korisnici socijalne zaštite u BiH

	Maloljetnici			Odrasli			Ukupan broj korisnika		
	Ukupno	Žene	Muškarci	Ukupno	Žene	Muškarci	Ukupno	Žene	Muškarci
2003.	128,793	59,813	68,980	457,445	220,571	236,874	586,238	280,384	305,854
2004.	132,814	61,417	71,397	454,886	248,078	206,808	587,700	309,495	278,205
2003.	100.00%	46.44%	53.56%	100.00%	48.22%	51.78%	100.00%	47.83%	52.17%
2004.	100.00%	46.24%	53.76%	100.00%	54.54%	45.46%	100.00%	52.66%	47.34%

Tabela 14.
Maloljetni korisnici socijalne zaštite, po entitetima

	FBiH			RS			BiH		
	Ukupno	Žene	Muškarci	Ukupno	Žene	Muškarci	Ukupno	Žene	Muškarci
2003.	64,189	29,118	35,071	64,604	30,695	33,909	128,793	59,813	68,980
2004.	64,063	28,460	35,603	68,751	32,957	35,794	132,814	61,417	71,397

Tabela 15.
Odrasli korisnici socijalne zaštite, po entitetima

	FBiH			RS			BiH		
	Ukupno	Žene	Muškarci	Ukupno	Žene	Muškarci	Ukupno	Žene	Muškarci
2003.	262,090	137,538	124,552	195,355	83,033	112,322	457,445	220,571	236,874
2004.	273,105	155,501	117,604	181,781	92,577	89,204	454,886	248,078	206,808

129 Za više detalja pogledati EPPU-PIMU, *Preliminarni izvještaj o siromaštvu u BiH, 2005.*

130 Anketa za potrebe NHDR za 2006.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 124

U BiH je 680.000 siromašnih, dok je broj registriranih korisnika socijalne zaštite odnosno pomoći oko 580.000, kako je prikazano u tabeli 13. Kao rezultat razlika u entitetskim propisima i činjenice da svi građani ne uživaju jednaka prava ili jednaku finansijsku pomoć, skoro 100.000 osoba kojima je potrebna pomoć nisu obuhvaćeni niti jednim socijalnim programom. Brojke prikazuju interesantnu dinamiku. Između 2003. i 2004. godine, broj žena korisnika je porastao dok se broj muškaraca smanjio. Nadalje, broj onih koji primaju pomoć u RS je opao, međutim u FBiH je u porastu. Ovo naglašava unekoliko različit proces reforme i poboljšanja na planu ekonomije.

b) Postojeći sistem socijalne zaštite

Uprkos određenim promjenama, postojeći sistem socijalne zaštite je u velikoj mjeri tradicionalan, temelji se na javnim ustanovama i finansijskoj pomoći u skladu sa pravima definiranim zakonom. Službe su u velikoj mjeri nedovoljne, posebno u smislu novih modela koji uključuju pristup koji je orijentiran ka korisniku. Na ovaj način, sistem je sam sebi smanjio šanse za istinskom socijalnom uključenosti i izlazom iz zavisnosti.

Postojeći sistem socijalne zaštite počiva na filozofiji i praksi pružanja pomoći, što znači koncentriranje na osnovne oblike pomoći među kojima prevladavaju finansijska pomoć i institucionalizacija. Takav sistem karakterizira nedostatak prevencije, uključuje komplikovane administrativne procedure u pristupu i svakodnevnom radu, kao i nesudjelovanje korisnika. Klijent/korisnik ne sudjeluje u donošenju odluka i ne može koristiti svoje sposobnosti kako bi utjecali na prilagođavanje usluga prema potrebama.

Institucije socijalne zaštite (centri za socijalni rad npr.), koji su, pored toga što su glavni nositelji sistema, organizirani prema stereotipnom modelu javnih usluga, nedovoljno su povezani sa drugim sistemima i drugim faktorima u društvu, nefleksibilni su, nekooperativni i netransparentni. [131]

Rezultat ovakve orijentacije je porast neusaglašenosti između potreba i ponude. Ovom inercijom pomiješanom sa političkim pitanjima pomoći ratnim veteranima, prouzrokovane su veoma ozbiljne posljedice. Uistinu, unatoč razmjeri nacionalnog dohotka utrošak na socijalnu pomoć je približno jednak evropskom prosjeku, a njegova distribucija nije. Kako je prikazano u slijedećoj tabeli, transferi isplata veteranima značajni su u odnosu na druge pomoći, uključujući davanja najpotrebnijim. Ovo pitanje nije čisto numeričko; također postoji asimetrija u procjeni i raspoređivanju. Osnovni operativni problem je rezultat širokog spektra pripadajućih prava datih ratnim veteranima i odsustvo precizne identifikacije pojedinaca unutar grupa kojima je uistinu potrebna pomoć.[132]

---

131 Vidjeti: Mira Ćuk, "Client Based Approach-CSW Reforms" - "Reforma centara za socijalni rad - pristup koji se temelji na potrebama korisnika", u *Zborniku Konferencije o socijalnoj politici u BiH, Sarajevo* - 1. januar 2006., DFID, SB, Delegacija EU u BiH, FMLSP, MHSWRS, IBHI.

132 Vidjeti: EPPU, *Preporučene mjere za smanjenje posljedica rasta cijena osnovnih prehrambenih proizvoda kao rezultata uvođenja PDV-a,* Sarajevo, juli 2005., str. 13-14.

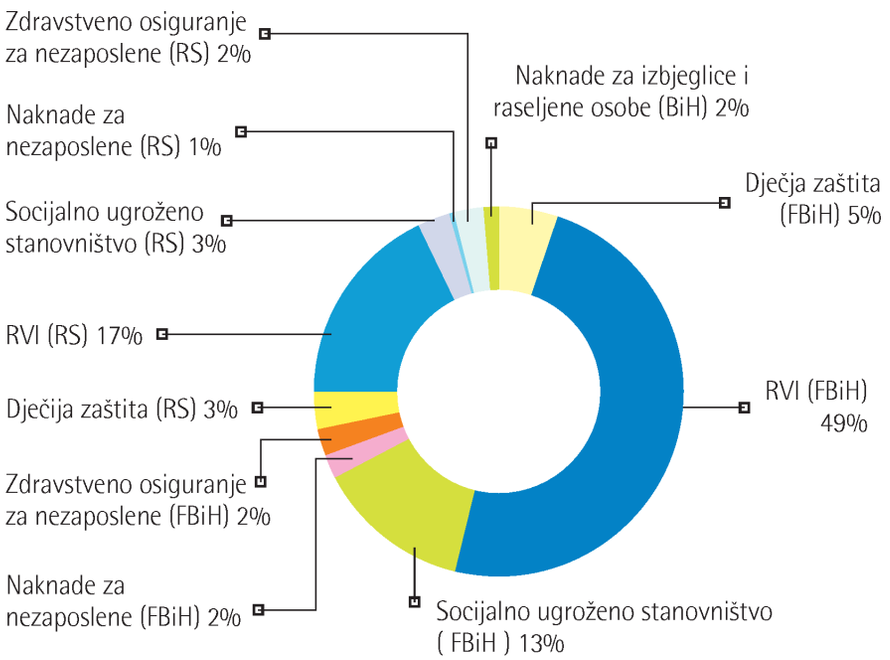
NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 125

Tabela 16.
Ukupna godišnja potrošnja na socijalne programe u BiH u 2004 (u milionima KM)

		FBiH	RS
Dječija zaštita		34.8	21.0
Ratni vojni invalidi		326.0	117.0
Socijalno ugrožena populacija		88.9	18.7
Naknade za nezaposlenost		15.2	6.5
Zdravstveno osiguranje za nezaposlene	15.3		15.4
Ukupno za FBiH i RS		480.2	178.6
Naknade za izbjeglice i raseljene osobe (BiH fond za povratak)			10.1
UKUPNO U BiH			668.9

Kao što pokazuje tabela 16, u 2004 godine su ukupni troškovi za socijalne programe u BiHiznosili približno 669 miliona KM, što predstavlja oko 5% bosanskohercegovačkog BDP za tu godinu. Kako je prikazano u grafikonu 8, 66% od ukupnih troškova za socijalnu zaštitu odlazi na ratne vojne invalide (RVI).

Grafikon 8.
Struktura troškova socijalne zaštite u 2004.godini

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 126

2. Ključne reforme: od pomoći do uključenosti

a) Novi pristup

Za razvijanje istinski uključivog sistema socijalne zaštite u BiH potrebna je radikalna promjena politike. Svaka socijalna politika mora se temeljiti na individualnim potrebama korisnika i vaninstitucionalnih službi socijalne zaštite, i širiti mrežu službi i uloge socijalnog sistema. Partnerstvo sa korisnicima predstavlja temelj ovakvom pristupu, jer od korisnika pravi subjekte podrške koju pruža društvo i angažirajući ih u zadovoljavanju njihovih potreba. Ovi zahtjevi pomjeraju fokus, sa isplate socijalne pomoći do socijalne uključenosti; što znači i bolju procjenu stvarnih potreba, odnosno testiranje potencijalnih korisnika. U takvom pristupu je veoma značajna uloga organizacija civilnog društva, s obzirom da one veliki broj usluga mogu pružiti efikasnije od javnih institucija.

Posebni koraci u konkretnoj inkluzivnoj reformi su:

- reforma socijalnih službi koja vodi ka smanjenju broja klijenata i podršci njihovoj reintegraciji u redovnu radnu snagu;
- reformu socijalnih službi trebala bi slijediti reforma cjelokupnog socijalnog sektora, posebno rada i zapošljavanja, te penzionog i invalidskog osiguranja;
- pomoć u skrbi je potrebno prilagoditi tako da uključuje najugroženije kategorije stanovništva i osigurati jednaka prava svim korisnicima kojima je takva pomoć potrebna (odnosno pomoć se ne bi trebala temeljiti isključivo na pripadnosti specifičnoj grupi, ili na zakonskom pravu, kako je to slučaj sada);
- unapređenje efikasnosti socijalnih službi kroz organizacione promjene, počevši od nadležnih ministarstava na entitetskom i kantonalnom nivou, posebno imajući u vidu norme, standarde i pojednostavljenje procedura u centrima za socijalni rad (CSR), u skladu sa uvođenjem međunarodnih standarda;
- kod razvoja socijalne politike treba uzeti u obzir iskustvo reformi socijalnih službi koje su već započele u nekoliko općina i gradova. [133]

Potrebno je djelovati i na općinskom nivou, gdje većinu individualne podrške pružaju lokalni centri za socijalni rad. Ovdje je važno fokusirati se na sljedeće:

- promicanje pristupa orijentiranog korisniku;
- pružanje pomoći i usluga u skladu sa potrebama;
- promicanje boljeg ravnoteže između usluga i finansijske pomoći;
- promicanje razvoja institucija i partnerstva;
- promicanje kontinuiranog planiranja na svim nivoima na kojima se pružaju socijalne usluge;
- promicanje načela kvalitete, odgovornosti, transparentnosti i efikasnosti;
- podizanje svijesti javnosti.

U međuvremenu je potrebno ostvariti i napredak na nivou entiteta, kako bi se osiguralo:

---

[133] U općinama Banja Luka, Gornji Vakuf/Uskoplje, Trebinje i Zenica, DFID implementira četverogodišnji projekat 'Centralna i lokalna reforma sistema i strukture socijalne politike u BiH', dok je počela i implementacija UNICEF-ovog projekta 'Promoviranje sistema zaštite djece na centralnom i lokalnom nivou u BiH' u općinama Bugojno, Vareš, Kakanj u FBiH i općinama Teslić i Gradiška u RS.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 127

- transparentnije, jednostavnije zakonodavstvo usmjereno ka davanju smjernica, radije nego izdavanju direktiva;
- transparentnije, pouzdanije i dugoročno finansiranje;
- realnija i pravovremena finansijska podrška;
- profesionalniji i indirektniji pristup u komunikaciji između kantona i općina;
- više prostora, unutar standarda i smjernica, za inpute i ideje o socijalnoj zaštititi sa lokalne razine;
- uobičajeno praćenje socijalne politike i implementacije koja se više fokusira na rezultate, utjecaj i probleme;
- dogovor o operativno prihvatljivim budžetskim transferima;
- okvir kojim bi se razriješio problem nejednakosti prihoda i troškova socijalne pomoći između općina i pružanje socijalnih usluga;
- ugovor o definiranju praga siromaštva, kako zbog potreba operativnog djelovanja tako i politike;
- novi pristupi finansijskim transferima koji se neće temeljiti na pravima nego na iznosu prihoda i isplata, sa ciljem smanjenja siromaštva.

Reformi socijalne politike je dan poseban značaj u Srednjoročnoj razvojnoj strategiji BiH 2004-2007. Nacrt zakona i amandmana na polju socijalne zaštite u FBiH i RS u velikoj mjeri uključuju navedene preporuke. Na osnovu ovoga, BiH bi se već trebala pripremiti, u smislu procesa stabilizacije i pridruživanja EU, na usvajanje politika i zakona unutar socijalnog sektora u skladu sa EU standardima. Nacionalni akcioni planovi za socijalnu uključenost u EU imaju značajnu ulogu. Oni zajedničke ciljeve EU preslikavaju u nacionalne politike, imajući na umu različitosti sistema socijalne zaštite i socijalne politike u svakoj zemlji članici. Sljedeći se korak tiče zemalja u fazi pridruživanja koje, jednom kada postanu članice, prihvataju bilateralnu suradnju potpisivanjem Zajedničkog memoranduma o socijalnoj uključenosti (JIM) koji obavezuje zemlju da identificira ključne socijalne izazove i istakne prioritete. [134]

b) Finansiranje reformi

BiH potroši oko 16% od BDP na socijalnu zaštitu (ovo uključuje i budžetska i izvan-budžetska sredstva); odgovarajući prosjek EU je 19%, što znači da su troškovi socijalne zaštite unutar prosjeka EU zemalja. Ukupni budžetski izdaci na socijalne programe u BiH u 2004. godine procijenjeni su na oko 669 miliona KM, što je oko 5% od BDP. [135]

Potreba jačanja funkcija vlade je veoma važna, s obzirom na implementaciju ukupnih reformi. Reforma socijalnog sektora uključuje, pored ostalih stvari, potrebu za pronalaženje rješenja koje bi osiguralo usklađivanje prava na državnom nivou. Ukoliko neke funkcije na ovom polju budu prebačene na državni nivo, u tu će svrhu u budžetu biti namijenjena sredstva. Također je bitno da se pravovremeno razmotre posljedice novih odluka o budžetu vladinih institucija.

Jedan od glavnih problema u pružanju socijalne zaštite je neadekvatna usmjerenost, ili tačnije nejednakost između finansijske podrške ratnim vojnim invalidima sa jedne strane, i svim drugim korisnicima socijalne skrbi

---

134 Za više detalja vidjeti: Evropska komisija - Glavna uprava za zapošljavanje, socijalna pitanja i jednake mogućnosti, *Social Inclusion Report (in 10 new member countries) - Izvještaj o socijalnoj inkluziji (u 10 zemalja novih članica),* 2005.

135 Vidjeti: EPPU-PIMO, *Revidirana MTDS BiH (2004 - 2007) (PRSP),* februar 2006, str. 70 - 78.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 128

sa druge strane. Visok udio troškova socijalne zaštite za ratne vojne invalide je specifičan za BiH i nema mu sličnog u drugim, zemljama EU. BiH je iz rata 1992.-1995. godine izašla s velikim ljudskim gubitcima i velikim brojem ratnih vojnih invalida i porodica poginulih boraca. Osnovni problem velikih troškova za ratne veterane je veoma nizak nivo praga za ostvarivanje prava.

U Okviru srednjoročnih rashoda 2006-2008, za socijalnu su zaštitu namijenjena sljedeća sredstva:

Tabela 17.
Ukupne godišnje doznake za socijalne programe u BiH, 2003.-2008.

	Nivo	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.
FBiH	Doznake za socijalnu zaštitu u milionima KM	1265.4	1388.0	1497.1	1519.6	1565.1	1682.5
	% BDP	15.2%	16.1%	16.3%	15.4%	14.8%	14.8%
RS	Doznake za socijalnu zaštitu u milionima KM	492.8	594.0	630.7	678.9	709.5	742.8
	% BDP	13.3%	15.1%	15.0%	15.0%	14.7%	14.3%
UKUPNO	Doznake za socijalnu zaštitu u milionima KM	1758.2	1982.0	2127.8	2198.5	2274.6	2425.3
	% BDP	14.6%	15.8%	15.9%	15.3%	14.7%	14.6%

Napomena: Uključujući i budžetska i izvanbudžetska sredstva.

Predviđeno povećanje sredstava sa relativnim smanjenjem procenta BDP je pozitivan trend, ali sam po sebi ne predstavlja reformu sistema socijalne zaštite. U kontekstu pridruživanja EU važnije je reformu usmjeriti prema aktivnijoj ulozi u socijalnoj uključenosti. Predviđena BiH strategija socijalne uključenosti treba predstavljati važan korak u tom smjeru koji će ispuniti preduvjete za pripremu i potpisivanje JIM sa EU. Kod pripreme Strategije socijalne uključenosti, posebnu pažnju treba posvetiti osnovnim problemima već definiranim u Srednjoročnoj strategiji razvoja (maj 2006. godine).

Ključni prioriteti su:

- Ne postoji legislativa niti ministarstvo na državnom nivou kroz koju bi se uskladili kriteriji i standardi socijalne zaštite. Regulirana socijalna zaštita u praksi postoji samo na entitetskom nivou.
- Federalno zakonodavstvo dopušta kantonima da u ovoj oblasti koriste vlastite zakone prema vlastitim potrebama i mogućnostima. Prema tome, uvjeti koje osoba mora ispuniti kako bi postala korisnik socijalne pomoći i iznos sredstava koje će primati kao dio ostvarenih prava nisu jednako utvrđeni, nego ovise o kantonalnoj legislativi i ekonomskom razvoju.
- Ratni vojni invalidi u oba entiteta su kategorizirani u deset kategorija, dok druge osobe sa invaliditetom su podijeljene u samo pet kategorija. Ratni vojni invalidi imaju pravo na naknade ukoliko je njihovo zdravlje narušeno za 20%, dok ostali građani imaju slična prava ukoliko im je zdravlje narušeno za 60%.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 129

Ovo je čist primjer nejednakosti i socijalne isključenosti invalidnih građana.

- U FBiH, socijalni se programi (osim Zakona o pravima ratnih veterana i članova njihovih porodica) finansiraju iz kantonalnih budžeta što rezultira različitim iznosima koji se dodjeljuju za socijalne programe, ovisno od budžeta svakog kantona i njegove ekonomske razvijenosti. Očekuje se da se finansiranje dječije zaštite prebaci na nivo FBiH.
- U RS postojeći zakoni reguliraju socijalnu zaštitu jednako na cijeloj teritoriji. Ipak, finansiranje većine socijalnih programa se vrši iz općinskih budžeta, što znači da neke općine ne plaćaju sve beneficije, jer općine sa većim budžetima imaju manje potencijalnih korisnika i obratno.

Iako riskiramo da pretjerano pojednostavimo sliku, može se tvrditi da najznačajnije razlike u smislu statusa društvenih grupa (i prema tome nivou finansijske i druge pomoći) postoje između ratnih vojnih invalida i ostalih osobama sa invaliditetom - civilnih invalida.

Nedovoljna usaglašenosti kriterija za ostvarivanje prava ratnih vojnih invalida prema EU standardima i razlike između prava civilnih i ratnih invalida doveo je do poništenja SOSAC II (kredita za prilagođavanje socijalnog sektora) Svjetske banke, u vrijednosti od 50 miliona US$.

3. Penzioni sistem

Uključiva bi socijalna politika u BiH posebnu pažnju trebala bi posvetiti starijima, s obzirom na trend rasta siromaštva u ovoj skupini. Jednako, društvo ima apsolutnu obavezu da penzionerima osigura socijalnu uključenost.

Kako bismo starijim ljudima omogućili da aktivno i što duže sudjeluju u društvenom životu, u cilju postizanja njihovog aktivnog i dostojanstvenog života starijih građana, moramo uspostaviti:

- potrebama starijih prilagođeno fizičko i socijalno okruženje;
- proširiti pristup javnim službama;
- snažiti sudjelovanje u lokalnoj zajednici;
- promijeniti društvene stavove prema starijim građanima;
- ostvariti pomak ka međugeneracijskoj solidarnosti.

Važan aspekt u smislu osiguravanja socijalne uključenosti starijih je reforma penzionog sistema. Poteškoće unutar postojećeg bosanskohercegovačkog penzionog sistema odražavaju se na izuzetno lošem stanju zaposlenosti, strukturi javnih rashoda i nemogućnosti zemlje da penzioni sistem izmjeni u skladu sa postojećim socijalnim i ekonomskim stanjem. U Građanskoj platformi GROZD-a,[136] predloženo je nekoliko stvari koje bi vlada trebala napraviti do kraja 2008. godine.

- Penzije za one koji primaju minimalno zagarantirane penzije iznosit će najmanje 60% od prosječnog dohotka (stopa iz 2004. godine), ili minimalno 250 KM mjesečno, te će se povećavati u skladu sa godišnjim prosjekom povećanja troškova života, a ne smiju biti manje od 45% od prosječne plate na državnom i entitetskom nivou;
- Prosječan porast penzija će osigurati jednaka poboljšanja za sve penzionere na takav način da će rast prosječne penzije do 2010. godine dovesti do toga da će prosječna penzija iznositi blizu 75% od prosječne mjesečne plate;

136 GROZD, *Građanska platforma*

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 130

- Ukupan javni prihod za penziono osiguranje bi trebao biti 10.5% od BDP, što znači povećanje od najmanje 234 miliona KM u javnom penzionom finansiranju, koje bi se trebalo povećavati u skladu sa rastom BDP-a.

Kako bi poboljšali materijalno stanje penzionera, bitno je osigurati rast broja zaposlenih, ne samo kroz politiku aktivnog zapošljavanja nego i kroz:

- stvaranje uvjeta za jedinstvenu penzionu politiku u BiH koja će osigurati jednaka prava za sve;
- usklađivanje zakona o penzionim doprinosima kako bi se osigurala jedinstvena stopa doprinosa, čime bi se prevazišle postojeće poteškoće na tržištu rada koje se odnose na ovaj aspekt, što bi moglo pomoći u povećanju ukupne stope zaposlenosti;
- uspostavljanje posebnih mjera kako bi se podstaklo zapošljavanje starijih (64 godina i starijih) te osiguralo veće sudjelovanje ove populacije kao radne snage.

4. Aspekti ravnopravnosti spolova u sistemu socijalne zaštite

Siromaštvo je prisutno u velikoj mjeri kod onih žena koje nemaju plaćeno zaposlenje. Najsiromašnije žene su žene samice starije od 65 godina i bez ikakvih prihoda. [137]

Istraživanje za potrebe NHDR za 2006. je pokazalo da su žene izloženije nesigurnosti u domeni zapošljavanja od muškaraca, i da im njihovi poslodavci nude niže plaće i manje poslovne sigurnosti. U posljednjih je pola godine bilo nezaposleno više žena (30%) nego muškaraca (40%). Žene (82%) su češće zaposlene na određeno vrijeme nego muškarci (76%). Žene (65%) također imaju više poteškoća kod pronalaska drugog posla nakon gubitka postojećeg posla od muškaraca (54%). Postoji opće uvjerenje u BiH da žene daleko više sudjeluju u sivoj ekonomiji od muškaraca. Ipak, istraživanje za NHDR nije dalo potvrdu takvom uvjerenju, nego je pokazalo da razlike između muškaraca i žena u odnosu na ovo pitanje ne prelaze 6% među svim ispitanicima (19% žena; 13% muškaraca). Sa druge strane, 57% ispitanih žena reklo je da im plaće nisu isplaćene u punom iznosu, u poređenju sa 73% muškaraca. Žene su također češće prijavljene na minimalnu plaću (35%) negoli muškarci (22%).

Socijalnu isključenost uslijed siromaštva brže dožive nezaposleni muškarci (43.6%) nego nezaposlene žene (26.0%). Samačka domaćinstva u kojima žive osobe sa 65 godina ili starije (28.8%), i samačka ženska domaćinstva (28.6%) također su izložena većem riziku života ispod granice siromaštava.[138] Prema anketi, bez primanja je veći broj žena (39%) nego muškaraca (22.4%).

Žene sa invaliditetom su manje uključene u društveni život nego muškarci: manji broj njih je udano i često se smatra da nisu sposobne zasnovati porodicu. Žene sa invaliditetom imaju veću potrebu za pomoći u kući. Unatoč tome pitanje reprodukcije i roditeljstva predstavlja jednak izazov i za muškarce i žene sa invaliditetom, dok zdravstveni radnici nastoje žene s invaliditetom uvjeriti da ne zasnivaju ili proširuju svoju porodicu. [139]

Pored osoba sa invaliditetom (isključujući one nesposobne za rad, penzionere i RVI) znatno je veći broj domaćica (31.4%) u poređenju sa onima koje to nisu (21.6%), dok je broj učenika i studenata značajno manji (1% u poređenju sa 11.2%).[140] Ženska nevladina udruženja koja podržavaju osobe sa invaliditetom imaju značajan

---

137 MTDS 2003, Loskhin i Mroz 2003. Laeken indikator 1a: Rizik od siromaštva prema godinama i spolu. Ovi indikatori ukazuju na to da je kategorija stanovništva od 65 godina i više u najvećem riziku od siromaštva s obzirom na prihode. 31.4% od osoba koje imaju 65 godina i više, ili skoro svaka treća takva osoba, iz ove grupe je ugrožena siromaštvom. Žene su siromašnije (32.7%) od muškaraca (29.7%).

138 Laeken indikatori 1b

139 'Pomoć razvoju politike invaliditeta u BiH', Seminar o gender analizi invaliditeta, april 2006, Sarajevo.

140 Preliminarna analiza Laeken indikatora, NHDR 2007.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 131

ugled. Važno je da se ovaj rad prepoznaje i da se razvija. Ženske grupe imaju veliki potencijal za pružanje usluga i poticanje socijalne uključenosti žena koje su u nepovoljnom položaju.

Iz perspektive ravnopravnosti spolova, za jačanja socijalne uključenosti kao dijela socijalne zaštite su značajne sljedeće preporuke:

- Osiguravanje boljeg razvoja politike jednakosti spolova, posebice na polju invalidnosti;
- Izgradnja kapaciteta i svijesti o jednakosti spolova u Centrima za socijalni rad;
- Pružanje pomoći nevladinom sektoru.

5. Sažetak i zaključci

Sistem socijalne zaštite u BiH se smatra izuzetno neefikasnim zbog nedovoljnog fokusiranja na individualne potrebe korisnika, nerazvijenosti sistema, nedovoljnih kapaciteta centara za socijalni rad, nepostojanja jedinstvene socijalne politike, niti jednakih standarda i kriterija na državnom nivou. Kao rezultat toga, ključne tačke na koje se treba osvrnuti u socijalnoj politici za BiH mogu se svesti na sljedeće:

Za efikasan razvoj efikasnog i pravičnog sistema socijalne zaštite u skladu sa EU standardima, osobito u kontekstu Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, potrebno je reformirati upravljanje socijalnom politikom. Standardi i politike u ovom sektoru moraju se uskladiti i moraju se stvoriti institucionalni preduvjeti za takvu harmonizaciju na državnom nivou.

Osnovni cilj mora biti finansiranje sistema socijalne zaštite. Također je potrebno postići ravnotežu između finansiranja boraca i ratnih vojnih invalida, i finansiranja svih ostalih korisnika socijalne zaštite, što će zahtijevati postepeno povećanje u pružanju pomoći na osnovu uvida u finansijsku situaciju i potrebe potencijalnih korisnika, čime će se jačati mreže socijalne sigurnosti za one koji su u riziku od siromaštva i isključeni iz društva.

U isto vrijeme, pažnju zahtjeva osiguravanje boljeg pružanja usluga. To je najbolje uraditi unapređenjem suradnje između CSR i nevladinih organizacija. Reforma socijalne politike bi se trebala zasnivati na mješavini sistema usluga, usmjeravanjem na korisniku orijentirani pristup, i sa jasno određenom ulogom javnih institucija, organizacija civilnog društva, privatnog sektora i volontera. [141]

Još jedan bitan segment reforme socijalne zaštite je fokusiranje na lokalnu zajednicu (općine) i razvoj mješovitog sistema zaštite koji bi uključivao centre za socijalni rad, nevladine organizacije, privatni sektor i druge javne institucije. Angažman lokalnih učesnika je posebno bitan za kreiranje mreže socijalne zaštite, čime bi se pokrenuli dodatni resursi izvan i iznad finansiranja iz javnih sredstava. To će pomoći i u kreiranju novog kvalitetnog socijalnog rada koji se fokusira na usluge i korisnike. [142]

Konačno, zaduženi za donošenje i usvajanje politika u BiH moraju se uhvatiti u koštac sa novonastalim problemom siromaštva u starijim godinama, i finansiranja osnovnih penzija. Sa ovim pitanjem se suočavaju i druge zemlje u Evropi, ali se u BiH izgleda zanemaruje koliko su goruće potrebe u tom smislu. Ukoliko se ne reagira, ovaj problem će predstavljati prijetnju održivosti cjelokupnog sistema socijalne zaštite.

---

141 Za više detalja vidjeti: DFID, EC Delegacija u BiH, Svjetska banka, FMLSP, MHSWRS: Publikacije sa 'Konferencije o socijalnoj politici', Sarajevo, 31. januar 2006, i 'Okruglog stola o socijalnoj politici', Sarajevo, 7. april 2006, i Slovenija - *Nacionalni akcioni plan socijalne inkluzije NAP/Inkluzija* (2004-2006), Ljubljana, juli 2004.

142 Vidjeti: Svjetska banka, BiH: *Od ovisnosti o pomoći do fiskalne samostalnosti,* oktobar 2005, str. 17 (verzija na lokalnom jeziku).

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 132

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 133

Izvještaj o humanom razvoju 2007

Socijalna uključenost U Bosni i Hercegovini

9. POGLAVLJE:

SUDJELOVANJE U POLITIČKOM ŽIVOTU

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 134

9. POGLAVLJE: SUDJELOVANJE U POLITIČKOM ŽIVOTU

U ovom, predzadnjem poglavlju, razmatramo problem političke isključenosti u BiH, temu koje smo se prethodno dotakli u trećem poglavlju, kada smo govorili o političkoj i administrativnoj 'etnizaciji' odnosno etničkom definiranju javnog prostora. U ovom pak dijelu nastojimo detaljnije istražiti kvalitetu sudjelovanja i aktivnosti u onome što bismo mogli nazvati "javnim ili prostorom građanskog djelovanja". Ovaj prostor obuhvaća organizacije civilnog društva, medije i formalni politički proces.

Nastojali smo temeljito istražiti svako od ovih poglavlja, te nakon toga dati detaljne zaključke. Imajući u vidu da je ovo i kontroverzno i nepoznato područje, razmatranje ovog pitanja počinjemo predstavljanjem osnovnih pojmova i pojašnjavamo u kakvom su odnosu s općim ciljem koji smo utvrdili - promoviranje široko zastupljene socijalne uključenosti u BiH. Ovim smo dijelom teksta nastojali obuhvatiti i pitanje ravnopravnosti spolova i položaj isključenih grupa.

1. Osnovni pojmovi: sudjelovanje, civilno društvo i javni prostor

U središtu pitanja o političkoj uključenosti nalazi se ideja o slobodnom i otvorenom sudjelovanju u građanskom životu. Ova ideja funkcionira na više razina, od artikuliranja političkog glasa i lobiranja izabranih predstavnika, do glasanja, članstva u organizacijama civilnog društva ili sudjelovanja u direktnom političkom djelovanju. U pluralističkoj demokratiji javni prostor predstavlja pozornicu na kojoj se kreiraju i utvrđuju politike i u svrhu njene izrade bivaju konsultirani određeni akteri. Upravo u ovom prostoru interakciju ostvaruju različiti akteri - organizacije civilnog društva, pojedinci, društveni pokreti i država. O razmjerima i kvaliteti sudjelovanja ovisi i nivo uključenosti.

Pod 'civilnim društvom' podrazumijevamo skup nevladinih grupa. Taj pojam uključuje i političke stranke i tisak koji djeluje u domeni politike. Civilno društvo, ili još direktnije, interesne grupe u određenom procesu predstavljaju ključne aktere u promoviranju sudjelovanja i uključenosti u okvirima liberalne demokratije. Ovo postižu kroz svoju ulogu u generiranju ideja i donošenju odluke o suprotstavljenim zahtjevima. Pa ipak, nije jednostavno osigurati postojanje dinamičnog i produktivnog civilnog društva. Civilno društvo ne predstavlja samo skup društvenih odnosa koji nastaje kada zemlja dosegne određeni stepen razvoja. Ono je proizvod društvenog i javnog okruženja, a realizira se u manjem ili većem obimu u ovisnosti o konkretnim uvjetima u kojima egzistira.

Štaviše, ovakvo poimanje političke domene treba prihvatiti s oprezom. Tradicionalno pluralističko poimanje koje izjednačava vidljivo sudjelovanje s uključenosti ne zahvata ovu pojavu u cijelosti. Ono što takvo poimanje zanemaruje je politička moć i njena raspodjela. U tradicionalnom se shvaćanju uzima zdravo za gotovo da je otvoreno društvo u kojemu postoji aktivan civilni sektor garant inkulzije. Pa ipak, socijalno isključeni, po prirodi svog položaja nemaju nikakve moći. Stoga oni nisu u mogućnosti sudjelovati ne stoga što im se nekim fizičkim preprekama onemogućava organiziranje ili glasanje, nego zbog toga što nemaju političkih niti ekonomskih resursa. Oni tako mogu biti siromašni u materijalnom smislu, otuđeni ili društveno stigmatizirani koji jednostavno ne vide smisao u suprotstavljanju moćnim interesima. Osiguravanje stvarne političke uključenosti stoga državi nameće obavezu i zadatak: da djelujući kao arbitar ostvari ravnotežu između moćnih interesnih skupina i aktivnog konsultiranja isključenih grupa i pojedinaca.

2. Organizacije civilnog društva i interesne skupine

a) Zakonski okvir i izgled civilnog društva u BiH

Ustav BiH, kao i ustavi entiteta i kantona garantiraju slobodu okupljanja i udruživanja. Državni ustav garantira i najvišu razinu međunarodno priznatih ljudskih prava i temeljnih sloboda. Što se tiče domaćeg zakonodavstva,

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 135

Zakon o udruženjima i fondacijama u BiH je usvojen 2001. godine. Prije usvajanja ovog zakona, ovo je pitanje bilo regulirano na entitetskom nivou. BiH u formalnom smislu ne postavlja nikakva ograničenja u smislu prava na organiziranje interesnih grupa ili organizacija civilnog društva.

Ovaj je sektor širok i raznolik. Prema podacima statističkih zavoda u RS, FBiH i Distriktu Brčko (2005.), registrirano je ukupno 9,095 nevladinih organizacija, od koji je aktivno 4,629. Od ovog broja, 6,658 organizacija je registrirano u FBiH, 2,437 u RS, uključujući i 101 NVO iz Distrikta Brčko. Navedene organizacije spadaju u različite kategorije. Često predstavljaju pružaoce osnovnih socijalnih usluga, neprofitne su, a u ove organizacije spadaju i udruženja poslodavaca i poslovna i stručna udruženja, vjerske i političke organizacije, posebne interesne skupine, sportske organizacije, itd.

Prve su se NVO u BiH pojavile tokom rata. U stvari, NVO su se osnivale u dvije faze. U prvoj fazi, neposredno nakon rata kada je i postojao veći interes, većina NVO su u stvari predstavljale lokalne urede međunarodnih organizacija. Potom se, nakon 2000. godine, broj NVO počeo povećavati. Pa ipak, svega polovina ukupno registriranih NVO su stvarno aktivne. Uzimajući u obzir ukupni broj registriranih nevladinih organizacija, na svaka 417 stanovnika BiH dolazi po jedna NVO. Poređenja radi, u Velikoj Britaniji jedna NVO dolazi na svakih 426, a u Mađarskoj na svakih 250 stanovnika. Iako je ovakva stopa pozitivna, ako u obzir uzmemo samo aktivne NVO, tada se ovaj omjer mijenja i iznosi jednu NVO na svakih 820 stanovnika.

Ukupni prihodi nevladinog sektora u BiH predstavljaju 4.5% BDP-a - odnosno više od jedne petine udjela industrije u BDP-u (18%). Ekonomska snaga i značaj nevladinog sektora su stoga znatni. Procjenjuje se da u nevladinom sektoru radi 26,668 osoba zaposlenih na puno radno vrijeme, odnosno 2.3% od ukupne aktivne radne snage. Ako tom broju dodamo broj volontera koji rade puno radno vrijeme - a procjenjuje se da ih je 63,129, ovaj broj predstavlja 5.36 % aktivnog radno sposobnog stanovništva - možemo pretpostaviti da 7.66% aktivne radne snage radi u nevladinom sektoru bilo kao radnici koji za svoj rad primaju plaću ili kao volonteri.[143]

Sljedeća tabela sadrži podatke o distribuciji NVO po različitim sektorima. Ova je podjela urađena u skladu sa standardnom statističkom klasifikacijom djelatnosti koju koristi EU - tzv. NACE klasifikacijom. Tabela jasno pokazuje da se radi o širokom spektru različitih aktivnosti.

Tabela 18.
Broj nevladinih organizacija po djelatnostima prema klasifikaciji NACE - podaci statističkih zavoda u FBiH, RS i Distriktu Brčko

NACE OZNAKA	OPIS PO NACE KLASIFIKACIJI	FBiH	RS	BiH
85.3	Socijalna zaštita (sa i bez smještaja) ali ne privatna ili javna	961	93	1054
91.11	Poslovna udruženje i udruženja poslodavaca	157	25	182
91.12	Strukovna udruženja	220	179	399
91.20	Sindikati	1270	25	1295
91.31	Vjerske organizacije	138	10	148
91.32	Političke organizacije	722	39	761
91.33	Ostale članske organizacije	2039	1381	3420
92.62	Ostale sportske djelatnosti	1151	685	1836
	UKUPNO	6658	2437	9095

143 Vidjeti: BHAS, FOS i RSIS u okviru DFID-ovog projekta *"Radne i socijalne politike u BiH" Kvalitativna studija 3: Zapošljavanje, pružanje socijalnih usluga i nevladin (NVO) sektor. Status i perspektive za Bosnu i Hercegovinu, analiza i implikacije za politike.* BSAL/IBHI, Banja Luka/Sarajevo, maj 2005.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 136

b) Organizacije civilnog društva i ravnopravnost spolova

Poseban aspekt nevladinog sektora u BiH je velika zastupljenost grupa koje se bave pitanjima ravnopravnosti spolova, posebno ženskih grupa. Broj ovih grupa se izuzetno povećao u poslijeratnom periodu, dok je istovremeno, uvođenje rodno osviještenog pristupa drugdje u društvu, kao i utjecaj ovih grupa na javnu politiku, ograničen. Između ženskih NVO, NVO općenito i institucija vlasti nije postojala kvalitetna komunikacija. S jedne strane institucije vlasti nisu reagirale na zahtjeve i inicijative u smislu zastupljenosti koje su postavljala ženska udruženja, a s druge strane su ženske grupe oklijevale u pristupu prema službenim tijelima na bilo kojem nivou iz straha da će izgubiti svoju samostalnost.

OKVIR 12: UVOĐENJE RODNO OSVIJEŠTENOG PRISTUPA - GENDER MAINSTREAMING U BIH

Jedna od osnovnih karakteristika Zakona o ravnopravnosti spolova u BiH je odredba o uspostavi institucija. Član 23. Zakona o ravnopravnosti spolova navodi da će se u svrhu praćenja implementacije ovog Zakona , pod okriljem državnog Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice (MHRR) osnovati državna Agencija za ravnopravnost spolova. Na entitetskom nivou praćenje i implementaciju Zakona vrše Gender centar Federacije BiH (GC FBiH) i Gender centar Republike Srpske (GC RS) u saradnji s NVO, koji godišnji izvještaj podnose MHRR-u.

Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine osnovana je u maju 2005. godine kao osnovno tijelo zaduženo za nadzor i koordiniranje implementacije ovog Zakona. Institucionalni razvoj označili su brojni procesi koji su rezultirali u znatnom unapređenju po pitanju uvođenja rodno osviještenog pristupa u BiH te povećali kapacitete osnovnih aktera - Agencije za ravnopravnost spolova, obaju gender centara i parlamentarnih komisija za ravnopravnost spolova, kao i, a što je jednako važno, organizacija civilnog društva.

Najznačajnija postignuća u tom smislu su:

- Koordinacioni gender odbor BiH
- Strateški plan za gender mainstreaming u BiH
- Bosanskohercegovački gender akcioni plan (GAP)

Uloga Agencije je, između ostaloga, iniciranje procedura za postizanje ravnopravnosti spolova i jednake zastupljenosti u bliskoj saradnji s gender centrima FBiH i RS i organizacijama civilnog društva, što je rezultiralo izmjenama i dopunama postojećeg zakonodavstva u BiH u skladu sa Zakonom o ravnopravnosti spolova, kao i regionalnim i međunarodnim pravnim aktima i propisima EU.

Izvor: UNDP-ov Gender program

U skorije je pak vrijeme saradnja između nevladinog sektora i institucija vlasti postala aktivnija, uglavnom zbog pojave i uvođenja instrumenata i mehanizama konsultacije. Ženske su grupe sada izuzetno angažirane u izradi novih politika i zakona i u lobiranju za njihovo usvajanje. Uspostavljeni su konkretni institucionalni mehanizmi koji imaju mandat u smislu integriranja pitanja ravnopravnosti spolova i praćenja implementacije obaveze poštivanja ravnopravnosti spolova koji predstavljaju primjer one vrste politika koje bi trebala uvoditi i primjenjivati progresivna država zainteresirana za socijalnu uključenost. Ovi su mehanizmi podrazumijevali uspostavljanje državne i entitetskih agencija za ravnopravnost spolova (gender centara) te pravno obvezujućih zakona iz domene građanskog i javnog prava (vidjeti Okvir 12). Vidljiva su i određena kretanja unutar samog

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 137

civilnog sektora u smjeru uvođenja rodno osviještenog pristupa..[144]

c) Nevladine organizacije i isključenost

Tabela 18, koja prikazuje strukturu nevladinog sektora u BiH ilustrira i već rečeno. Organizacije civilnog društva se uglavnom fokusiraju na pružanje socijalnih usluga dok se druga područja, posebice političko djelovanje i definiranje politika, zanemaruju. U fokus istraživanja koje smo proveli postavili smo doprinos nevladinog sektora promoviranju političkog sudjelovanja. NVO u području politike, odgovornosti i transparentnosti ulažu daleko manje nastojanja i pritiska negoli u području pružanja usluga, iako ove aktivnosti za cilj imaju druge oblike uključenosti (vidjeti okvir 13). Doista ako po strani ostavimo političke stranke i druge skupine s njima u vezi, moramo zaključiti da je organizacija koje za cilj imaju posebne interese relativno malo.

Jednako tako je istina da je u radu NVO koje se bave navedenim 'redovnim' pitanjima prisutna snažna komponenta koja se odnosi na javnu politiku, posebno kod onih NVO koje djeluju na planu skretanja pažnje na ili ublažavanju posljedica rata (humanitarnom pomoći i izbjeglicama i raseljenim osobama). Jednako se tako dešava i da se javlja sve više NVO čije se djelovanje odnosi na predstavljanje političkih ideja koje predstavljaju alternative idejama vladajuće političke elite. Takve NVO su organizirale veliki broj javnih debata o važnim društvenim pitanjima poput ekonomskih reformi i razvoja, reformi obrazovanja, tolerancije, ravnopravnosti spolova, položaju mladih u BiH društvu, sudjelovanje žena u političkom životu, perspektivama multietničnosti u BiH i evropskim integracijama. Ove organizacije se bave i primjenom različitih zakona i sudjeluju u praktičnim aktivnostima, prate implementaciju usvojenih zakona. Ovo se posebno odnosi na aktivnosti omladinskih i ženskih organizacija i onih koje se izravno bave ljudskim pravima. Pa ipak, ove skupine i aktivnosti su o prirodi još nedovoljno zrele, te se vrlo često bave kampanjama koje se temelje na negativizmu umjesto da nude pozitivna, izvediva alternativna rješenja. Značajnija nastojanja i kompleksnije djelovanje po pitanju politika koje provode je relativno loše kvalitete, nedostaje mu težina i bit.

Tako iako su ovakva dešavanja otvorila prostor novim perspektivama i višem stepenu političkog sudjelovanja građana, izgleda da nevladin sektor više pažnje posvećuje kritiziranju nacionalističkih ideologija i politike nego prezentiranju alternative ili obrazlaganju novih ideja.

Potrebno je ispitati i odnos između međunarodne zajednice i nevladinog sektora. Utjecaj međunarodnog angažmana u ovom je sektoru polučio mješovite rezultate. Iako je inicijalno prisustvo međunarodne zajednice pomoglo proširivanju i dalo poticaj ovim aktivnostima, brojne su NVO na taj način svoj angažman svele isključivo na formalnu implementaciju projekata i ispunjavanje zahtjeva pojedinačnih donatora. U biti, takve su NVO u biti imale ulogu izvođača angažiranih od svojih donatora. U konačnici bi takva situacija mogla sama po sebi postati pokretačem socijalne isključenosti jer bi građani mogli osjećati da ne samo da vladajuće strukture ne uspijevaju ispuniti prave, složene probleme, nego da to ne uspijeva ni nevladin sektor. Finansijska sredstva izvana sada su u opadanju, a jednako tako opada i broj NVO koje se temelje na pružanju usluga korisnicima, što bi trebalo dovesti do povećanja svijesti o ulogama i procesima unutar civilnog društva. S druge strane, NVO u BiH su od podrške međunarodne zajednice nevladinome sektoru imale značajne koristi.

---

[144] Iako je ženski aktivizam u BiH prisutan već 90 godina, sve do poslije nedavnog rata nije podrazumijevao pitanja uvođenja rodno osviještenih politika ili djelovanja. Vidjeti više u: *NHDR Millennium Development Objectives BiH-2015 - NHDR Milenijumski razvojni ciljevi u BiH - 2015.*

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 138

OKVIR 13: OKRUGLI STO: SOCIJALNA UKLJUČENOST- STRATEŠKA ORIJENTACIJA NVO

Okrugli sto 'Socijalna uključenost - strateška orijentacija NVO' je organizirana 2. juna 2006. godine na Jahorini. Predstavnici nevladinih organizacija (21 NVO iz BiH, korisnice švicarskog programa podrške za NVO u BiH, SDC/IBHI) na ovoj su konferenciji analizirali potrebu sistematičnog formuliranja iskustava u svakodnevnoj primjeni socijalne uključenosti u strateškim dokumentima, čime se osigurava univerzalna primjena ovog koncepta nezavisno o postojećim, odnosno projektima u tijeku.[145]

Na konferenciji su donesene sljedeće preporuke:

- Teška situacija u domeni socijalne zaštite se može prevazići isključivo kroz zajednička nastojanja svih aktera, a ne pojedinačnim i izoliranim djelovanjem pojedinačnih institucija/organizacija.
- Nevladine organizacije i javne institucije, kao ključni akteri u području socijalne zaštite na lokalnom nivou, imaju kapacitete koji se međusobno nadopunjavaju i čijim korištenjem mogu promovirati načelo socijalne uključenosti ugroženih grupa i pojedinaca te podići svijest u široj zajednici o aktivnom sudjelovanju u borbi protiv socijalne isključenosti.
- Imajući u vidu navedeno, od ključne je važnosti saradnja i koordinacija nevladinih organizacija i javnih institucija.
- Značaj usmjerenosti djelovanja na načela socijalne uključenosti dodatne temelje ima i u zahtjevima Evropske unije, kako je to definirano njenom Bijelom knjigom. Nevladine organizacije moraju preuzeti aktivniju ulogu u profiliranju lokalnih politika kako bi se zakonodavstvo i društvena praksa u BiH uskladile sa zahtjevima EU.
- Značaj sudjelovanja NVO u promoviranju socijalne uključenosti dodatno podcrtava i njihova šira orijentacija, odnosno činjenica da njihova djelatnost nije usmjerena samo na osobe u stanju socijalne potrebe, nego i širim društvenim snagama. Dvije su osnovne prednosti ovakvog pristupa: (1) za razliku od drugih aktera, NVO mogu podići svijest o potrebama socijalno zapostavljenih grupa i pojedinaca među različitim slojevima u zajednici i to kroz javne kampanje, poticanje volonterstva, itd.; (2) NVO mogu artikulirati mogućnosti isključenih grupa u smislu samopomoći.
- NVO moraju imati na umu uzajamne iako ne i identične aspekte međusobne zavisnosti socijalne isključenosti i siromaštva. Iako aktivnosti koje za cilj imaju smanjenje socijalne isključenosti koja rezultira iz siromaštva predstavljaju važan element rada NVO, jednako je važno djelovati po pitanju onih elemenata isključenosti koji ne samo da su posljedice, nego su i uzročnici siromaštva.

Prije nego krenemo dalje, trebamo se još jednom osvrnuti na kratko poglavlje o pitanjima ravnopravnosti spolova. Iskustva u ovoj domeni pokazuju veoma progresivne trendove dešavanja u smislu da država preuzima

[145] U maju 2006. godine, 22 nevladine organizacije iz cijele BiH koje su bile sudionice švicarskog programa podrške nevladinim organizacijama u BiH su odlučile pokrenuti inicijativu na uspostavi fonda za socijalnu uključenosti koji bi finansirala državna tijela, i to iz prihoda od PDV-a. Koristeći ovu finansijsku i tehničku pomoć, fond bi trebao promovirati aktivnosti nevladinih organizacija u domeni socijalne uključenosti, na osnovu dobrih primjera saradnje između NVO i drugih aktera, prvenstveno javnih institucija. Platforma inicijative za osnivanje fonda se oslanja na pozitivna iskustva zemalja koje su već osnovale slične fondove. Njen nacrt trenutno dogovara uža grupa koja se sastoji od navedene 22 organizacije koje će ga potom distribuirati i drugim NVO, javnim institucijama, vlastima i građanima. Potrebno je napomenuti da je prva publikacija o pitanju socijalne isključenosti u BiH bila *"Social Exclusion-Positive Experiences of the Swiss Programme of Support for Non-Governmental Organizations in BiH" - "Socijalna isključenost - pozitivna iskustva švicarskog Programa podrške nevladinim organizacijama u BiH"*, SDC/IBHI, Sarajevo, januar 2006.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 139

dužnost da kroz direktni angažman podstiče i omogućava sudjelovanje. Zahvaljujući takvom djelovanju, ženski pokret napreduje i izgrađuje cijeli niz praktičnih kanala kroz koje se pruža podrška političkoj uključenosti. Takav se pristup međutim nije proširio i na druge, organizirane, isključene grupe - Rome, mlade i ostale.

3. Mediji

Dinamičan, odgovoran, pristupačan i relativno nepristran sektor medija neophodan je za postizanje socijalne i političke uključenosti u društvu. Osim što nastoje vlasti držati odgovornima kroz proces informiranja javnosti i promoviranjem demokratskih vrijednosti, mediji predstavljaju i metodu komunikacije između građana i onih na vlasti. Javna rasprava je integralni dio političke moći i zdrave demokratije. Mediji nadgledaju vlast i predstavljaju izvor informacija za javnost i podupiru sve participativne procese. Medijski sektor koji funkcionira na ovaj način neprocjenjivo pridonosi uspostavljanju tzv. 'diskurzivne etike', što predstavlja suštinu uključivog i otvorenog društva.

Na žalost, pokazalo se da je u BiH teško medije učiniti odgovornim i relativno nepristranim. Rat i s njim povezana društvena previranja tijekom 90-ih uveliko su bili produkt političke propagande, u velikoj mjeri širenoj putem medijskog sistema. Iz ovog razloga su mediji, isto kao i politički i ekonomski aspekti društva, zahtijevali demokratsku tranziciju, od 'vladavine ideologije' do 'vladavine prava'. Iako je izvan okvira ovog izvještaja analiza gdje se na svom razvojnom prema zrelosti, nalazi medijski sektor u BiH, očito je da ima još mjesta za razvoj.

Prema podacima Regulatorne agencije za komunikacije (RAK), u 2005. godini u BiH je bilo 188 licenciranih radio i televizijskih stanica. Od ove brojke, 146 je radio, a 42 TV stanice. U ovu grupu spadaju tri javna emitera, BHT (državni javni emiter), RTRS i RTVFBiH (entitetski emiteri). Programom javnih emitera uglavnom dominiraju politički sadržaji (26%-30%), slijede filmovi (17%-30%), a zatim zabavni i sportski program. Teme iz kulture, obrazovanja i one koje se bave pitanjima mladih veoma su slabo zastupljene. [146]

Kad su u pitanju štampani mediji, u BiH postoji osam dnevnih novina koje izlaze u BiH, kao i značajan broj tjednika, od koji neki imaju informativno-političke sadržaj (Slobodna Bosna, Dani, Reporter), dok su drugi specijalizirani za određene teme za specifične grupe (npr. ženski magazini, sportski časopisi). Povrh toga, u BiH je dostupno oko desetak novina i nekoliko magazina iz Hrvatske i Srbije. Za razliku od televizije, štampani mediji imaju skroman utjecaj u društvu, što ima više veze sa ekonomskim stanjem ili pitanjem prosvjećenosti, nego što s povjerenjem. Kupovina novina je značajno skuplja od gledanja televizije, i sve balkanske narativne kulture baziraju se na govoru. Oko 20% odrasle populacije ne čita dnevne novine, dok 20% čita jedne novine manje od dvaput sedmično.[147]

Privatizacija povezana sa ekonomskom tranzicijom nije dovela do relativno nepristranog medijskog sektora. Njegova autokratska baština ostaje, donekle, nedirnuta. Veliki dio medijskog sistema i dalje je pod direktnom kontrolom ili, barem, snažnim utjecajem ideologije i imaju nacionalističke programe. Rezultat toga je proizvodnja ekskluzivističkih medijskih izvještaja koji značajan dio stanovništva prihvaća i reproducira kao vlastita stajališta. Kao alternativa tome je reakcija druge grupe na tako pristran sadržaj - gotovo potpuno nepovjerenje u sredstva javnog informiranja, pogoršan stav koji je posljedica uspomena na historijski prisutnu zloupotrebu medija. Obje grupe, iako različitih svjetonazora, indirektno podržavaju jedan, tzv. 'sveukupni model' ponašanja medija, koji je po svojoj naravi isključiv.

---

146 Izvještaj javnih emitera u BiH za 2004.

147 Mareco Index BiH, 2004.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 140

Danas se Javni radiotelevizijski sistem (PBS) smatra demokratskim sredstvom izražavanja koji djeluje u interesu javnosti. Ipak, u trenutnom ambijentu BiH, gdje je sam pojam 'javnost' sveden na etničko-nacionalnu dimenziju, postoje ustvari tri odvojene 'javnosti'. Praktično govoreći, neovisnost ovih medija moguća je onoliko kolika je mjera profesionalizma zaposlenih i koliko nadzor RAK-a utječe na to. Uprkos uputama RAK-a, promoviranje demokratskih vrijednosti odvija se na veoma specifičan način. Vladajuća hijerarhija u tom smislu ima značajan utjecaj, te je očita dominacija etničkog obrasca. Univerzalne demokratske vrijednosti često se prezentiraju kao isključivo pravo jedne ili druge konstitutivne grupe i/ili njenih političkih predstavnika.

Konačno, koje su to neophodne reforme koje medijski sektor treba napraviti da bi postao socijalno uključiviji i otvoren u društvu u kojem se pripadnost vlastitoj nacionalnoj skupini smatra pravilom? Nekoliko je koraka koji vode većem sudjelovanju javnosti u dominantnim diskursima moći, a koji, provedeni kroz medijske izvještaje, mogu učiniti dosta:

- Ostvariti 'informirano razumijevanje' političkih procesa u širokoj javnosti. Zaostavština iz prijašnjeg komunističkog sistema, koju karakterizira snažna podjela između države i pojedinca i nedostatak građanske - civilne sfere je politički hermetičan proces donošenja odluka, pri čemu se niti traži niti se građanstvu nudi mogućnost izražavanja mišljenja. Ovakva paradigma, gdje se o odlukama razgovara samo nakon što ih formulira politička elita, još uvijek je na snazi. Mediji moraju doprinijeti mijenjanju ovakve paradigme, ohrabrujući šire javno sudjelovanje u procesu donošenja odluka u državi. Da bi se ovo postiglo potrebno je temeljitije, detaljnije i društveno promjenjivo izvještavanje, a ono zahtjeva dodatno educiranje novinara i urednika;
- Osigurati kvalitetno sudjelovanje građana u kreiranju programske sheme medija, što je od posebnog značaja za ugrožene i marginalizirane grupe građana. Posebnu pažnju treba obratiti na najisključenije grupe u društvu kao što su mladi, osobe sa invaliditetom i manjine. Trebalo bi prakticirati pozitivnu diskriminaciju u cilju postizanja adekvatne uključenosti u glavne tokove društva. Medijski bi sadržaji trebali biti relevantni za oba spola, ljude različitog kulturnog i vjerskog porijekla, i one sa različitim građanskim preferencama i identitetom. Najbolji način za realiziranje ovoga je uključivanje predstavnika ovih različitih segmenata stanovništva u proces stvaranja sadržaja. U tu se svrhu može koristiti reaktivan mehanizam koji podrazumijeva slanje pisama urednicima novina i televizijskih stanica. Ovakva je metoda međutim efikasna samo u mjeri u kojoj su predstavnici različitih grupa spremni preuzeti inicijativu i koliko se njihovi glasovi i komentari uzimaju u obzir. Potrebno je poduzeti i proaktivne korake. Menadžment medija i članovi uređivačkog kolegija trebali bi inicirati niz sastanaka sa predstavnicima različitih društvenih skupina u svrhu formuliranja programske sheme koja je socijalno uključivija. Od koristi mogu biti i otvorene tribine. Ovaj bi proces trebalo provesti na otvoren i komunikativan način, u okviru kojega bi sve grupe radile skupa u cilju usaglašavanja svojih kulturnih strategija međusobno i zajedničkog javnog interesa;
- Promovirati političku jednakost svih pojedinačnih interesa u javnom prostoru BiH. Također je veoma važno da svi medijski izvori, bez obzira na prirodu njihovog vlasništva, promoviraju jednak status svih građana u cijelom političkom prostoru zemlje. Mediji bi radije trebali okrenuti političkom promišljanju, a ne političkom predstavljanju kulturno definiranih grupa;
- Promovirati koncept građanskog nadzora političkog programa koji formulira vlast. Nijedan dio političkog programa ne bi trebalo implementirati bez pružanja mogućnosti javne rasprave, uz pomoć javnih medija. Mediji moraju djelovati kao grupa građana koja stvara pritisak na institucije vlasti, možda kroz stvaranje medijskih programa koji mogu poslužiti kao stalni forum za odgovore građana na aktivnosti i planove njihove vlade.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 141

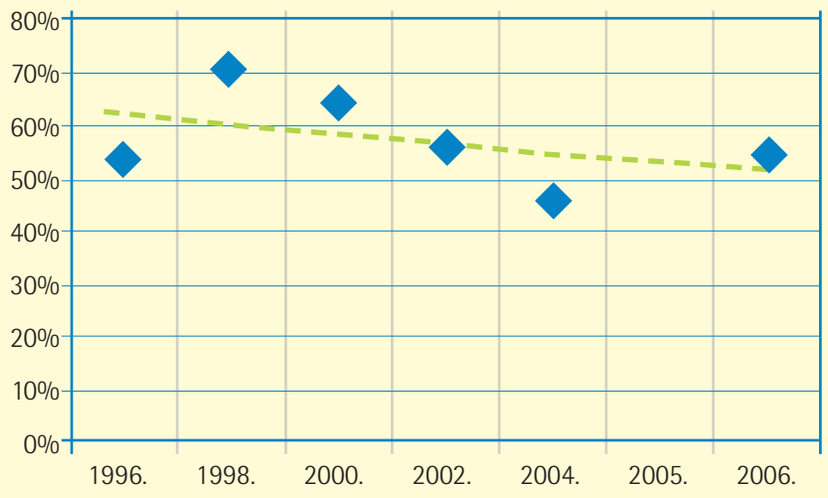
U svrhu povećanja stepena socijalne uključenosti u BiH, politički prostor mora funkcionirati na zdrav, transparentan i uključiv način. Da bi se ovo postiglo, glavno je da postoji dinamičan, odgovoran, pristupačan i relativno nepristran sektor medija. Ostvarenje programa socijalne uključenosti isprepleten je sa razvojem profesionalnog, razvijenog sektora medija. Ne bi trebalo ni podcijeniti značaj mišljenja javnosti u nastojanjima na ostvarenju veće socijalne uključenosti. Iz ovih razloga uloga medija ostat će ključna u budućnosti.

4. Izborni proces i formalna politika

Formalni politički proces predstavljaju širu pozornicu na kojoj djeluju pojedinci i skupine. Stavovi o odnosima države i civilnog društva se razlikuju ali svi podrazumijevaju da su ova dva sektora odvojena, ali i da su u neizbježnoj vezi. Čin glasanja, kampanje i sudjelovanja na izborima, te konačno i obavljanja javne dužnosti predstavljaju ključne oblike političkog sudjelovanja. Razmjere i kvaliteta svakog od ovih oblika predstavlja najbolji barometar uključenosti.

Kao i u slučaju civilnog društva, ovakve vrste sudjelovanja su naizgled snažno zastupljene u BiH danas. Izborima se pristupa s ozbiljnošću, političke su stranke aktivne i dobro organizirane, a u kampanjama se vode teške borbe. Moguće je također uočiti rastući jaz između političkog i građanskog života. Stope odziva na izbore, iako su još uvijek dobre, nekih 54%, ipak su u opadanju. Mnogi, posebno mladi ljudi nisu zainteresirani za savremenu politiku, a takav manjak interesa u određenim dijelovima društva, posebice među socijalno isključenim grupama dovodi do potpunog povlačenja iz političkog procesa.

Grafikon 9:
Stope odaziva birača na izborima u BiH

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 142

Brojni su faktori koji naglašavaju ovakvo stanje. Naša se stajališta na najbolji način mogu sažeti na argumente dane u 3. poglavlju i na 'etnizaciju' - etničko definiranje političkog prostora, mada na takvo stanje utječu i druge snage. Na ova ćemo se stajališta vratiti u daljem tekstu, kako bismo unaprijedili raspravu, najprije razmatramo ustavne okvire i ulogu političkih stranaka.

a) Ustavni i zakonski kontekst

Pravo na udruživanje i slobodno izražavanje političke volje na izborima, finansiranje političkih stranaka, definiranje političkih programa i kampanje svoje temelje nalaze u ustavima BiH, FBiH, RS i Distrikta Brčko. Temeljnu legislativu predstavljaju zakoni o političkom organiziranju i Izborni zakon BiH. Na temelju ovih zakona je usvojen niz podzakonskih akata kojima se reguliraju tehnička i operativna pitanja koja se odnose na funkcioniranje političkih stranaka u izbornim kampanjama, procedure kandidiranja, finansijska pitanja i slično.[148]

Ustavi i zakonski akti osiguravaju građanima pravo da sudjeluju u političkom procesu kroz izbore, kroz rad s političkim strankama i sudjelovanje u vlasti. Ustavno uređenje BiH pak u sebi nosi i inherentnu diskriminaciju (ovo pitanje detaljnije razmatramo u trećem poglavlju). Tako se kroz Izborni zakon (koji mora biti u skladu s Ustavom BiH), reproducira etničko i teritorijalno načelo političkog sudjelovanja, jer se ono temelji na ustavnim određenjima BiH. Takvo stanje uzrokuje sveprisutan negativan učinak na cjelokupan politički prostor.

Prisutna su značajna normativna ograničenja političkog sudjelovanja u obliku diskriminacije i u smislu pasivnog, ali i aktivnog glasačkog prava kao i u izvršavanju zakonodavnih i izvršnih ovlasti. Svoj vrhunac ovakav pristup ima u konceptu vitalnog nacionalnog interesa. U postojećem zakonodavstvu je prisutna diskriminacija nacionalnih manjina te stoga i sama normativna sfera postavlja ograničenja u smislu političkog sudjelovanja. Ovo se posebno odnosi na izbore i politički angažman kroz aktivnosti glavnih političkih stranaka.

b) Političke stranke i izbori

BiH je od potpisivanja Daytonskog mirovnog sporazuma skoro svake godine imala po jedne izbore, bilo opće ili lokalne. Kao demokratski oblik političkog sudjelovanja, izbori bi trebali služiti kao prilika za izražavanje političke volje najšireg kruga građana te tako mapirati političko ozračje i smjer društvenih promjena. Izborni proces nudi nadopunu i protutežu aktivnostima interesnih grupa, osiguravajući da se izbori i vlada koja nastaje temelje na širokoj demokratskoj koaliciji.

Prvi poslijeratni izbori u BiH održani su 1996. godine pod patronatom i u organizaciji institucija međunarodne zajednice. Na ovim su izborima ubjedljivo pobijedile nacionalističke stranke (SDS, SDA i HDZ), koje su dobile 66% mandata. Na ovim je izborima za 92 političke stranke, osam koalicija i 155 nezavisnih kandidata glasalo ukupno 2,174,592 birača.

S političkog stajališta ove je izbore obilježio visok odaziv uz jasnu podjelu među predstavnicima nacionalista i predstavnicima alternativnih, ujedinjujućih ideologija, prije svega Socijaldemokratske partije. Visok odaziv glasača se mogao i očekivati jer su građani BiH bili izuzetno motivirani da doprinesu u stvaranju vlade koja će vlast preuzeti neposredno nakon rata. Kako možemo vidjeti, stope odziva i šire sudjelovanje od tada su u opadanju.

Na izborima koji su zatim uslijedili potvrđena je dominacija nacionalističkih stranaka. Krajem devedesetih, primijećen je porast političkog utjecaja socijaldemokratskih stranaka (prije svega SDP-a i SNSD-a). Na zadnjim izborima, 2004. godine ove su stranke trijumfirale nauštrb nacionalista.

---

148 Za više detalja pogledati: *Assessment of the Development of Democracy in BiH (Procjena razvoja demokratije u BiH),* OSF BiH, Sarajevo, 2006, str. 141-144.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 143

Na prvi pogled je izgledalo da je ovaj rezultat pokazao pozitivne tendencije. Postojeća je međutim dinamika etničkog definiranja političkog prostora utvrđena kroz izmjene i dopune entitetskih ustava (vidjeti treće poglavlje), pogoršanje ekonomske situacije, zakon o povratku izbjeglica i raseljenih osoba i obrazovni sustav koji karakterizira 'aparthejd' su imali negativan i obeshrabrujući učinak na mišljenja ljudi. To je dovelo do nečega što bi se moglo nazvati ideološkim poravnavanjem. Kako bi dobili na izborima, one stranke koje su se prethodno suprotstavljale nacionalističkoj ideologiji su počele podržavati iste politike kao i nacionalističke stranke. Politike kojima se upravljalo s nacionalističkih stavova i bonske ovlasti visokog predstavnika, koje su djelovale na takav način da su onemogućile pojavu stvarne opozicije kroz koju se može razvijati demokratija su predstavljali osnovne uzroke složene situacije koja je potom nastala. [149] Glasači su tako bili stavljeni u položaj da u ideološkom i političkom smislu u stvari nemaju između čega birati. Izbor je sužen na glasanje ili uzdržavanje od izlaska na izbore - a stopa odziva birača je potvrdila sve veću popularnost ove druge opcije.

Pored etničkog deformiranja političkog procesa, BiH se suočava i s dodatnom serijom problema s kojima se suočavaju sve istočnoevropske demokratije u nastajanju - nerazvijenom političkom kulturom i slabim institucionalnim vrijednostima. Politika je u takvom kontekstu svedena samo na brutalnu borbu za moć, kako smo već vidjeli, u kojoj političkim strankama nedostaju programi, ideje, projekti i vizije. Pobjednici se prema poraženim strankama ponašaju, blago rečeno, osvetnički. Opterećen etničkom podjelom, politički život u BiH je preplavljen gorčinom. Politički odnosi samo odražavaju sliku predpolitičke države - bez razgovora, bez dijaloga u kojem politički protivnici nemaju nimalo poštovanja za stajalište suprotne strane. Stoga je BiH ostavljena bez konstruktivne političke kulture neophodne za stvaranje bogatijeg javnog prostora u kojemu se može razviti političko sudjelovanje.

Dodatni nusprodukt takvog apsolutnog isključivanja 'različitih' je da političke manjine - one izvan uskog etničkog kanona - bivaju otuđene i marginalizirane. Postojeće političke stranke su tako i dalje nezadovoljavajući mehanizmi socijalne uključenosti.

c) Ravnopavnost spolova i sudjelovanje

Kako smo već vidjeli, koalicija udruženih snaga je postigla napredak po pitanju ravnopravnosti spolova koja nije viđena niti u jednom drugom aspektu političkog života u BiH. Izborni zakon na državnom nivou, izmijenjen u aprilu 2006. godine zahtijeva da 30% kandidata na listama budu žene. U kontekstu otvorenih lista to znači da najmanje svaka treća osoba na listama mora biti žena. Jedan od rezultata takvog zahtjeva je bilo značajno povećanje sudjelovanja žena u političkom životu. Osnovni dokument na kojem se temeljila ova promjena je Gender akcioni plan (još uvijek se čeka na podnošenje GAP-a za 2006. godinu Vijeću ministara) koji se sastoji od 15 poglavlja koja se kreću od makroekonomske politike, budžetiranja za potrebe pitanja ravnopravnosti spolova i procesa stabilizacije i pridruživanja pa sve do nasilja u porodici i IT pitanja.

Pored toga, uspostavljeni su i mehanizmi za uvođenje rodno osviještenog pristupa - 'gender mainstreaminga' na sve vertikalne razine zakonodavne i izvršne vlasti (vidjeti tabelu 19). Postoji ukupno 14 tijela na zakonodavnom nivou: Odbori za ostvarenje ravnopravnosti spolova Predstavničkog doma Parlamentarne skupštine BiH, Predstavničkog doma i Doma naroda Parlamenta FBiH, Odbora za jednake mogućnosti Narodne skupštine RS, te deset odbora za ravnopravnost spolova u kantonalnim skupštinama. Postoje također i komisije u 115 općina. Svi ovi mehanizmi rade kako bi u proces donošenja javnih politika uveli aspekt ravnopravnosti spolova, te što je još značajnije, promovirali sudjelovanje žena i ženskih udruga.

---

[149] 1998., na sastanku Vijeća za implementaciju mira u Bonu, visokom su predstavniku dane ovlasti da s političke scene uklanja političare za koje se smatra da opstruiraju Dejtonski sporazum, te da nameće zakone. Ove su ovlasti postale poznatije kao 'bonske ovlasti.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 144

Tabela 19.
Struktura institucionalnih mehanizama za uvo|enje načela ravnopravnosti spolova - rodno osviještenog pristupa

	Zakonodavna vlast		Izvršna vlast	
Državni nivo	Komisija za ostvarenje ravnopravnosti spolova Predstavničkog doma Parlamentarne skupštine BiH		Agencija za ravnopravnost spolova BiH	
			17 imenovanih osoba za gender pitanja (u ministarstvima i institucijama)	
Entitetski nivo	Komisije za ostvarenje ravnopravnosti spolova oba doma Parlamenta FBiH	Odbor za jednake mogućnosti Narodne skupštine RS	Gender centar Federacije BiH	Gender centar Vlade RS
			29 imenovanih osoba za gender pitanja (u ministarstvima i institucijama)	39 imenovanih osoba za gender pitanja (u ministarstvima i institucijama)
Kantonalni nivo (FBiH)	9 gender komisija u skupštinama kantona		8 koordinacionih odbora za gender pitanja u kantonalnim institucijama	
Općinski nivo	76 komisija za gender pitanja u općinskim skupštinama (97%)			29 odbora za gender pitanja u uredima općinskih načelnika/ca (48%)

Izvor: Završni izvještajGEEP, 2006.

d) Politički učinak međunarodnog nadzora

Iako su i doseg i prisustvo međunarodnog nadzora u opadanju, status BiH kao de facto štićenika Vijeća za implementaciju mira baca sjenu na cjelokupni politički proces. U tom smislu postoje i strukturne i kulturološke dimenzije koje imaju sve značajniju negativnu dinamiku. Implicitna strukturna ograničenja bonskih ovlasti visokog predstavnika služe kako bi se ograničila odgovornost i suverenitet, a istovremeno predstavljaju jednostavan izgovor za neefikasne domaće političare. Pored toga, međunarodni nadzor i postojeća podrška promoviraju neku vrstu političke apatije koja se pretvara u izdvajanje iz političkog života. Tako se doista može tvrditi da građani BiH ne vide svrhu u glasanju jer sam čin glasanja ne nosi sobom nikakve stvarne sankcije niti ima ikakav stvarni utjecaj na donesene odluke.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 145

Gledajući u budućnost međutim, progresivno popuštanje međunarodnog nadzora predstavlja znak novog doba za politički proces u BiH. Pregovaranje predstavlja značajnu promjenu, a očekivanje priprema za pristupanje EU stvara izglednu mogućnost da BiH stasa u funkcionalnu, liberalnu demokratiju.

5. Sažetak i zaključci

Kada na pitanja funkcioniranja civilnog društva, izborni proces i političke stranke, kao i medije gledamo u cjelini, možemo uočiti brojne probleme. Površna i pozitivna ispitivanja kvalitete procesa koji ispunjavaju politički prostor često se pri detaljnijoj analizi pokazuju iluzornima. Pa opet, vrlo je lako podcijeniti napredak koji je postignut od ogorčenog sukoba iz sredine 1990-tih.

Više nikoga ne čudi činjenica da je u današnjoj BiH prisutna politička isključenost. Možemo međutim istovremeno reći da je isključenost na ukupnom političkom planu dijelom rezultat, odnosno da je potpomognuta postojećim institucionalnim ustrojem zemlje - pod kojim podrazumijevamo institucije i u fizičkom ali i u normativnom smislu. Vidljiv propust predstavlja okvir koji je nastao kao rezultat Dejtonskog sporazuma, ili, da budemo još precizniji, neuspijevanje BiH da se od tog okvira odvoji. Time se blokiraju mogućnosti za uključenost koja bi dolazila iznutra. Sve dok se politika i politička praksa budu temeljile u sferi subjektiviteta bit će nemoguće ostvariti bilo kakve značajnije promjene. U međuvremenu će oni koji bi trebali djelovati kao agenti promjena u budućnosti, napustiti politički prostor, a možda i samu zemlju. I doista, ogroman je broj sposobnih i građanski osviještenih BiH građana koji s ciljem nastoje da njihov osobni život pojedinca ne bude dotaknut onim što smo prethodno nazvali 'BiH paradoksom'. Veoma je važno da se ovi pojedinci i društvene snage aktiviraju. Za to je potrebna progresivna promjena do koje može doći jedino kroz otvorenost vanjskim, ali odabranim reformama. Stoga zagovaramo sljedeće:

- Najprije, da se civilno društvo i interesne grupe više fokusiraju na postizanje rezultata kroz raspravu i konsenzus. Takvo što zahtijeva odgovoran pristup i odlučna nastojanja. Vlada u tom procesu nije neutralna strana te mora aktivno nastojati konsultirati i osnaživati ove grupe. Reforma mehanizama za ravnopravnost spolova daje primjer načina na koji se po tom pitanju može angažirati vladin sektor.
- Drugo, BiH mediji bi trebali postati strogo nezavisni te djelovati odgovornije. Mehanizmi poput samoregulacije, uz veću vodeću ulogu Regulatorne agencije za komunikacije,u tom smislu bi bili od velike koristi. Svjesni smo pak činjenice da administrativna i politička struktura BiH i njena etnička utemeljenost predstavljaju samu srž problema.
- Treće i najvažnije je da je formalnom političkom procesu potrebna kulturološka i institucionalna promjena. Posebno je potrebno reformirati one institucije koje osiguravaju podršku disfunkcionalnoj prirodi etnički definiranog političkog prostora i političkoj kulturi u kojoj prevladava plemenska politika. Razvezivanje ovog gordijskog čvora predstavlja veliki izazov koji se ne može razriješiti preko noći. Pa ipak, ako se želi osigurati političko sudjelovanje i uključenost mnogih, ovo se pitanje mora riješiti.

Poglavlje završavamo napomenom da ovakva vrsta reforme može uspjeti jedino kroz snažno vodstvo i političko djelovanje. Primjeri mjera koje se odnose na ravnopravnost spolova naglašavaju značaj takvih progresivnih postupaka koji se, u partnerstvu s civilnim društvom, mogu poduzeti na različitim nivoima vlasti. Drugi dobar primjer uključenosti uz sudjelovanje u političkom životu BiH je veliki broj organizacija civilnog društva koje su se okupile u pokretu GROZD (Građansko organiziranje za demokratiju). Ovaj pokret nije sudjelovao u predizbornom procesu za izbore održane 2006 raspravljajući i kritizirajući postojeće izborne programe. Umjesto toga, stvorili su Građansku platformu za izbore 2006. - Manifest promjene, te tražile od političkih stranaka da istu prihvate i potpišu. Ističemo da država, jednako kao što mora, kao svoju važnu ulogu, osigurati zadovoljavanje određenih potreba kroz javni sektor, mora i osigurati osnovno javno dobro - dinamičnu, otvorenu i funkcionalnu demokratiju.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 146

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 147

Izvještaj o humanom razvoju 2007

Socijalna uključenost
u Bosni i Hercegovini

10. POGLAVLJE:

KAKO DA BIH KRENE DALJE

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 148

10. POGLAVLJE: KAKO DA BIH KRENE DALJE

U ovom, završnom poglavlju nastojimo se osvrnuti na one teme i procese koji karakteriziraju socijalnu isključenost u BiH danas te se još jednom vratiti na zaključke i preporuke koje smo ponudili. Poglavlje započinjemo dajući pregled svega onoga za što smatramo da definira isključenost u BiH. Nakon toga dajemo strateški viziju političkih reformi za koju smatramo da bi se trebala odražavati u privremenom Zajedničkom memorandumu o uključenosti (JIM). Na kraju dajemo sažetak konkretnih nalaza i preporuka za svaki od sektora.

1. Opće napomene

Analiza kvalitete života u BiH koju smo proveli dala je izvjesne, paradoksalne rezultate. Ekonomski rast se nastavlja, dok se rezultati u obrazovanju i zdravstvu stalno konstantno poboljšavaju. Tako u smislu ukupnog humanog razvoja, BiH ostvaruje značajan napredak - toliki da se po prosjeku svrstala među one zemlje u svijetu koje ostvaruju najveći humani razvoj.

Socijalna isključenost međutim, i dalje ostaje izuzetno značajan problem koji zahtijeva hitno rješavanje, jer se ispod ovog ukupnog napretka krije cijeli niz društvenih lomova, uz rast svih oblika nejednakosti - u prihodima, bogatstvu, obrazovnim rezultatima i zdravstvenom stanju. Zbirni statistički podaci do kojih smo došli, prije svega HSEI indeks, sugeriraju da je preko 50% stanovništva na određeni način socijalno isključeno. Štaviše, mjerenje ekonomske ugroženosti definirane u smislu siromaštva i rizika od siromaštva, nezaposlenosti i ekonomske neaktivnosti pokazuje slične rezultate. Savremena Evropa nikad dosad nije zabilježila da je većina ili skoro većina stanovništva jedne zemlje socijalno isključena.

Također smo pokazali i da socijalna isključenost u BiH ima vlastite, posebne karakteristike, koje su dijelom rezultat rata i njegovih posljedica. Ova se činjenica najočitije odražava u poslijeratnoj administrativnoj strukturi i društveno-političkom ozračju, koji su, po našem mišljenju uzrokovani etničkim definiranjem javnog prostora. Stoga naglašavamo u kolikoj mjeri slab i podijeljen politički prostor potiče i doprinosi socijalnoj isključenosti i predstavlja prepreku onim vrstama progresivnih promjena koje su ključne za razvijanje šire uključenosti.

Pored toga, zastupamo mišljenje da socijalnu isključenost, pogotovu u materijalnom smislu, podstiče i faza tranzicije u kojoj se zemlja trenutno nalazi, kao i nepotpun ekonomski oporavak; ukratko, temeljne ekonomske politike i loše mreže socijalne sigurnosti koje se nisu uspjele izboriti sa izazovima koje je pred njih postavio prijelaz na tržišnu ekonomiju, razaranje infrastrukture i industrijske baze u BiH, te ugrožen društveni kapital.

2. Definiranje strategije socijalne uključenosti za Bosnu i Hercegovinu

Početna tačka u strateškom pristupu ovim pitanjima mora biti davanje definicije socijalne uključenosti koja odgovara domaćem kontekstu. Analiza koju smo proveli pokazuje da se socijalna isključenost u BiH sastoji od složene mreže institucionalnih barijera za određene pojedince ili grupe uz nepostojanje mogućnosti da se te barijere savladaju.

Tako socijalnu isključenost u BiH možemo definirati **kao proces kroz koji se određene pojedince ili grupe potiskuje na rub društva, sprečava ih se u nastojanjima da žive pristojnim životom uz puno sudjelovanje u društvu zbog njihovog etničkog porijekla, dobnih ili spolnih razlika, invalidnosti, finansijskih problema, nemanja formalnog zaposlenja i prilika, i nedostatka obrazovanja. Navedeno ih distancira od pristupa zdravstvenim i socijalnim uslugama, kao i od društvenih mreža i aktivnosti zajednice. Isključeni**

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 149

imaju malo ili nimalo pristupa moći i procesima odlučivanja te stoga nisu u mogućnosti da kontroliraju odluke koje utječu na njihov svakodnevni život.

Analiza procesa socijalne isključenosti i višestruke deprivacije nudi uvid u odnose između siromaštva i socijalne isključenosti kao i između ljudskih prava i isključenosti. U prvom slučaju, siromaštvo je i determinanta i rezultat socijalne isključenosti. U drugom slučaju, isključenost predstavlja oblik uskraćivanja prava. Utvrđivanje ovih veza nudi rješenja za izlazak iz začaranog kruga u kojem se često nalaze socijalno isključeni.

Jačanje socijalne uključenosti bi trebalo predstavljati jedan od osnovnih strateških prioriteta razvojne politike BiH. Važno je pored toga, zadržati obavezu koja proizlazi iz revidirane i usvojene Srednjoročne razvojne strategije BiH (2004.-2007.) o donošenju strategije socijalne uključenosti. Potrebno je također ova nastojanja uskladiti sa zahtjevima procesa evropskih integracija koji je ušao u praktičnu fazu, kroz pregovore o Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju. Tako zastupamo da se unaprijed pripremi privremeni Zajednički memorandum o inkluziji (JIM) za BiH. Ovaj privremeni dokument potom može poslužiti kao osnova za izradu konačnog JIM, kao podrške konačnom procesu pridruživanja.

Na osnovu informacija koje osigurava otvorena metoda koordinacije EU, od središnje bi važnosti za BiH trebali biti sljedeći ciljevi:

- osiguravanje adekvatnih prihoda za sve porodice i pojedince kako bi mogli živjeti dostojanstveno;
- uklanjanje diskriminacije iz svih sfera života - ekonomske, političke i kulturne;
- osiguravanje uključivog tržišta rada uz mogućnosti doličnog zaposlenja;
- osiguravanje kvalitetnog obrazovanja i cjeloživotnog učenja;
- zadržavanje kohezije porodice, uz promoviranje ravnopravnosti spolova i zaštite prava pojedinca;
- osiguravanje jednakog pristupa kvalitetnim javnim uslugama (zdravstvenoj zaštiti, prijevozu, socijalnoj zašiti i pravnim uslugama);
- osiguravanje pristojnih stambenih uvjeta za sve;
- zadovoljavanje potreba onih koji su pogođeni višestrukom deprivacijom i isključenošću, bez obzira na društveni kontekst.

Nadalje, na temelju analize koju smo proveli, kao osnovu usvojene strategije trebalo bi u obzir uzeti sljedeće prioritete:

- uspostava normativnih uvjeta za jačanje socijalne uključenosti kroz promjene Ustava BiH;
- posebno fokusiranje na smanjenje siromaštva i socijalnu uključenost u svim razvojnim strategijama i politikama koje se odnose na EU integracije;
- izgradnja i razvoj uključive ekonomije uz poseban naglasak na aktivnim politikama namijenjenim tržištu rada za neaktivni dio stanovništva;
- implementacija Zakona o ravnopravnosti spolova;
- reforma sistema zdravstvene i socijalne zaštite kao i penzionog osiguranja iz perspektive stvaranja mogućnosti jednakog pristupa i mogućnosti; posebice za one grupe koje su trenutno isključene (osobe s invaliditetom, starije osobe, Romi i druge manjine);
- reforma obrazovnog sistema kako bi se unaprijedila kvaliteta obrazovanja i osiguravanje prilika za cjeloživotno učenje;
- podrška civilnom društvu u promoviranju punog političkog sudjelovanja stanovništva.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 150

Politike socijalne uključenosti za BiH trebale bi postati središnja komponenta pregovora s EU i zvanični dio procesa evropskih integracija. Na BiH dužnosnicima je da u okviru diskusija u tom procesu postave i ova pitanja, jer je od vitalnog značaja da zemlja stekne i tehničke instrumente za pristupanje kroz ispunjavanje Acquisa, ali jednako tako i socijalne, političke i ekonomske značajke moderne i liberalne evropske države.

Uspješno upravljanje ovim procesom i implementacija niza politika koje se odnose na socijalnu uključenost zahtijeva i pažljivo praćenje i evaluaciju. Analize provedene za potrebe ovog izvještaja mogu se iskoristiti kao osnova za razvijanje mehanizama za praćenje ostvarenog napretka, posebno instrumenti poput indeksa socijalne isključenosti (HSEI), indeksa krajnje socijalne isključenosti (HSEI-1) i indeksa dugoročne socijalne isključenosti (HSEI-2), jer predstavljaju opću osnovu za praćenje napretka. Preporučujemo također i korištenje Leaken indikatora koje koristi EU (a koje dajemo u ovom izvještaju), te spektra MDG (MRC) i posebno prilagođenih razvojnih indikatora kako bi se omogućio uvid u različita područja socijalne isključenosti.

U daljem tekstu saželi smo konkretne preporuke koje se odnose na politike socijalne uključenosti za svaki od sektora koje smo razmatrali. Prije toga želimo naglasiti značaj postizanja konsenzusa i zastupanja ovih ideja. Smatramo također da je od vitalnog značaja aktivno pratiti i saslušati stavove isključenih i ugroženih. Na taj se način može postići radikalno nov pristup donošenju politika u BiH, koji za cilj ima uključivanje onih koji su ostavljeni izvan cijelog procesa.

Ovom se publikacijom nastoji dati stvarni doprinos tom procesu. Označavajući početak ovakve podrške, u novembru 2006. godine je na visokom nivou održana konferencija o socijalnoj uključenosti, na kojoj su se okupili stručnjaci, zaduženi za donošenje politika, predstavnici isključenih. U okviru 14. dajemo sažetak diskusije i rezultata konferencije.

OKVIR 14: SOCIJALNA UKLJUČENOST U BIH - PUT NAPRIJED

Značaj potrebe da socijalna uključenost postane prioritet politika u BiH razmatran je na dvodnevnoj konferenciji koja je održana u Sarajevu, 28. i 29. novembra 2006., u organizaciji Direkcije za ekonomsko planiranje, UNDP-ija, DFID-a, SDC-a i Delegacije EC u BiH. Cilj konferencije je bio steći kvalitetan uvid u to šta u BiH znači socijalna isključenost i pružiti podršku vladi i njenim partnerima u definiranju socijalno uključivog programa politika kojim bi se razriješili problemi socijalne isključenosti na državnom i lokalnom nivou.

Tokom prvog dana pojašnjen je pojam socijalne uključenosti i njene vrijednosti za razvoj BiH. Zaključeno je da socijalna uključenost u BiH predstavlja:

- kvalitetniji način za utvrđivanje nepovoljnog položaja u BiH, kako ga percipiraju oni koji su izvan glavnine samog procesa - oni koji su iz njega isključeni;
- pitanje usmjerenosti na širu populaciju - indeks socijalne isključenosti pokazuje da 50% stanovništva doživljava isključenost u nekom obliku;
- proces osporavanja prava uzrokovan namjernim i/ili nenamjernim djelovanjem.

U tom bi smislu socijalna uključenost u BiH trebala:

- definirati vrijednosti društva kroz priznavanje da je važna kvaliteta života svakog pojedinca, te staviti naglasak na društvenu solidarnost;
- oslanjati se na pojmove ljudskih prava i humanog razvija;
- naglasiti da država ima obavezu brinuti se da osigura da pojedinci mogu uživati širok spektar prava važnih za proširivanje mogućnosti za svrhovit i dostojanstven život.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 151

Različiti predstavnici isključenih grupa prezentirali su osnovne izazove s kojima se suočavaju u BiH:

- povratnici su pojasnili da u povratničkim zajednicama nije efikasno uspješno pružanje javnih usluga niti su efikasni zakonski okviri;
- Romi smatraju da se nalaze u stanju krajnje isključenosti jer se suočavaju s potpunim zanemarivanjem od strane vlasti i političkim otuđenjem;
- i osobe s invaliditetom se suočavaju sa zanemarivanjem od strane službenih institucija te su naveli da je postojeći zakonski okvir nedovoljan da bi pružio podršku njihovoj uključenosti kao i sa pokroviteljskim stavovima;
- na tržištu rada, u obrazovanju i političkom životu je izuzetno prisutna isključenost na temelju spola; višestruka deprivacija stvara još teže oblike isključenosti;
- starije se osobe suočavaju s finansijskim teškoćama i zanemarivanjem;
- mladi i djeca smatraju da vlasti ignoriraju njihove potrebe te stoga smatraju da nemaju mogućnosti niti vjere u budućnost.

Tokom drugog dana konferencije fokus je stavljen na preporuke za program socijalno uključivih politika u BiH. Glavni zaključci su:

- da je socijalnu uključenost potrebno integrirati u nacionalnu politiku a posebice u okvire procesa pristupanja EU (socijalni je acquis jednako važan kao i ekonomski acquis) kao neophodan preduvjet za stvarni napredak u ovom području;
- da je u procese planiranja, implementacije i praćenja potrebno uvesti interresornu saradnju i sudjelovanje onih koji se s isključenošću suočavaju;
- obavezno je potrebno provesti fer procjenu stanja socijalne isključenosti u BiH i aktivnosti koje se na nju odnose;
- NHDR je učinio prvi korak u tom smjeru, kroz dijagnosticiranje stanja u BiH, dajući instrument neophodan za praćenje i dajući preporuke za nacionalnu strategiju socijalne uključenosti.

Na konferenciji je donesen zaključak da je potrebno da BiH počne što ranije izgrađivati kapacitete i mobilizirati sve aktere za potrebe procesa evropske socijalne uključenosti, kako bi se pripremili za sudjelovanje u otvorenoj metodi koordinacije. Svi su se složili da dugoročni razvoj, prevencija sukoba i tržišna ekonomija imaju zajednički nazivnik - socijalnu uključenost.

Materijali s konferencije se mogu downloadovati sa http://www.undp.ba.

3. Sažetak rezultata po sektorima

a) Uključivi ekonomski razvoj

Ekonomska nesigurnost i ugroženost predstavljaju osnovne determinante socijalne isključenosti u BiH u kojoj se preko 50% stanovništva suočava s ekonomskom isključenošću.[150] Iako BiH skorijih godina uživa ekonomsku stabilnost i rast, stope siromaštva su i dalje tvrdoglavo visoke, a određene kategorije stanovništva nisu imale koristi od povećanja prosječnog dohotka. BiH se suočava s rastućom nejednakošću koja smanjuje učinak koji rast ima na

[150] Definiraju se kao oni koji prema svojim prihodima žive ispod ili blizu praga siromaštva

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 152

smanjenje siromaštva i isključene grupe gura na rub društva. Oni koji su pogođeni višestrukom deprivacijom nemaju puno mogućnosti da se oslobode iz začaranog kruga isključenosti. Za osiguravanje stvarnog i trajnog smanjenja siromaštva ključno je razumjeti procese i složene pokretače socijalne isključenosti. Pored toga, ekonomska isključenost predstavlja pojam koji je širi od pojma smanjenja siromaštva, te su za njeno razrješenje , smanjenje ugroženosti i osiguranje socijalne kohezije potrebne dodatne akcije.

Uključivi ekonomski razvoj zahtijeva da održivi ekonomski rast poprate strukturne promjene, promovira razvoj novih konkurentnih industrijskih grana i izvora zaposlenja. Ovim se pitanjem valja pozabaviti paralelno s korištenjem politika aktivnog tržišta rada i inicijativama usmjerenim protiv diskriminacije, kako bi se ubrzalo zapošljavanje članova isključenih grupa i žena. Za ovo je zauzvrat, potrebna makroekonomska stabilnost i povoljni uvjeti za ulaganja kakvo je npr. unapređenje ponude kredita, zdravo poslovno okruženje i napredak u smislu usklađivanja s zajedničkom pravnom stečevinom EU (*acquis*). Uključiv ekonomski razvoj znači i da se snažan naglasak mora staviti na mjere u korist siromašnih - aktivno upravljanje nejednakostima i osiguravanje mogućnosti onima koji su u riziku od isključenosti. Posebno je neophodno, kada govorimo o tržištu rada, uvesti postojeći ogroman broj ekonomskin neaktivnih ili obeshrabrenih osoba i smanjiti stope dugotrajne nezaposlenosti i nezaposlenosti mladih.

U smislu stvaranja tržišta rada okrenutog uključenosti, potrebno je poduzeti sljedeće opće mjere:

- promovirati direktna strana ulaganja kroz poboljšano poslovno okruženje;
- proširivati i bolje povezivati i koristiti domaću štednju kroz poboljšanje domaćeg bankarskog sistema i razvijanjem ključnih tržišta koja nedostaju, komercijalnog lizinga npr.;
- fokusirati se na otvaranje novih radnih mjesta kroz selektivne poticaje (porezne i druge) i ključna javna ulaganja;
- osigurati viša i kvalitetnija ulaganja u ljudske resurse;
- pružiti podršku ravnopravnosti spolova u smislu zapošljavanja i plaća;
- borbu protiv diskriminacije, posebice diskriminacije ugroženih grupa;
- zatvaranje 'zamke prihoda' i unapređenje finansijskih poticaja kako bi se smanjila neaktivnost i ovisnost o socijalnoj pomoći;
- smanjiti neformalno tržište rada kroz pružanje podrške tranziciji iz neformalnih u formalni sektor, uključujući i mjere poput jednostavne osnovne registracije malih preduzeća;
- osigurati podršku kako bi se omogućila geografska i mobilnost kvalificirane radne snage;
- smanjiti barijere između regionalnih tržišta rada.

Pored toga, potrebno je izgraditi specijalizirane mjere namijenjene posebno ugroženim grupama. Ove mjere smo detaljno razmotrili u odgovarajućim poglavljima ali se mogu sažeti u sljedeće:

- Za osobe s invaliditetom, gdje se ograničenja u smislu tržišta rada temelje na problemima pristupa i diskriminacije, zastupamo mišljenje da bi poslodavce trebalo podsticati da razmotre zapošljavanje osoba s invaliditetom i to kroz cijeli set mjera koji će osigurati saradnju; jednako tako smatramo da je država dužna olakšati pristup zapošljavanju, bilo u fizičkom smislu kroz djelomične adaptacije radnih mjesta,bilo kroz obrazovanje i obuku. Nadalje, potrebna je aktivnija regulacija, poput intenzivnijeg praćenja striktnog poštivanja mjera i odredbi usmjerenih protiv diskriminacije.
- Loša ekonomska situacija Roma predstavlja složen problem u kojem se preklapaju višestruki uzroci. Pristup kojim bi se ovo pitanje moglo riješiti ne smije se fokusirati samo na jedan aspekt, nego mora biti višedimenzionalan, a u okviru tog pristupa naglasak se mora staviti na zdravstvenu zaštitu i obrazovanje.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 153

Ključno pitanje u području zapošljavanja predstavlja borba protiv predrasuda i diskriminacije unutar šire zajednice. Izuzetno je važno osigurati i mogućnosti i priliku za obuku, kao i cijeli niz mjera na smanjenju ekonomskog otuđenja Roma i nedostataka njihovog sudjelovanja.

- Mladi se suočavaju s izuzetnim teškoćama pri ulasku na tržište rada u BiH, nakon što završe školovanje, jer nemaju iskustva, a poslodavci oklijevaju zaposliti osobe bez iskustva. Pored toga, stručna obuka nije usklađena s trenutnim potrebama tržišta rada. Stoga je potrebno provesti prilagođene mjere koje bi mladim radnicima osigurale stjecanje radnog iskustva, ili kroz subvencioniranje radnih mjesta na kojima bi radili dio radnog vremena ili kroz dodatno usklađivanje stručnog obrazovanja s tržištem rada. Neadekvatnost stručnog obrazovanja i obuke (VET) je problem koji u BiH postoji već duže vremena i koji je potrebno riješiti.

Konačno, naglašavamo da je uključiva ona ekonomija koja je efikasno regulirana, koja uključuje odgovarajuće mreže socijalne sigurnosti i omogućuje adekvatnu konsultaciju i kvalitetne odnose unutar industrija, što se zasniva na nužnom društvenom ugovoru između poslodavaca, potrošača i zaposlenika, i implicira poštivanje savremenih standarda i prava na osnovu rada, i odvijanje socijalnog dijaloga dok istovremeno osigurava promoviranje tržišnog natjecanja.

b) Obrazovanje kao put ka punoj uključenosti

Razmatranja u šestom poglavlju naglašavaju da je kvalitetno javno obrazovanje najbolji mehanizam za prevenciju siromaštva, nejednakosti i nezaposlenosti te stoga i osnovno sredstvo u ograničavanju socijalne isključenosti. Jednako tako, obrazovanje ima i širu društvenu i političku funkciju u promoviranju kohezije među građanima. Ovo je posebno značajno u podijeljenom društvu kakvo predstavlja BiH. Štaviše, na individualnom nivou, obrazovanje predstavlja bit razmatranja o kvaliteti života i filozofije humanog razvoja. Snažno podržavamo mišljenje da obrazovanje treba trajati cijeli život, a ne biti ograničeno isključivo na škole i fakultete. Cjeloživotno učenje predstavlja sredstvo za održavanje socijalne uključenosti.

Pregled stanja obrazovnih postignuća u BiH koji dajemo istaknuo je sektor srednjoškolskog obrazovanja kao najvažniji i sektor u kojemu je i najviše problema. Srednjoškolsko obrazovanje je u smislu uključenosti i potencijalno najkorisnije. Efikasno je, pokriva cijelu školsku populaciju i predstavlja sektor koji je u najvećoj vezi s ukupnim ekonomskim rezultatima.

Spomenuli smo i značaj predškolskog obrazovanja - posebice tamo gdje nedostaje roditeljska podrška - kao i potrebu da se obrazovanje nastavi u kasnijim godinama. Ova dva područja izvan redovnog obrazovnog sistema u BiH su općenito postala zanemarena. Ako se želi razbiti slijed međugeneracijskih loših obrazovnih rezultata i isključenosti, pažnju je potrebno posvetiti i ovom sektoru.

Ukratko, dajemo sljedeće preporuke:

- Striktnije praćenje i mjere kojima se potiče uspješno završavanje obaveznog obrazovanja, što uključuje izgradnju partnerstva s roditeljima kako bi se smanjio broj djece koja napuštaju školu, kao i kvalitetnije rezultate i postignuća.
- Dalju reformu školstva, posebno srednjoškolskog obrazovanja, kako bi se učenje uskladilo s potrebnim vještinama. Kvaliteta obrazovanja mora postati imperativ, posebno u srednjim školama koje moraju biti modernizirane kako u smislu nastavnih planova i programa tako i opremljenosti, te prilagođene zahtjevima novih tehnologija.
- Trebalo bi detaljno razmotriti strukturne i zakonodavne reforme kako bi se smanjio broj administrativnih jedinica i školovanje koje je prekomjerno regulirano. To je potrebno postići uz pridržavanje novim

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 154

standardima u smislu rezultata i primjenom sankcija na sve oblike diskriminacije.

- Trebalo bi izbjeći politički utjecaj u obrazovanju, a poseban je naglasak potrebno staviti na borbu protiv efekata sukoba između lokalnih političkih interesa.
- U nastavnom bi se planu i programu u cijelosti trebalo odražavati društveno obrazovanje, koje treba podrazumijevati razvijanje svijesti o pripadnosti državi Bosni i Hercegovini, i jednakosti svih njenih građana.
- Neophodno je ukidanje segregacije u školskom sistemu kao i etničkih nastavnih planova i programa.
- Reforma visokog obrazovanja treba biti prioritet, a vlada i univerziteti u BiH trebaju implementirati načela bolonjskog procesa.
- Propisi iz domene obrazovanja bi se trebali potpuno uskladiti sa zakonima o ravnopravnosti spolova, općenito je potrebno efikasnije uvođenje pitanja ravnopravnosti spolova. Ovo je pitanje posebno važno zbog problema neprijavljivanja ženske djece školskog uzrasta.

Još jednom ukratko iznosimo niz konkretnih prijedloga koji se odnose na ugrožene grupe:

- Gdje god je to moguće, za djecu s posebnim potrebama mora biti osiguran pristup i potrebni uvjeti za školovanje u redovnim školama, i specijalistička pomoć i uvjeti gdje je to neophodno, kako bi se djeci s posebnim potrebama omogućilo da ostvare svoj puni obrazovni potencijal. Jedno od ključnih pitanja je otklanjanje stigme i izolacije, čime se promovira uključenost. Redovno obrazovanje predstavlja najbolji način da se ovaj cilj ostvari.
- Posebna se pažnja mora posvetiti ukupnim rezultatima romske djece i djece iz raseljenih porodica. Trebalo bi uložiti napore kako bi im se osiguralo predškolsko obrazovanje i pružila veća i kvalitetnija podrška tijekom školovanja. Pored toga, dužna se pažnja mora posvetiti broju učenika i studenata romske nacionalnosti, što zahtijeva saradnju s roditeljima i predstavnicima lokalnih zajednica kao i povećanje stavki u školskom budžetu namijenjenih ostvarivanju ovih ciljeva.

c) Osiguravanje jednakosti i uključivosti u okviru zdravstvene zaštite

Analiza koju smo dali u sedmom poglavlju izvještaja potvrđuje da je zdravstvene i obrasce zdravstvene zaštite u BiH oblikovao cijeli niz faktora, uključujući i ratni sukob. Na širem planu determinante koje su utjecale na stanje u ovoj oblasti uključuju nezaposlenost, osjećaj stresa i nesigurnosti, migracije, morbiditet uzrokovan ratom, invaliditet i etnička diskriminacija.

Jednak tretman i pokrivenost, te tako i uključenost u okviru sistema zdravstvene zaštite, ovise o dostupnosti zdravstvenog osiguranja. Nekih 80% stanovništva ima neki od oblika adekvatnog osiguranja u BiH, što je još daleko od proklamiranog načela univerzalnog osiguranja. Čak i u takvim uvjetima, sistem je pod velikim operativnim opterećenjem i često ne uspijeva zadovoljiti čak ni potrebe onih kojima je zdravstvena zaštita dostupna. Ovo pojašnjava i visok nivo onih koji zdravstvenu zaštitu imaju kao izdržavani članovi porodice, tako da svega polovina onih koji su pokriveni zdravstvenom zaštitom izdvajaju sredstva za zdravstveno osiguranje. Neefikasna je i raspodjela odnosno usmjeravanje resursa, a pružanje usluga ne odgovara na potrebe onih koji su u najvećem riziku od oboljenja, morbiditeta ili invaliditeta. Stoga je isključenost na planu zdravlja i zdravstvene zaštite uobičajena pojava i kovarira s ostalim dimenzijama socijalne isključenosti.

Iz analize i zaključaka prezentiranih u ovom poglavlju, smatramo da bi uključiva zdravstvena politika trebala obuhvaćati:

- Implementaciju paketa osnovnih prava iz zdravstvene zaštite za sve građane. Ovaj je problem posebno akutan u FBiH zbog različitih nivoa finansiranja u okviru kantonalnih fondova zdravstvenog osiguranja.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 155

- Usklađivanje prava iz zdravstvene zaštite u BiH i općeg osnovnog osiguranja. Ovo bi podrazumijevalo izmjene u zdravstvenoj zaštiti i zakonu o zdravstvenom osiguranju kojim bi se entitetske vlasti, u skladu s ustavom, obavezale da osiguraju prihode za zdravstvo za socijalno isključene kategorije stanovništva, te mehanizme za uspješno prikupljanje prihoda namijenjenih zdravstvenoj zaštiti.
- Kreiranje strategija za smanjenje korupcije koje će se prije svega odnositi na odgovarajuća rješenja za dopunsku medicinsku praksu i dodatnog plaćanja zdravstvenim ustanovama.
- Promoviranje boljeg zdravlja kroz zdravstveno obrazovanje i promoviranje blagostanja, zdrave ishrane, kampanjama protiv pušenja, itd.
- Nastojanje da se osigura univerzalno zdravstveno osiguranje.

Pored toga napominjemo da, uzimajući u obziru zajedničke značajke zdravstvenog statusa i drugih oblika isključenosti te složene mješavine uzroka lošeg zdravstvenog stanja, potrebna je holistička politika i pristup, što podrazumijeva uvođenje zdravstvenih aspekata u politike borbe protiv siromaštva, zapošljavanja i obrazovne politike. Zdravlje je jednako toliko rezultat društvenih procesa, životnih okolnosti i stila života koliko i kliničkih procedura i dostupnosti zdravstvenog osiguranja. Prevencija je uvijek bolji izbor od liječenja te bi stoga unapređenje stanja u ovoj široj domeni pomoglo u ublažavanju nejednakosti u oblasti zdravstvene zaštite i zdravlja.

Važno je u obzir uzeti posebne karakteristike isključenosti u domeni zdravlja i zdravstva jer ona pogađa ključne isključene grupe. Nudimo sljedeći set preporuka prilagođenih kontekstu:

- Za osobe s invaliditetom je od vitalnog značaja da sve kategorije osoba koje primaju invalidnine ili druge naknade temeljem invaliditeta imaju adekvatno zdravstveno osiguranje. Također je izuzetno važno da sve zdravstvene ustanove naprave odgovarajuće arhitektonske izmjene kako bi svima omogućili fizički pristup.
- Trebalo bi osigurati osnovno zdravstveno osiguranje za Rome i raseljene osobe. Ove skupine imaju najmanju pokrivenost zdravstvenom zaštitom u cijeloj BiH te su stoga sistematski isključeni iz sistema zdravstvene zaštite.
- Po pitanju mladih, potrebno je razviti programe na prevenciji ovisnosti o npr. drogama ili alkoholu.

d) Izrada uključive socijalne politike i razvijanje uključivog sistema socijalne zaštite

U središtu okvira socijalne uključenosti leži kvalitetan i potrebama prilagođen sistem mreža socijalne sigurnosti, osiguravanja socijalne pomoći i penzija, kroz koji se obezbjeđuje potpora države onima koji nisu u stanju sudjelovati u ekonomiji i onima u izuzetno lošim životnim uvjetima.

Analiza pak koju dajemo u osmom poglavlju pokazuje da je sistem socijalne zaštite u BiH neefikasan zbog toga što se ne fokusira na potrebe korisnika, zbog nedovoljno razvijenog mješovitog sistema skrbi, nedovoljnih kapaciteta i potencijala centara za socijalni rad i odsustva nacionalne socijalne politike i standarda.

Strateški se prioriteti mogu sažeti kroz sljedeće četiri stavke:

1. harmonizacija standarda i zakona na nivou BiH i usvajanje načela da se davanja na ovom planu trebaju temeljiti na potrebama;
2. sinhroniziranje socijalnih politika u oba entiteta i među kantonima u FBiH;
3. stvaranje institucionalnog okvira i nadležnosti za uključivu socijalnu politiku;
4. poboljšanje efikasnosti socijalnih službi kroz organizacijske promjene, uz poseban fokus na propise,

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 156

standarde i pojednostavljivanje procedura u centrima za socijalni rad, u skladu s međunarodnim standardima.

Ako se pak žele ostvariti ovi prioriteti, potrebno se suočiti s nizom izazova na operativnom planu:

Prije svega, neophodno je provesti temeljitu reformu sistema finansiranja i strukture prava na naknade i beneficije. Neophodno je također uspostaviti ujednačen odnos u finansiranju naknada za potrebe ratnih vojnih invalida i ostalih korisnika, bez obzira na političke probleme koje takva nastojanja izazivaju. Ukupna finansijska davanja za socijalne transfere u poređenju s BDP-om i vladinim rashodima su u skladu s prosjekom regije, ali su rezultati koji se uz takva davanja postižu loši. Pored toga, socijalni bi programi trebali biti bolje usmjereni i nastojati zadovoljiti stvarne potrebe korisnika. Ovo se može postići kroz testiranje raspoloživih sredstava i/ili odabir koji se temelji na kategorijama.

Drugo, osiguravanje socijalne zaštite je potrebno prilagoditi kako bi se mogli zadovoljiti zahtjevi korisnika, što se može postići uspostavljanjem aktivnih oblika zaštite i mnoštva oblika usluga koje se nude.

Treće, moraju se poduzeti napori kako bi se razriješio problem ovisnosti o socijalnim transferima i poboljšali poticaji. Korak koji je u tom smislu potrebno poduzeti je nastojati da se od ovisnosti o beneficijama i pravima krene ka zapošljavanju. Trebalo bi uvesti aktivne mjere kojima bi se olakšala reintegracija na tržište rada.

Četvrto, čvrsto vjerujemo da se uključiva socijalna zaštita najbolje može razviti na razini (lokalne) zajednice. Pružanje usluga i zaštite se odvija putem centara za socijalni rad, ali se još mnogo toga mora učiniti kako bi se pospješila njihova efektivnost. Napominjemo da se brojna poboljšanja mogu ostvariti na lokalnom/općinskom nivou, ali su neka od općenito najvažnijih: promoviranje pristupa orijentiranog na korisnika; postizanje saradnje institucija; i kontinuirano planiranje na svim nivoima.

U daljem tekstu dajemo niz preporuka namijenjenih posebno ugroženim grupama. Važno je napomenuti i dimenziju ravnopravnosti spolova u socijalnoj zaštiti, kroz osiguravanje da se kroz sistem izbjegne nenamjerna diskriminacija.

Po pitanju Roma, spomenut ćemo potrebu da se kroz socijalnu zaštitu nastoje razriješiti pitanja poput uvjeta života i olakšavanja drugih oblika uključenosti, u domeni zdravstvene zaštite ili obrazovanja npr. Problemi se i ovdje, kao i ranije, odnose na zanemarivanje specifičnih teškoća s kojima se, pored diskriminacije, suočava ova populacija.

Po pitanju mladih smatramo da se posebne potrebe odnose na djecu beskućnike i siročad, odnosno potrebu da im se osigura zaštita i podrška. Jednako tako, sistem socijalne zaštite može imati ulogu i u rješavanju problema ovisnosti (droge, alkohol, itd.).

I situacija s kojom se suočavaju raseljene osobe je problematična u smislu njihovog statusa i priznavanja, što predstavlja osnovu uslugama koje im nude centri za socijalni rad.

Posebnu pažnju treba obratiti i na starije osobe, rastuću grupu sa zdravstvenim problemima i korisnicima sistema penzionog osiguranja. Proteklih nekoliko godina, penzije nisu uspjele održati korak s porastom troškova života i nejednakostima koje su se javile među primaocima penzija. Ovo je pitanje međugeneracijske solidarnosti. Blagostanje penzionera je osnovna dužnost koju treba snositi društvo. Smatramo da bi iznos minimalne zagarantirane penzije trebao iznositi 60% prosjeka prihoda (po iznosima iz 2004. godine), te uz to i zakonsku obavezu da se penzije korigiraju godišnje, na temelju troškova života.

Standardizacija stope doprinosa za penziono osiguranje i olakšavanje pristupa tržištu rada i za one koji su prešli dob za penzionisanje su mjere koje bi također trebalo razmotriti, a koje nose korist i u smislu blagostanja ali i u smislu širih ekonomskih prednosti.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 157

d) Ka demokratiji uz puno sudjelovanje

U analizi i diskusiji u devetom poglavlju smo opisali nedostatke političke pozornice u BiH i niske razine sudjelovanja. Brojni građani, posebice određene ugrožene grupe osjećaju se isključenima iz političkog procesa, opada odaziv birača na izbore, a pojedini elementi sistema - posebne interesne grupe, mediji i političke stranke - pate od ozbiljnih slabosti.

Civilno društvo, iako brojno i ekonomski snažno, ne uspijeva ispuniti svoju ključnu ulogu da osigura da je država odgovorna za omogućavanje uključenosti građana u ključna pitanja javne politike. Pored toga, mediji pokazuju neadekvatnu usmjerenost na istraživačko novinarstvo, a veoma su često pristrani u svojim izvještavanjima.

Vjerujemo da u središtu ovih problema leži disfunkcionalan politički sistem, koji replicira ono što smo ranije opisali kao 'etnizaciju' odnosno etničko definiranje javnog života. Stoga su političke snage povezane s etnički definiranim elitama. Manjine su, ustavom ili na neki drugi način tako izopćene iz javnog prostora. Pojedinci, posebno oni iz marginaliziranih grupa, nemaju načina da artikuliraju svoje probleme niti da utječu na krajnji rezultat.

Općenito govoreći, zalažemo se za:

- reformu države kojom bi se omogućilo stvaranje otvorenijeg političkog prostora;
- repozicioniranje civilnog društva i stvaranje uvjeta koji bi promovirali medije koji bi bili strožiji i više istraživački usmjereni, kroz izmjene zakona/propisa i određenu finansijsku podršku;
- povećanje stopa sudjelovanja i osiguravanje liberalnijeg i otvorenijeg oblika politike, što je od ključne važnosti za postizanje ostalih ciljeva koji se odnose na uključenost. Demokratski je proces, na kraju krajeva, konačni garant socijalne kohezije i razvoja.

Ponovno skrećemo pažnju na sljedeća pitanja koja se posebno odražavaju na glavne isključene grupe:

- Unutar etnički definirane političke sfere u BiH je posebno naglašena politička isključenost Roma, raseljenih osoba, osoba s invaliditetom i stigmatiziranih manjina Stoga je od vitalnog značaja osigurati njihovo sudjelovanje. Mjere uz koje se ovo može postići uključuju namjenske mehanizme konsultacija koji bi bili obavezni, odnosno propisani uz ponuđenu podršku organizacijama civilnog društva koje zastupaju njihove interese.
- Mladi u BiH se suočavaju s donekle različitim problemom - rezignacije i odstupanja iz javnog prostora. Strategije kojima se ovo može pokušati riješiti trebale bi se fokusirati na obrazovni sistem i inventivne mjere u smislu traženja njihovog mišljenja i poticanja njihovog uključivanja kroz posebne njima namijenjene medijske pristupe.
- Na sličan način moramo spomenuti i nedovoljnu zastupljenost žena u političkom životu, što zahtijeva ponovljena nastojanja na implementaciji zakona o ravnopravnosti spolova, kao i prilagođavanje političkih struktura kako bi ih se učinilo osviještenijim po pitanjima ravnopravnosti spolova i takvima da omogućuju usklađenost političkog i porodičnog života.

4. Sažetak i zaključci

Ovaj izvještaj nastoji prije svega obrazložiti i zastupati ideju da BiH treba unutar svojih procesa odlučivanja, usvojiti program politika namijenjenih osiguravanju socijalne uključenosti. Čvrsto vjerujemo da razmatranje fenomena deprivacije i razvojnih izazova bolje pristaje našem domaćem kontekstu. Takav se način razmišljanja nadovezuje na druge pristupe, po svom karakteru je evropski i što je najvažnije, najbolje odgovara domaćem poimanju potreba i prioriteta.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 158

Konačno, od vitalne je važnosti pojasniti da do socijalne uključenosti ne dolazi pukim usvajanjem politika. Za to je potrebna podrška svakog građanina, nevladinih i vladinih organizacija, poslovne zajednice, sindikata i političkih stranaka. Za stvaranje trajno i istinski uključivog društva u BiH u budućnosti, neophodno nam je zajedničko djelovanje i zajednička vizija. Ovo dakle nije samo pitanje približavanja i pristupanja EU nego i pitanje održivog razvoja i prevencije sukoba.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 159

Izvještaj o humanom razvoju 2007

Socijalna uključenost u Bosni i Hercegovini

PRILOZI

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 160

Prilog 1: PROCJENA INDEKSA HUMANOG RAZVOJA

1. Standardna UNDP-ova metodologija za izračunavanje indeksa [151]

a) Indeks humanog razvoja - HDI

HDI je sumarno mjerilo humanog razvoja. On mjeri prosječno postignuće kroz tri osnovne dimenzije:

- Dug i zdrav život, mjeren na osnovu očekivanog životnog vijeka.
- Znanje, mjereno stopom pismenosti odraslih osoba (dvotrećinski ponder) i kombinirani bruto omjer upisa u škole osnovnog, srednjeg i višeg nivoa (trećinski ponder)
- Pristojan životni standard, mjeren evidentiranim BDP po glavi stanovnika (u PPP - kupovna moć u US$).

Prije nego što se izračuna sam HDI, potrebno je formirati indeks za svaku od dimenzija. Ovi indeksi su uokvireni minimalnim i maksimalnim vrijednostima koji se nazivaju 'ciljne pozicije'. Postignuće u svakoj od dimenzija izražava se kao vrijednost između 0 i 1 primjenom sljedeće formule:

Indeks = (Stvarna - minimalna vrijednost) / (maksimalna - minimalna vrijednost)

Minimalne i maksimalne vrijednosti za tekuću godinu su:

Tabela 20
Minimalne i maksimalne vrijednosti dimenzija korištenih u mjerenju HDI

Dimenzija	Maksimalna vrijednost	Minimalna vrijednost
Očekivani životni vijek (godine)	85	25
Pismenost odraslih osoba (%)	100	0
Kombinirani upis (%)	100	0
BDP po glavi stanovnika (PPP US$)	40,000	100

Potom se HDI daje kao jednostavni prosjek indeksa dimenzija.

b) Indeks siromaštva - HPI

Dok HDI mjeri prosječno postignuće, HPI mjeri uskraćivanje osnovnih dimenzija humanog razvoja. On predstavlja razmjere u kojima države ne uspijevaju doseći navedene pragove (kao prag siromaštva). S obzirom na razmjere nejednakosti u svijetu, nije moguće smisleno primijeniti zajednički indeks za sve članice UN, tako da su ponuđene dvije varijante:

- HPI-1 koji se primjenjuje za svijet u razvoju.
- HPI-2 koji se koristi za odabrane zemlje OECD, ali je jednako primjenljiv za bivše istočnoevropske države (pa i za BiH).

[151] Za dodatne detalje pogledati: Human Development Report 2005 - Izvještaj o humanom razvoju za 2005, tehničke bilješke. Vidjeti i Izvještaj o humanom razvoju za BiH: Bolja lokalna uprava u BiH, UNDP, Sarajevo 2005.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 161

Svaki od njih mjeri slične nedostatke odnosno uskraćivanja, ali HPI-2 koristi više pragove i uključuje varijablu nezaposlenosti u praćenju društvene isključenosti. U nastavku slijedi kratak opis oba indeksa:

HPI1

- Prijevremena smrt, mjerena postotkom stanovništva koje nije doseglo dob od 40 godina;
- Isključenost iz stjecanja znanja, mjerena nepismenošću odraslih;
- Neadekvatni životni standardi dati prosječnim postotkom onih koji nemaju pristup sigurnoj vodi i djece koja imaju smanjenu tjelesnu težinu.

HPI2

- Prijevremena smrt, mjerena postotkom stanovništva koje nije doseglo dob od 60 godina.
- Isključenost iz stjecanja znanja, mjerena funkcionalnom vještinom pismenosti.
- Neadekvatni životni standardi, mjereni postotkom onih koji, prema prihodima, žive ispod praga siromaštva.
- Socijalna isključenost koja se prikazuje stopom dugoročne nezaposlenosti.

Mada je specifikacija HPI-2 relevantnija za BiH kontekst, ograničeni podaci nisu omogućili da se slijedi cjelokupna formulacija. Stoga je primijenjen hibridni HPI. Ograničenja pak u smislu podataka su također značila da pristup koji opisujemo u daljem tekstu u izvjesnoj mjeri odstupa od specifikacije HPI2 koji se primjenjuje za BiH.

Dvije varijable koje nam nedostaju su broj odraslih osoba koji ne posjeduju vještinu funkcionalne pismenosti kao i iznosi ispod praga (linije) siromaštva prema dohotku (koja je definirana kao 50% od medijana dohotka). Zamijenili smo ih ukupnom stopom pismenosti odraslih i mjerom siromaštva koja se zasniva na potrošnji koja je dana u 'Anketi o potrošnji domaćinstava za 2004, stanovništvo prema nivou obrazovanja, Agencija za statistiku BiH' i 'Življeti u BiH, talas 4, statistički sistem u BiH'.

Napominjemo da se za razliku od HDI, svaka komponenta izražava kao postotak stanovništva te stoga prije izračunavanja indeksa nije potrebno provesti standardizaciju.

c) Indeks razvoja prema spolu - GDI

GDI predstavlja stilizirani oblik HDI kojim se prilagođavaju kalkulacije koje su korištene za utvrđivanje HDI da bi se utvrdile nejednakosti između muškaraca i žena. Ovaj indeks koristi metodologiju HDI i iste dimenzije, ali nudi rodno (gender) prilagođene mjere, takozvane 'indekse jednake distribucije' (EDI), čiji izračunati prosjek daje GDI.

U ovom procesu postoje tri faze.

Prvo se izvode standardne HDI kalkulacije, ali odvojeno za muškarce i žene. Ovo zahtijeva korištenje ciljnih pozicija specifičnih za spolove za očekivani životni vijek; kod muškaraca su maksimum i minimum 82,5 i 22,5 godina, a kod žena 87,5 i 27,5 godina.

Drugo, indeksi po spolovima se ponovno kombiniraju da bi se dobili jednako distribuirani paralelni elementi, koristeći formulu:

$$EDIs = \{[\text{Udio ženskog stanovništva}(\text{ženski indeks}^{1-\varepsilon})] + [\text{udio muškog stanovništva (muški indeks}^{1-\varepsilon})]\}^{1/(1-\varepsilon)}$$

Parametar (ε) označava averziju prema nejednakosti. Kada ide preko 1, on jače ukazuje na nejednakosti u svakoj od dimenzija. U postojećoj specifikaciji, (ε) iznosi 2. Tako da sada dobijamo:

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 162

EDIs = {[udio ženskog stanovništva(ženski indeks^{-1})] + [udio muškog stanovništva (muški indeks^{-1})]} $^{-1}$

Konačno, GDI se izračunava kao jednostavni prosjek tri EDI-a.

d) Mjerilo osnaživanja spolova - GEM

GEM se izračunava na osnovu tri ključne dimenzije i fokusira se više na mogućnosti koje se pružaju ženama nego na njihove kapacitete:

- Političko sudjelovanje i odlučivanje, mjereno udjelom žena i muškaraca u primarnim tijelima zakonodavne vlasti.
- Ekonomsko sudjelovanje, mjereno sa dva indikatora:
  - udio spolova u tijelima koja donose odluke (članovi zakonodavni tijela i viši javni zvaničnici),
  - udio spolova na profesionalnim i tehničkim pozicijama.
- Vlast nad ekonomskim resursima, prikazana omjerom procijenjenog zarađenog prihoda muškaraca i žena

Za svaku od ovih dimenzija, izračunava se jednako distribuirani ekvivalentni postotak (EDEP) kao ponderirani prosjek populacije prema sljedećoj općoj formuli:

EDEP = {[udio ženske populacije (ženski indeks$^{1-\varepsilon}$)] + [udio muške populacije (muški indeks$^{1-\varepsilon}$)]}$^{1/(1-\varepsilon)}$

Parametar (ε) mjeri averziju prema nejednakosti, a vrijednosti iznad 1 više nego proporcionalno obilježavaju nejednakosti po individualnim komponentama. Kao i kod GDI, važeća specifikacija UNDP-a postavlja (ε) na vrijednost 2, što ukazuje na umjereno prisustvo nejednakosti između spolova. Formula je tako:

EDEP = {[udio ženske populacije (ženski indeks^{-1})] + [udio muške populacije (muški indeks^{-1})]} $^{-1}$

Kod političkog i ekonomskog učešća, EDEP-i su dodatno prilagođeni dijeljenjem sa 50. Obrazloženje za ovo je da bi u jednom pravičnom društvu sve ove ovlasti trebale biti jednako raspoređene. Omjer dimenzije prihoda se obračunava u odnosu na standardne ciljne pozicije HDI, ali se koriste radije sirove cifre PPP (kupovna moć u US$) nego logaritamska skala.

Krajnji se indeks izračunava kao jednostavni prosjek ove tri komponente.

Napominjemo da je kao i u globalnom izvještaju, udio dohotka žena temelji na odnosu plaća muškaraca i žena poredanih po stopama ekonomskog sudjelovanja. Za BiH je pretpostavljeno da prosječna plaća žene iznosi 75% plaće muškarca.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 163

2. Procjena indeksa humanog razvoja - HDI

Tabela 21
Indeksi humanog razvoja za 2003. i 2004.

Indeks humanog razvoja						
	2003.			2004.		
Indikator	BiH	FBiH	RS	BiH	FBiH	RS
1 Očekivani životni vijek pri rođenju - godina	74.1	74.5	73.5	74.3	74.7	73.7
2 Stopa pismenosti odraslih osoba - %	96.7	97.3	95.7	97.1	97.7	96.1
3 Postotak kombiniranog upisa na svim nivoima obrazovanja-%	68.0	70.7	64.5	69.0	71.6	65.6
4 BDP/po glavi st. - PPP (kupovna moć) US$	6.250	6.935	4.943	7.230	7.879	5.910
5 Indeks očekivanog životnog vijeka	0.818	0.825	0.808	0.822	0.828	0.812
6 Indeks obrazovanja	0.871	0.884	0.853	0.877	0.890	0.859
7 Indeks BDP-a	0.690	0.708	0.651	0.714	0.729	0.681
Indeks humanog razvoja - HDI	0.793	0.806	0.771	0.804	0.816	0.784
2004./2003. BDP/po glavi st.				1.157	1.136	1.196
2004./2003. HDI				1.014	1.012	1.017

Na temelju procijenjene vrijednosti HDI koja iznosi 0.804, BiH je u 2004. godini dospjela u grupu zemalja visokog humanog razvoja.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 164

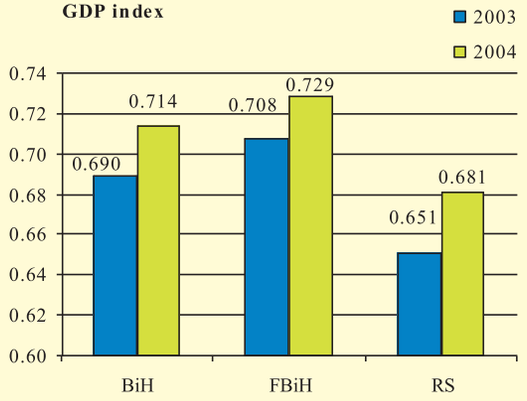
Tabela 22
Izvori podataka za procjenu HDI

	Indikator	IZVOR	KOMENTAR
1	Očekivani životni vijek - godine	Izvještaj o humanom razvoju za 2005., UNDP, Njujork 2005., SAD Svjetski pokazatelji razvoja u 2005., Vašington, 2005., SAD Svjetski pokazatelji razvoja u 2006., Vašington, 2006., SAD	za entitete, procjena tima za izradu NHDR-a, na temelju broja stanovnika i demografskih statističkih podataka za FBiH i RS
2	Stopa pismenosti odraslih osoba - %	Svjetski pokazatelji razvoja u 2005., Vašington, 2005., SAD Svjetski pokazatelji razvoja u 2006., Vašington, 2006., SAD	za entitete, procjena tima za izradu NHDR-a, na temelju Ankete o potrošnji domaćinstava za 2004. Stanovništvo po nivou obrazovanja, BHASS, www.bhas.ba
3	Postotak kombiniranog upisa na svim nivoima obrazovanja - %	Tim za izradu NHDR-a, procjena	Na temelju: ☐ starosne strukture stanovništva, Življeti u BiH - talas 4, statistički sistem u BiH; ☐ broj upisanih učenika i studenata, BHAS, ZZSFBiH, RZS RS: statistika obrazovanja.
4	BDP/po glavi st. - PPP (kupovna moć) US$	BHAS, ZZSFBiH, RZS RS - statistički podaci iz nacionalnih računa Centralna banka BiH, Bilten broj 4, Sarajevo, 2006., BiH	PPP (kupovna moć) za 2003, iznosi 3, 3737: WDI 2005. PPP (kupovna moć) za 2004. iznosi 3, 2436: WDI 2006.

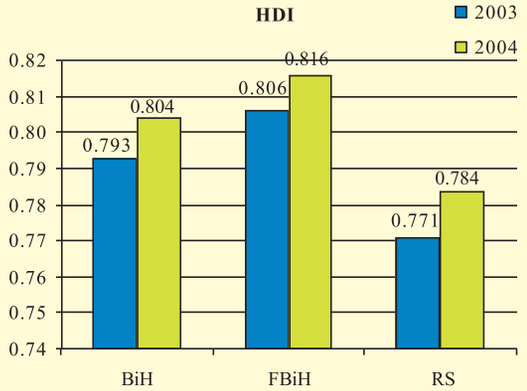
U 2004, godini, HDI se povećao za 1.4% na razini BiH. U oba entiteta došlo je do porasta sva tri indeksa, ali je očigledno da je porast sveukupne vrijednosti HDI rezultat ekonomskih rasta i u RS i u FBIH. Ovo je u skladu sa ukupnim povećanjem BDP/po glavi stanovnika na nivou BIH od 15.7%, postignutom u 2004.

Napominjemo da je porast BDP-a djelom rezultat i dodatnog revidiranja metodologije koja se koristila za procjenu PPP (kupovne moći).

Grafikon 10:
Indeksi BDP-a za BiH, FBiH i RS.

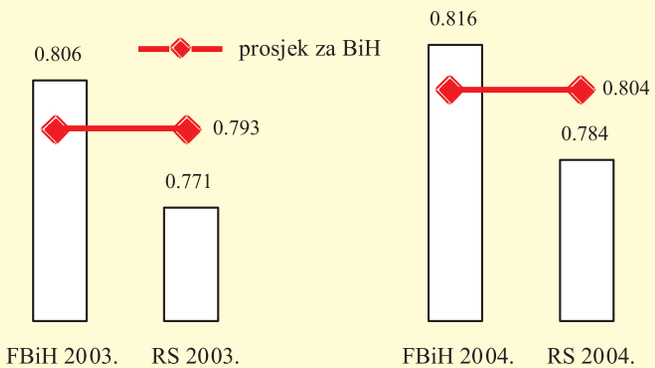
Grafikon 11:
HDI za BiH, FBiH i RS.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 165

Indeksi humanog razvoja za entitete ukazuju na to da je HDI u FBiH iznad prosjeka BiH za 1.5% u 2004. godini, što je rezultat sličan onom iz 2003. kad je bio 1,6% veći. Republika Srpska još uvijek ostaje ispod praga (0.800) visokog humanof razvoja.

Grafikon 12
HDI entiteta u odnosu na prosjek za BiH

3. Trendovi humanog razvoja

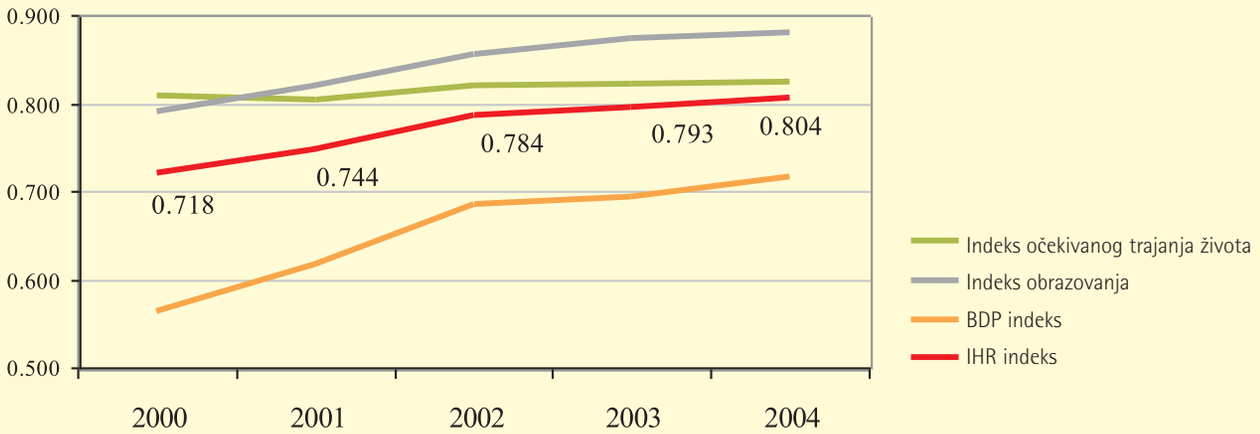
Tabela 23
Trendovi HDI za BiH

Godina	Očekivani životni vijek pri rođenju	Stopa pismenosti odraslih osoba	Kombinirani postotak upisa	BDP/po gl. st. PPP $	Indeks očekivanog životnog vijeka	Indeks obrazovanja	Indeks BDP-a	HDI
2000.	73.3	85.9	64.0	2,875	0.805	0.787	0.560	0.718
2001.	73.0	88.9	67.0	3,949	0.800	0.817	0.614	0.744
2002.	74.0	94.3	67.3	5,970	0.817	0.853	0.683	0.784
2003.	74.1	96.7	68.0	6,250	0.818	0.871	0.690	0.793
2004.	74.3	97.1	69.0	7,230	0.822	0.877	0.714	0.804
2004./ 2000.	1.014	1.130	1.078	2.515	1.021	1.114	1.275	1.120

Izvor: UNDP BiH, Milenijumski razvojni ciljevi za BiH do 2015: Izvještaj o humanom razvoju za 2003., Sarajevo 2003.; UNDP BiH, Bolja lokalna uprava u Bosni i Hercegovini: Izvještaj o humanom razvoju za BiH za 2005. godinu, Sarajevo, 2005.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 166

Grafikon 13
Trendovi HD indeksa za BiH

Uzimajući u obzir kurs indeksa humanog razvoja i njegovih podindeksa, može se zamijetiti da je najdinamičniji rast pokazao BDP/po glavi stanovnika, koji je u 2004. godini bio 2.5 puta veći negoli u 2000. Rast BDP-a je prvenstveno rezultat unapređenja metodologije za izračunavanje PPP (kupovne moći) i u jednom manjem stupnju, rezultat ekonomskog napretka. U 2004. , HDI za BiH je bio 12% viši negoli 2000. godine.

4. Procjena indeksa siromaštva - HPI

Tabela 24:
Indeksi siromaštva za 2003. i 2004.

Indeks siromaštva						
	2003.			2004.		
Indikatori	BiH	FBiH	RS	BiH	FBiH	RS
1 Vjerovatnoća da neće preživjeti dob od 60 godina, % P1	13.6	13.6	13.6	13.5	13.5	13.5
2 Stopa pismenosti odraslih osoba, % P2	3.3	2.7	4.3	2.9	2.3	3.9
3 Osobe koje žive ispod linije siromaštva prema prihodima, % P3	18.4	15.3	22.3	17.8	15.0	21.0
4 Dugotrajna nezaposlenost,% P4	12.3	10.9	13.0	13.7	12.6	15.2
HPI = $[1/4 (P_1^a + P_2^a + P_3^a + P_4^a)]^{1/a}$, gdje a iznosi 3 (prema standardu)[152]	13.86	12.28	15.83	13.88	12.52	15.64

[152] Metoda kombiniranja koristi snagu (a) koja se trenutno daje kao kubna vrijednost svakog indikatora. Time se osigurava da na konačni rezultat više nego proporcionalno djeluju najniže komponente. Tako se rezultati HPI najbolje mogu poboljšati djelovanjem na sve zajedno i svaki pojedinačno od aspekata deprivacije koji se mjere, čime se ublažava i efekat uzajamnog djelovanja između varijabli.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 167

Tabela 25
Izvori podataka za procjenu HPI

	Indikator	IZVOR	KOMENTAR
1	Vjerovatnoća da neće preživjeti dob od 60 godina , %	Za 2003., Izvještaj o humanom razvoju za 2005. UNDP, Njujork 2005., SAD Za 2004. procjena tima zaduženog za izradu NHDR-a	Nije bilo moguće uraditi odvojene procjene za FBiH i RS.
2	Stopa pismenosti odraslih osoba, %	Svjetski indikatori za 2005., Svjetska banka, Vašington, 2005., SAD. Svjetski indikatori za 2006., Svjetska banka, Vašington, 2006., SAD.	Procjena koju je tim za izradu NHDR-a izveo za entitete, na osnovu Ankete o potrošnji domaćinstava 2004. Populacija prema nivou obrazovanja, BHAS, www.bhas.ba
3	Osobe koje žive ispod linije siromaštva prema prihodima, %	Za 2004., Preliminarni izvještaj o stanju siromaštva u BiH za period od 2001. do 2004., EPPU, Sarajevo, 2005. Za 2003. procjena tima zaduženog za izradu NHDR-a	Procjena za 2003, na temelju stope prosječnog rasta (opadajuće) od 2001. do 2004.
4	Dugotrajna nezaposlenost, %	Živjeti u BiH, konačni izvještaji za talas 3 i talas 4, statistički sistem BiH	Postotak nezaposlenih osoba koje na posao čekaju duže od 12 mjeseci

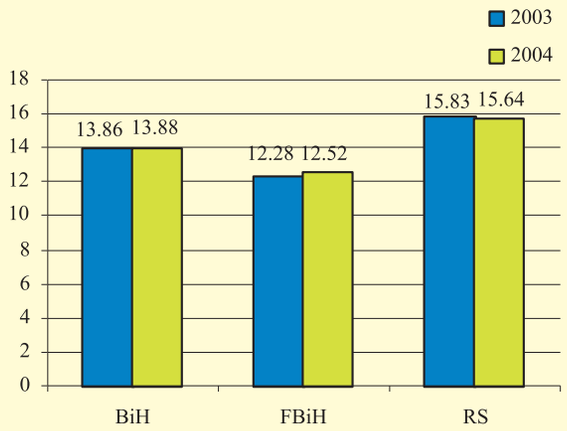
U BiH se siromašnima, u kontekstu ljudskog siromaštva smatra 13.88% stanovništva. Nedostatak prihoda i dugotrajna nezaposlenost su u tom smislu od dominantnog utjecaja na siromaštvo.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 168

Tabela 26:
Indeksi razvoja prema spolovima za 2003. i 2004.

Indeks razvoja prema spolu							
		2003.			2004.		
Indikatori		BiH	FBiH	RS	BiH	FBiH	RS
1	Ukupno stanovništvo	3,832,099	2,321,000	1,463,465	3,843,000	2,324,712	1,471,529
	Žensko stanovništvo Nf	2,000,356	1,222,874	751,130	1,838,550	1,099,920	755,269
	Muško stanovništvo Nm	1,831,743	1,098,126	712,335	2,004,450	1,224,792	716,260
	Udio žena nf	0.522	0.527	0.514	0.521	0.526	0.513
	Udio muškaraca nm	0.478	0.473	0.486	0.479	0.474	0.487
2	Prosječan očekivani životni vijek na rođenju	74.1	74.4	73.5	74.3	74.7	73.7
	Žene	76.8	77.9	75.0	77.0	78.1	75.2
	Muškarci	71.4	70.3	73.1	72.0	71.1	73.7
3	Stopa pismenosti odraslih osoba	96.7	97.3	95.7	97.1	97.7	96.1
	Žene	91.1	92.2	89.3	94.4	95.5	89.7
	Muškarci	98.4	98.6	98.1	99.0	99.2	98.7
4	Kombinirana stopa upisa	68.0	70.7	64.5	69.0	71.6	65.6
	Žene	72.2	74.5	69.9	70.7	72.5	67.3
	Muškarci	65.1	67.7	60.8	67.8	70.5	63.3
5	Ukupna BDP PPP (kupovna moć) USD (000)	23,950,246	16,095,969	7,236,032	28,858,209	18,317,258	8,700,308
6	BDP/po gl.st. PPP (kupovna moć) $	6,250	6,935	4,943	7,230	7,879	5,910

Grafikon 14
HPI - Stanovništvo u %

Siromaštvo je veće u RS gdje je, na temelju izračunatog HPI siromašno 15.6% stanovništva.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 169

5. Procjena indeksa razvoja prema spolovima - GDI

Tabela 27
Izvori podataka za procjenu GDI

	Indikator	IZVOR	KOMENTAR
1	Stanovništvo	BHAS, ZZSFBIH, RZS RS	Stanovništvo BiH je nešto veće od zbroja broja stanovnika FBiH i RS jer obuhvata i stanovništvo Distrikta Brčko.
2	Prosječan očekivani životni vijek na rođenju	Za 2003., Izvještaj o humanom razvoju za 2005. UNDP, Njujork 2005., SAD. Svjetski indikatori za 2005., Svjetska banka, Vašington, 2005., SAD. Svjetski indikatori za 2006.„ Svjetska banka, Vašington, 2006., SAD.	Za entitete, procjena NHDR tima, na temelju strukture stanovništva i demografskoj statistici FBiH i RS.
3	Stopa pismenosti odraslih osoba - %	Svjetski indikatori za 2005., Svjetska banka, Vašington, 2005., SAD. Svjetski indikatori za 2006.„ Svjetska banka, Vašington, 2006., SAD.	Za entitete i spolove po entitetima, procjena tima zaduženog za izradu NHDR-a, na temelju Ankete o potrošnji domaćinstava za 2004. Stanovništvo prema spolu i obrazovanju, BHAS, www.bhas.ba
4	Kombinirani postotak upisa na svim nivoima obrazovanja - %	Tim za izradu NHDR-a, procjena	Na temelju: ☐ starosne i spolne strukture stanovništva, Živjeti u BiH, talas 4, statistički sistem BiH;; ☐ na temelju Ankete o potrošnji stanovništva za 2004. Stanovništvo prema spolu i obrazovanju, BHAS, www.bhas.ba; ☐ broj upisanih učenika i studenata prema spolu, BHAS, ZZSFBiH, RZS RS: statistika obrazovanja.
5	Udio ekonomski aktivnog ženskog i muškog stanovništva	Tim za izradu NHDR-a, procjena	Na temelju podataka o stopi zaposlenosti prema spolu, BHAS, ZZSFBiH, RZS RS: Sistem ranog upozoravanja 2005., godišnji izvještaj, UNDP, Sarajevo 2006., BiH BHAS, ZZSFBiH, RZS RS: rodna (gender) statistika.
6	BDP/po glavi st. - PPP (kupovna moć) US$	BHAS, ZZSFBIH, RZS RS: statistički podaci nacionalnih računa; Centralna banka BiH, Bilten broj 4, Sarajevo, 2006. BiH	PPP (kupovna moć) za 2003. iznosila je 3, 3737; WDI 2005. PPP (kupovna moć) za 2003. iznosila je 3, 2436; WDI 2006.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 170

Tabela 28
Izračun GDI

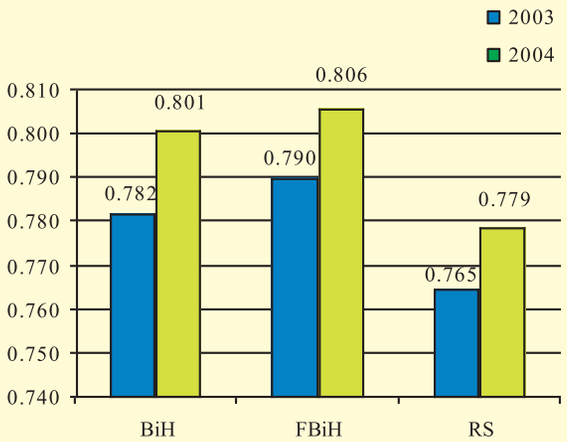
		2003.			2004.		
		BiH	FBiH	RS	BiH	FBiH	RS
1	Udio ekonomski aktivnog ženskog stanovništva (Eaf)	0.38	0.36	0.42	0.40	0.37	0.43
2	Udio ekonomski aktivnog muškog stanovništva (Eam)	0.62	0.64	0.58	0.60	0.63	0.57
3	Indeks dimenzije očekivanog životnog vijeka						
	žene ILf = (77 - 27.5) / (87.5 - 27.5)	0.822	0.840	0.792	0.825	0.843	0.795
	muškarci ILm = (71 - 22.5) / (82.5 - 22.5)	0.815	0.797	0.843	0.825	0.810	0.853
4	Indeks jednakosti očekivanog životnog vijeka						
	$IED_L = \{ n_f * I_{Lf}^{-1} + (n_m * I_{Lm}^{-1})\}^{-1}$	0.818	0.819	0.816	0.825	0.827	0.822
5	Indeks dimenzije obrazovanja						
	indeks pismenosti žena ILf	0.911	0.922	0.853	0.944	0.955	0.897
	indeks upisa žena IKf	0.722	0.745	0.699	0.707	0.725	0.673
	indeks obrazovanja žena IEf = 2/3 ILf + 1/3 IKf	0.848	0.863	0.828	0.865	0.878	0.822
	indeks pismenosti muškaraca ILm	0.984	0.986	0.981	0.990	0.992	0.987
	indeks upisa muškaraca Ikm	0.651	0.677	0.608	0.678	0.705	0.633
	indeks obrazovanja muškaraca IEm = 2/3 ILm + 1/3 IKm	0.873	0.883	0.857	0.886	0.896	0.869
6	Indeks jednakosti obrazovanja						
	$IED_E = \{n_f * I_{Ef}^{-1} + (n_m * I_{Em}^{-1})\}^{-1}$	0.860	0.872	0.842	0.875	0.887	0.884
7	Indeks dimenzije prihoda						
	odnos plaće Wf / Wm = 0.75	0.75	0.75	0.75	0.75	0.75	0.75
	udio žena u generiranim prihodima $S_f = 0.75 * EA_f / [(0.75 * EA_f) + EA_m]$	0.315	0.297	0.352	0.333	0.306	0.361
	udio muškaraca u generiranim prihodima => $S_m = 1 - Sf$	0.685	0.703	0.648	0.667	0.694	0.639
8	Procijenjeni prihod po glavi stanovnika						
	ukupni prihod žena Yf = Sf * Y (000)	7,543,342	4,775,323	2,547,082	9,509,111	5,616,896	3,144,940
	BDP/po gl. st PPP $ za žene GDPf = Yf / Nf	3,771	3,905	3,391	4,744	4,586	4,164
	ukupni prihod muškaraca Ym = Sm * Y (000)	16,408,754	11,320,581	4,689,301	19,341,546	12,698,576	5,558,178
	BDP/po gl. st PPP $ za muškarce GDPm= Ym / Nm	8,958	10,309	6,583	10,520	11,545	7,760
9	Index BDP-a						
	za žene IGDPf = (log GDPf - log 100) / (log 40,000 - log100)	0.606	0.612	0.588	0.644	0.639	0.622
	za muškarce IGDPm = (log GDPm - log 100) / (log 40,000 - log100)	0.750	0.774	0.699	0.777	0.793	0.726
10	Indeks jednakosti prihoda						
	$IED_{GDP}=\{n_f * I_{GDPf}^{-1}+ (n_m * I_{GDPm}^{-1})\}^{-1}$	0.667	0.679	0.637	0.702	0.703	0.669
11	Indeks razvoja u odnosu na spol						
	GDI = 1/3 (IED_L+IED_E +IED_{GDP})	**0.782**	**0.790**	**0.765**	**0.801**	**0.806**	**0.779**
2004/2003 GDI					**1.024**	**1.020**	**1.018**

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 171

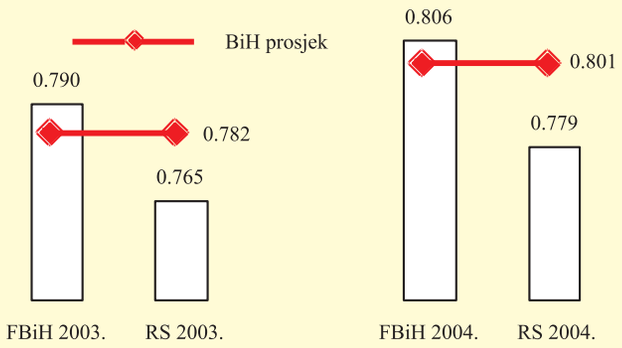
GDI se u 2004. godini u BiH povećao za 2.4% u odnosu na prethodnu godinu što ukazuje na smanjenje rodnog (gender) dispariteta, uz veći rast na entitetskom nivou odnosno u FBiH.

Rodna nejednakost je naglašena u ekonomskim aktivnostima ali i u obrazovnom pogledu. BDP/po glavi stanovnika koji su realizirali muškarci je 2.2 puta veći od onog koji su realizirale žene. Muškarci su u FBiH realizirali BDP 2.8 puta veći od onog koji su realizirale žene, a u RS, 1.8 puta veći. Stopa pismenosti za žene je manja od iste stope za muškarce iako je stopa kombiniranog upisa na sva tri nivoa obrazovanja veća za žene.

Grafikon 15
GDI za 2003. i 2004.

Grafikon 16
GDI entiteta u odnosu na prosjek BiH

Grafikon 16 pokazuje nivoe BDP-a za entitete u odnosu na prosjek realiziran u cijeloj BiH.

U 2004., GDI za FBiH je bio 7.5% iznad prosjeka za BiH; GDI za RS je bio za 2.8% ispod prosjeka za BiH.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 172

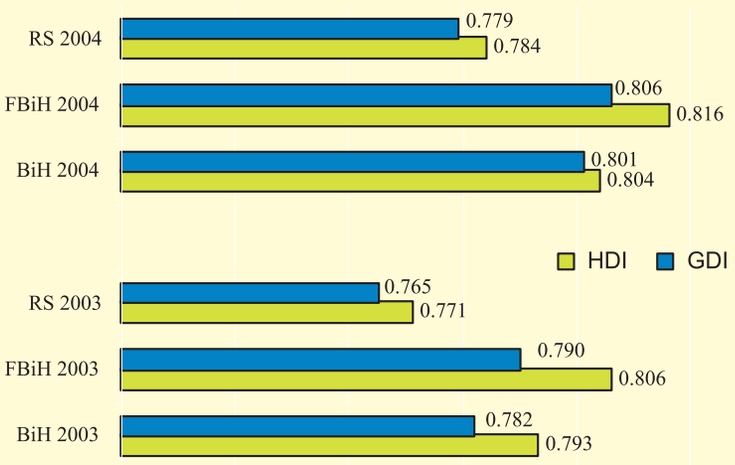
6. Odnos HDI i GDI

Razlika između HDI i GDI pokazuje da i u samoj BiH i u njenim entitetima postoji određena neravnopravnost.

Tabela 29
Usporedba HDI i GDI

	2003.			2004.		
	BiH	FBiH	RS	BiH	FBiH	RS
HDI	0.793	0.806	0.771	0.804	0.816	0.784
GDI	0.782	0.790	0.765	0.801	0.806	0.779
Razlika HDI - GDI	0.011	0.016	0.006	0.003	0.010	0.005

Grafikon 17
Odnos HDI i GDI

U 2004. je došlo do smanjenja razlike između HDI i GDI, ponajprije zbog dinamičnijeg rasta GDI u odnosu na HDI. Na rast GDI je u najvećoj mjeri utjecalo povećanje broja zaposlenih žena, kao i viša stopa upisa na sva tri nivoa obrazovanja.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 173

7. Procjena mjere osnaživanja spolova - GEM

Tabela 30
Mjera osnaživanja spolova

Mjera osnaživanja spolova						
	2003.			2004.		
Indikatori	BiH	FBiH	RS	BiH	FBiH	RS
1 Zastupljenost u parlamentu						
Udio ženske populacije nf	0.522	0.527	0.514	0.521	0.526	0.513
Udio žena u parlamentu Pf	14.3	21.4	19.3	14.3	21.4	19.3
Udio muške populacije nm	0.478	0.473	0.486	0.479	0.474	0.487
Udio muške populacije u parlamentu Pm	85.7	78.6	80.7	85.7	78.6	80.7
2 Sudjelovanje u ekonomiji						
Udio žena na rukovodnim pozicijama Mf	21.5	18.7	26.8	24.3	22.9	26.7
Udio muškaraca na rukovodnim pozicijama Mm	78.5	81.3	73.2	75.7	77.1	73.3
Udio žena na mjestima stručnjaka i naučnika Sf	47.0	49.0	42.9	45.3	47.5	40.9
Udio muškaraca na mjestima stručnjaka i naučnika Sm	53.0	51.0	57.1	54.7	52.5	59.1
3 Zarađeni prihod PPP (kupovna moć) US$						
Procijenjeni zarađeni prihod žena GDPf/pc	3,771	3,905	3,391	4,744	4,586	4,164
Procijenjeni zarađeni prihod muškaraca GDPm/pc	8,958	10,309	6,583	10,520	11,545	7,760

NHDR-BiH4 3/9/07 4:13 PM Page 174

Tabela 31
Izvori podataka za procjenu GEM

	Indikator	IZVOR	KOMENTAR
1	Zastupanje u parlamentu	BHAS, ZZSFBiH, RZS RS: statistički podaci o spolovima	Rodna struktura (struktura po spolovima) BiH parlamenta ne predstavlja zbroj zastupnika u parlamentima FBiH i RS jer se članovi biraju odvojeno.
2	Sudjelovanje u ekonomiji	Tim za izradu NHDR-a, procjena	Anketa o potrošnji domaćinstava za 2004. Stanovništvo (populacija) po spolu i zanimanju, BHAS, www.bhas.ba.
3	Zarađeni prihod PPP (kupovna moć) US$		U skladu s metodologijom za procjenjivanje GDI

Tabela 32.
Izračunavanje GEM-a

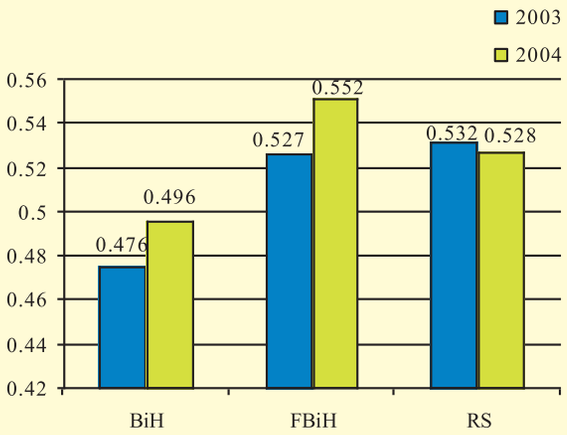
		2003.			2004.		
		BiH	FBiH	RS	BiH	FBiH	RS
	EDEP[153] za zastupanje u parlamentu						
	EDEP = $\{n_f * Pf^{-1} + (n_m * Pm^{-1})\}^{-1}$	23.8	32.6	30.6	23.8	32.6	30.6
1	Indeksni EDEP (EDEP/50)	0.475	0.653	0.612	0.476	0.653	0.613
	EDEP za sudjelovanje u ekonomiji						
a	EDEP za rukovodna mjesta						
	EDEP = {nf *Mf -1 + (nm * Mm -1)}-1	32.7	29.4	38.8	36.0	34.3	38.7
b	EDEP za mjesta stručnjaka i naučnika						
	EDEP = {nf * Pf -1 + (nm * Pm -1)} -1	49.7	49.9	48.8	49.4	49.7	44.9
2	Indeksni EDEP za sudjelovanje u ekonomiji	0.824	0.794	0.875	0.854	0.841	0.836
	EDEF za prihod						
	indeks prihoda za žene IGDPf = (GDPf-100) / (40,000-100)	0.092	0.095	0.082	0.116	0.112	0.102
	indeks prihoda za muškarce IGDPm = (GDPm-100) / (40,000-100)	0.222	0.256	0.162	0.261	0.287	0.192
3	Jednako distribuiran indeks prihoda EDEP po prihodima = {nf * IGDPf - 1 + (nm * IGDPm - 1)} - 1	0.128	0.136	0.108	0.158	0.158	0.132
	GEM	**0.476**	**0.527**	**0.532**	**0.496**	**0.552**	**0.528**
2004 / 2003 GEM					1.042	1.047	0.992

Indeks osnaživanja spolova (GEM) jasno ukazuje na nivo rodne (spolne) nejednakosti u političkom i sudjelovanju u ekonomiji, kao i moć koja se mjeri kroz realizirani prihod. Tokom 2004. godine došlo je do blagog porasta GEM u BiH i FBiH.

[153] EDEP - jednako raspoređeni ekvivalentni postotak

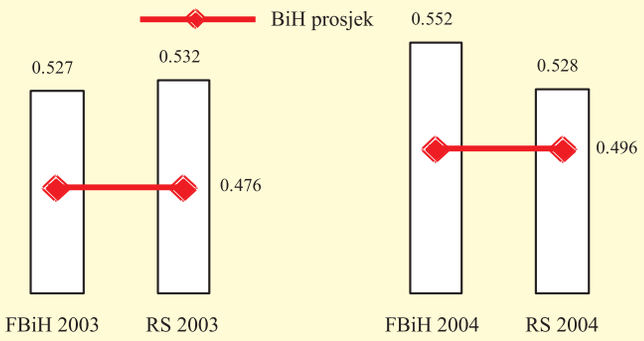
NHDR-BiH4 3/9/07 4:14 PM Page 175

Grafikon 18
GEM za BiH, FBiH i RS

Kroz ovaj se grafikon jasno vidi da je najniži GEM postignut na nivou BiH.

Grafikon 19
GEM entiteta u odnosu na prosjek BiH

U 2004. godini su zamijećene promjene u relativnoj vrijednosti GEM za entitete u poređenju s istim vrijednostima za BiH u cjelini. U 2003. godini, GEM za FBiH je bio za 10.7% iznad prosjeka za BiH, a u 2004. napredovao za 11.8%. GEM za RS je u 2003. godini bio 11.3% iznad prosjeka za BiH, dok je u 2004. napredovao za 6.5%.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:14 PM Page 176

8. Relativni položaj BiH u humanom razvoju

Tabela 33
Položaj BiH među zemljama Srednje i Istočne Evrope u 2004. godini, prema HDIČ

Srednja i Istočna Evropa	Očekivani životni vijek pri rođenju	Stopa pismenosti odraslih osoba	Kombinirana stopa upisa	BDP/pogl. st. PPP (kup. moć) $	Indeks očekivanog životnog vijeka	Indeks obrazovanja	BDP indeks	Vrijednost HDI	Rang HDI
1. Slovenija	76.6	99.0*	95	20,939	0.86	0.98	0.89	0.910	27
2. Češka Republika	75.7	99.0*+	81	19,408	0.85	0.93	0.88	0.885	30
3. Mađarska	73.0	99.0*+	87	16,814	0.80	0.95	0.86	0.869	35
4. Poljska	74.6	99.0*+	86	12,974	0.83	0.95	0.81	0.862	37
5. Slovačka	74.3	100.0	77	14,623	0.82	0.92	0.83	0.856	42
6. Hrvatska	75.2	98.1	73	12,191	0.84	0.90	0.80	0.846	44
7. Bugarska	72.4	98.2	81	8,078	0.79	0.92	0.73	0.816	54
8. Rumunija	71.5	97.3	75	8,480	0.78	0.90	0.74	0.805	60
9. BiH	74.3	96.7	67	7,032	0.82	0.87	0.71	0.800	62
10. Makedonija	73.9	96.1	70	6,610	0.82	0.87	0.70	0.796	66
11. Albanija	73.9	98.7	68	4,978	0.82	0.88	0.65	0.784	73
SIE i Zajednica nezavisnih država	68.2	99.2	83	8,802	0.72	0.94	0.75	0.802	
Prosječni HD za zemlje	67.3	80.5	66	4,901	0.71	0.75	0.65	0.701	

Izvor: HDR za 2006.

[č] Napominjemo da u ovo podaci iz globalnog IHR a ne iz BIH IHR, što može dovesti do neslaganja između podataka u ovoj tabeli i onih u tekstu izvještaja, uzrokovanih promjenama u metodologiji;

* U nedostatku novijih podataka, korištene su procjene UNESCO-vog instituta za statistiku iz 2003, zasnovane na zastarjelom popisu i informacijama iz anketa te ih stoga treba uzeti i sa rezervom

[+] U svrhu izračunavanja HDI, korištena je vrijednost od 99%.

BiH se, među zemljama Srednje i Istočne Evrope, nalazi na devetom mjestu, iza nje su Albanija i Makedonija. Prema nivou pismenosti, stopi upisa na sva tri nivoa obrazovanja i realiziranom BDP/po glavi stanovnika (PPP - kupovna moć - US$), BiH je ispod prosjeka za zemlje Srednje i Istočne Evrope.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:14 PM Page 177

Tabela 34
Položaj Bosne i Hercegovine na globalnom planu

Grupe zemalja prema humanom razvoju	BDP/po gl. st. PPP (kup. moć) $	Indeks očekivanog životnog vijeka	Indeks obrazovanja	Indeks BDP	HDI
Visok humani razvoj	26,568	0.78	0.95	0.93	0.923
Srednje visok humani razvoj	4,901	0.71	0.75	0.65	0.701
Nizak humani razvoj	1,113	0.35	0.53	0.40	0.427
Norveška (1. mjesto)	38,454	0.91	0.99	0.99	0.965
Niger (177. mjesto)	779	0.33	0.26	0.34	0.311
Svjetski prosjek	8,833	0.71	0.77	0.75	0.741
Bosna i Hercegovina	7,032	0.82	0.87	0.71	0.800

Izvor: HDR za 2006.

BiH je za 8.0% razvijenija od svjetskog prosjeka u kontekstu humanog razvoja, za 14.1% razvijenija u odnosu na zemlje sa srednje visokim humanim razvojem, a 2.6 puta razvijenija od zemlje koja je zadnja po rangu. U 2004. najveći HDI u svijetu je imala Norveška s indeksom 21% višim od onoga u BiH. BiH bi se po HDI, koji se temelji na podacima objavljenim u globalnom HDR (2006.), nalazila na 62 mjestu od 177 zemalja obuhvaćenih izvještajem, ispod Malezije, a iznad Mauricijusa.

Tabela 35
Položaj Bosne i Hercegovine u Srednjoj i Istočnoj Evropi u 2004. prema GDI

Srednja i Istočna Evropa	Očekivani životni vijek pri rođenju		Stopa pismenosti odraslih osoba		Kombinirana stopa upisa		Procijenjeni zarađeni prihodi BDP/po gl. st. PPP (kup. moć) $		GDI	
	Žene	Muškarci	Žene	Muškarci	Žene	Muškarci	Žene	Muškarci	Vrijednost	Rang
1. Slovenija	80.2	72.9	99.0+	99.0+	100	91	15,992	26,129	0.908	24
2. Češka Republika	78.9	72.5	99.0+	99.0+	82	81	13,141	26,017	0.881	28
3. Mađarska	77.1	68.9	99.0+	99.0+	90	85	13,311	20,666	0.867	30
4. Poljska	78.6	70.5	99.0+	99.0+	90	82	9,746	16,400	0.859	33
5. Slovačka	78.1	70.3	99.0+	99.0+	78	75	10,856	18,617	0.853	36
6. Hrvatska	78.6	71.6	97.1	99.3	75	72	9,872	14,690	0.844	40
7. Bulgaria	75.8	69.1	97.7	98.7	81	81	6,406	9,855	0.814	44
8. Bugarska	75.2	68.0	96.3	98.4	77	73	6,723	10,325	0.804	49
9. BiH	77.0	71.5	94.4	99.0	n/a	n/a	5,568	8,582	0.801*	n/a
10. Makedonija	76.5	71.5	94.1	98.2	71	69	4,286	8,943	0.791	54
11. Albanija	76.9	71.1	98.3	99.2	67	69	3,487	6,492	0.780	59

Izvor: HDR za 2006.

\+ U svrhu izračunavanja HDI, korištena je vrijednost od 99%;

* Nije dostupna u NIHR 2006 pa je pruzeta iz NIHR 2005.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:14 PM Page 178

Prema GDI, deveto mjesto BiH među zemljama Srednje i Istočne Evrope u 2004,predstavlja napredak za jednu poziciju u odnosu na 2003. Vrijednosti GDI u svakoj zemlji regiona su niže od odgovarajućih vrijednosti HDI što ukazuje na postojanje nejednakosti među spolovima (rodne nejednakosti) u svakoj od ovih zemalja. (napominjemo da je BIH jedini izuzetak ali poređenje nije umjesno budući da su GDI i HDI izvedeni iz različitih izvora*)

Tabela 36
Rodni (gender) indikatori za zemlje Centralne i Istočne Evrope - 2004: muškarci/žene

Centralna i Istočna Evropa	Očekivani životni vijek pri rođenju	Stopa pismenosti odraslih osoba	Kombinirana stopa upisa	Procijenjeni zarađeni prihodi BDP/po gl. st. PPP (kup. moć) $
1. Slovenija	0.91	1.00	0.91	1.63
2. Češka Republika	0.92	1.00	0.99	1.98
3. Mađarska	0.89	1.00	0.94	1.55
4. Poljska	0.90	1.00	0.91	1.68
5. Slovačka	0.90	1.00	0.96	1.71
6. Hrvatska	0.91	1.02	0.96	1.49
7. Bugarska	0.91	1.01	1.00	1.54
8. Rumunija	0.90	1.02	0.95	1.54
9. BiH	0.93	1.05	n/a	1.54
10. Makedonija	0.93	1.04	0.97	2.09
11. Albanija	0.92	1.01	1.03	1.86

Izvor: Tim za izradu NHDR-a

Rodni, odnosno indikatori koji se odnose na spolove u svim zemljama pokazuju da:

- muškarci maju kraći očekivani životni vijek (za 11% u Mađarskoj, 6% u Albaniji);
- muškarci su u većoj mjeri pismeni u odnosu na žene (za 1% u Albaniji ili 5% u BiH);
- osnovne i srednje škole te institucije visokoškolskog obrazovanja pohađa više žena negoli muškaraca (Bugarskoj i Albanija su izuzetci);
- muškarci zarađuju više novaca od žena (209% više nego u Slovačkoj; 54% više nego u BiH).

NHDR-BiH4 3/9/07 4:14 PM Page 179

Prilog 2: PROCJENA INDEKSA SOCIJALNE ISKLJUČENOSTI (HSEI)

Uzimajući u obzir temu ovogodišnjeg izvještaja o humanom razvoju nastojali smo izgraditi metodologiju kojom bi se mjerila socijalna isključenost i to primjenom iste vrste pristupa koji se koristi za standardne indekse humanog razvoja. U tom smislu smo se suočili s dva posebna izazova. Najprije, naša nastojanja predstavljaju prvi pokušaj definiranja HSEI. Socijalna isključenost, kao višedimenzionalan problem, predstavlja pojavu koju je veoma teško kvantitativno izmjeriti. Pored toga, svi prethodni koncepti indeksa humanog razvoja odražavaju visoko složene pojave koje su upravo stoga, morale biti svedene na osnovne aspekte.

U ovom poglavlju koje obuhvata i prvu procjenu socijalne isključenosti, diskutiramo i kritički analiziramo kako samu ideju tako i metodologiju za procjenu HSEI. Jedan od značajnih rezultata u tom smislu je i pokretanje diskusije o procjenjivanju socijalne isključenosti same po sebi.

Na temelju provedenog istraživanja o socijalnoj isključenosti, dana je procjena Indeksa socijalne isključenosti (HSEI) u kontekstu humanog razvoja.

1. Izabrani indikatori i metodologija

Za odabir indikatora koji na različite načine mjere socijalnu isključenost koristili smo sljedeće materijale:

a) *Social Exclusion, The European Approach to Social Disadvantage - Socijalna isključenost, evropski pristup socijalnoj zapostavljenosti, Hilary Silver i S.M Miller, Indicators, vol.2, no.2 / Spring 2003 - Indikatori, tom 2, broj 2 - proljeće 2003. Iz ovog materijala su izabrani sljedeći indikatori socijalne isključenosti:*

1. finansijske teškoće u domaćinstvu;
2. nemogućnost da se priušte - zadovolje određene osnovne potrebe;
3. nemogućnost da se priušte to trajna potrošna dobra;
4. nepovoljne stambene uvjete;
5. loš zdravstveni status: očekivani životni vijek; zdravstveno stanje kako ga percipira sama osoba;
6. rijetki kontakti s prijateljima i rodbinom;
7. nezadovoljstvo poslom ili glavnom djelatnošću kojom se osoba bavi.

b) *EU Social Benchmarks - Socijalne odrednice EU, Evropska komisija, strukturni indikatori, COM (2000.), 594; Atkinson et al. (2002) UE Social Protection Committee - Odbor UE za socijalnu zaštitu, Report no. 13509/01- Izvještaj broj 13509/01. Iz ovog materijala su odabrani sljedeći indikatori socijalne isključenosti:*

Socijalne odrednice EU:

1. rizik od siromaštva u finansijskom smislu;
2. nejednakost u dohotku;
3. zadržavanje stanja siromaštva;

---

154 Istraživanje za NHDR 2007., Prism Research - *Research on Social Exclusion - Istraživanje o socijalnoj isključenosti, juni 2006.*

NHDR-BiH4 3/9/07 4:14 PM Page 180

4. ne postojanje kontakta s poslom;
5. nizak nivo obrazovanja;
6. disparitet u stanju nezaposlenosti po regijama;
7. dugotrajna nezaposlenost.

Ostale publikacije koje smo koristili, uključujući:

- *Indicators of Social Exclusion - Indikatori socijalne isključenosti, Eurostat 2000.*
- *Statistics in Focus: Population and Social Conditions - Statistika u fokusu: stanovništvo i socijalni uvjeti, 16/2004, Eurostat.*
- *Laeken Common Indicators of Social Inclusion - Leaken - zajednički indikatori socijalne uključenosti, Eurostat, 2004.*
- *Concerted Development of Social Cohesion Indicators, Methodological Guide - Usklađeni razvoj pokazatelja socijalne kohezije, Council of Europe Publishing, avgust 2005., štampano u Belgiji.*

Metodološko polazište u procjenjivanju indeksa socijalne isključenosti temelji se na Standardnoj metodologiji UNDP-a za izračunavanje indeksa - indeks humanog razvoja te posebice, na procjeni indeksa siromaštva (HPI).

Odluka da se HSEI definira kroz postotak koji se odnosi na stanovništvo (kao i HPI) proizašla je iz više razloga:

- mogućnosti da se odaberu svi indikatori koji se odnose na pokrivenost populacije (stanovništva) koji su izraženi u postotcima;
- nemogućnost definiranja minimalnih i maksimalnih vrijednosti varijabli u procesu izračunavanja indeksa;
- nemogućnost korištenja HSEI za usporedbu - u slučaju da se isti izrazi kao indeks (kako je to slučaj kod HDI):
- mogućnost njegova zadržavanja, kao indeksa, kao procjene koja sadrži više varijabli (odnosno ne samo jedne, u slučaju da se izrazi samo kao postotak ili stepen).

Jasno je da socijalna isključenost ima više dimenzija te je stoga složen mjerljivi pojam.

Humani se razvoj fokusira na mogućnosti i opcije koje postoje unutar osnovnih dimenzija: životnog standarda, zapošljavanja, neadekvatnih kvalifikacija, loših stambenih uvjeta i lošeg zdravstvenog statusa. Odabir indikatora iz istraživanja NHDR-a za 2007. godinu temelji se na posebnostima same BiH, ne samo zbog socioekonomskog i političkog sistema u zemlji nego i zbog četverogodišnjeg rata, posljedice kojeg su nemjerljive.

U ovom izvještaju nastojimo kvantificirati socijalno isključenu populaciju u BiH. Na temelju podataka iz istraživanja NHDR-a za 2007. bili smo u mogućnosti dati procjenu indeksa opće socijalne isključenosti (HSEI), indeksa krajnje socijalne isključenosti (HSEI-1) i indeksa dugoročne socijalne isključenosti (HSEI-2).

Indeks opće socijalne isključenosti je izveden korištenjem dva podtipa. Imajući na umu da kvantificiranje bez opće kvalitativne analize nije dovoljno, definirali smo dva indikatora kojima smo nastojali istražiti izuzetno složenu pojavu socijalne isključenosti.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:14 PM Page 181

2. Opća socijalna isključenost

U ovom podtipu indeks opće socijalne isključenosti izračunava na temelju sedam indikatora koji na različite načine ocrtavaju dimenzije socijalne isključenosti.

Tabela 37
Dimenzije i indikatori za izračunavanje HSEI

Dimenzija	Indikatori - varijable
1. Životni standard	1. Stanovništvo koje se, prema prihodima, nalazi ispod linije siromaštva 2. Dugotrajna nezaposlenost
2. Zdravstveni status	3. Stanovništvo bez zdravstvenog osiguranja
3. Obrazovanje	4. Stanovništvo starije od petnaest godina bez osnovnoškolskog obrazovanja ili oni koji nisu završili osnovnu školu
4. Društveno sudjelovanje	5. Stanovništvo koje ne glasa na izborima 6. Stanovništvo koje ne sudjeluje u aktivnostima organizacija društva
5. Pristup uslugama i servisima	7. Domovi bez telefonskog priključka

Indeks socijalne isključenosti se izračunava na osnovu sljedećeg obrasca:

$$HSEI = [1/7 (S1^a + S2^a + S3^a + S4^a + S5^a + S6^a + S7^a)]^{1/a}$$

gdje je a = 3 (prema standardu UNDP-a)

Tabela 38
Procjena indeksa socijalne isključenosti (HSEI)

Dimenzija	Životni standard		Zdravstven i status	Obrazovanje	Društveno sudjelovanje		Pristup uslugama i servisima	Indeks
Pokazatelji / stanovništvo (u %)	Ispod linije siromaštva po prihodima*	Dugotrajna nezaposlenost*	Bez zdravstvenog osiguranja	Bez osnovne škole	Nisu glasali na izborima	Ne sudjeluju u radu organizacija društva	Nastambe bez telefonskog priključka	
obim	S1	S2	S3	S4	S5	S6	S7	**HSEI**
BiH	34.6	21.7	18.3	11.3	43.6	90.7	15.6	**50.32**
FBiH	31.7	20.8	17.0	12.6	45.0	92.4	11.4	**51.01**
RS	39.2	22.4	21.0	9.1	42.6	87.9	22.2	**49.50**
DB*	28.4	25.8	3.6	17.7	25.5	98.2	8.4	**52.45**
Urbano	33.9	22.0	17.9	7.4	44.3	90.5	12.1	**50.20**
Ruralno	35.1	21.3	18.6	14.3	43.1	90.9	18.2	**50.46**

S1 i S2 - procjena tima za izradu NHDR-a na temelju istraživanja za NHDR 2007. godine.
S3, S4, S5, S6, S7 prema istraživanju za NHDR 2007. godine označeni kao: P18, D3, P10, P11, P20.
* Brčko District

HSEI od 50.32% znači da je svaki drugi građanin BiH na određeni način socijalno isključen. Ne postoji značajnija razlika među entitetima ili među urbanom i ruralnom populacijom.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:14 PM Page 182

3. Krajnja i dugoročna isključenost

Vjerujemo da je u BiH moguće govoriti i o krajnjoj/ekstremnoj socijalnoj isključenosti. Ovaj se pojam odnosi na one osobe koje nemaju nikakvih prihoda, bez sredstava komunikacije u svojim domovima (telefon), bez zdravstvenog osiguranja i koji nisu završili osnovnoškolsko obrazovanje. Među onima koji imaju prihode, značajan je broj onih koji će, dugoročno gledano, postati socijalno isključeni jer imaju malo ili nikako penzionog osiguranja jer su radili u okvirima sive ekonomije. I oni se mogu smatrati siromašnima u kontekstu humanog razvoja jer nemaju mogućnosti za samounapređenje.

Tako je iz opće isključenosti moguće izvesti dvije skupine indikatora:

- Prva grupa indikatora pokazuje postotak stanovništva koje je, prema izračunu HSEI-1, u okvirima humanog razvoja socijalno isključeno u ekstremnoj mjeri;
- Druga grupa pokazatelja, prema izračunu HSEI-2 pokazuje postotak zaposlenih koji su u riziku od toga da na duge staze postanu socijalno isključeni (nedostatak izgleda).

a) Krajnja isključenost - HSEI-1

Tabela 39
Dimenzije i indikatori krajnje isključenosti (HSEI-1)

Dimenzija	Indikatori - varijable
1. Životni standard	Stanovništvo bez ikakvog novčanog prihoda Prebivalište - stan/kuća bez telefona
2. Zdravstveni status	Stanovništvo bez zdravstvenog osiguranja
3. Obrazovanje	Stanovništvo starije od 15 godina bez ikakvog osnovnoškolskog obrazovanja ili oni koji nisu završili osnovnu školu

Tabela 40
Izračun HSEI-1

	Indikatori, stanovništvo, u %,	Simbol u istraživanju NHDR	BiH	FBiH	RS	BD	Urbano	Ruralno
1	Bez prihoda, S1	D7	31.2	37.0	22.3	37.2	28.4	33.3
2	Stan/kuća bez telefona, S2	P20	15.6	11.4	22.2	8.4	12.1	18.2
3	Bez zdravstvenog osiguranja , S3	P18	18.3	17.0	21.0	3.6	17.9	18.6
4	Bez osnovnoškolskog obrazovanja, S4	D3	11.3	12.6	9.1	17.7	7.4	14.4
Indeks socijalne isključenosti (% stanovništva) HSEI-1=[1/4 ($S1^a$ + $S2^a$ + $S3^a$ + $S4^a$)]$^{1/a}$, gdje je a=3			**21.85**	**24.53**	**20.01**	**24.34**	**19.75**	**23.57**
Nivo u odnosu na prosjek u BiH				1.12	0.92	1.11	0.90	1.08
Odnos ruralnog i urbanog								1.19

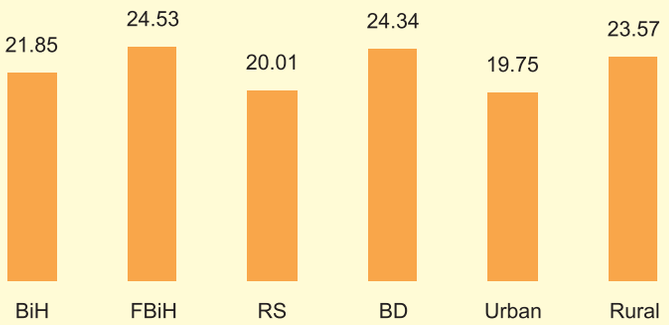
Izračunati indeks daje niži, ali ipak značajan postotak - 21.85 %. Zanimljivo je da znatno veće varijacije postoje među geografskim područjima i entitetima.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:14 PM Page 183

Grafikon 20
Indeks krajnje socijalne isključenosti HSEI-1

Izračunati indeks HSEI-1 pokazuje da nekih 22% stanovništva u BiH spada u kategoriju krajnje socijalne isključenosti u kontekstu humanog razvoja.

U FBiH je socijalno isključenih za 12% više od ukupnog prosjeka za BiH.

Značajna razlika u smislu krajnje socijalne isključenosti postoji i u odnosu urbanih i ruralnih područja. Ruralno je stanovništvo 19% više socijalno isključeno negoli ono u urbanim područjima.

b) Dugoročna isključenost - HSEI-2

Tabela 41
Dimenzije i indikatori dugoročne isključenosti (HSEI-2)

Dimenzija	Indikatori - varijable
1. Životni standard	Zaposleni na mjestima nižim od njihovih kvalifikacija Zaposleni koji nisu prijavljeni - siva ekonomija
2. Zdravstveni status	Zaposleni prijavljeni na minimalnoj plaći
3. Obrazovanje	Zaposleni bez mogućnosti dodatnog obrazovanja

NHDR-BiH4 3/9/07 4:14 PM Page 184

Tabela 42
Izračun HSEI-2

Indikatori, zaposleni, u %		Simbol u istraživanju za NHDR	BiH	FBiH	RS	BD	Urbano	Ruralno
1	Zaposleni ispod svojih kvalifikacija, Z1	P33	9.2	11.2	7.2	*	10.4	8.0
2	Bez dodatnog obrazovanja, Z2	P34	73.7	73.7	73.2	*	74.3	73.1
3	Nisu prijavljeni(siva ekonomija) Z3,	P35	15.1	15.5	14.9	*	16.1	14.2
4	Prijavljeni na minimalni iznos plaće Z4	P36	26.7	23.8	30.3	*	24.2	29.3
Indeks socijalne isključenosti (% zaposlenih) HSEI-2=[1/4 ($Z_1^a + Z_2^a + Z_3^a + Z_4^a$)]$^{1/a}$, gdje je a =3			**47.31**	**47.14**	**47.32**	*	**47.54**	**47.14**

* * pojava nije zabilježena

Preko 47% od ukupnog broja zaposlenih je u situaciju (skupina u riziku) koja se opisuje kao 'dugoročna socijalna isključenost'. U tom smislu nema značajnih razlika bilo među entitetima ili između ruralne i urbane populacije.

Trebali bismo se podsjetiti da je Bosna i Hercegovina, po indeksu obrazovanja na zadnjem mjestu među zemljama Srednje i Istočne Evrope. Od izravne su stoga važnosti podaci iz istraživanja za NHDR za 2006. o penetraciji kompjuterske tehnologije među stanovništvom.

Tabela 43
Stanovništvo bez kompjutera i Internet priključka

Indikator	BiH	FBiH	RS	BD	Urbano	Ruralno
1. Stanovništvo bez kompjutera %	69.9	68.9	70.4	89.1	64.2	74.3
2. Stanovništvo bez Internet priključka %	87.7	88.3	86.2	98.8	81.7	92.2

Ove brojke ukazuju na relativno nizak nivo penetracije elektronske tehnologije/Interneta u BiH. Razlog tome može biti cijeli niz faktora poput nedostatka novca, dok s druge strane, razlog ovakvog stanja može biti i nedovoljna tehnička/tehnološka svijest.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:14 PM Page 185

PRILOG 3: LAEKEN INDIKATORI ZA BOSNU I HERCEGOVINU

Laeken indikatori predstavljaju glavnu osnovu za praćenje i evaluaciju socijalne uključenosti unutar Europske unije. Predanost pitanjima socijalne uključenosti je još jednom potvrđena na sastanku Evropskog vijeća održanom 2000.godine u Nici. Čelnici država i vlada ponovo su potvrdili i implementirali svoje odluke, donesene u martu 2000.godine na sastanku u Lisabonu, da je borbu protiv siromaštva i socijalne isključenosti najbolje voditi uz pomoć tzv. 'otvorene metode koordinacije'. Ključni elementi ovakvog pristupa podrazumijevaju definiranje zajednički usaglašenih ciljeva za EU kao cjelinu, razvoj dobrih nacionalnih akcionih planova kroz koje bi se ti ciljevi ispunili, te periodično izvještavanje i praćenje postignutog napretka.

U tom je kontekstu je, u decembru 2001.godine, Evropsko vijeće u Laekenu odobrilo inicijalni set od 18. zajedničkih indikatora socijalne uključenosti koji će omogućiti usporedivo praćenje napretka koji su države članice postigle na postizanju ciljeva EU-a. Ove indikatore treba razmatrati kao konzistentnu cjelinu koja odražava izbalansirane zahtjeve i potrebe EU-a vezane za socijalna pitanja. Indikatori pokrivaju četiri važne dimenzije socijalne uključenosti - finansijsko siromaštvo, zaposlenost, zdravstvenu zaštitu i obrazovanje - koje ističu višedimenzionalnu prirodu fenomena socijalne uključenosti.

1. Izračunavanje indikatora

Ovo je prvi pokušaj da se izračunaju svi Laeken indikatori za BiH. Postojeći podaci koje su prikupile statističke institucije u BiH i rezultati brojnih istraživanja na specifične teme, kao što je istraživanje o socijalnoj uključenosti, provedeno za potrebe ovog Izvještaja o humanom razvoju [155], poslužili su kao statistička osnova.

Indikatori su dati redom:

Indikator 1a:	Stopa rizika od siromaštva [156], prema godinama i spolu;
Indikator 1b:	Stopa rizika od siromaštva prema najčešćem statusu u aktivnosti i spolu;
Indikator 1c:	Stopa rizika od siromaštva, prema tipu domaćinstva;
Indikator 1d:	Stopa rizika od siromaštva, prema statusu vlasnika stana;
Indikator 1e:	Stopa rizika od siromaštva, prema dohotku (ilustrativne vrijednosti);
Indikator 2:	Nejednakost raspodjele dohotka S80/S20 - odnos između ukupnog dohotka grupe od jedne petine sa najvišim dohotkom i grupe od jedne petine sa najnižim dohotkom/kvintilni udio;
Indikator 3:	Stopa rizika od siromaštva, prema spolu (60% medijan);
Indikator 4:	Relativni jaz rizika od siromaštva;

155 NHDR 2007., Istraživanje proveo *Prism Research*.

156 Napominjemo da se indikatori „stopa rizika od siromaštva" odnose na udio domaćinstava ili osoba koje su trenutno na ili ispod definisanog praga siromaštva (koji prema EU Leaken Indikatorima iznosi 60% srednje vrijednosti nacionalnog dohotka) tj. oni koji se trenutno zvanično smatraju siromašnim. Unatoč nazivu konvencije „Stopa rizika od siromaštva" (odabranom radi konzistentnosti sa Leaken indikatorima), ona se ne odnosi na domaćinstva/osobe koje bi u budućnosti mogla pasti ispod praga siromaštva, nego na one koji su bili na ili ispod praga siromaštva u vrijeme ovog istraživanja.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:14 PM Page 186

Indikator 5:	Regionalna kohezija (raspršenost regionalnih stopa zaposlenosti)
Indikator 6:	Stopa dugotrajne nezaposlenosti;
Indikator 7:	Osobe koje žive u domaćinstvima u kojima niko ne radi;
Indikator 8:	Osobe koje su rano napustile školovanje, ne pohađaju školu ili obuku;
Indikator 9:	Očekivani životni vijek pri rođenju;
Indikator 10:	Zdravstveno stanje prema nivou dohotka kako ga definira sama osoba;
Indikator 11:	Raspršenost oko praga rizika od siromaštva;
Indikator 12:	Stopa rizika od siromaštva u određenom vremenskom trenutku iz prethodne godine;
Indikator 13:	Stopa rizika od siromaštva prije socijalnih transfera, prema spolu;
Indikator 14:	Nejednakost raspodjele dohotka - Ginijev koeficijent;
Indikator 15:	Stopa trajnog rizika od siromaštva: prema spolu (50% medijan);
Indikator 16:	Stopa dugotrajne nezaposlenosti;
Indikator 17:	Stopa izuzetno dugotrajne nezaposlenosti;
Indikator 18:	Osobe sa niskim nivoom obrazovanja.

Na osnovu Ankete o potrošnji domaćinstava, provedene 2004. (HBS) i ankete pod nazivom 'Živjeti u BiH' (LiBiH) - četiri vala istraživanja provedena su tokom perioda 2001-2004 , izračunati su indikatori za BiH.

- **Indikator 1:** Stopa rizika od siromaštva, jeste udio stanovništva sa izjednačenim ukupnim neto primanjima ispod 60% nacionalne srednje vrijednosti dohotka. Ovaj indikator, koji se temelji na informacijama o raspodjeli dohotka domaćinstava unutar države, predstavlja relativnu mjeru siromaštva.

Za BiH, ovaj indikator iznosi 1,700 KM po ekvivalentu odrasle osobe na godišnjem nivou, odnosno oko 142 KM na mjesečnom nivou. Drugim riječima, odrasla osoba koja živi u jednočlanom domaćinstvu smatra se siromašnom ukoliko je njegov/njen mjesečni dohodak niži od 142 KM. Prema ovakvom pristupu, dijete ispod 14 godina starosti izloženo je riziku od siromaštva ukoliko njegovi članovi domaćinstva, koji imaju prihode, mjesečno na to dijete potroše manje od 43 KM od svog prijavljenog dohotka. S obzirom na ovakve monetarne vrijednosti, treba uzeti u obzir je da prijavljeni dohodak možda i 30% niži od stvarnog, pošto ispitanici iz različitih razloga nisu željeli objelodaniti svoje stvarne prihode.

Na osnovu podataka koji su prikupljeni kroz Anketu o potrošnji domaćinstava, provedenog 2004, 23.7% stanovništva je, prema Laeken indikatorima, u riziku od siromaštva, tj. svaki četvrti građanin BiH je zapravo siromašan.

- **Indikator 1a:** Stopa rizika od siromaštva, prema godinama i spolu

Prema starosnoj strukturi, kategoriju stanovništva kojoj prijeti najveći rizik od siromaštva čine osobe sa 65 godina starosti i više - 31.4%. S najnižim rizikom od siromaštva suočeni su stanovnici između 25 i 49 godina starosti. S obzirom na spol i starosnu strukturu, najveći dio stanovništva koje živi na ili ispod praga siromaštva, čine žene sa 65 godina starosti i više, - 32.7%, dok ih slijede muškarci iste starosti sa 29.6% rizika. Sa najnižim rizikom od siromaštva suočene su žene starosti između 25 i 49 godina.

---

[157] Indikatori 1, 2, 4, 7, 11, 13 i 14 izračunati su na osnovu Ankete o potrošnji domaćinstva (HBS), indikatori 3, 5, 6, 8, 10, 12, 15, 16, 17 i 18 izračunati su na osnovu ankete Živjeti u BiH (LiBiH), dok je indikator 9 WDI indikator. Također su korištena istraživanja za potrebe ovog NHDR-a

NHDR-BiH4 3/9/07 4:14 PM Page 187

- **Indikator 1b:** Stopa rizika od siromaštva prema najčešćem statusu u aktivnosti i spolu

Ovo je otprilike relativna, a ne apsolutna stopa siromaštva. EU i UN/WB pristupi ovdje su nešto drugačiji.

Ovaj indikator pokazuje da nezaposlenima prijeti najveći rizik od siromaštva jer 37.2% ljudi iz ove kategorije živi na ili ispod praga siromaštva,, ali sa značajnom razlikom između nezaposlenih muškaraca (43.6%) i nezaposlenih žena, (26.0%). Poslije nezaposlenih dolaze ekonomski neaktivne osobe,sa stopom od 28%. Sa najnižim rizikom od siromaštva suočeni su zaposleni (9%). S obzirom na starosnu i spolnu strukturu, s najnižim rizikom su suočene zaposlene žene, sa samo 7% zaposlenih žena koje žive na ili ispod praga siromaštva, i zaposleni muškarci (10.2%). Interesantno je napomenuti da su treća kategorija onih koji su suočeni sa najnižim rizikom od siromaštva zapravo umirovljene žene , samo 9%, dok je u slučaju muškaraca ovaj rizik znatno veći - 26.5%, u poređenju sa ukupnih 23.7%.

Ako se indikatori 1a i 1b stave u kontekst, može se zaključiti da u slučaju najstarijih žena, mirovine koje one primaju uzrokuju opadanje rizika od siromaštva, dok se isto ne može tvrditi i za muškarce.

- **Indikator 1c:** Stopa rizika od siromaštva, prema tipu domaćinstva

Ovaj indikator pokazuje da su s najvećim rizikom od siromaštva suočena dvočlana domaćinstva, u kojima je barem jedan član stariji od 65 godina i koja nemaju potporu od strane djece. U ovoj kategoriji 36.1% domaćinstava je ugroženo. I samačka domaćinstva sa članom koji je starosti 65 godina i više (28.8%) i samačka ženska domaćinstva (28.6%) su također suočena s većim rizikom od siromaštva. Domaćinstva s djecom, sa jednim ili oba roditelja, suočena su sa ispod-prosječnim rizikom od pada ispod praga siromaštva. Najniži rizik od siromaštva zabilježen je za jednočlana domaćinstva s muškim članom domaćinstva od kojih se 17.3% smatra siromašnim.

- **Indikator 1d:** Stopa rizika od siromaštva, prema statusu u stanovanju i vlasništvu stana;

Ovaj indikator pokazuje da podstanarima prijeti veći rizik od siromaštva (26.9%) u poređenju sa vlasnicima stambenih jedinica (23.2%).

- **Indikator 1e:** Stopa rizika od siromaštva, prema dohotku (ilustrativne vrijednosti)

Ovaj prag iznosi 1,700 KM godišnje (60% izjednačene srednje vrijednosti (medijana) dohotka) ili ekvivalent od 142 KM mjesečno. U slučaju četveročlanog domaćinstva sa dvoje djece, ovaj je iznos 3,570 KM godišnje ili 298 KM mjesečno. Kako je već rečeno, prema ovakvom proračunu, dijete mlađe od 14 godina suočeno je s rizikom pada ispod praga siromaštva, ukoliko članovi domaćinstva koji ostvaruju prihode, potroše manje od 43 KM mjesečno na dijete.

- **Indikator 2:** Nejednakost raspodjele dohotka S80/S20 - odnos između ukupnog dohotka jedne petine stanovništva sa najvišim dohotkom i jedne petine stanovništva sa najnižim dohotkom/kvintilni udio;

U BiH je ovaj odnos 8.51, što znači da 20% stanovništva koje ima najveće prihode, ima prihode koji su 8.51 puta veći od 20% stanovništva koje ima najniže prihode. Drugim riječima, na svaku 1 KM koju zaradi osoba koja pripada jednoj petini stanovništva sa najnižim prihodima, osoba koja pripada jednoj petini grupe sa najvišim prihodom će zaraditi skoro 9 KM.

- **Indikator 3:** Stopa trajnog rizika od siromaštva, prema spolu (60% medijan)

Od onih koji su smatrani siromašnim u 2004., 72% (70% muškaraca i 73% žena) su ostali u tom statusu tokom prethodne tri godine.. Drugim riječima, samo jedna od četiri osobe će se izdići iznad praga siromaštva u naredne tri godine, pod uvjetom da se društveno-ekonomski odnosi koji su vladali 2004. ne promijene. Ako se ovaj rezultat izračuna na godišnjem nivou, to znači da će samo jedan od 10 osoba u sljedećoj godini biti iznad praga siromaštva.

---

158 Definicija koju su ispitanici dali o statusu zaposlenosti.

159 Izvor: HBS 2004.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:14 PM Page 188

- **Indikator 4:** Relativni jaz stope rizika od siromaštva

Ovaj indikator za BiH iznosi 29.4%. Kad se taj indikator pomnoži sa pragom siromaštva, rezultat je prosječni dohodak potreban da se odrasla siromašna osoba izdigne iz stanja siromaštva. U BiH je taj iznos 500 KM godišnje ili 41.65 KM mjesečno.

- **Indikator 5:** Regionalna kohezija (raspršenost regionalnih stopa zaposlenosti)

Ovaj je indikator raspoloživ samo u približnom obliku opće stope zaposlenosti. Za BiH, stopa zaposlenosti u 2004. bila je 42.7% (prema LiBiH anketi), sa značajnom razlikom uočenom između muškaraca (54.2%) i žena (31.2%). To znači da na svaku zaposlenu ženu postoje dva zaposlena muškarca, što jasno pokazuje da je tržište rada u BiH orijentirano ka muškarcima.

- **Indikator 6:** Stopa dugotrajne nezaposlenosti

Ovaj indikator iznosi 17.2%, što znači da skoro svaka peta, radno sposobna osoba, koja je na raspolaganju tržištu rada u BiH, nezaposlena je duže od godinu dana, uključujući 18.8% žena i 16.3% muškaraca dugotrajno nezaposlenih u 2004.

- **Indikator 7:** Osobe koje žive u domaćinstvima u kojima niko ne radi

Ovaj indikator je za BiH 20.9%, što znači da svaka peta osoba u BiH živi u domaćinstvu u kojem niko nije zaposlen. [160]

- **Indikator 8:** Osobe koje su rano napustile školovanje koje ne pohađaju školu ili obuku

Ovdje se radi o pojedincima starosti između 18 i 24 godine koji su uglavnom završili osnovnu školi. U BiH je ovaj indikator 65%, što znači da većina mladih koji su ili nisu završili osnovnu školu, isključeno iz bilo kakvih daljnjih procesa obrazovanja. Razlika između mladića (71.1%) i djevojaka (59.1%) je značajna. Ovaj indikator pokazuje da se u BiH, mladi koji su u određenoj fazi napustili školovanje, najvjerovatnije neće ponovo nastaviti obrazovanje ili pohađati dodatne obuke.

- **Indikator 9:** Očekivani životni vijek pri rođenju

U BiH je 2003. godine očekivani životni vijek za žene 77 godina starosti, a za muškarce 71 godina starosti.

- **Indikator 10:** Zdravstveno stanje prema nivou dohotka kako ga definira sama osoba

Ukupno 20% ili čak 40% populacije sa najnižim dohotkom, definiralo je svoje zdravstveno stanje kao loše ili vrlo loše u 10 % slučajeva, što je četiri puta više nego kod stanovništva sa najvišim dohotkom (20%) koji su svoje zdravstveno stanje definirali lošim ili jako lošim, a to je u 2.5% slučajeva.

- **Indikator 11:** Raspršenost oko praga rizika od siromaštva;

Ovaj set indikatora daje prikaz različitih djelova populacije sa nižim primanjima na osnovu njihovog udjela u nacionalnoj srednjoj vrijednosti dohotka. Grafikon 21. pokazuje da je 23.7% stanovništva na ili ispod praga siromaštva (definiran kao 60% nacionalne srednje vrijednosti prihoda od 237KM/mjesešno- što okvirno iznosi 142KM/mjesečno) te se stoga smatraju siromašnima. Nadalje, grafikon pokazuje da je 6,2% stanovništva u riziku od siromaštva sa prihodom domaćinstva koji je malo iznad praga siromaštva.

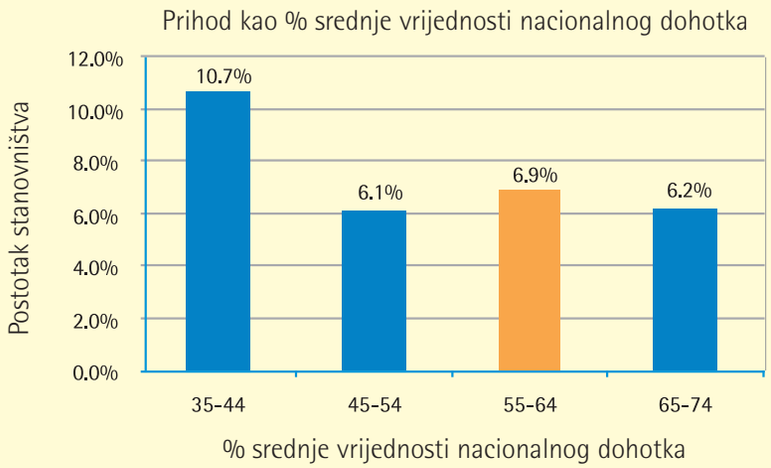
Važan pokazatelj ove analize je da će smanjenje prihoda za samo 24 KM/mjesečno (umanjenje od 14%), osobe koji su u riziku od pada ispod praga siromaštva (tj. one koji zarađuju 65-74% srednje vrijednosti nacionalnog

[160] Za ovaj indikator korištena je procjena statusa zaposlenosti prema ispitanicima.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:14 PM Page 189

dohotka) pomjeriti iz statusa „ u riziku" u status siromašnih.. S druge strane, domaćinstvima koja se nalaze na pragu siromaštva (tj. onima sa prihodom od 55-64% srednje vrijednosti nacionalnog dohotka), za izlazak iz statusa siromašnih potrebno je povećanje prihoda za 24 KM/mjesečno (17%). rizik od padanja ispod praga siromaštva. Povećanje ili smanjenje dohotka od oko 24 KM mjesečno po

Grafikon 21.
Raspršenost stanovništva u riziku od siromaštva

- **Indikator 12:** Stopa rizika od siromaštva u određenom vremenskom trenutku iz prethodne godine;

Odnos između broja osoba na ili ispod praga siromaštva iz 2004. godine i istog broja zasnovanog na podatku iz 2001., korigiranog stopom inflacije za period 2001.-2004., je 75%. Ovaj indikator pokazuje povećanje ukupnih prihoda građana BiH u periodu 2001. - 2004. Uočljivo je da su u proporcionalnom odnosu, prihodi rasli brže od stope inflacije., koja je u istom tom periodu bila vrlo niska. Drugim riječima, ovaj indikator pokazuje da je zabilježen stvarni porast prihoda. Međutim, moramo upozoriti da obzirom na različite metode korištene za prikupljanje informacija o prihodima u 2001. i 2004. u istraživanju LiBiH, ovaj indikator treba uzeti s rezervom.[161]

- **Indikator 13:** Stopa rizika od siromaštva prije socijalnih transfera, prema spolu

Svrha ovog indikatore je da odredi efekat kojeg socijalni transferi proizvode na rizik od siromaštva. Drugim riječima, šta će se dogoditi ako slijedećeg mjeseca niko ne primi socijalnu pomoć narednog mjeseca? Ako ne uključimo mirovine/penzije u socijalni transfer, utjecaj je malen i broj ljudi koji se nalaze ispod praga siromaštva porast će za oko 2%. Ali, ako u kategoriju socijalne pomoći/transfera uključimo penzije, broj osoba koje su ispod praga siromaštva povećao bi se za nekih 50%. Ovo jasno ukazuje na značaj penzionog sistema.

- **Indikator 14:** Nejednakost raspodjele dohotka - Ginijev koeficijent

Ginijev koeficijent za BiH je 40.1%. jednostavnim jezikom govoreći, ako nasumično odaberemo dvije osobe u BiH, razlika između njihovih dohodaka iznosit će 95 KM.

[161] Za više detalja, vidjeti 'Živjeti u BiH'- val 4, statistički sistem u BiH.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:14 PM Page 190

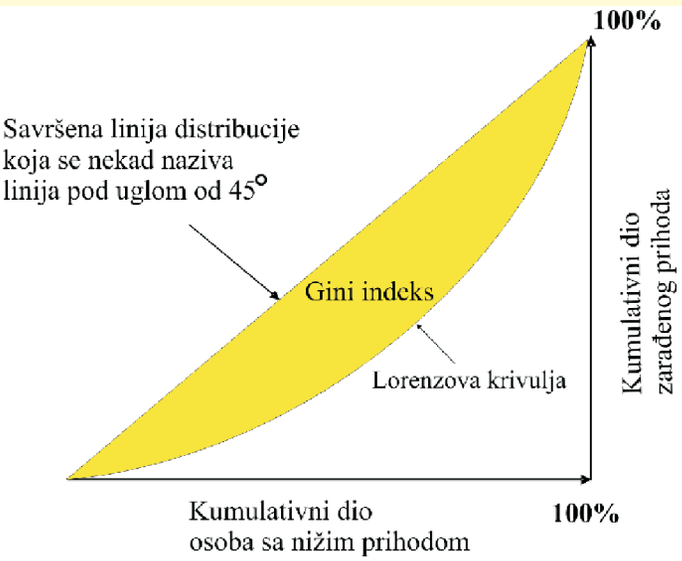
OKVIR 15. DEFINICIJA I INDIKATORI NEJEDNAKOSTI

Definicija nejednakosti: Termin nejednakost predstavlja relativni nivo raspodjele socijalnih dobara, izražava relativni nivo prosperiteta, tj. definira koliko određena kategorija populacije posjeduje u poređenju sa ostatkom populacije. Indikatori nejednakosti pokazuju nivo neproporcionalne distribucije dohotka, potrošnje ili neki drugi elemenat u državi, regionu, populacijskoj grupi ili neki drugi nivo desegregacije.

Osnovni indikatori nejednakosti: Najčešće korišteni indeks mjerenja nejednakosti je Ginijev koeficijent nejednakosti. On predstavlja prosječnu udaljenost od idealne distribucije (tj. udaljenost od linije idealne distribucije) i kreće se od 0 (što je zapravo idealna jednakost) i 1 (što predstavlja potpunu nejednakost). Treba imati na umu da jedna osoba može posjedovati cijeli dohodak ili potrošnju, dok drugi nemaju ništa. Ginijev indeks je Ginijev koeficijent izražen u postotcima.

Indeks je zasnovan na Lorenzovoj krivulji (pogledati grafikon 25), koja predstavlja grafički prikaz distribucije dohotka. Na vertikalnoj osi nalazi se kumulativna distribucija dohotka, a na horizontalnoj osi distribucija stanovništva. Ginijev koeficijent je kvocijent između seta A i setova A i B. Vrijednosti Ginijevog indeksa su očekivana razlika dohodaka dviju osoba ili domaćinstava, nasumično odabranih iz cjelokupne populacije. Npr., Ginijev indeks sa vrijednosti 0.6 ukazuje na slijedeće: ako je prosječni dohodak po glavi stanovnika u nekoj populaciji 1,000 US$, očekivane razlike u dohotku po glavi stanovnika, između dva nasumično odabrana domaćinstva, iznosit će 600 US$.

Grafikon 22:
Lorenzova krivulja

NHDR-BiH4 3/9/07 4:14 PM Page 191

- **Indikator 15:** Stopa trajnog rizika od siromaštva: prema spolu (50% medijan)

Od onih koji su smatrani siromašnim u 2004., 70% (70% muškaraca i 71% žena) osoba je zadržalo taj status tokom prethodne tri godine, primajući 50% srednje vrijednosti (medijana) izjednačenog prihoda, umjesto uobičajenih 60%. Ovo pokazuje koliko je u pogledu siromaštva situacija u BiH ozbiljna, jer će se u naredne tri godine samo jedna od četiri odrasle osobe pomjeriti iznad praga siromaštva, tj. samo jedna od deset osoba u narednoj godini. To ukazuje i na sporu dinamiku prevazilaženja visokog rizika od pada ispod praga siromaštva.

- **Indikator 16:** Stopa dugotrajne nezaposlenosti (u ukupnoj populaciji nezaposlenih)

Većina nezaposlenih (68.3%) su nezaposleni već dugo vremena. I dok postoji razlika između muškaraca (64.7%) i žena (74.3%), stopa i dalje ostaje velika u oba slučaja .[162]

- **Indikator 17:** Stopa izuzetno dugotrajne nezaposlenosti (preko 24 mjeseca)

Ova stopa u BiH iznosi 14.5%, s razlikom između muškaraca (13.9%) i žena (15.7%).

Ako usporedimo ovaj indikator sa indikatorom 16 (stopa dugotrajne nezaposlenosti), primijetit ćemo da je razlika između ova dva indikatora minimalna. To znači da je tempo zapošljavanja u BiH jako spor i da oni koji su bez zaposlenja duže od 12 mjeseci imaju veoma malu šansu pronaći zaposlenje u godini koja slijedi.

- **Indikator 18:** Osobe sa niskim nivoom obrazovanja (starosti između 25 i 64 godina)

Skoro svaki drugi građanin BiH ili 41.7% stanovništva u usporedbi sa standardima EU ima nizak standard obrazovanja. U ovu kategoriju spada svaki treći muškarac (30.2%) i svaka druga žena (53.1%) spada u ovu kategoriju.

S izuzetkom laganog povećanja prihoda u periodu između 2001. i 2004, Laeken indikatori pokazuju dugotrajno siromaštvo, dugotrajnu nezaposlenost, odnos između siromaštva i nezaposlenosti, te siromaštva i penzijskog osiguranja. Pored toga, oni ukazuju da je nivo obrazovanja radno sposobnog stanovništva, prema standardima EU-a prilično nizak i da sistem obrazovanja ne pruža drugu priliku mladima koji su ranije napustili školovanje, tj. da je obrazovni sistem u odnosu na ovu grupu mladih ljudi češće ekskluzivan nego inkluzivan. Nadalje, Laeken indikatori odražavaju i sistem zdravstvene zaštite koji pruža manje ugroženim skupinama sa nižim prihodima, nego onima sa višim primanjima, te da muškarci imaju skoro dvostruko više šansi, nego što to imaju žene, da pristupe tržištu rada.

[162] Prema Anketi o radnoj snazi, postotak dugotrajne nezaposlenosti je nešto viši, 75.1%. Vidjeti *Anketu o radnoj snazi e 2006.: preliminarni podaci,* BHAS, Informacija broj 1, Sarajevo, 27. juli 2006.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:14 PM Page 192

Tabela 44
Tabelarni pregled Leaken indikatora

Leaken indikatori za BiH: izvor: HBS 2004

Kod	Opis	Subpopulacija	Vrijednost	Napomena	Izvor
Indikator 1a	Stopa rizika od siromaštva prema godinama i spolu				
		BiH	23.7%		HBS
		0-15	23.8%		HBS
		16-24	22.5%		HBS
		25-49	21.1%		HBS
		50-64	23.5%		HBS
		65+	31.4%		HBS
		Žene	23.7%		HBS
		Muškarci	23.7%		HBS
		Žene 0-15	24.0%		HBS
		Žene 16-24	21.4%		HBS
		Žene 25-49	19.9%		HBS
		Žene 50-64	24.8%		HBS
		Žene 65+	32.7%		HBS
		Muškarci 0-15	23.7%		HBS
		Muškarci 16-24	23.6%		HBS
		Muškarci 25-49	22.3%		HBS
		Muškarci 50-64	22.2%		HBS
		Muškarci 65+	29.6%		HBS

NHDR-BiH4 3/9/07 4:14 PM Page 193

Kod	Opis	Subpopulacija	Vrijednost	Napomena	Izvor
Indikator 1b	Stopa rizika od siromaštva prema najčešćem statusu u aktivnosti i spolu			HBS i ECHS sadrže različita pitanja o statusu aktivnosti te je korištena približna definicija statusa aktivnosti.	HBS
		Zaposleni	9.0%		HBS
		Samozaposleni	25.8%		HBS
		Nezaposleni	37.2%		HBS
		Penzioneri	24.0%		HBS
		Ostali ekonomski neaktivni	28.0%		HBS
		Žene	23.7%		HBS
		Muškarci	23.7%		HBS
		Zaposlene žene	7.0%		HBS
		Samozaposlene žene	21.1%		HBS
		Nezaposlene žene	26.0%		HBS
		Žene u penziji	20.9%		HBS
		Ostale ekonomski neaktivne žene	28.2%		HBS
		Zaposleni muškarci	10.2%		HBS
		Samozaposleni muškarci	27.1%		HBS
		Nezaposleni muškarci	43.6%		HBS
		Muškarci u penziji	26.5%		HBS
		Ostali ekonomski neaktivni muškarci	27.6%		HBS

NHDR-BiH4 3/9/07 4:14 PM Page 194

Kod	Opis	Subpopulacija	Vrijednost	Napomena	Izvor
Indikator 1c	Stopa rizika od siromaštva po tipu domaćinstva				HBS
		Samačko domaćinstvo, mlađi od 30 godina	(7.1%)	malo podataka	HBS
		Samačko domaćinstvo, od 30 do 64 godine	19.2%		HBS
		Samačko domaćinstvo, stariji od 65 godina	28.8%		HBS
		Samačko žensko domaćinstvo	28.6%		HBS
		Samačko muško domaćinstvo	17.3%		HBS
		Samačko domaćinstvo, ukupno	24.7%		HBS
		2 odrasle osobe, bez uzdržavane djece, obje odrasle osobe mlađe od 65 godina	21.7%		HBS
		2 odrasle osobe, bez uzdržavane djece, najmanje jedna odrasla osoba sa 65 godina ili više	36.1%		HBS
		Ostala domaćinstva bez uzdržavane djece	21.5%		HBS
		Jednoroditeljsko domaćinstvo, jedno ili više izdržavane djece	22.6%		HBS
		2 odrasle osobe, jedno uzdržavano dijete	18.1%		HBS
		2 odrasle osobe, dvoje uzdržavane djece	19.4%		HBS
		2 odrasle osobe, troje ili više uzdržavane djece	23.1%		HBS
		Ostala domaćinstva s uzdržavanom djecom	25.8%		HBS
Indikator 1d	Stopa rizika od siromaštva prema statusu vlasnika stana				HBS
		Vlasnik ili podstanar bez najamnine	23.2%		HBS
		Podstanar	26.9%		HBS
Indikator 1e	Prag rizika od siromaštva (ilustrativne vrijednosti)				HBS
		Jednočlano domaćinstvo	1700 KM	1KM = 0.51129 €	HBS
		Domaćinstvo s dvije odrasle osobe i dvoje djece	3570 KM		HBS
					HBS

NHDR-BiH4 3/9/07 4:14 PM Page 195

Kod	Opis	Subpopulacija	Vrijednost	Napomena	Izvor
Indikator 2	Nejednakost distribucije dohotka S80/S20 kvintilni omjer	BiH	8.51		HBS
Indikator 3	Stopa rizika od siromaštva prema spolu (60% medijan)	BiH	72%	(od onih u riziku od siromaštva u 2004.)	
		Muškarci	70%	(od muškaraca u riziku od siromaštva u 2004.)	LiBiH
		Žene	73%	(od žena u riziku od siromaštva u 2004.)	LiBiH
Indikator 4	Relativni jaz rizika od siromaštva	BiH	29.4%		HBS
Indikator 5	Regionalna kohezija (raspršenost regionalnih stopa zaposlenosti)	BiH	42.7%	Nacionalni nivo (približ.)	LiBiH
		Muškarci	54.2%		HBS
		Žene	31.2%		HBS
Indikator 6	Stopa dugotrajne nezaposlenosti	BiH	17.2%		LiBiH
		Muškarci	16.3%		LiBiH
		Žene	18.8%		LiBiH
Indikator 7	Osobe koje žive u domaćinstvima u kojima niko ne radi		20.9%		HBS
Indikator 8	Osobe koje su rano napustile školovanje, ne pohađaju školu ili obuku	BiH	65.1%		LiBiH
		Muškarci	71.1%		LiBiH
		Žene	59.1%		LiBiH
Indikator 9	Očekivani životni vijek pri rođenju				
		Muškarci	71		WDI
		Žene	77		WDI
Indikator 10	Zdravstveno stanje prema nivou dohotka kako ga definira sama osoba	BiH			
		Najniži	9.2%		LiBiH
		2.	9.7%		LiBiH
		3.	5.0%		LiBiH
		4.	5.6%		LiBiH
		Najviši	2.6%		LiBiH

NHDR-BiH4 3/9/07 4:14 PM Page 196

Kod	Opis	Subpopulacija	Vrijednost	Napomena	Izvor
Indikator 11	Raspršenost oko praga rizika od siromaštva				
		BiH	10.7%	40% od medijana za državu	HBS
		BiH	16.8%	50% od medijana za državu	HBS
		BiH	29.9%	70% od medijana za državu	HBS
Indikator 12	Stopa rizika od siromaštva u određenom vremenskom trenutku	BiH	75%	(od onih u riziku od siromaštva u 2004. - godišnja inflacija približ. 2,5% godišnje)	
Indikator 13	Stopa rizika od siromaštva prije socijalnih transfera				HBS
		BiH	25.5%	uključujući penzije	HBS
		BiH	38.5%	uključujući penzije	HBS
Indikator 14	Nejednakost distribucije dohotka Ginijev koeficijent				
		BiH	40.1%		HBS
Indikator 15	Stopa trajnog rizika od siromaštva: prema spolu (50% medijan)	BiH	70%	od onih u riziku od siromaštva u 2004. (50% medijan)	
		Muškarci	70%	od muškaraca u riziku od siromaštva u 2004. (50% medijan)	LiBiH
		Žene	71%	od žena u riziku od siromaštva u 2004. (50% medijan)	LiBiH
Indikator 16	Udio dugoročne nezaposlenosti	BiH	68.3%		LiBiH
		Muškarci	64.7%		LiBiH
		Žene	74.3%		LiBiH
Indikator 17	Stopa izuzetno duge nezaposlenosti	BiH	14.5%		LiBiH
		Muškarci	13.9%		LiBiH
		Žene	15.7%		LiBiH
Indikator 18	Osobe s niskim nivoom obrazovanja	BiH	41.7%		LiBiH
		Muškarci	30.2%		LiBiH
		Žene	53.1%		LiBiH

NHDR-BiH4 3/9/07 4:14 PM Page 197

PRILOG 4: ANKETA O SOCIJALNOJ ISKLJUČENOSTI

Prism Research je u junu 2006. godine, za potrebe podrške pripremama za izradu NHDR-a za 2006. proveo anketu o socijalnoj isključenosti. Uzorak za anketu je činilo 1,521 građana BiH starijih od petnaest godina.

Osnovni ciljevi ovog istraživanja bili su:

- izmjeriti socijalnu isključenost različitih kategorija stanovništva u BiH;
- izmjeriti percepciju socijalne isključenosti među stanovništvom;
- izračunati Leaken indikatore (indikatore siromaštva).

Instrumenti koji su korišteni za potrebe i prema zahtjevima ovog projekta izradio je Prism Research u bliskoj saradnji s Nezavisnim biroom za humanitarna pitanja (IBHI). Ovaj Prilog daje opis metodologije, rezultata kontrole i iskustava s terena, te pregled glavnih nalaza samog istraživanja.

1. Metodologija

Detalje dajemo u tabeli i tekstu koji slijedi.

Tabela 45
Organizacija ankete

METODOLOGIJA	
Datum ankete	juni 2006.
Ispitanici	građani BiH stariji od 15 godina
Uzorak	Slučajni stratificirani. Domaćinstva u FBiH i RS, i Distriktu Brčko
Veličina uzorka	1,521 intervjua s građanima Bosne i Hercegovine Uzorak je reprezentativan na nivou države, entitetskim nivoima i teritorijima u kojima većinu čine pripadnici jednog naroda za građane starije od 15 godina
Maksimalna greška uzorka	Za uzorak za BiH od N=1521 ispitanika iznosi ± 2.5%.
Metoda intervjuiranja	Licem u lice, osobno, intervjui licem u lice (u ispitanikovom domaćinstvu).
Metoda odabira domaćinstava	'Random Walk' tehnika
Metoda odabira respondenata	'Last Birthday' tehnika
Upitnik	Izradio ga je Prism Research u bliskoj saradnji s IBHI. Sveukupno 51 pitanje + 9 demografskih pitanja.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:14 PM Page 198

a) Struktura i dizajn upitnika

Prism Research je u bliskoj saradnji s IBHI izradio upitnik o socijalnoj isključenosti. Upitnik je formatirao i na engleski preveo Prism Research, a odobrili su ga IBHI i UNDP.

Prije izrade upitnika, Prism Research je u maju 2006. godine izvršio analizu dostupnih izvora informacija o socijalnoj isključenosti i to koristeći postojeće studije, ankete, upitnike i drugu sekundarnu literaturu kao i postojeće izvještaje i materijale koji su obrađivali istu temu.

U procesu analiziranja dostupnih materijala, Prism Research se posebice fokusirao na postojeće upitnike koji mjere socijalnu isključenost/uključenost i određene indikatore za mjerenje inkluzije. S obzirom da je jedan od zadataka istraživanja bio izmjeriti Leaken indikatore za BiH, upravo su u tu svrhu u upitnik uvedena određena pitanja.

Analizom dostupnih upitnika iz domena socijalne isključenosti, izdvojena su i odabrana ona pitanja i segmenti ovih upitnika koja su zajednička za većinu. Za izradu upitnika za BiH je načelno iskorišteno cijelo treće poglavlje The European Social Study - Evropske socijalne studije (ESS) . To poglavlje mjeri socijalnu isključenost u okviru osnovnog modula ESS-a.[163]

Pored korištenja određenih pitanja i segmenata, utvrđene su i osnovne dimenzije i indikatori socijalne isključenosti na temelju kojih su zatim utvrđena sva pitanja u upitniku.

Tabela 46
Dimenzije i indikatori socijalne isključenosti

	Dimenzije	Indikatori
Distribucijski/materijalni	Tržište rada	dugotrajna nezaposlenost
	Životni uvjeti	neadekvatan životni standard
	Dohodak	ispod praga siromaštva
	Obrazovanje	bez ikakvih kvalifikacija
	Uvjeti stanovanja	manje od jedne sobe po osobi/bez kupatila ili toaleta
	Područje prebivališta	loši uvjeti življenja u četvrti i osjećaj nesigurnosti
	Zdravlje	loše zdravstveno stanje
Odnosni/participativni	Društvene veze	mali broj bliskih prijatelja i ograničene prilike za kontakt s drugim ljudima
	Političko sudjelovanje	pesimizam u smislu mogućnosti utjecanja na politiku i nedostatak interesa za politiku
	Očaj	osjećaj usamljenosti i osjećaj da je život prekompliciran
	Porodične veze	usamljenički život/raspadanje porodice
Dugoročna perspektiva/izgledi	Unapređivanje uvjeta življenja kroz određeni period	trajno loši životni uvjeti tijekom nekoliko proteklih godina
Subjektivna perspektiva	Subjektivna percepcija isključenosti	nemogućnost sudjelovanja u društvenom životu/osjećaj socijalne isključenosti

163 *The European Social Study - Source Questionnaire (Round 1, 2002), Questions C1-C28 - Evropska socijalna studija - Izvorni upitnik (1. krug, 2002.), pitanja C1-C28* http://naticent02.uuhost.uk.uu.net/questionnaire/main_questionnaire_round_2.htm

NHDR-BiH4 3/9/07 4:14 PM Page 199

Upitnik se, u skladu s utvrđenim dimenzijama i indikatorima, sastojao od pet tematskih dijelova - pet mogućih područja socijalne isključenosti:

1. Socijalno povjerenje i blagostanje, odnosno subjektivna percepcija isključenosti;
2. Društvene mreže i sudjelovanje u društvenim aktivnostima;
3. Uvjeti življenja - zdravlje, stambeni uvjeti i osjećaj sigurnosti;
4. Obrazovanje, zaposlenje i dohodak/prihodi;
5. Demografija.

Članovi IBHI, zajedno s Prism Research su na temelju prvog nacrta upitnika izradili njegovu konačnu verziju. Konačna je verzija upitnika sadržavala ukupno 51 pitanje koja pokrivaju navedena područja, kao i devet demografskih pitanja.

b) Metodologija i procedura odabira uzoraka

Korištena je metoda slučajnog stratificiranog uzorka. Entiteti FBiH i RS predstavljali su prvi stratum. Kantoni i regije su bili drugi, dok su treći stratum sačinjavale općine odgovarajućih regija i kantona odabranih metodom slučajnog uzorka.

U nastavku je opisana metoda odabira uzorka:

1. korak: Teritorij BiH je podijeljena na dva entiteta i Distrikt Brčko.

2. korak: Teritorij FBiH je podijeljen u dva veća područja na kojima većinu čini jedan narod (Bošnjaci i Hrvati). Republika Srpska predstavljala je teritoriju sa etničkom većinom Srba.

3. korak: Sva tri područja sa jednom etničkom većinom su potom podijeljena na ukupno 17 geografskih regija, proporcionalno stanovništvu u svakoj regiji u odnosu na ukupno stanovništvo svakog od tri područja sa etničkom većinom.

4. korak: Nasumice su za uzorak izabrane najmanje dvije i najviše tri općine po svakoj regiji - jedna za svaku vrstu regije (regionalni centri, općine srednje veličine i male općine). Uzorak je sačinjavala ukupno 51 općina.

5. korak: U svakoj su općini slučajno odabrani gradovi i sela. Uzorak je obuhvatio skoro 300 različitih naselja u 51 općini i 17 geografskih regija. Omjer između sela i gradova u uzorku bio je 60% - 40%. Po svakoj je pojedinačnoj stavki iz uzorka provedeno najviše pet intervjua.

6. korak: Domaćinstva su odabrana 'random walk' metodom - metodom nasumičnog nailaska.

7. korak: Članovi domaćinstva (ispitanici) odabrani su 'last birthday' tehnikom - tehnikom odabira na temelju 'zadnjeg rođendana'.

Tabela 48 sadrži listu općina i broj provedenih intervjua za svaku općinu. Tabela 49 sadrži demografske karakteristike uzorka.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:14 PM Page 200

c) Obuka anketara i odziv ispitanika

Tim koji je na terenu provodio istraživanje sastojao se od 16 regionalnih koordinatora, 45 anketara, 2 kontrolora koji provjeru vršili na terenu i jednog kontrolora koji je vršio telefonsku provjeru. Odabir je napravljen na osnovu znanja i vještina, prethodnog iskustva, starosti, pola i regije porijekla.

Prije početka istraživanja na terenu, anketari i koordinati su prošli višesatnu metodološku obuku. Obuka je saržavala sljedeće:

- upoznavanje sa općom metodologijom istraživanja;
- upoznavanje sa procedurama odabira uzorka i intrevjuiranja;
- upoznavanje sa osnovnim ciljevima ovog istraživanja;
- upoznavanje sa posebnom metodologijom koja se koristi u ovom istraživanju;
- upoznavanje sa upitnicima i analizom po pitanju;
- praktične vježbe u paru o tome kako koristiti upitnik;
- pilot istraživanje.

Svaki je anketar, prije odlaska na teren i nakon završene obuke, morao obaviti bar jedan intervju u prisustvu koordinatora ili samostalno. Kvaliteta rada anketara je kontrolirana na dva načina. Najprije je, nakon provedenog istraživanja, na teren išao kontrolor i vršio provjeru načina na koji su anketari vršili odabir učesnika u intervjuu, na osnovu liste kontakata i kontrolne liste, kao i sam pristup i ponašanje anketara za vrijeme intervjua. Kao drugo, za vrijeme rada na terenu, regionalni koordinatori su nadgledali svaki ispunjeni upitnik da bi minimalizirali mogućnost propusta u ispunjenim upitnicima ili sistematske greške anketara. Dio kontrole se, dodatno, obavljao i telefonski, iz središnjeg ureda Prism Research-a, od strane glavnog koordinatora zaduženog za prikupljanje podataka

Za vrijeme istraživanja anketari se nisu susreli s većim problemima u smislu spremnosti ljudi da sudjeluju u anketi. Stoga je postotak odaziva (tj. postotak ispitanika koji su uspješno intervjuirani u odnosu na ukupni broj kontaktiranih ispitanika) bio 72.6%, što je omogućilo visoku reprezentativnost uzorka.

Tabela 47 prikazuje podatke prikupljene kroz liste kontakata, u odnosu na rezultat kontakata koje su anketari uspostavili s ispitanicima.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:14 PM Page 201

Tabela 47
Pregled rezultata iz ostvarenih kontakata

REZULTAT	BROJ	%
1	1,521	72.6
2	8	0.4
3	210	10.0
4	51	2.4
5	3	0.1
8	20	1.0
9	196	9.4
10	33	1.6
14	2	0.1
23	2	0.1
26	7	0.3
27	2	0.1
38	7	0.3
41	25	1.2
44	5	0.2

1 Anekta izvršena/završena;
2 Djelomično izvršena
3 Domaćinstvo odbilo sudjelovanje u anketi po osobi koja je otvorila vrata
4 Sudjelovanje u anketi odbio ispitanik koji je odabran za sudjelovanje u intervjuu u domaćinstvu
5 Prekinuto
8 Nije bilo moguće pristupiti zgradi ili objektu
9 Niko nije odgovorio na kucanje ili zvonjenje
10 Odabrana osoba u domaćinstvu koja je trebala biti intervjuirana nije nađena kod kuće nakon druge posjete
14 Jezička barijera - ispitanik ne razumije jezik
23 Iz sigurnosnih razloga se nije moglo doći do adrese
26 Ostali razlozi
27 Izvan uzorka, kvota
38 Preduzeće, ugostiteljski objekat, vladina institucija ili agencija
41 Niko ne živi na adresi
44 Ispitanik ne zadovoljava kriterije intervjua

Anketa je provedena u junu 2006. godine, a trajala je više od tri sedmice. Pojedinačni su intervjui u prosjeku trajali 34 minute. Kako je očekivano, najveći problem koji je identificiran na terenu bilo je odbijanje osobe koja je otvorila vrata da domaćinstvo sudjeluje u anketi (10%), potom da niko u izabranim domaćinstvima nije nađen kod kuće (9.4%). Ispitanici nisu imali problema u razumijevanju pitanja iz upitnika.

d) Kontrola i unos podataka

Nakon okončanja rada na terenu, svi popunjeni upitnici su dostavljeni u središnji ured u Sarajevu. Kako je već spomenuto inicijalnu kontrolu upitnika su proveli regionalni koordinatori. U slučajevima kada su ovom prvom kontrolom ustanovljene nepravilnosti u popunjenim upitnicima, isto je prijavljeno središnjem uredu. U središnjem je uredu provedena vizualna i logička kontrola svih upitnika. Telefonska je kontrola provedena za 10% popunjenih upitnika. Dodatna kontrola i unos podataka sastojali su se od sljedećeg:

- Unošenje podataka je izvršeno korištenjem programa Survey System 7.0, a korištena je i striktno definirana maska kako bi se olakšalo unošenje podataka a mogućnost pogreške operatera zaduženih za unos podataka bila svedena na minimum.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:14 PM Page 202

- Podaci su zatim preneseni u i analizirani korištenjem programa SPSS (Software Program for Social Sciences - Softverski paket za društvene nauke) koji je korišten i za kontrolu kvalitete kao i za unakrsne tabelarne preglede rezultata.
- Kontrola kvalitete unesenih podataka je provedena slučajnim izborom upitnika nakon koje je provedena kontrola tačnosti unesenih podataka. Svi odgovori koji nisu spadali u mogući raspon odgovora provjereni su korištenjem originalnog popunjenog upitnika. Pronađene greške su ispravljene ili je oglašeno nepostojanje podatka ako je greška nastala prilikom intervjuiranja, a ne kod procesa unosa.
- Pored toga, tamo gdje su utvrđene nepravilnosti te da nedostaju određeni podaci, ispitanici su kontaktirani telefonski a odgovori koji su nedostajali su provjereni i dodani.

e) Ponderiranje

Rezultati su ponderirani za cijelu BiH kako bi bili reprezentativni za BiH prema spolu, entitetu i vrsti naselja.

f) Analiza podataka

Analiza podataka kroz SPSS izvedena je na uzorku od 1,521 ispitanika. Prije analize, baza podataka je pročišćena i prilagođena za statističku analizu. Odgovori otvorenog tipa su kodirani dok su pitanja s višestrukim odgovorima pretvoreni u više varijabli.

Statistička se analiza sastojala os sljedećeg:

i). Ukrštenog tabelarnog pregleda za sva pitanja u upitniku prema osnovnim demografskim varijablama:

- ukupno za cijelu BiH;
- entitet (RS i FBiH);
- vrsta naselja (grad, predgrađe);
- spol;
- godine;
- obrazovanje.

ii) Ukrštenog tabelarnog pregleda za sva pitanja u upitniku prema sljedećim varijablama:

- životni standard (siromašan/nije siromašan);[164]
- broj članova domaćinstva (do četiri/više od četiri člana);
- broj djece u domaćinstvu (domaćinstva sa ili bez djece).

[164] Varijabla 'životni standard' daje informacije o siromaštvu na osnovu simulacije ukupnih troškova domaćinstva. Ova varijabla predstavlja model a ne stvarne podatke na temelju kojih se izračunava životni standard. Varijablu je izradio Fahrudin Memić.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:14 PM Page 203

2. Sažetak rezultata istraživanja

Kako je već spomenuto, jedan od osnovnih ciljeva ovog istraživanja, pored izračunavanja Leaken indikatora, bilo je dobijanje uvida u percepciju socijalne isključenosti samog stanovništva. Zbog višedimenzionalne prirode socijalne isključenosti, percepcija socijalne isključenosti samog stanovništva najživlja je kroz samoprocjenu vlastite sigurnosti, općeg povjerenja u druge ljude, društvene kontakte i subjektivne procjene zdravstvenog stanja i životnih uvjeta. U skladu s tim rezultate istraživanja možemo sažeti kroz sljedeće:

- U ovom istraživanju smo nastojali ustanoviti koliko povjerenja građani BiH imaju u druge ljude i na koji način uspostavljaju društvene veze i kontakte. Upitani da iskreno ocjene druge ljude općenito, naši ispitanici su iskazali određenu mjeru nepovjerenja u dobronamjernost i poštenje drugih ljudi. Građani BiH su više skloni misliti da će ih većina ljudi pokušati iskoristiti, ako im se za to pruži prilika, sa prosječnom ocjenom 3.9 na skali od 1 do 10. K tome smatraju da većina ljudi "gleda samo sebe" i da nisu spremni pomoći drugima (prosječna ocjena 3.4). Ispitanici su izrazili opće nepovjerenje u sve grupacije ljudi, ali posebno političare (prosječna ocjena 1.3), biznismene (2.4) i u uposlene u javnoj upravi. (2.7)

- Bez obzira na nepovjerenje, istraživanje je pokazalo da se građani BiH, u principu, često sastaju sa prijateljima, radnim kolegama i članovima porodice. Više od pola ispitanika se sa prijateljima sastaje svaki dan (29.1%), ili nekoliko puta sedmično (26.8%). Skoro svi smatraju da mogu izaći u slobodno vrijeme kad god požele (90.1%) i imaju prijatelje s kojim mogu pričati o privatnim i intimnim stvarima. Među onima koji nemaju bliske prijatelje, više je starijih ljudi (starijih od 55 godina) i osoba koje imaju samo osnovno obrazovanje. Bez obzira na njihovo često susretanje sa prijateljima, čini se da ljudi u BiH ne učestvuju redovno u društvenim aktivnostima. Polovina ispitanika smatra da učestvuju veoma malo (21.5%) ili općenito uzevši manje (22.6%) u društvenim aktivnostima od ljudi njihovih godina. Malo je i ispitanika koji su članovi neke političke organizacije (8.3%), nevladine organizacije, ili nekog udruženja koje se bavi kulturom ili sportskih klubova (9.3%).

- Da bi otkrili koliko se sigurnim građani BiH osjećaju u svojim gradovima, naseljima ili ulicama, pitali smo da li se osjećaju sigurno kada noću hodaju sami. Dvije trećine ispitanika je odgovorilo da se osjećaju veoma sigurno (26.5%) ili općenito uzevši sigurno (48.4%) kad hodaju kroz svoja naselja, dok je određen broj smatrao da nije sigurno (18.5%) ili veoma opasno (5.4%) noću se kretati njihovim susjedstvom. Pored toga, 7.3% građana izjavilo je da su bili žrtvom pljačke ili fizičkog napada u proteklih pet godina.

- Subjektivna procjena zdravstvenog stanja je jedan od značajnih indikatora u procjeni socijalne inkluzije. Istraživanje je pokazalo da skoro svaki peti ispitanik smatra da je njegovo/njeno zdravlje loše (14.7%) ili veoma loše (3.8%) i da ih, na neki način, zdravstveni problemi sprječavaju (17.9%) i u velikoj mjeri sprječavaju (8.1%) da obavljaju svakodnevne aktivnosti. Kao što je i očekivano, najgore zdravstveno stanje prijavile su osobe starije od 55 godina. U većini slučajeva (60.1%), ispitanici sa lošim zdravljem primaju terapiju ili idu na liječenje dok kod jedne trećine to nije slučaj (34.9%). Jedan od razloga bi mogao biti taj što gledajući BiH u cjelini, svaki peti ispitanik (18.3%) nema zdravstveno osiguranje. Međutim, i oni ispitanici koji su osigurani i oni koji nisu, ističu primjere nedostupnosti zdravstvenih usluga. Za jednu trećinu ispitanika (33.9%), najveći problem su troškovi liječenja i duge liste čekanja na određenu uslugu.

- Loši uvjeti života su veoma vjerovatan pokazatelj socijalne isključenosti. Većina ispitanika u svojim domovima imaju vodu (96.6%), struju (98.5%) i televiziju (96.6%), dok značajan broj nema grijanje (53.6%), kanalizaciju (17.2%) ili telefon (15.6%), a veliki je broj onih koji nemaju Internet konekciju (87.7%). Vrste kućanske opreme i aparata daju uvid u uvjete življenja i kvalitetu života. Veliki broj

NHDR-BiH4 3/9/07 4:14 PM Page 204

ispitanika nema mikrovalnu pećnicu (74.9%), PC (69.9%), DVD plejer (64.9%), peglu (60.6%), stereo Hi-Fi ili CD plejer (45.9%), video (46.5%), automobil (45.5%), veš mašinu (13.5%), usisivač (10.5%) ili TV (6.8%). Novčani dohodak, kako se i očekuje, ima veliki utjecaj na loše uvjete življenja a prihodi se općenito definiraju kao niski. Preko polovina ispitanika izjavila je da živi u teškim uvjetima, sa 21% onih koji su izjavili da žive u veoma teškim uvjetima, a 23.5% govori da živi u općenito gledano, teškim uvjetima. Ostali ispitanici se nekako snalaze (40.3%), dok je svega 12.6% onih koji su zadovoljni svojim trenutnim prihodima. Stoga ne iznenađuje da sveg trećina ispitanika (35%) nijednom u protekloj godini nije bila prisiljena da odgodi plaćanje računa, dok se ostali redovito nalaze u takvoj situaciji (10.2%) ili im se takvo što desilo par puta u toku protekle godine. Razmjere finansijskih problema postaju posebno vidljive kada se postavi pitanje imaju li ikoga od koga bi mogli zatražiti da im posudi novac ako bi se našli u finansijskim teškoćama. Svega 11.5% ispitanika je odgovorilo da ne bi imali problema kod posuđivanja novca od druge osobe, dok bi ih 59.6% teško, ili samo u ekstremnim okolnostima to uspjelo.

- Dužnosti u domaćinstvu mogu u određenoj mjeri utjecati na socijalnu inkluziju pojedinaca. Istraživanje je pokazalo da muškarci i žene nemaju jednake dužnosti u domaćinstvu; žene češće izražavaju svoju isfrustriranost zbog pretjeranih dužnosti u domaćinstvu. Gotovo polovina ispitanica (49.7%) smatra da u kući imaju previše obaveza, dok svega 23.8% muškaraca smatra to isto. Ovakav rezultat postaje jasniji kada se vidi da su žene daleko češće od muškaraca zadužene za kuhanje (83.1% žena i 17.9% muškaraca), čišćenje (86% žena i 19.3% muškaraca), i brigu o djeci (41.3% žena i 12.2% muškaraca). Čak iako imaju daleko više obaveza u kući, ispitanici su odgovorili da je te obaveze moguće koordinirati s obavezama koje imaju na poslu. Većina ispitanika se slaže s izjavom da su njihove obaveze u cijelosti (31.5%) ili u izvjesnoj mjeri kompatibilne s obavezama na poslu. U tom smislu nema značajnih razlika između muškaraca i žena.

- Po pitanju o zaposlenju i dužnostima na poslu, identičan je postotak trenutno zaposlenih (26.6%) i nezaposlenih od ukupnog broja ispitanika. Njih trećina (36.2%) su posao dobili i imaju ga u proteklih pet godina, dok su ostali uglavnom bili bez posla (58.6%). Među ispitanicima koji su zaposleni, većina imaju ugovore o radu na određeno vrijeme (78.1%) i plaća ih poslodavac (82.7%) u dvije trećine slučajeva (68.2%) u punom, stvarnom iznosu plaće. Svaki pak treći (26.7%) zaposleni ispitanik dobiva minimalnu plaću. Više od polovine (53.6%) zaposlenih ispitanika imaju posao koji odgovara njihovim kvalifikacijama, dok jedna trećina ima posao koji 'u izvjesnoj mjeri' odgovara njihovim kvalifikacijama (31.5%). Pored toga, a s obzirom da se njihov posao ne temelji na njihovim kvalifikacijama, većina se ispitanika slaže da bi im, ako bi taj posao izgubili, bilo teško (27.5%) ili praktično nemoguće (27.5%), pronaći sličan, jednak posao. Odnosi između poslodavca i ispitanika se, u većini, smatraju nepovoljnim. Velika većina (73.7%) zaposlenih ispitanika izjavila je da njihov poslodavac nije pružio nikakvu mogućnost za dodatno obrazovanje ili stjecanje kvalifikacija niti razmotrio mogućnost napredovanja u karijeri (21.2%). Po pitanju općenitog zadovoljstva poslom, većina zaposlenih ispitanika izjavila je da su u razumnoj mjeri zadovoljni svojim poslom, te prosječna ocjena na skali zadovoljstva poslom od 0-10 iznosi 6.4.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:14 PM Page 205

3. Informacije o anketi

Tabela 48
Lista općina i broj obavljenih intervjua po općini

Broj	OPĆINA	N	%
1	BANOVIĆI	31	2.04
2	BANJA LUKA	100	6.54
3	BIHAĆ	46	3.05
4	BIJELJINA	61	4.00
5	BILEĆA	24	1.60
6	BOS.KRUPA	28	1.86
7	BOSANSKI BROD	34	2.21
8	BOSANSKI PETROVAC	22	1.46
9	BRATUNAC	17	1.09
10	BRČKO	33	2.15
11	BUGOJNO	11	0.73
12	ČAPLJINA	16	1.06
13	ČELINAC	58	3.84
14	CENTAR SARAJEVO	5	0.33
15	ČITLUK	34	2.23
16	DERVENTA	48	3.15
17	DOBOJ	41	2.68
18	DOMALJEVAC ŠAMAC	5	0.36
19	DONJI VAKUF	22	1.46
20	FOČA	11	0.72
21	GORAŽDE	9	0.58
22	GRAČANICA	101	6.66
23	GRUDE	15	0.96
24	HADŽIĆI	27	1.79
25	JABLANICA	8	0.53
26	KAKANJ	85	5.58
27	KONJIC	9	0.60
28	KUPRES	9	0.61
29	LIVNO	14	0.93
30	LOPARE	14	0.92
31	LJUBUŠKI	8	0.51
32	MAGLAJ	44	2.90
33	MOSTAR ISTOK	12	0.79
34	NOVI TRAVNIK	5	0.35
35	ODZAK	5	0.33
36	ORAŠJE	9	0.58
37	PALE	30	1.94
38	PRIJEDOR	91	5.97
39	ROGATICA	45	2.96
40	SARAJEVO CENTAR	80	5.25
41	ŠIROKI BRIJEG	12	0.76
42	STARI GRAD SARAJEVO	43	2.80
43	STOLAC	14	0.93
44	TOMISLAVGRAD	9	0.61
45	TRAVNIK	22	1.45
46	TREBINJE	18	1.18
47	TUZLA	50	3.27
48	UGLJEVIK	14	0.92
49	VITEZ	13	0.82
50	ZENICA	27	1.78
51	ŽEPCE	34	2.21
	Ukupno	**1,521**	**100**

NHDR-BiH4 3/9/07 4:14 PM Page 206

Tabela 49
Demogafske karakteristike uzorka

Demografske oznake uzorka		N	%
ENTITET	FBIH	886	58.3
	RS	603	39.6
	Distrikt Brčko	32	2.1
	Ukupno	1,521	100.0
SPOL	Muškarci	745	49
	Žene	776	51
	Ukupno	1,521	100.0
VRSTA NASELJENOG MJESTA	Urbano	652	42.9
	Ruralno	869	57.1
	Ukupno	1,521	100.0
GODINE/DOB	15-24	242	15.9
	25-34	299	19.6
	35-44	250	16.4
	45-54	266	17.5
	55-64	182	12.0
	65+	283	18.6
	Ukupno	1,521	100.0
OBRAZOVANJE	Bez formalnog obrazovanja	172	11.5
	Osnovna škola	352	23.4
	Srednja škola	782	52.0
	Viša škola	115	7.7
	Dodiplomski studij/fakultet	66	4.4
	Poslijediplomski (magisterij)/doktorat	16	1.1
	NZ/BO	17	1.1
	Ukupno	1,521	100.0
PODRUČJE	Bošnjačka većina	690	45.4
	Hrvatska većina	196	12.9
	Srpska većina	603	39.6
	Distrikt Brčko	32	2.1
	Ukupno	1,521	100.0

NHDR-BiH4 3/9/07 4:14 PM Page 207

LITERATURA

Agencija za ravnopravnost spolova (2003.) *Izvještaj o primjeni Konvencije o ukidanju svih oblika diskriminacije žena u Bosni i Hercegovini,* Sarajevo.

Agencija za ravnopravnost spolova BiH i IHR (Inicijativa za humani razvoj - Human Development Initiative) - uz podršku UNDP *Gender Pay Gap in BiH - Jaz između prosječnih primanja žena i muškaraca.*

Amartya, S. (2000) *Development as Freedom - Razvoj kao sloboda,* New York: First Anchor Books.

Atkinson et al. (2002) UE Social Protection Committee - Odbor UE za socijalnu zaštitu, *Report no. 13509/01- Izvještaj broj 13509/01.*

Baumrind, D. (1991) *Effective parenting during the early adolescent transition - Uspješno roditeljstvo u prijelaznom razdoblju rane adolescencije,* u P.A. Cowan & M. Hethering (ur.), Family transition - Tranzicija porodice, Hillsdale, NJ: Erlbaum.

BHAS (2003.) *Tematski bilten 3 - Gender - TB03,* Sarajevo.

BHAS (2006.) *Saopštenje: Statistika obrazovanja 1,* Sarajevo.

BHAS, FZS i RZSRS u okviru DFID-ovog projekta "Radne i socijalne politike u BiH" (oktobar 2002.) *Kvalitativna studija br. 1 "Status zaposlenosti i tržišta rada i potencijal za razvoj politike djelovanja u Bosni i Hercegovini".* BSAL/IBHI, Banja Luka/Sarajevo.

BHAS, FZS i RZSRS u okviru DFID-ovog projekta "Radne i socijalne politike u BiH" (2004.) *Živjeti u BiH, završni izvještaj panel studije: talas 3.* BSAL/IBHI, Banja Luka/Sarajevo.

BHAS, FZS i RZSRS u okviru DFID-ovog projekta "Radne i socijalne politike u BiH" (maj 2005.) *Živjeti u BiH, završni izvještaj panel studije: talas 4.* BSAL/IBHI, Banja Luka/Sarajevo.

BHAS, FZS i RZSRS u okviru DFID-ovog projekta "Radne i socijalne politike u BiH" (maj 2005.) *Kvalitativna studija 3: Zapošljavanje, pružanje socijalnih usluga i nevladin (NVO) sektor. Status i perspektive za Bosnu i Hercegovinu, analiza i implikacije za politike.* BSAL/IBHI, Banja Luka/Sarajevo.

Bošnjović. I. i grupa istraživača. *"Demografske promjene u Bosni i Hercegovini od 1991. do 1998." u dokumentu broj 1 MFB "Povratak raseljenih lica i izbjeglica i uslovi za preživljavanje Bosne i Hercegovine",* Sarajevo, januar, 1999.

Bronfenbrener, U. (1997.) *Ekologija ljudskog razvoja,* ZZUINS, Beograd.

Buvinic, M. and Mazza, J. (2005) *Gender and Social Policy Inclusion: Perspectives from Latin America and the Caribbean - Rod (gender) i inkluzija u socijalnoj politici,* Konferencija u Arushi "New Frontiers of Social Policy" - "Novi horizonti socijalne politike".

Commission of the European Communities - Komisija evropskih zajednica (1995.) *White Paper on Education and Training: Teaching and Learning - Towards the Learning Society - Bijela knjiga o obrazovanju i obuci: poučavanje i učenje,* Luksemburg.

Koordinacioni odbor za implementaciju Privremenog sporazuma o posebnim potrebama i pravima djece povratnika (2005.) - *Izvještaj o implementaciji Privremenog sporazuma o posebnim potrebama i pravima djece povratnika.*

Council of Europe Publishing (2005.) *Concerted Development of Social Cohesion Indicators, Methodological Guide - Usklađeni razvoj pokazatelja socijalne kohezije,* štampano u Belgiji

Vijeće EU (2005.) *Joint Report of the Commission and Council on Social Inclusion - Zajedničko izvješće Komisije i Vijeća o socijalnoj inkluziji,* Brisel.

Vijeće ministara BiH (2005.) *Ekonomski trendovi - EPPU: Godišnji izvještaj.*

Vijeće ministara BiH - *Direkcija za evropske integracije BiH (2006.) Strategija integriranja Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju,* Sarajevo.

Ćorni, A. (2005.) *Komentar Zakona o zaštiti prava nacionalnih manjina.*

Dahlgren, G. (1994.) *The Need for Intersectoral Action for Health. The European Health Policy Conference: Opportunities for the Future - Potreba međuresornog djelovanja u svrhu zdravstvene zaštite. Evropska konferencija o zdravstvenoj politici, WHO Regional Office for Europe - Regionalni ured WHO za Evropu,* Kopenhagen.

Delors, J. (ur.) (1996.) *The Treasure Within, Report to UNESCO of the International Commission on Education for the Twenty- first Century - Unutarnje blago, Izvještaj Međunardone komisije o obrazovanju za 21. stoljeće,* UNESCO, Pariz.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:14 PM Page 208

DFID (2003.) *Reducing Poverty by Tackling Social Exclusion - Smanjenje siromaštva rješavanjem pitanja socijalne isključenosti.*

DFID, SB, Delegacija EU u BiH, FMLSP, MHSWRS (2006.) *Publication from Conference on Social Policy in BiH - Zbornik Konferencije o socijalnoj politici u BiH,* IBHI, Sarajevo.

DFID, SB, Delegacija EU u BiH, IBHI (2006.) *Report from the Round Table on Social Policy in BiH - Izvještaj s Okruglog stola o socijalnoj politici u BiH,* Sarajevo.

Dizdar, S, (1998) *Razvoj i perspektive obrazovanja nastavnika u Bosni i Hercegovini, Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta.*

EC, EUROSTAT, Uprava E: socijalna statistika, Jedinica E-2: Radna grupa za uvjete življenja (2003.) "Statistics on Income, Poverty & Social Exclusion" - *"Statistički podaci o dohotku, siromaštvu i socijalnoj isključenosti" 28.-29. april, Laeken Indicators - Detailed Calculation Methodology - Leaken indikatori - metodologija detaljnog izračunavanja.*

EC - Directorate General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities - Opća uprava za zapošljavanje, socijalna pitanja i jednake mogućnosti (2005.) *Report on Social Exclusion (in 10 new members states) - Izvješće o socijalnoj isključenosti (u 10 novih zemalja članica).*

EC Report ECRI - EC Izvještaj ECRI (2004.) *Bosnia and Herzegovina: Against Racism and Intolerance - Bosna i Hercegovina: protiv rasizma i netolerancije, Strazbur.*

EPPU-PIMO (2005.) *Prijedlog mjera za ublazavanje posljedica rasta cijena osnovnih ziveznih namirnica usljed uvodjenja PDV-a,* Sarajevo.

EPPU-PIMO (2005.) *Preliminarni izvještaj o stanju siromaštva u BiH za period 2001.-2004.,* Sarajevo.

EPPU-PIMO (2006.) *Srednjoročna razvojna strategija BiH 2004.-2007. (PRSP), revidirani dokument,* Sarajevo.

EPPU-PIMO (2006.) *"Statistički aneksi", U Srednjoročna razvojna strategija BiH 2004.-2007. (PRSP), revidirani dokument,* Sarajevo.

Europa Aid/116303/C/SV/BA, *Final Report - Završni izvještaj,* mart 2005.

Evropska komisija, strukturni indikatori, COM (2000.), 594, EU *Social Benchmarks - Socijalne odrednice EU.*

Eurostat, *The transition between ECHP and EU-SILC, Appendix VIII - Prijelaz između ECHP i EU-SILC, dodatak VIII.*

Eurostat (2000.) *Indicators of Social Exclusion - Pokazatelji socijalne isključenosti.*

Eurostat (2004.) *Laeken Common Indicators of Social Inclusion - Leaken -zajednički indikatori socijalne inkluzije .*

Eurostat (2004.) *Statistics in Focus: Population and Social Conditions - Statistika u fokusu: stanovništvo i socijalni uvjeti.*

Freire, P (1993) *Pedagogy of Oppressed - Pedagogija potlačenih, Continuum,* New York.

Gabanyi, M. i Hrabač. B, *Selected Documents from Health Financing Reform in FBiH and RS. Subcomponent: Health Insurance - Izabrani dokumenti iz reforme finansiranja zdravstva u FBiH i RS. Podkomponenta: zdravstveno osiguranje .*

GEEP (2004.) *Gender Barometer - Gender barometar, Agencija za ravnopravnost spolova BiH, Gender centar*

FBiH, Gender centar RS, IBHI Sarajevo-Banja Luka.

GEEP (2005.) *Regional Conference Report - Izvještaj s regionalne konferencije, Agencija za ravnopravnost spolova BiH, Gender centar FBiH, Gender centar RS, IBHI Sarajevo-*Banja Luka.

GEEP (2006.) *Gender Budgeting - Gender budžetiranje, Agencija za ravnopravnost spolova BiH,* Gender centar FBiH, Gender centar RS, IBHI Sarajevo-Banja Luka.

GEEP (2006.) *Project Completion Report - Finalni izvještaj o projektu, Agencija za ravnopravnost spolova BiH,* Gender centar FBiH, Gender centar RS, IBHI Sarajevo-Banja Luka.

Vlada Republike Hrvatske (2003.) *Nacionalna strategija jedinstvene politike invalidnosti 2003.-2006.,* Zagreb.

Vlada Republike Srbije (2005.) *Nacionalna strategija zapošljavanja 2005.-2010.,* Beograd.

Zavod zdravstvenog osiguranja i reosiguranja FBiH (2006.) *Procjena fondova za zdravstvo u FBiH za 2005.*

Fond zdravstvenog osiguranja RS (2006.) *Procjena fondova za zdravstvo u RS za 2005.,* Banja Luka.

Helsinški komitet za ljudska prava u BiH, *"Izvještaj o stanju ljudskih prava u BiH",* januar-decembar 1998., Sarajevo.

Hrabač, B. *Status of the Population and Health Care System in Transition - Zdravstveno stanje stanovništva i sistem zdravstvene zaštite u tranziciji,* Izvještaj za Bosnu i Hercegovinu za 2003.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:14 PM Page 209

Hrelja, K., Čaušević, K., Hrabač, B., et al. (2002.) *Human Development Report, Bosnia and Herzegovina in 2002. - Izvještaj o humanom razvoju. Bosna i Hercegovina u 2002.* UNDP BiH i Ekonomski institut, Sarajevo.

IBHI (2004.) *Legalization of Prostitution - Legalizacija prostitucije,* zaključci Okruglog stola, Sarajevo.

IBHI/Svjetska banka (2003.) *Gender and Poverty Survey - Anketa o odnosu spolova (gendera) i siromaštva,* Sarajevo.

Institut za filozofiju i društvena istraživanja (2006.) *Systems of Values of Youth in BiH - Vrijednosni sistemi mladih,* Banja Luka.

IPF (2006.) *Prevention System of Social Inclusion -Youth - Preventivni sistem socijalne inkluztije mladih,* Zenica.

Link B.G., i Phelau, J.C. (2002.) *On Stigma and its Public Health Implications - O stigmatiziranosti i njezinom utjecaju na zdravlje. Izlaganje na konferenciji, Stigma and Global Health: Developing a Research Agenda - Stigma i globalno zdravlje - izgradnja agende za istraživanja,* 5. do 7. septembra, Maryland.

National Action Plan on Social Inclusion (NAP/Inclusion) Hungary 2004-2006 - Nacionalni akcioni plan za socijalnu inkluziju za Mađarsku 2004.-2006., Budimpešta, juli 2004.

National Action Plan on Social Inclusion (NAP/inclusion) Slovenia 2004-2006 - Nacionalni akcioni plan za socijalnu inkluziju za Sloveniju 2004.-2006. Ljubljana, juli 2004.

Neathey, F. et al. (2003.) *Just Pay Working Group Report - Izvještaj radne grupe o pravednim plaćama u Monitoring Progress Towards Pay Equality - Praćenje napretka na ostvarivanju jednakosti i ravnopravnosti u plaćama, EOC* - Equal Opportunities Commission - Komisija za jednake mogućnosti, Manchester.

NVO "Naša djeca" i "Zdravo da ste" (2004.) Report of NGOs on *Situation Regarding Child Rights in Bosnia and Herzegovina - Izvještaj NVO o stanju dječjih prava u Bosni i Hercegovini,* Sarajevo.

Mahbub ul Haq, *Human Development Paradigm - Paradigma humanog razvoja.*

Mira, Ć. (2006.) "Client Based Approach-CSW Reforms" - "Reforma centara za socijalni rad - pristup koji se temelji na potrebama korisnika", u *Zborniku Konferencije o socijalnoj politici u BiH,* DFID, SB, Delegacija EU u BiH, FMLSP, MHSWRS, IBHI, Sarajevo, 31. januar.

Morin, E. (2001.) *Seven Complex Lessons in Education for the Future - Sedam složenih lekcija iz obrazovanja za budućnost,* UNESCO, Pariz.

OIA (2006.) *Priručnik: Mogućnosti i značaj zapošljavanja mladih i razvoja omladinskog poduzetništva/preduzetništva u BiH* (ur. Jan Zlatan Kulenović).

Ured UN-ovog visokog komesara za ljudska prava (2006.) *Frequently asked Questions on a Human Rights-Based Approach do Development Cooperation - Najčešća pitanja o pristupu saradnji u razvoju koji se zasniva na ljudskim pravima* , UN, Njujork i Ženeva.

OSCE BiH (2002.) *Reforma obrazovanja - poruka građanima BiH.*

Papić, Ž. (ur.) (2001.) *International Support Policies to SEE Countries: Lessons (not) Learned in BiH - Politike međunarodne podrške zemljama Jugoistočne Evrope: Lekcije (ne)naučene u BiH*, OSF/Müller, Sarajevo.

Papić, Ž. uz podršku Zuko, F. (2006.) u okviru projekta "Support to the Disability Policy Development in BiH" - "Podrška razvijanju politike invalidnosti", *Review of the Social, Cultural, Institutional, Historical and Political Setting - Razmatranje socijalnog, kulturnog, historijskog i političkog okruženja,* Sarajevo.

Pašalić-Kreso, A. (2003.) "Geneza sazrijevanja ideje inkluzije ili inkluzija u funkciji smanjivanja neravnopravnosti u obrazovanju,u Zborniku", *u Inkluzija u školstvu Bosne i Hercegovine,* Sarajevo, TEPD.

Pašalić-Kreso, A (2004.) *Koordinate obiteljskog odgoja: Prilog sistemskom pristupu razumijevanja obitelji i obiteljskog odgoja,* Sarajevo, Jež.

Projekat PHARE (EC/BiH/99/032) (2002.) *Health Reform in Bosnia and Herzegovina,* June 2000 - February, 2002 - *Reforma zdravstva u Bosni i Hercegovini,* juni 2000. - februar 2002., GVG (Gesellschaft fur Versicherungswissenschaft und -gestaltung e.V.), Sarajevo.

Prism Research (2006.) NHDR - 2006 Bosnia and *Herzegovina Research - NHDR - Istraživanje u Bosni i Hercegovini za 2006.*

Ravallion, M. (1992) *Poverty Comparisons: A Guide to Concepts and Methods - Upoređivanje siromaštva: Vodič kroz koncepte i metode,* LSMS Working Paper - radni dokument za LSMS broj 88, Svjetska banka.

NHDR-BiH4 3/9/07 4:14 PM Page 210

RZS RS (2005.) *Bilteni statistike obrazovanja, osnovno obrazovanje za kraj 2003/2004. i početak 2004/2005.*, broj 5, Banja Luka.

"Škole u BiH su još uvijek u prošlom vijeku", članak u *Oslobođenju*, petak, 18.08.2006.

SDC/IBHI, *"Social Exclusion-Positive Experiences of the Swiss Programme of Support for Non-Governmental Organizations in BiH" - "Socijalna isključenost - pozitivna iskustva švicarskog Programa podrške nevladinim organizacijama u BiH", j*anuar 2006.

SDPD projekat (2006.) *Project Information Document - Projektni info dokument* , Sarajevo-Banja Luka.

SDPD projekat (2006.) Seminar: *Gender analiza razvoja politike invalidnosti*, Sarajevo.

Shaffer, D.R (1996.) *Development Psychology: Childhood and Adolescence - Razvojna psihologija: djetinjstvo i adolescencija.*

Silver, H. i Miller, S.M. (2003.) *Social Exclusion, The European Approach to Social Disadvantage, Indicators, vol.2. no.2 - Socijalna isključenost, evropski pristup socijalnoj zapostavljenosti, Indikatori, tom 2, broj 2.*

Smajkić, A., Hrabač, B. (2004.) *"Prioriteti unutar sektora: zdravstvo", u Srednjoročnoj razvojnoj strategiji BiH - PRSP (2004.-2007.)*, Sarajevo.

Tsirunyan, S. (2005) *Disability and Poverty - Results based upon the LSMS in BiH - Invalidnost i siromaštvo - rezultati zasnovani na LSMS anketi u BiH, predstavljeno na Konferenciji o invalidnosti i siromaštvu u BiH,* Svjetska banka/Lotos, Sarajevo.

UNESCO (2000.) *The Dakar Framework for Action: Education for All - Deklaracija iz Dakara: Obrazovanje za sve*, Pariz.

UNESCO (2003.) *Education in Multilingual World - Obrazovanje u višejezičnome svijetu*, Pariz.

UNESCO (2005.) *Education for All, the Quality Imperative - Obrazovanje za sve, kvaliteta kao imperativ.*

UNDP (2003.) *Millennium Development Goals: A Compact Among Nations to End Human Poverty Izvještaj o humanom razvoju za 2003.: - Milenijumski razvojni ciljevi: sporazum među narodima o iskorjenjivanju siromaštva,* Njujork.

UNDP (2006) *Izvještaj o humanom razvoju 2006- Prevazilaženje oskudice: moć, siromaštvo i globalni nedostatak vode, (Human Development Report 2006- Beyond Scarcity : Power, Poverty and Global Water Crisis)* New York.

UNDP BiH (2003.) *Izvještaj o humanom razvoju za BiH, Sarajevo.*

UNDP BIH (2004) *Kratki osvrt na stanje Milenijumskoh razvojnih ciljeva u BIH-PRSP, Evropa i dalje perspective.*

UNDP BIH (2005) *Izvještaj o humanom razvoju za BIH: Bolja lokalna uprava*, Sarajevo.

UNDP BiH (2006.) *Sistem ranog upozoravanja: tromjesečni izvještaji, broj 1 (januar-mart) i broj 2 (april-juni)*, Sarajevo.

UNDP Hrvatska (2006.) *Siromaštvo , nezaposlenost i socijalna isključenost*, Zagreb.

UNDP/EI (2002.) *Izvještaj o humanom razvoju za 2002., Bosna i Hercegovina, Sarajevo.*

UNDP/IBHI (1998.) *Izvještaj o humanom razvoju za 1998., Bosna i Hercegovina.*

UNDP/IBHI (2000.) *Izvještaj o humanom razvoju - mladi 2000., Bosna i Hercegovina.*

UNDP Njujork (2005.) *Human Development Report 2005 - Izvještaj o humanom razvoju za 2005. godinu.*

Virtual Round Table on Social Exclusion (Summary on Section 1) - Virtualni okrugli sto o socijalnoj isključenosti (sažetak prvog dijela), 12. juli 2006.

WHO (1997.) *European Health Care Reform. Analysis of Current Strategies. WHO Regional Publication, European Series, No.72 - Evropska reforma zdravstvene zaštite. Analiza postojećih strategija.* Regionalna publikacija za Evropu broj 72, Kopenhagen.

WHO (2000.) Health 21 - *Health for All in 21st Century - Zdravlje 21 - Zdravlje za sve u 21. stoljeću*, Regionalni ured WHO, Kopenhagen.

Svjetska banka (2005.) *Bosnia and Herzegovina: From Aid Dependency to Fiscal Self Reliance - Bosna i Hercegovina: od ovisnosti o pomoći do fiskalne samostalnosti*, oktobar.

Svjetska banka, *Bosnia and Herzegovina: Poverty Assessment - Bosna i Hercegovina: procjena stanja siromaštva*, izvještaj broj 25343-BiH.

Žarković, G., Hrabač, B. i Nakaš, B. *Zdravstvena politika i upravljanje nacionalnim sistemom zdravstvene zaštite s posebnim osvrtom na probleme u bivšim socijalističkim zemljama - Health Policy and Management of the National Health Protection Systems with Special Attention on Problems in Ex-Socialistic Countries* - (urednik BiH izdanja Hrabač, B.)

Design: MysTery